OSMANLI



700. yıl

AHMET RASİM

8

AHMET RASİM

OSMANLI

EMİR

AHMED RASİM
ve OSMANLI TARİHİ
VIII

Düzenleyen
Metin Hasırcı

Emir Basın Yayın Elek. Ltd.Şti.
Suterazisi Sokak No 31/1
Sultanahmet, **İstanbul**

Tel: (090) (212) 518 99 01
517 86 65
Fax: (090) (212) 517 87 15

İçindekiler 8

İstibdad'tan Milli Hakimiyete Bir İzah

Ne zaman tarihe ait bir makale yazmaya kalkışsam, kendi kendime "Ah keşke o dönemlerde yaşamış olsaydım da, şüphesiz ki daha da tafsilatlı şekilde yazardım." derim.

Halbuki; günleri ayları ciltler meydana getirecek kesafette mahiyet arzeden ve bütün dünyayı kapsayacak mikyastaki halihazır vakalar arasında bulunuyorum da yine de, yarım satıra sığması mümkün notlarla yetiniyorum.

Esasında yaşamakta olduğumuz bu dönemde vesikalar muntazam olmakla beraber, öte taraftan da basın dünyası bir vakanüvis yerine binlerce kişiyi istihdam ederek, sabahı olsun, akşamı olsun her biri mâzi olmak üzere uçup gitmekte bulunan günleri değerlendirip getirmiş olduğu hadiseleri yazıp kayda alsak, eski vakanüvislerden daha bilgilice, daha bir ârifane daha tahkikata dönük olarak davranmaktadır.

Fakat bu usulde dahi bazi ihmaller meydana gelmesi pek tabiidir. Ben isterim ki; tarihi vakaların meydana gelmesi söz, ekil ve bütün davranışlarıyla tesbit olunup, kayıt altına almaya yarayan film çekilmeye gidilsin. Dakik aletler kullanılarak yazma yoluna çalışılıp, ruhi durumlardan anlayan ihtisas sahipleri, bütün istidad ve maharetlerini göstererek, şerhler ve hâmişler yazsınlar.

Bu saymış olduğum istekler, muhal ve imkânsız bir temenni olmayıp hâtta adamakıllı eminim ki, insanoğlu bu işi (5) ergeç üzerine alıp başaracaktır. Sinema, roman yazanlar gibi en kısa dönemde sinema tarihi yazanlarda meydana çıkıp sayıları da artabilecektir.

Bizde, geçmişin tarihini yazmada seçilmiş bulunan usulün ilmi olmaktan uzak olduğu bir vakıadır. Hiç bir tarih eserimizde yoktur ki, anlatmak istediği tarihsel dönemde aynen o günler gibi hiç olmazsa bir kaç saat yaşatabilsin. O devrin düşünce ile heveslerini canlı bir şekilde sunmakla beraber, sosyal hayatın geçirdiği safahatı, ekonomik durum ve medeniyet yolundaki (en küçük bir farka kadar) bütün gizlilikleriyle göstersin.

Tarihi müstakil bir ilim olarak yükseltecek olan bu tarz mukayeseler, tetkikler, tahliller ve terkiplerle birlikte vakaları sıkı karşılıklar içinde tutmak, tekrar edilmiş bölümleri inceleme sonunda bütün ayrıntılarıyla tesbit etmek gibi ihtisas sahibi, vasıflı ve meziyet sahiplerine muhtaç olduğu kesindir.

Bölüm bölüm yazdığım işbu tarihe sadece bu nokta-i nazardan ilham alarak başladım. Evvelbe evvel "meşrutiyet fikrinin Avrupa"dan bilhassa Fransa'dan bize akseden bölümünü, belirsiz, kapalı şekliyle, bizim tarihlerin nasıl bir usulle aldıklarını göstermek istedim. Onun içindir ki, Sultan 3. Selim Hân'ın tahta çıkışının ilk yıllarında meydana gelmiş bulunan Fran-

sa büyük ihtilalini bir başlangıç noktası olarak kabul edip, biz de birbirini takib eden vakalar arasından bu düşüncenin nasıl bir çatlak bularak girdiğini araştırarak daha sonra bizde meydana gelen telkin şekillerine inkilab ahvallerine geçtim. Buna bağlı olara, 1293 (1876) senesine kadar geçmiş bulunan doksan küsur senelik olayları ileri sürdüğüm zaviyelerden yazarak, Avrupa tarihleriyle mukayese yapıp mukabele etme lüzumu hasıl olduğunu gördüm. (6) Bu vaziyet karşısında eserin, birinci meşrutiyetin başlangıç tarihi olan 1293 / 1876 senesine kadar devam eden bölümü girişe ve bu devreyi tâkip eden otuz iki senelik zaman dilimindeki vakalar ile 2. Meşrutiyetin ilânının tafsilatı asıl'dan sayılır.

Ahmed Râsim (7)

Mukaddemat (Giriş)

Bu bölümde 1203 (1789) senesi (1. Abdülhamid Hân'ın vefatı Sultan 3. Selim'in Taht'a çıkışı) 1789 senesindeki Fransa Büyük İhtilâlinin Osmanlı Ülkesine Etkileri-Tarih-i Cevded'ten Bir Bölümü göreceğiz.

1203 (1789 yılında Fransa'da insanlık hukuku adına meydana gelen ve daha sonraları da, meşrutiyet esasını kuvvetlendiren ihtilâl, Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerinde veya hükümetinde, geçici olarak dahi olsa bir merak uyandırmadı.

Aslında söz konusu ihtilâlin cereyan ettiği 1203 (1789) senesi Fransa ve Avrupa devletlerinin tarihinde önemli vakalar sayılmakla birlikte Osmanlı ülkesi de böyle vakalara maruzdu.

Sultan 1. Abdülhamid Hân, Karadeniz kıyılarına yakın Özi kalesinin, Rus generali Potemkin idaresindeki bu ülke askerleri tarafından muhasara altına düştükten az bir zaman sonra düşmana teslim zorunda kaldığını bildiren ve sadaret kaimmakamı Salih paşaya yollamış olduğu raporla serdar-ı ekrem Koca Yusuf paşa bildirmişti. İşbu rapor padişahın huzurunda Salih paşa tarafından okunmaktayken "Özi düşman eline geçti" bölümü okunduğunda, hassas bir kimse olan padişah öyle elem ve ızdırab dolu bir ah çeker ki, bunun neticesinde eski tabirle nüzul şimdi ise felç dediğimiz duruma duçar olur (1).

Bu hizmetlerin mükafaatı olarak evvelâ miralaylık rütbesini almış, bilahire 2. Katerina'nın sarayının baş mabeyinciliğine getirilmiştir. Potemkin bu esnada imparatoriçeye çok büyük sevgi duymuşsa da, ne çare kendisine bir ortak daha çıkmıştır. Bu ortağın adı Kont Orlof idi (8).

Yeni rakip Kont Orlof, ne yapıp edip, Potemkin'i Türklere karşı aılmış savaşın ta ortasına göndermeyi başarmıştı. Potemkin'se bu savaş iinde önce general-lik, hemen peşinden mareşal yapılmış onu da, prens-lik ünvanı ile taltif edilmeye kavuşmuştu. Taltif ve ünvanlar durmayıp devam etmiş sıra ile başkuman-danlık, baş amirallik, başvekillik, Kazarların büyük Hatmanlığı gibi çeşitli makamlara yükseldi. Ancak gösterdiği gayret ve liyakatın bu takdirleri, görülme-miş şekilde hak ettiği gösterir.

Potemkin, Türkleri Avrupa'dan tamamen kovup atmak tasavvur ve cüretini şiddetle taşıyan düşünce dalgasının bir numaralı taraftarı olarak, Avusturya'yı da buna bulaştırarak, Katerina ile İmparator 2. Jozef'i, Mohilof şehrinde buluşturup, konuşmalarını sağladı. Bu mülakattan, Türkiye'nin taksim edilmesi kararı çıkarıldı.

Potemkin, Kırım'ı zaptettiği gibi, 1887'de Türkler üzerine açılan savaşında başarılı bir yöneticisi oldu. O bunları başarmaktayken Katerina'nın sarayında Zobov adlı başka bir rakip daha zuhur etti. Potemkin, bu rakibini mağlup etmek için Petersburga koştu. Sonra

da, ordusunun başına döndü. Ancak Moldavya'da geçirdiği bir kalp krizi sonunda öldü. Ruslar, kendisine Tauridyen, yâni "Kırımlı" ünvanını vermişlerdir. (Laorus Ansiklopedisi) (2) Koca Yusuf paşa aslen Gürcü'dür. 1. Abdülhamid ve 3. Selim'e sadrazamlık yaparak şeref bulmuştur. İlk sadareti, 1200 (1785) yıllarına rastlar. Rusya ve Avusturya üzerine açılan savaşta sadrazamlık vazifesine ilaveten serdar-ı ekrem ünvanıyla başkumandanlık yapmıştır. 3. Selim'in tahta çıkmasının 60. Gününde görevden alınıp, Vidin seraskerliğine, 1224'de (1809') Kaptan-ı Deryalığa, 1225 (1810) yılında Bosna vâlisiyken İstanbul'a çağırılıpta 2. Defa sadrazam tayin olunmuştur. Bu sadaretinde de yine Rusya seferinde bulunmuş ve 1226 (1811) yılında sancak-ı şerif elinde olduğu halde İstanbul'a dönmüştür. Koca Yusuf paşanın en son görevi Medine-i Münevvere muhafızlığıdır.

Tarih-i Cevded, Koca Yusuf Paşa'nın ilk sadaretinden azliyle alakalı olarak (9) diyor ki:

> Saltanatta vukubulan yeni değişiklik sebebiyle, sadrazamında değiştirilmesi işin icabatından olduğu için ayrıca da, Yusuf Paşa'nın merhum hakanın dönemindeki sahip olduğu ve bağımsızca kullandığı selahiyetler yeni padişahın anlayış ve mizacına uygun olmadığından değiştirilmesini kesinleştiriyordu. Evvela Kalas meselesi azledilmesine vesile olacağından da ayrı, rüşvet ve irtikab yaptığı hakkındaki söylentiler olduğundan daha-

sı da, Bosna ordusu komutanı iken ordunun Rusçukta çok şiddetli kış soğuğunda sıkıntı ve perişanlık çekerlerken, paşanınsa bir çok çariyeyi toplayıp hergün biriyle eğlenmeğe dalmış olduğundan, artık asker arasındaki büyüklüğü bilinen parlak şöhreti lekelendiğinden Ramazan'da azli (c.4: 236).

1203 senesi Recebinin 11. (1789 mart ayının 7.) günü olan salı sabaha karşı padişah 1. Abdülhamid Hân'ın vefatı vukubuldu. Aynı senenin aynı ayının 26. Günü Fransa'da patlayan ihtilâl-i umumi meclisin başlangıç toplantısını teşkil eden 1789 senesi mayıs ayının 5. Günü arasındaki kırk günlük fâsıla yâni ara, hesaba göre yeni padişahın saltanatının 40. günüdür. 3. Selim'in idaresine geçen Osmanlı devleti bu sıralarda bilhassa harici karışıklıkların her gün biriyle karşı karşıya gelmekteydi. Kırım yarımadasını Rusların elinden kurtarmak maksadıyla daha 1201 (1786) yılında yaptığımız savaş ilânımıza, râkip olarak Avusturya bile iştirak etmişti.

Buna karşılık olarak da daha önce anlaşma yapmış olduğumuz, İsveç (2) ve Prusya (3) devletlerinden beklenen ve umulan yardım, savaşa iştirak sözleri yerine gelmemişti.

Ruslar Özi kalesini ellerine geçirmekteyken, Avusturyalıları topraklarımızda ilerlerken görüyoruz. Bu müthiş sıkıntılar, İstanbul ahalisi ve esasında bütün nizam ve intizamını kaybetme durumunda bulu-

nan ordunun durum ve davranışlarında menfi olan tesirlere sebep olmaktaydı.

Sultan 1. Abdülhamid Hân'ı ölüm yatağına sürükleyen üzüntü dahi, yazmış olduğumuz menfi tesirin en bariz göstergesi sayılacak neticedendir. Cevded tarihine göre (4) "1. Abdülhamid Hân devleti nasıl bir savaşı halinde devr aldıysa, o da, bir dağdağa-i cenk içinde terk etmişti." demektedir.

1789 senesinde Fransa'da büyük bir ihtilal oldu amma, bizdekilerin işitmiş olması ihtimaline inanabilmek biraz güçtür. Yalnız; Tarih-i Cevded5 bahse konu ihtilâlden bahsederken, kendine ait görüş olduğunda şüphe bulunmayan şöyle bir fıkra yazma lüzumunu hissetmiş:

Osmanlı tahtına geçmiş bulunan 3. Selim, yeni nizam hareketlerini icad ve uygulamaya çalışırken, Rusya, Avusturya devletleri ile de savaşa devam etmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen İstanbul başşehir olarak "ıslahatı cedide" yâni yenileşme lakırdıları ile çalkalanmaya başlamıştı.

Tabii ki burada yer verdiğimiz yenileşme hareketinin, Fransa İhtilâlinin getirmiş olduğu prensipleri, bunların en meşhurlarından olan "halk hükümetleri" mesele-i mühimmesini dile getirecek tarafı yoktur. Bu tarzda bir inkılap 3. Selim'inde aklının ucundan geçmediği gibi, devlet adamlarının ve ahalinin ahlaki ruhiyesine işlemiş olan "İstiklâli saltanat" düsturu

müstebidanesi dahi, böyle bir inkılabın ne demek olduğunu anlamadı.

Fransa'da büyük bir sosyal inkılap ve kuvvetli bir siyaset tarzı vücut bulmaktaydı. Avrupa'nın da o devirde yaşadığı ileri hamleden, ne şekil olarak, ne de manen ve madden en ufak bir hisse almamış olmakla beraber Fransa'da 18. Asır filozof ve ansiklopedistleri, unvanlarıyla senelerce seviyelerini yükselttikleri milletin durumundan, göstermiş olduğu çalışmadan, dünya vaziyetlerinden asla haberdar olmamış bulunan hükümetimiz ve ahalimizin böyle bir inkılabı tarif edecek, sözle veya yazıyla bir lisana sahip olduğunda bile büyük şüphelere düşmek caizdir.

Tarihi vesikalarımızın tümü şahittir ki, bu tarihlerde, bizlerdeki fikri inkılap ters bir sonuç ile, kanunsuzluktan ve kötü idareden yüzlerce seneden beri tekerrür etmekte olan yeniçeri isyanlarının (12) sebep olduğu, tahttan indirip bindirme, vezirlerin kellesini istemek gibi cabbarlıktan ve ayağın baş yerine geçmesinden, en ufak bir vesilenin "illet-i gaiye" yâni hastalık sebebi olduğunu düşünen, kapalı veya açık hükümetsizlik eserinden ibaretti. Ciheti askeriyede görülen şu karışıklık, sosyal hayatımızda öteden beri bulunmayan emniyet ve güven yokluğuyla hastalanması dolayısıyla bu tip cemiyetlerde görünen devlet adamı ve ulemanında azlığı fevkalade açıklıkta herkesçe görülmekteydi.

Böyle belâlı denecek tarzdaki bir sosyal hayat tabiatıyla da hükümet temsilcilerini, olması lâzım gelen memleket heyet-i umumiyesinin kuruntularını tutarak, karşılığında bütün ülke insanı dahi, hükümetten hem kuruntulu hem de vehim içinde olup aynı zamanda da uzak kalmayı yeğlemiştir. (13)

-2-

İslahatı Cedide'den yâni yenileşme hareketlerinin maksadı -3. Selim'in tahta çıkışının ilk dönemlerindeki olaylara bakış- Cevdet Paşa Tarihinin Ahvali Mülkiye yâni idarenin durumu hakkındaki makalesi."

Sultan 3. Selim'in tahta çıkışını takip eden ilk olaylar dikkatle tetkik olunursa, padişahın, geçen dönemlerde geçip gitmiş hükümdarların, hükmetmek adına topladığı istibdad ve mutlakıyet destanları, hükümetin ve saltanatın idaresinin esası olmak üzere seçmiş bulunduğu görülür.

Sultan 3. Mustafa'nın başlamak istediği halde başaramadığı, 1. Abdülhamid'in ise, tamamen unutulmaya terk ettiği nizam-ı cedid yâni yeni düzen meselesi, Osmanlı siyasal ve sosyal hayatı bakımından bir inkılap öncüsü olarak görülmeğe kalkışılsa bile bunun Fransa ihtilâlini gerektiren idari sebeplerden çokça aşağı sebeplere dayandığında şüphe yoktur.

Aslında, bu tarihlerde, nizâm-ı cedid, yeniçerilik karşısındaki ona bedel bir hassa ordusu teşkilatı mey-

dana getirmek düşüncesinden başka bir mâna ifade edemez.

Saltanat makamının, ilk iş olarak kendi korumasını garantiye alarak, otoritesine bağlı ve itaatli, disiplinli bir güce ihtiyaç duyduğunu anladığında diğer taraftan da masuniyetin yâni, korunmanın tehlikeye girdiği sıralarda Hz. Peygamber (s.a.v.) in sancağı şerifi çıkarılarak, ahaliyi kendine taraftar ve yardım eder bulmanın ve ekseriya din adına Ululemre itaat farizedir, yüksek davetinden çok, sancağın dibinin ahali tarafından bir nevi iltica etme, sığınma yeri olduğu bilineli hayli zaman olmuş idi. (14)

Hakikaten disiplin altına girmiş askeri bir güce sahip olma zamanımızda bile emsali görüldüğü gibi, adeta muntazam bir hükümet kurmak demekti. Fakat; Osmanlı devletinde birkaç yüz seneden beri, bu şekile rastlanmıyordu. Hükümet ve asker birbirlerine adeta karşı vaziyet almış gibiydiler. Ortada kanun adına şeri'at lâfından başka bir şey yoktu. Irz ve can emniyetinin keyfi muameleye tâbi olması, katl, işkence, angarya, müsadere, muhakeme olunmadan sürgün, suistimal, tazyik, zorlama, mesken masuniyetinin olmaması, cürümlerin ortada kalması, şer'i mahkemelerinde kuvvetle desteklenmemesi, talim ve terbiyenin yetersizliği, tutuculuk ve onun getirdiği zararlı sonuçlar, devletin dış işler karşısında içine düştüğü karışıklık, hudutların asayişinin bulunmaması ve daha bir çok benzeri sebeplerde hükümet makamına geç-

miş bulunan zât'a intikal eden bir saltanat mirasıydı. Hâttâ denilebilir ki; Sultan-ı Mahlû yâni 2. Abdülhamid Hân'ın 1293 (1876) anayasasının içindekileri, saltanat hukukuna faydalı görmesi de böyle bir mirasın yüklemiş olduğu duygulardan kaynaklanır.

Halbuki; esas kanunlar hükümdarlık hukukunu tanzim edip, uyumlu bir tarza ve şekle bağladığı gibi, hükümdarın dokunulmazlığı ve mesul olmamasını bu kanunlara, yâni milletin her bir ferdinin birbirine sadık kefaletine bağlı bilir ki, bundan büyük, sağlam senet temini ve hükümdarlığı kuvvetli kılıcı makul ve de meşrû güçlendirici bulunamaz.

Şimdi, Sultan 3. Selim'in hükümdarlığının hemen başlangıcındaki olaylara şöyle bir (15) göz atılsa, yenileşme fikrinin Osmanlı sosyal ve siyasi hayatında yapılması gereken ıslahatın pek gerisinde kalınmış olduğu görülür.

Yeni padişah, tahta çıkmasının hemen ardından kendine yakınlığı olanları mükâfatlandırıp, mevkilerini yükseltiyordu. Büyük tarihçi Ahmed Cevdet paşa tarihinde, "mükafat ve mücazaat yâni takdir ve tekdir devletin iki kanatları gibidir" tabiriyle tanımladığı ve "bu esnada katl ve idâm ile başkalarına ibret gösterilmiştir" hükmüyle de taçlandırmış olduğu siyasi icraatı hızla başlatarak, olayları "rivayete göre şehzadeliği esnasında kendisini gücendirmiş bulunan tersane emini Selim ağa ile oğlu Nazif'i ördürterek mallarını müsadere ettirmiştir." (6) Esasında ahalinin dü-

şüncesi, Sultan 3. Selim'in istikametine müsaid vaziyet ve durumdaydı. Hâtta yine Cevdet paşanın tarihinden bir nakil yaparak "Zamanede görülen zaaf ve korku halini, merhum padişah 1. Addülhamid'in rahata olan düşkünlüğüne ve ihtiyarlığına yoranlar, Sultan 3. Selim gibi civan baht bir padişahın Rusların haddini bildirmesi mümkündür. Avusturya'yı şöyle böyle yaparız diye halk savaşın devamını ister tarzda bir tavrın sahibi olmuştur."

Tarih yazarı Emil Bojuva diyor ki: (7)

Fransa İhtilâlinin meydana gelmesinden önce dünyadaki siyaset, hiç bir kontrole tâbi olmayan bir takım mutlakıyet hükümetlerinin istibdad denen baskıcı rejiminden ibaretti. Bunların kendi menfaatlerinden başka bir hak tanıdıkları olmayıp, menfaatlerini temin içinde, gerek hile gerekse cebir ve şiddet kullanmaktan çekinmiyorlardı. Bunlar dünyanın adeta her tarafında tek bir cemaat, daha doğru bir deyimle bir şirket olmuşlardı. Öyle bir şirket ki; kanun ve nizamları olmamakla beraber, gizli veya açık bir savaş ve de, savaşın devamına vazifeli olarak bu kavga sırasında küçükler, kendilerinin neleri var neleri de yoksa bölüşmek için birbirine ortak olan büyüklerin ihtiraslarıyla, savunmasız ve itirazsız çöküntüye uğruyorlar, yine bu cedel sırasında büyükler de, daha çok büyüyebilmek veyahut küçültmek için kendilerini ve bi

Krallar, en açık ve belirli olarak Avusturya'nın veraset

savaşları (8) ve Lehistan'ın bölüşülmesinin (9) meselesi ortaya koyar.

Sultan 1. Abdülhamid Hân merhumun, ölümü münasebetiyle 3. Selim'e devretmek mecburiyetinde kaldığı Osmanlı tahtının 1203 (1789) yılındaki sivil ve askeri idarenin durumunu anlatan tarih sayfalarındaki malumatın burada tekrarı, o dönemin ıslahata dönük zihniyetini anlayabilme bakımından ehemmiyeti taşır. Bu ehemmiyet, yakın zamana kadar eserleri yaşamış bulunan geçmiş dönemin birikmiş idari günahlarından millet kalkınıp kurtulmak istedikçe, yakalanmış bulunduğu atalet yâni hareketsizlik ve rahata düşkünlüğü terkedip, teşhis ve tespit maksadına bağlıdır ki, meşrutiyetin başlangıcında atılan adımların içine düştüğü aksaklıkların bütün sebepleri ancak böyle ortaya serilebilir.

Tarih-i Cevdet'in 4. cildinin 275. sahifesinde yer alan Ahval-i Mülkiye başlıklı makalede deniliyor ki:

Bir müddetten beri zulüm ve saldırılar haddini aşmış bulunduğundan, Osmanlı devletinde yaşayan reayanın çoğu perişan ve terk-i diyar ve vatan olduklarından, ülke harap ve yuvalar yıkık olarak Osmanlı devleti savaş sebeplerinden dolayı aciz ve bilhassa zafer kazanmaktan mahrum kalmıştır.

Eğer, 1182'de (1768) 82 seferi diye anılan savaşın verdiği zarar ve hasardan başka ara, ara Ruslarla çıkan anlaşmazlıktan dolayı, devleti âliye hududa asker sevk

ederek, sefer tedarikinden geri kalmayarak, işbu seferin çıkışına kadar sefer uzayıp gitme istikametinde bulunmuşsa da ülke bu derecelerde harabiyeti yalnız askeri harekattan10 olmayıp, memleket ayânı, kadı ve nüvvab ile memurların, tekâlifi seferiye denilenin bir kaç katını kendileri için fukaraya bölüştürüp, zorla tahsilat yapmaları çeşitli zulümlerindendi.

Şöyle ki; vezirlerden birine bir eyalet verildiğinde, kanuni ödemenin dışında sadrazam ve diğer vazifelilere bir şeyler takdim etmeleri adetten olup, büyük eyaletlerden ise, darphane içinde bir miktar alınırdı. Halbuki, vâliler sık sık azledildiklerinden bir eyalet bir kaç defa aynı sene içinde değişikliklere maruz kalırdı. Hele Anadolu'dan Rumeli'ye veya tersi vukubulduğunda meydana gelen nakliye masrafları bir hayli yüklü olduğu için borçlanma durumuna düşerlerdi. Çoğunluğu bu duruma düşerdi ve bu bakımdan geldikleri bölgenin imarı ve mükemmelleştirilmesi yerine hemen yapmış oldukları masraf ve borçlarını karşılayabilmek için teşebbüse geçerlerdi. Bu teşebbüslerin bazen birilerinin ellerindeki malı mülkünü alıp sattırıp, ayanla anlaşırlar ve artık onların yaptıkları zulümleri görmezden gelirlerdi. Fukaranın soyulmasını vâli ve âyan, müşterek yaparlar idi.

Eskiden Rumeli'den ileri gelen kişizâdeleri, ahalinin rızasıyla, vilayet âyanı adı ile muhtar seçilirdi. Evamir-i âliye diye anılırlardı. Bu ayanlık fermanı ve mektubu emirle verilmeyip, kişinin tabiatı ve istidadını ahalinin görüp kabul etmesiyle olurdu. Şimdi ise son yirmi yılda eyalet vâlileri, birtakım zalimlerden

rüşvet alıp, ellerine ayanlık fermanı vermesi görülmeğe başlandı. (19) Üstüne üstlük bir başkasından da para alarak buyrultu vermesi ve bu kâğıdı alanların verdikleri paralarını fazlasıyla çıkarabilmek için bilhassa para cezası kesme yoluna giderek, ahaliyi ezmek dolayısıyla, pek çok ilçenin harabeye dönmesine sebep olmuşlardır.

Aslında ülke işlerinin güzel idare olunması için, her ilçede bir âyan (bir çeşit senatör) olmasını bekleyenler varken, ülkeye daha evvel yapılan âyan denemesinin vaziyetine vakıf olunmadığından bunun kaldırılıp, her kaza yâni ilçede birer "şehir kethüdası" tâyin olunsun şeklinde emir çıkarıldı. Kazaların durumunun bozuk ve karışık olduğu bilenlerin mâlumudur.

Her kazada Şehir Kethüdası vazifesi alanlar, çoğunlukla aksi ve arsız güruhundan bulunduğundan, vazifelerini güzelce yapamayıp, söz geçirme yine beldelerin eski ve büyük hanedanlarının üstüne kaldı. Onlarda düşündükleri kötülükleri bu şehir kethüdalarının eliyle tatbik alanına koymağa başladılar. Birisi bu tarz yanlışlıkları, devletin merkezine ulaştırırsa, şehir kethüdası cezalandırıldığından, perde gerisinde işleri yürütenlerin yakalarını sıyırdığı görülürdü.

Ayanların zulüm ve zâlimlikleri haddini aşınca, âlimlerin önde gelenleri mânasına olan "Esatin-i Din" mensupları, ahalinin de davalarına hak ve adalet üzere bakılmasını temin etmek ve diğer memurları da bu

tarz yola çekmek üzerlerine farz derecesinde vazifelerindeyken, çok uzun zamandan beri, vazife sahibi ulemanın kimisi İstanbul'da durup, kimileride bulunduğu vazifeye ehliyeti olmadığından, cehaletleri yüzünden bizzat kendilerini vazife başında görmek mümkün değildi. İşi maaş ve nâib tayiniyle idare etmek, alışılmıştan olmuştu. Bir takım cahil kimseler, elbise değiştirilip kadılık olur zihniyeti sarınca, şeriat-ı garray-ı çirkinleştirdiler. (20) Kadı elbisesi giymekle kadı olmanın mümkün olmadığını anladılar. Ama vay ülkenin haline...

Bunlar, bir kaç defa defter dağıtarak, defter parası adı altında vergiler alıp, veremeyenlerin mahsullerini sattırarak alma yoluna gittiler. Öte yandan şehir kethüdalarının seçimlerine ve tayinlerine müdahale ederek, senet haracı adıyla sadeleştirilebilen "Harac-ı hüccet" ismiyle büyük miktarda para topladırlar. Ancak unutulmasın ki, eninde sonunda toplanan bu paraları fakir fukara öderken büyük sıkıntılara uğruyordu.

Diğer zulüm mekanizmasından birisi de, "İltizam" usulü maddesiydi ki, zeâmet, timar ve mukattaların sahipleri ve mütevellileri, israfın çokluğu yüzünden ve cehalet gibi bazı hususlarında tesiriyle, borçlu olduklarından veyahut da doymazlıkları yüzünden üzerlerinde bulanan zeamet ve timar, tevliyet ve mukattaları bir sene evvelinden sarraflara dolgun bedellerle verip susturarak, onları da, fâiz ilavesiyle

mültezimini razı ederek, sen şu miktar parayı tahsil et. Ahalinin içinden şikâyetçi çıkarsa; benim filan tarafa akrabalığım vardır. Şikayet sahiplerini cezalandırırım. Gelecek sene de, sana bol bol iltizam alıveririm, derler. Mültezimlerinde, sarraflardan başka işlerini görecekler olmadığından, hizmetkârlığa tenezzül etmez bir alay müflis ve gaddar olduklarından taşralara çıkıp, çoğunlukla iltizam bedelini tahsil edebilmek için, köylünün, fukaranın altını üstüne getirirlerdi. Sonunda iltizamın bütün bedelleri alınmış olurdu ve böylece yirmi sene evvel beş bin kuruşa iltizamı alınan mukattat her sene azar azar zamlanarak yirmi beş bin kuruşa alınma derecesine gelmişti.

Diğer taraftanda; cizyedarlar, şeriata aykırı olarak reayanın beşikteki (21) çocuklarına varıncaya kadar cizye alır oldular. Bu herifler pek büyük gaddarlıklar yaparlardı. Eğer ahali âyan ve devlet memurlarından şikâyet ve bazı iddialar husule getirdiği takdirde, özel mübaşir (müfettiş) gönderilerek hakkın yerine getirilmesi farz olduğundan yerine getirilirdi. Ancak, bu hususa dair madde dahi tebayı koruyup kayırmak içinken bir düşmanlık ve zâlimlik yolu olarak kullanılmaya başlandı.

Şöyle ki, şikâyet üzerine gönderilecek mübaşir, cebinde parası bulunmayan, hiç bir işden anlamayıp işe yaramaz kimselerden seçilmeye başlandı. Ellerine verilen "hizmet-i mübaşir" parasını hangi taraf öder onu öğrenmeğe çalışmaktı. Daha sonra da işe el ko-

yardı. İcabında bölgedeki vazifelilerle anlaşma yapılıp, ferman okunur ve mübaşir geldi ilânı yapılarak icabında da aslı astarı olmayan dilekçeler tanzim olunarak, mübaşirler ile yerli memurlar ahaliyi soyup soğana çevirirlerdi. Böylece mübaşirlik ve çağdaş adıyla müfettişlik, hakkı çiğnenen kimselerin hukuklarını temine dönük bir kuruluşken, soyulmasına neden olmayı temin eden bir şebeke haline dönüşmüş oluyordu.

Bu durumlara dayanmağa takatı kalmayan taşra ahalisi evini, toprağını bırakıp göçe çıkmağa başladı. Büyük bir kısmı da çare olarak İstanbul'a gelmeyi görmüştü ama şikâyet için değil geçimini temin için! Buna karşılık, kasaba ve köylerini boşaltan, ekimi dikimi bırakanların meydana getirdiği boşluk, bulundukları yerde sebat edip çalışanların üzerine bir yeni yük olarak binmişti. Üstelik kasaba ve köylerdeki bu muhaceret ıssızlığın müsebbibi olduğu gibi, buraların harabeye dönmesine de vesile olmaktaydı. İstanbul'da ise, artan kalabalık şehrin idaresinde, ihtiyaçlarının giderilmesinde zorlukların artmasına sebep teşkil ederken asayişinde sarsılması gözle görülür haldeydi. Maalesef ülke belâ ve zulüm içinde kalmış, her müstebid idarenin varacağı yer olan, çöküşe doğru hızla yuvarlanılmaya başlanmış idi. Merkezi idare olan İstanbul'da bu durumu bütün şiddetiyle hissetmekteydi. (23)

-3-

1200 (1786) Tarihinde Askeriyenin Durumunun Özeti

Devrin Islahatçı zihniyetinden Örnekler-Sultan 3. Selim'in bir emri-ilk Meşveret Meclisi ve Kararları: O devrelerin ıslahatçı zihniyetlerini az biraz daha fazlaca anlamak için, askeri idarede meydana gelmiş bulunan karışıklıklardan bir miktar bahsetmek gerekir. Bunu temin için aşağıdaki satırlara bakılmasını isteriz (11).

1200 (1786) senesine doğru, askeri durumumuza bir göz atacak olursak, muntazam ordunun, eski tâbir ile kapıkulu ocaklarının birincisini teşkil eden yeniçerilik, çeşitli meslek ve esnaflığa soyunmuş olarak vakit geçiren hamallık ve manavlık yapmakta olanlarda vardı. Bunlara zamimeten, zorbalık yaparak geçinme yolunda olanlarda bulunuyordu. Kimisi evleniyor, bekâr olanları ise, hanlarda oda kiralayarak yaşayanlarla, kışla ve kolluklarda yatmakta olan beceriksizlere kalmıştı. Gerek talim gerekse, itaat-ı askeriye ve terbiye denilen hususattan ne bir nâm ne bir nişân kalmıştı.

Zaten onların han odalarında geçen hayatlarının pisliği ve rezilliği alışılmış hallerdendi. Sokaklarda kaldırım kabadayılığında12 ve meyhane kavgalarında önde gelen bu haşerat savaş alanlarında düşmana bir tek kurşun atmadan firarı tercih ederler. Hatta daha da

ileri gidip bazen de ordugâhın yağmalanmasına öncülüğe kalkışırlardı. Ulufe adı verilen maaşlarına devlet takat getiremiyordu.

Ulufe (maaş) alan askerleri üç bölüme ayırabiliriz. Birinci sınıf, paşaların ağaları olan grup. Bu kimseler kütükte kayıtlıysalar da maiyetlerinde bulundukları efendilerinin dairesi hizmetinde bulunduklarından ne kışlaya nede savaş alanlarına ayak atmadıkları gibi yine de ulufe alırlardı. Bütün askerler bu ulufeye "kapılı ulufesi" adı vermişti.

İkinci kısım ise, müftehiran idiki, övünülen demek olup, 1150 (1737) tarihinden sonra ulufe beratları satışına izin verilmiş olduğundan hali vakti yerinde olanların bilhassa bedesten tacirlerinin gelir getirir yeniçeri beratlarını sahiplerinden, satın alarak, mevacib adı da verilen maaşlar çıktıkça hisselerini alırlar hatta içlerinde bir kaç ulufeyi üzerinde toplayanlarda bulunurdu. Bu sebepten müftehiran ulufesi, hizmet karşılığı askeri tahsisattan olmayıp, adetâ esham (senet) taksitini andırıyordu.

Üçüncü kısım ise; bilfiil askeri hizmet veren yeniçeri intisaplıları idi. Kapılılardan ve müftehiran ve yakınlarını bularak ocağa kapağı atanlardan vazgeçirilip, fiili hizmette bulunması lâzım gelen yeniçerileri nasıl topluyorduk?13

Yani o dönemde askere alma muamelesi ne şekilde idi? Şimdide işin o tarafına bir göz atalım. Yeniçeri ihtiyarları oğullarını veya evlâdı makamında tuttuğu

akrabalarından bir delikanlıyı "ağa çırağı"adı altında ocağın defterine mülazım manasına da gelen namzet olarak kaydettirirdi. İhtiyarın vefat ettiği anda deftere kaydı yapılmış namzetin yeniçeri olma hakkı doğardı. Böyle kişiler hakkında valdeş yâni merhumun çocuğu tabirini kullanırlardı. Bilaveled yâni çocuksuz yeniçeri ihtiyarı bulunmaz gibiydi. Asker almada kullanılan usullerden biri buydu.

İkinci usul: Kale muhafızları için kale yamaklarından14 ve yerli kulu15 neferlerinden fazla olarak icabında belli müddetle işbu, koloğlu adıyla münasib sayıda asker yazılması adet olduğundan, bu koloğlu askerleri icab ettiğinde ocaklı defterine kaydolunurlardı.

Üçüncüsü ise; "Tahsis-i bedergâh usulüydü. Şöyle ki: "Taşralarda şehir dehikanlıları askerlik imtiyazından istifade edip gezip tozmakta, serbest olmak için ücretsiz yâni maaş almaksızın yeniçeri yazılıp, mensup oldukları ortanın16 alameti fakirası olan işareti kollarına veya bacaklarına döğmecide işletirlerdi. Askerlik mesleğine girdiklerinden dolayı da tafra satarlardı.

Savaş çıktığında askere alma vazifesi ile meşgul olan Turnacıbaşılar gönderilerek, bayraklar açılır, askere alınanlar takım takım orduya getirilirdi. Ardından tashih-i bedergâh adları kütüğe yazılıp, ulufeye nâil edilirlerdi. Bunlara benzer bir gurup da İstanbul'da türedi. Bunlara "Sofalılar" dendi. Hammal,

börekçi, manav gibi kimseler memleketlerinden bir hemşehrileri geldiğinde "gel yoldaşım seni yeniçeri yazdıralım" diyerek herifi kendilerinin mensup olduğu ortanın kışlasına getirip, eline orta subaylarının mührü basılmış bir sofa tezkeresi verilirdi.

Bu tezkerede; "Biz ki, yeniçerileriz Hacı Bektâşi Veli pirimiz erenler, evliyalar dostlarımızdır. Kırılmakla bitmeyiz, birimiz eksilirse binimiz türer" yollu ifadelerden sonra filan oğlu falan ortamıza girmeye talip oldu. Bizde ocağın hükümleri gereği eline işbu sofa tezkeresini verdik" diye yazılıydı. Ellerindeki kâğıt parçasından başka askerlikle bağlantısı olmayan bu sofalılar, ocağın sorumsuzca gayretkeşlik yapanları olup, kazgan (kazan) kaldırıldıkta en büyük tehlike bunlardan gelir. Ayrıca yeniçeriler hakkında ileri geri konuşulanlar kızar ve konuşanlara silah çekerlerdi.
Tashih-i bedergâh muamelesi bazen bunlar hakkında da tatbik olunurdu. İyiyi kötüden ayırmaktan aciz, dini ve askeri vazifelerden habersiz olan bu cahil (27) haytalar, bektaşidirler. Bektaşiyanı levazimeden diyerek içkiye alışırlar. Askerlik bahanesi ile başlarını da boş bırakınız, yapacakları azgınlığı kolayca da tahmin edebilirsiniz!

Sefere çıkıldığında ortaların defterleri isimli dolu olduğu halde, kapılılar, müftehirler, malûl ve ihtiyarlar gelmediklerinden mevcut askerlerin yarısı bazen üçte biri ancak tuttururdu meselâ; on bin ocaklı ile yola çıkan bir kumandan yoklama yaptığında mevcut

olarak dört veya beş bini tutturması nadirattandı. Bu vaziyeti bütün subaylar bildikleri halde ya korktuklarından veya kanunsuzluğa kendileri de iştirak ettiklerinden dolayı ses çıkaran bulunmaz, ses çıkaranlar bulunursa icabına bakılırdı.

Kapıkulu taifesinin süvari takımı önceleri "ebna-i sipahiyan" yâni sipahioğulları daha sonra atlı bölük halkı adı ile tanınıyordu. İstanbul'da süvari kışlası bulunmadığından, süvariler atlarını beslemede kolaylık olsun diyerek başşehir olan İstanbul'a yakın bulunan Edirne, Bursa gibi vilayetlerde ayrı ayrı ikamet ederlerdi. İstanbul'da maaşların çıktığı tarihte gelirler, alacaklarını alıp yine ikamet ettiklere yerlere dönerlerdi.

Öte yandan bir hiyerarşi gelişmesine vesilen olan zabit emri altında bulunmadan hayan hayat sürdürmeleri, daha doğrusu kışla kışla hayatı yaşamamaları kısa zamanda adab ve edebden çıken çıkmalarına bais olduğundan maaşlarını da almak için gelmiş oldukları başkentte, kala getirmedikleri vukuat kalmazdı. Bu püsküllü belâlar, haydutlukta yeniçerilere taş çıkarttırmışlardı. Önce 4. Murat'tan, bilahare Köprülü Mehmet Paşa'dan yedikleri şiddetli darbeler sonunda ancak cemiyetleri perişan olmaya başladı. (28) Vaka-i Hayriye'den önce ocakları kaldırılamamışsa da hiç kimsenin yanında bir kıymet-i harbiyeleri kalmamıştı. Herkes bunlara kızmaktaydı.

Vakti zamanında; askerlik mesleğinin sınıfları arasında büyüklükleri ile tanınmış "Tımarlı"lar vardı. Tımar sahipleriyle, emirleri altındaki cebelü sipahileri yalnızca sefer sırasında orduya iştirak ederlerdi. Bir çeşit redif askeri gibi iseler de, sulh zamanında arazi aidat ve gelirlerini tahsil edip, işlerine sarf ederlerdi. Böylece de, gerek kendilerine gerekse atlarına devlet hazinesinden maaş ve tayın verilmiş olunurdu. Teşkilatları bir takım askerlik felsefesine dayandığından, Kanuni Sultan Süleyman devrinde bu sınıfa ait asker sayısı 140 bin kişi olarak tam teçhizatıyla sefere hazır olarak beklermiş. Kötülüklerden bunlarda masun kalmadığından zaman içinde kuvvet ve intizamlıkları azala azala 1200'lerde (1785') kendileri ve hayvanları aç, sayıları da bir kaç bine düşmüştü.

Muntazam askerlerin azlığı üzerine sefer esnasında sekban, levend, sarıca, mirilü, dalkılıç gibi isimleri bulunan başıbozuk grupları da padişahın ordusuna iştirak ederdi. "İpten kuşak, tahtadan bıcak" ve turnacıbaşıların davul seslerine kapılarak bayrağı altına toplanan bu nâbekârlar, yâni işsiz güçsüz takımı, boş kaldıklarında zulm ve cevr ile çaresiz ahalinin sırtından geçindiği gibi, orduya iştirak ettiklerinde de, fitne ve şekavet mayasını ortaya salıp, savaşlarda silah atmadan "Bre yoldaşlar, Moskof'un ateşine dayanılmaz. (29) Zaten paşaların ki danışıklı döğüş! Bizi düşmana satmışlar! Ne duruyorsunuz?" Meâlinde sözlerle ortalığı bulandırıp, firar ederlerdi. Bazen

kendi çadırlarını dahi vurarak işe başlarlar, yolları üstündeki köy ve kasabaları yağma etmekten haya etmezlerdi.

Yüzümüzü bir parça ağartmağa muvaffak olan topçu sınıfımızdı. Bağlı olarak da denizcilik işlerimizde aynı durumdaydı.

Tarih-i Edib'de Akdeniz'de türeyen, binbir çeşit zarara girmemize sebep olan korsanların engellenip, cezalandırılmalarına imkân sağlamak için denize çıkarılmak istenen iki büyük geminin mürettebatı için diyor ki: "Bir alay işe güce yaramaz, hayatında silah kullanmamış, savaşta bulunmadığı gibi, savaşta görmemiş, bir sürü endişe uyandırır kimseleri tutup, gemilere vererek bu yolla da bunları cezalandırıp, aralarında buluğa ermemiş veya ermiş çocukları bulundurduklarından, gemi subayları böylelerini kabul etmeyip, verilen maaşa değmez diyerek ret etmişlerdi. Karadeniz'e Kaptan-ı Derya Girid'li Hüseyin Paşa kumandasında gönderilen 150 geminin mürettebatı da bu çeşit toplanmış olanlardan ayrı değildi.

Mâli duruma gelince, son derece karışık bir mâli yapı hüküm sürmekteydi. Flemenklilerden alınmak istenen 15 bin kese borçlanma teşebbüsü "leytelealle" yâni savsaklanma hasebiyle suya düşmüştü. İspanya devletinden yapılması düşünülen bu istikraz, İspanyolların nezdimizdeki elçisinin "içinde bulunulan savaş yüzünden talebi karşılamak bizim tarafsızlığımızı zedeler" cevabıyla karşılaşmıştı. (30)

Tarih-i Cevdet'te: "Hâmid-i evvel'in döneminde olduğu gibi, yine halkın altın ve gümüş kapkacağını toplayıp, bozuk ayarda para kestirdikten sonra başka bir tedbir alınmamakla, gösteriş ve debdebe-i şahaneye yeteri kadar eyer ve diğer lâzım gelen şeyler yerinde bırakılarak ayrıca içte ve dışta ne kadar altın ve gümüş kapkacak var ise, darphaneye teslim etmeleri, vezirlerin, alimlerin ve devlet adamlarının tamamı, ahaliden ellerinde bulunan altın ve gümüş olarak ne kadar kapkacak var ise bedelleri darphane tarafından ödenmek üzere, Rumeli ve Anadolu taraflarında olan vâli ve hâkimlere padişah emri yayımlanarak kadın ziyneti ve silah süslemesi dışındaki altın ve gümüş eşya kullanmak şer'an yasak olduğuna dair şeyhülislâm tarafınca verilmiş bulunan şer'i fetvanın bildirmesi ve padişah iradesi ile hüküm ilân olunarak her taraftan İstanbul'a altın ve gümüş getirtilmesine gayret gösterilmesi üzerine karar verilip, böylece darphaneye gümüş ve altın biriktikçe sikke (para) basılarak hazinede biraz genişleme görülebilmiştir.

Zamanın ıslahat kabul edip etmeyeceğini bize bildiren vesikalardan iki tanesi daha vardır ki, Sultan 3. Selim'in doğrudan doğruya ıslahat zihniyetine ait prensipleri. Diğeri yine padişahın zihniyetince, yardımcı olan devlet erkânının hususi müşaverelerine yardımcı olmaktadır.

Birincisi, padişahın tahta geçtikten sonra sadaret kaimmakamı Salih Paşa'ya gönderilen (31) bir hatt-ı

hümayundur. Tarih-i Cevdet'e göre (17) "Çok fazla zulümden âlem harab oldu. Reayadaki takat tükenmiştir. Kadılar, nâibler ve voyvodalar ile âyanların ve cizyedarların etmedikleri zulüm yok. Bu işler, emanet ehillere verilmediğinden meydana gelmektedir. Gerek ilmiye makamları gerekse diğer mansıb sahiplerine ve askeri vazifelilere yarın Cenab-ı Allah hesap gününde sual eder. Ne cevap vermeli? Sana da tenbih eylediğim hususu, semahatlü (şeyhülislam) duacımız ve devlet adamlarımızla birer birer müzakere edip kötülükleri defetmek üzere çarelerini bulup bana bildiresin. Bizden evvel gelen büyük cedlerim ve onların devlet adamları birer birer nizamat vermişler. Biz o·ların nizamını yıkmaktayız. Onlarda bizim gibi insan değil midir? Ben, Allah'ın izniyle siyaset yapmakta kusur etmem. Dünya; siyaset ve adalet ile nizam bulur. Bugün devletimizin iki düşmana seferi var.18 Hâl nasıldır? Hazineler mâlum! Zahire bilinmekte, asker ve mühimmatın nizam ve keyfiyyeti nicedir. Tahta çıkışım henüz yeni olduğundan işlerin başlangıç ve nihayetine vakıf değilim. Devletin hâli ne haldedir? Saklamayıp dosdoğru söyleyesin. Bu âlem bana emanettir. Olanı biteni bana bildirmelisiniz, saklarsanız, yarın ahirette iki elim yakanızda olur. Yarabbi; bu kulların bana bildirmediler deyip ben kurtarırım. Bu günden sonra rüşvet alıp ve zulüm edip ve edenleri bilip de ifşa etmezseniz vallahi ben elbet duyarım. Abâ ecdadım ervahı için evlâdım olsa kıya-

rım ve siyaset ederim. İşleri böyle bilip öyle hareket edesin. Din ve devletime sadakat gösterenlerin hakkında büyük sevgiler beslerim. Ben asla doğru söze aykırı harekâtta bulanmam. Devletimize hayırlı olan neyse bana hakikatıyla bildiresin. Allahu zülcelâl cümleyi hayıra muvaffak eyleye."

İkincisi ise; bu hattı hümayuna uygun olarak, devlet erkânının bizzat padişah 3. Selim'in huzurunda topladıkları müşavere meclisindekileri anlatan bir sahife-i tarihiyedir. Bu bir tablodur. Milletin işlerinin, devletin meselelerinin ne türlü müzakereler neticesinde yürütüldüğünü gösteren bir safhadır. Bundan başka hükümetin ilk başlangıcında ve toplantısı bir defaya inhisar etmiş. Şura'yı devleti yâni makamı saltanat ve mutlakıyete hitab edici bir heyet mesabesindedir. Böyle bir şurânın toplanması öteden beri arada sırada saltanat makamınca câiz görülmüş olduğuna yazılı ve tarihi bir delil olması hasebi ile de son derece ehemmiyet taşımaktadır.

Yukarıda bahse konu ettiğimiz meclis 1203 Şaban 20 (1789 Mayıs 17. Pazar) günü ki padişahın tahta geçişinin 39. günü olup da gün evvelinde toplanmıştır. Padişah 3. Selim, bu toplantıda kaimmakam paşaya bu mecliste sulhten bahsetmemesi hususunda uyarmış ve ocak eskilerinden nice gün görmüşleri de bu toplantıda, bulundurmuş. Meclisin kuruluş şekli ve müzakere tarzı devletçe muteber olan meşveret usulüne mutabık olması yönüyle hükümetin işleri ve

kulların kimler tarafından (33) nasıl tetkik ve kimler tarafından tatbik edilmekte olduğu hakkında açık bir fikir verebilir. Bu hususta Tarih-i Cevdet'te görülen tafsilat aşağıdadır (19)

Yövm-i merkumda kâffe-i erkân-ı saltanat ve rical-i devlet vesair-i erbab-ı meşveret, salat-ı zahiri bâb-ı âlide badel eda tertib üzre alay ile bab-ı hümayunda divan odası namlı kasr-ı sultaniyede akd-i encümen-i meşveret kılınmıştır, şöyle ki: "Padişahın oturuş durumuna bakarak sağ tarafta kaimmakam paşa ve onun arkasında reis vekili Raşid Efendi, alt tarafında Sekbanbaşı ve valide kethüdası Mahmud Bey, defterdar vekili vesair memurlar ve rikab-ı hümayun. Padişahın sol cenahlarında ise, şeyhülislâm efendi, ulemanın reisi bulunan reis-ulülema Tevfik Efendi, bazı eski kadılar ve ocak ağaları ve bazı devlet emniyeti görevine bakanlar, yakın bulunan ordu birliklerinden gelmiş bulunan kapıcılar kethüdası Şemseddin Bey ve kardeşi Şehremini Abdurrahman Bey durup, bu düzen üzere sağda ve solda ve padişahın karşısında halka şeklinde kıyam ettiklerinde padişah tarafından oturmaları emir ve işaret buyrulmakla hepsi oturdu fakat eski adet üzere reis efendi, kaimmakam paşa arkasında ve çavuşbaşı ile teşrifatçı Edib efendi, padişahın karşısında ayakta olmak üzere bulundukları halde, padişahın işaretiyle reis efendi bulunduğu yerden tam padişahın karşısına gelerek, mezalimi kaldırmak, merhamet ve adalet dağıtmak, ortalığı düzene sokmak ordunun hâlini, ihtilâller

hususatına ait önceden hazırlamış bulunduğu özet yazıyı koynundan çıkarıp, okudu.

Okumasını bitirdikten sonra eski yerine avdet etti. Sultan Selim Hân hazretleri herkesten bilgi istediğini ifade edince, sudur-u kiramdan Hamidizâde Mustafa efendi, söylendiği üzere, fukaranın zulüm ve hasar gördüğünü, orduyu hümayunun bulunduğu vaziyeti, asker ve zahire olmadığını bir kaç gün zarfında Kalas kasabasını Rusların tahrip edip sonra döndüklerini ve devlet işlerinin düzenlenmesine zorluklar çıktığına herkesin tasdiki bulunup, ancak bu söylediğimiz haller efendimizin zaman-ı devletlerinde meydana çıkmadı bu sırada yalnız kalas olayı husule geldi. Bu cümlesinin vakte göre çaresine baş vurulup tekrar tekrar yapılan şûra meclisi toplantıları padişahın devrine ait günlerde tedbir alınır diye söz söyleyecek kimse olarak kale nâzırı elhac Numan Bey: "Devletlû padişahım; bu kulun taşralıdır. Hakikatı halde fâkir fukaranın hâli şudur ve sonuna kadar da dayanmıştır sözleriyle tek tek çeşitli zulümleri saydı. Eski defterdar Hakkı Bey, Zulüm üzerine mübayaacılarında rolü olduğunu ifade eden beyanlarda bulundu. Ordu'dan gelenler de çeşitli vakaların cereyanını bildirdiler. Padişah tarafından şeyhülislâm ve kaimmakam paşaya sorular yöneltildikçe onlarda münasip cevaplar verip, biraz da, askeri hususların müşavere olunmasını istediler. Sonunda bahisler bitti. Padişah son sözünü söylemek için her birine teveccüh göstererek pek güzel hitaplarda bulundu. Şeyhülislâm efendiye dönüp de, kadı ve nâiplerin zulmünü def etmeyi senden beklemek matlubumdur, diyerek ondan

kaimakam paşaya hitaben, baka paşa, vezirlerin mezalimi defetmelerini ve diğer hususlarını senden bilirim. (35) Sekbanbaşı, senden de asker işlerinin düzene girmesini, asker alınmasını disiplin içinde bulunmalarını isterim. Miri işlerin muntazam yürümesini defterdar efendi senden beklerim. Kaldı ki; Cenab-ı Hak kalbimi bilir, nefsim için değildir. Her kim din ve devlete ihanet ederse, başını keserim. Yerine de adam bulurum. Evlâdım olsa himayemde tutmam." diyerek sözlerini tamamladı.

Yukarıda aldığımız satırlardan 3. Selim'in tahta geçişinin hemen ilk günlerinde ortaya koyduğu davranış ve emrinde çalışanların içinde bulundukları vaziyet kendini gösteriyor.

Diğer taraftan Fransa İhtilâlini doğuran sebeplerden olan vaziyet ise, en başta kral olmak üzere asilzade ve papazlar güruhunun imtiyazlarına karşılık, üçüncü sınıf derecesinde kalmış bulunan ahalinin insanlık hukukundan tamamen hissedar olmasında rolü bulunan imtiyazlar ve istisnalığın ortadan kaldırılması ve demokrasi, yâni halk (amme) hükümetine geçilmesi, herkesi de kanun huzurunda eşit kılmak, hükümdarlık sıfatını ise makul ve hududu bulunan bir şekle getirerek, sosyal hayatı hürriyet ve meşveret yâni meşrutiyet prensipleriyle idare etmek düşünçesi taşımaktaydı. Bu haysiyetli dönemi 3. Selim'in idrak etmesi düşünülemezdi. Hâtta bize nisbetle 18. Asırda

ilerleme imkânını da bulmuş olan merkezi Avrupa devletleri idarecileri de 3. Selim Hân gibi işi anlamışlardı.

Yukarıda naklettiğimiz müşavere meclisinin kararları üzerine bir kaç defa daha yapılan toplantılar neticesinde zâlim ve zulmü kaldırma maksadıyla kadılar ve nâiblerin vazifelere yenilenerek ve de gereken tehditlerde bulunularak vilayetlere adalete dayalı emirler yayımlamak, meyhaneler kapansın iradesini yerine getirip uygulamak için içki satışını (36) yasaklamak, elbise ve süslenmeye nizam vermek gibi üstten ve geçici yarım yamalak tedbirler alındığı anlaşılıyor ki, devletin işleri yine de ananevi ve eski usulde gitmekten başka bir şey yapılamıyordu. Zamanın zihni kabiliyeti bu değişiklikleri yapmaya da müsait değildi. Fransa ihtilâline esas sermaye ve temel olan büyük prensip, Fransız münevverlerinin ve idarecilerinin İrfan-ı seviye bakımından yükselten kabiliyetleriydi.

Bu kabiliyet ölçüsü herkeste aynı seviyede olmamakla birlikte, yinede Fransa sosyal hayatı çevresinde bir tatbikat sahası ve bunu gösterme şansı bulma derecesine gelmişti. (37)

-4-

1203 (1789) senesi siyasi meselelerinin en önemlileri; Şark Meselesi-Almanya Meselesi-Ruslarla Biz Eğitim

ve Öğretim-Şer'i Şerif Hükümlerinin Vaziyeti-Anadolu'nun Hâli- Alman Meselesi ve Perde Arkası-İngiltere-Yine 1203 senesinde Avrupa'da mevcut olan siyasi meselelerin en önemlileri: Şark Meselesi ile Alman Meselesi idi.

Şark Meselesi'nin bütün açıklığı ile ortaya serdiği vaziyet, Kaynarca antlaşmasının neticesinden husule gelmişti. Kırım, Rusların istikbaldeki emellerine vesileler temin edecek şekilde istiklâliyet almış, diğer bir deyimle, Osmanlı devletinin tesir ve nüfuzundan çıkarak, Rusya devletinin tesir ve nüfuzuna girmişti.

Rusya ile aramızda ilk savaş temasına sebep olmuş olan Azak kalesi ile Taygana, Kaynarca antlaşması hükümlerince elimizden çıkarak, dinyeper "Tuzla suyu" nehri ile Boğ nehri arasındaki Karadeniz sahili ellerine geçtiği gibi, adı geçen denizde gemilerini dolaştırma hakkına sahip olmuştu. Zaten, Avrupa'nın da büyük devletleri arasında bulunmayı kendilerine hedef seçmiş olduklarından İsveç devleti elinden Baltık vilayetlerini alıp, Lehistan'ın da ilk bölünüşüne dahil olarak oradan Avrupa'ya bir pencere açmayı başarmıştı.

Kaynarca antlaşmasını siyaset önünde büyülten esas madde Rusya'nın (38) doğrudan doğruya içimize sokulmuş ve ülkemizde bulunmakta olan Hristiyanların himaye hakkını elde etmek gibi aleyhimize keskin bir silah elde etmiş olmasıydı ki, Sultan 3. Musta-

fa'nın 1182 (1768) senesinde açmış olduğu savaşın sonucuydu.

Bu yetmezmiş gibi söz konusu keskin silahtan başka, daha tesirli, daha savaşçı ve daha da kat'i bir silahı kendi elimizle boğazımıza dayamış bulunuyorduk. Ülkenin içinde genel öğretim ve öğrenim hususunda hiç bir teşebbüs meydana çıkmıyordu. Islahat adına akıl edilen meclis-i meşverette bu konuda bahis geçmiyor, yegâne ilmi müessese olan medreseler ise, tamamen çökmek mertebesine gelmiş bulunuyordu.

Payitaht bir cehalet merkezi haline gelince, zaten bağımsızlık davaları, haydutluk fiilleri ile henüz ortaçağ adet ve şekillerini muhafazada sabit olarak durmakta olan bölgeler ve vilayetler daha kötü durumlara düşer ve irtibatsızlık yüzünden, koca devlet ve milletin bütün aksamı, dünya ve bilhassa Avrupa'nın medeniyet yolundaki ilerlemesinden, sanayii ve ilminden geri kalması mukadderdi. Hâtta; 3. Selim'in kaimmakam Salih paşaya gönderdiği iradede yazılı olduğu üzere "Nizam-ı eslaf" yâni geçmiş düzene hasret çekiliyor deniyor. Bu hasret Osmanlıların kendi elleriyle açmış oldukları yeni düzene ait olmaktan çok, ortaçağ alışkanlık ve hükümleri idaresine idi. Bu bakımdan işlerin düzenlenmesi hükümetin olsun, reayanın olsun maksadından da tamamen uzak bir hâl almaktan kurtulamıyordu. Bu vaziyet karşısında devletin yüksek mahafili dahi; İran, Moskof, Nemçe (Avusturya), İspanya, (39) Hollanda, Fransa, İngiltere,

Venedik isimli hükümetlerinden başka hükümet sözü de yaygınlaşmış olmayıp, Avrupa ve Asya, Afrika'nın umumi vaziyeti için hemen hemen malumat hiç bulunmamaktaydı. Avrupa'da günden güne yayılmakta bulunan inkılap fikirleri ve esaslarından şüphe bile edilmemekteydi. Tabiatıyladır ki, Amerika'daki hayatın terakkisi hakkında bilgi sahiplerine rastlamamız adetâ imkânı olmayan bir hususattandı.

Devletlere en çok lâzım olan memleket içinde adaletin icabı sağlanmasıdır. İşlerin zabtu rabt içinde yürümesi, mali kudreti ve şevketi bulunan padişah, istiklâline düşkün, adeta müptela bulunduğu, ondan hemen sonra gelmekte bulunan veziriazam, padişahın vermiş olduğu istiklâliyet payesiyle milletin başına da bir belâ olarak, ahalinin şer'i işlerini ve davalarını hükümleriyle düzenlemeye bakan şeyhülislâm ve kadıların dudaklarından çıkan ve kendi görüşlerine dayanan hükümler ile bakılıyor idi.

Tarih-i Cevdet'in 5. cildinin 29. sahifesinde yazılı bölümün aşağıya alınması asrın hakimlerinin ahval-i ruhiyeleri hakkında apaçık bir fikir sahibi olunur:

> Mustafa Bey efendinin encam-ı hâline gelince: açıklandığı gibi Rumeli kadı askeri olduğu dönemde süs ve gösterişe eğilimi olduğundan ilk başlarda da böyle gösterişlere sarf için, mirasçıların hakkını koruyan memur tarafından şer'i yol üzere düşürülen yetim akçalarını borç şeklinde alıp, israfı, ikincisi ise, rüşvet kapısı

açma ve hükümet icraatı güya yalnız kadı hükmü ile meydana gelirmiş gibi, husule gelen insanların davalarını kendi reyine bağlı olarak bakmayı adet etmişti. (40) Ben; bu maddeyi şöyle hükmettim, ilâm yazılsın. Sözleri ahali arasında bahse konu olduğundan başka, bazi gecelerde pederini ziyarete gidip, dönüşünde büyük fenerler ile cemm-i gafir denen bir kalabalık arabasının etrafını çevirdiklerinde, hizmetinde bulunan birini arabasına alıp boyu ve bosunu seyredip üzüntüsünü def ettiğinde."

Bu devirlere ait tarihimizin sahifelerinin hemen hemen hepsinde: "Anadolu ve Rumeli zulüm ve düşmandan dolayı harap oldu. kaydına defalarca rastlarsınız. Fransa İhtilâlinin sebep ve saikleri doğrudan doğruya propaganda edilmek suretiyle ülke içinde yayımlanmış olsaydı dahi, yine de kimsenin anlamak ihtimali olmayacaktı. Hükümet ve ahalinin, yeniçeri isyanlarından korkarak yeni bir değişikliğe doğru yürümesinin önünü kesenin yine kendisi ve ahalinin nefsi idi. Bu halis karışıklık ve kararsızlık, tabii ki, insanın irfanını kullandıran sâlim düşüncesine ve hukuk esaslarına ters olamazdı.

Bu tarihlerde Anadolu'nun ne hale gelmiş olduğunu ecnebi tarihçilerden Deryult'un şu tarifiyle de anlayabiliriz: "Batı Asya çok eski zamanlardan beri yeterli derecede bilinmekteydi. Zira, bu topraklar ile Avrupa arasında sıkı fıkı münasebetler cereyan

edegelmiştir. Fakat, şurası mutlaka unutulmamalıdır ki, Osmanlı devletinin kurulmasından itibaren bu kıta, Avrupa siyasi hayatından siper ve hendeklerle ayrılmıştır. Ve öyle bir zulumata düşmüştür ki, miladi 20. asrın başlangıcında dahi bu vaziyetten sıyrılıp kurtulamamıştır. Siyah şehir "Nibor"un 1761-1766'da A-na.ibkah gesibi 1782-1785'de Mısır ve Suriye seyahatleri, keşif seyahatlerinden sayılır."

Maalesef biz, hâla tamamiyle keşfine muvaffak olamadığımız ülkemizi böyle meçhulünde altında bir seviyede tuttuğumuz kesindir. Hâtta o tarihlerde hangi yerlerde hükümran olduğumuzu kat'i şekilde tayin edemeyecek bir idare altında bulunduğumuz haldeyken Ruslar güneye doğru iniyorlar Moskova'nın soğuk ormanlarından bütün steplerin üzerine doğru devletlerini genişletiyorlardı. "Ukrayna, Don ve Volga kazakları dahil dairei itaatleri altına girdiği gibi, Potemkin'de Karadeniz'in kuzey sahilleri üzerinde Odesa ve Sivastopol isimleriyle iki tersane şehri kurmuştu."

İslâm dini üzerine Rusların güttükleri fikir, bunların yolunu Bizans üzerine sevk etmekteydi. 2. Katerina'nın torunlarından birine Kostantin adı verilerek (hayallerindeki) İstanbul tahtı, bu toruna endekslenmişti. Ayasofya'da taç giyeceği günün yakın olduğu ifşa olunmuştu.

Siyasi durum ve vaziyetimizi bildiren şu satırlara bütün Avrupa merkezlerinin vaziyetini de eklemek

lâzımdır. Deryult'un kaleminden çıkan aşağıya yazacağımız, Avrupa vaziyetinin özeti şöyledir: Avusturya ve Prusya'dan meydana gelen Almanya hakkında bize özel bir fikir verebilir.

1789 senesinde Almanya, siyaset bakışı açısından henüz bir takım (42) cismani ve ruhani prenslikler ve serbet şehirlerden mütüşekkil karışık bir heyet-i umumiye halinde bulunuyordu. Ba husus Westfalya20 antlaşmasından beri bir prensler cumhuriyeti denmesi mümkün, siyasi ve idari yapıya haizdi. Politika bakımından böyle karışık ve şaşkınlık içinde olmakla beraber, büyük bir hürriyet şûuru ve fikriyesi içindeydi. Miladi 18. Asrın son dönemlerinde milliyetçilikleri en üst seviyeye varıyordu. Almanca lisan şaheserlerini vücuda getirerek, Weymar21 mektebi büyük şâir Şiller'i (22) ve Göthe (23) ile bütün ışıltılarıyla parlıyor. İyena (43) Üniversitesi24 feylosofu meşhur Kant'ın (25) verdiği felsefe dersleriyle özel bir şöhret kazanıyor, bu zamanda Avrupa'da bu eserlere ölçü olacak hiç bir eser görünmüyordu.

Bazı Almanlar siyasette birlik ihtiyacını o da, belli belirsiz olarak hissetmekteydiler. Hiç bir yabancı devlet Cermanya'nın hürriyet esaslarına olan sevgi ve bağlılığını tahrip etme hülyasında bulunmadığı için, bunların siyaset birliği lüzumunu hissetmeleri ecnebilerin teşebbüslerini men etmek için değil, ancak

Avusturya ve Prusya'nın korkulacak emellerinden sâlimen yaşamak içindi.

Gerçi Almanlar Habsburg (26) hanedanının mensuplarından kendilerini kurtarınak için 16. Ve 17. Asırlarda savaşmışlarsa da şimdide Hohenzollern (27) boyunduruğunu kabul etmeğe de asla müsait değildiler. Fakat, 2. Fredrik'in28 Avusturya'ya karşı "prenslerin ittihadını (prenslerin birleşmesi) meydana getirdiği dönemde Avusturya siyasetinin üstünlüğünün mahv olduğu gün, bu üstünlüğün vârisi olmak üzere yüz göstermesi icab etmişti (29).

İmparator 2. Jozef (30) Almanya İmparatoru idi. Fakat Almanya imparatoru olmaktan ziyade Avusturya arşidükü, bohemya ve Macaristan kralı ve İstirya ile Karneti dükası, Transilvanya grandükası, Milan dükası ve Belçika'nın piba hükümdarı idi. Toskana dükası biraderi Leopold ile İtalya üzerinde büyük nüfuz ve hükme sahipti. Belçika'ya hakim olması hasebiyle Fransa ile sıkı temaslarda bulunuyor ve Alman menfaatinden çok, Avrupa menfaatine taraftar görünmeyi tercih ediyordu.

Bununla beraber, Avusturya denince hemen bu haliyle muazzam büyüklükte bir Alman devleti akla gelirdi. İmparator 2. Jozef'in imparator unvanından asla istifa etmek niyeti olmayıp, tam tersine bu unvanın kaybetmiş olduğu kıymeti saygı değer hale çıkarınak için çeşitli hükümet tebasına Almanca lisan ile bir bahse girip idareyi vermek ve bütün mahalli

kuvvetleri bir merkeze bağlayabilmek istiyordu. Avusturya devleti böylece kuvvetli olarak meydana getirilince, Almanya'nın mukadderatı üzerine çok ağır bir sıkletle yüklenecekti.

2. Jozef, Bavyera hükümeti vârisliği meselesinde hırs ve emellerini ortaya sermiş idi. Hâtta ilk işi Bavyera'yı zapt etmeği arkasından Flemenk ile değişme tecrübesine girişmek istediyse de, Jozef'in bu maksadı dayalı teşebbüsleri Almanya'yı tedhişe Prusya kralı 2. Fredrik'in yukarıya aldığımız maksadın akim kalmasını temin için "prensler ittihadı" yâni Fûrstenbund'un meydana getirmesini kolaylaştırdı. Halbuki Prusya, Avusturya'ya bakarak daha Alman idi. Prusya krallığı, imparatorluğun hudutları dışında bulunuyorsa da, İslav topraklarında uzayıp giden Cermanya hükmünde idi. Ayrıca da; Hohenzollern payitahtı Brandeburg'da yâni Berlin'de idi. Bunlar protestan olduklarından Habsburglar gibi itimatsızlığa kapı açmıyorlardı.

Fakat, "Alman meselesi" yine mevzu olmaktaydı. Bunlar ancak 19. Asırda cevap bulabilecekti.

Almanya hür kalacak mı? Hürriyet içinde bütün uzuvlarıyla kuruluşunu yapabilecek mi? Avusturyalı mı olacak? Yahut Prusyalı mı?

Diğer taraftan Fransa, bu meselelerin her biriyle alakadardı. Rusların ise, doğu bölgelerinde kuvvet kazanmakta kudretininse kabul görmekte olduğuna, Almanya'nın, Avusturya ile Prusya arasında avdan

başka bir şey olmadığına lakayt kalmamakla birlikte bütün bu ikilikler ile küçülmüştü. Zira pek uzun zamandır ki Ren ve doğu devletleri üzerinde sürdürmekte olduğu nüfuzu ve tesiri kayıp etmekle karşı karşıya iken, Avrupa'da bu cereyan ile alakalı meselelerle alakadar olmaktaydı. Çünkü bunların durumu basit hallerden değildi. Büyük savaşlara sebep olacak istidadı göstermekteydi. (47)

-5-

Padişah 3. Selim'in Orduyu Canlandırma Prensibi

Bizdeki Cehalet-Vicdan-ı Hürriyet ve Avrupa Devletleri-Fikirlerde Meydana Gelen İnkılap Ne İdi?

İşte; 1789 senesinde Avrupa hariciyesi siyasasındaki evsaf bu durumdan ibaret olup, gerek ahlâki gerekse sosyal meselelerde, çok derin bir duraklamaya düşmüştü. Müstemlekeler, doğu ve Almanya meseleleri, devletlere ait olan işler sayılır, bütün ahali, bunlardan habersiz olurdu. Bitmeyen savaşlar, saraylar ve yönetici sınıfın günden güne artan gösteriş ve alayişleri ahaliyi soyup bitirmiş ve sefaleti dayanılmaz hudutlara getirmişti. İngiltere'den başka her yerde ahali, en acil menfaatlerini sunup, konuşacağı hürriyetten mahrumdular.

Avrupa'da iktisatçılar ve filozoflar, halkın maruz kalmış olduğu zorluklara her gün çare aramaktaydı.

Ortaya koymak istedikleri insanlar arasındaki hakkaniyeti temin idi. Bizde de bu sıralarda yukarıda yazdığımız gibi "meşveret meclisi" kararıyla adalet dağılımı ile alakalı emirler ile iş görmeğe teşebbüslere geçilmişti. Bir halkı, hiç bir zaman idarenin seviyesinin yükselmesinin, kendisine lâzım olduğunu iddia eylediği adalet düşüncesinin ruhuna (48) yardımcı olacağını düşünmüyor, cehalet içinde ortaya atılan iyi niyetlerin zalimden kötü neticeler verir olduğunu bilemiyordu.

Çok dikkat çekicidir ki, 3. Selim, Rus orduları önünde bir yüz kızarma dersi almış olan devlet askerini tamamen manevi-i diniye'ye dayanmak suretiyle motive etmek siyasetini gütmüştü. Kalas31, Fokşan32, bilhassa Buzeo33 bozgunları üzerine, Buğdan içlerinde bulunan Rus ordusu Tuna'yı süratle geçmeye, Avusturya'nın bir ordusu da, bunlara yardımcı olmaya başlamıştı. Hatta Rus generali Kaminski, Kalas şehrine hücum ile dört bin kişiye varan askerimizin bir kısmını şehid, bir kısmını esir alma işleminin ardından şehri de yaktı.

Meşveret meclisi, bu hadise üzerine derhal toplandı. Rus generali meşhur Suvarof, on bin kişi ile Seret nehrini geçerek Avusturya kumandanı Prens Kuborg ile savaştı. Kemankeş Mustafa Paşa kumandasında bulunan piyade ve süvariden meydana gelmiş 25 kişilik Osmanlı ordusu üzerine hücuma geçti. Paşayı da, orduyu da şaşkına çevirdi. Osmanlı kuvvetlerinin

süvarilerinin de bir bölümü İbrail taraflarına kaçtı. Bu hâl ordunun her tarafına yayılınca, Bükreş ve diğer bölgelere ayrı ayrı döküldüler.

Kaçmayıp da, Fokşan'da kalanların çoğu şehit ve bir kısmı ise, esir olarak ayrıca bütün mühimmat ve cephane ile ağırlıkların düşmanın eline geçtiği görüldü.

Serdar-ı Ekrem Hasan Paşa uğranılan bu mağlubiyet üzerine ordunun İbrail taraflarına gönderilmesine karar verdi. Ordu Buze suyu kenarında bulunan Lanke sahrasına geçirildi. Buradan da Remik suyu geçilerek düşmana yaklaşma yoluna gidildi. Çarhacı (öncü) askeri komutanı tayin olunan Abdi Paşa emrindeki süvariler Remnik suyuna yakın bölgelerde dolaşırlarken, Kemankeş Mustafa Paşanın düşmanın ileri uçlarında vazifeli askeriyle tutuşmuş olduğunu görünce fazla bir düzenleme yapmadan yardıma koşmuştu. Yeniçeriler top seslerinin kendilerine vermiş olduğu moral takviye sayesinde Abdi Paşadan gelecek emri beklemeden elleri bıçaklı olarak siperlerinden savaş alanına fırladılar. Orduyu, bu tip davranış bir tehlikenin içine düşürmüş olmaktaydı.

Rus komutan meşhur general Suvarof hem Mustafa Paşa hem de, Abdi Paşa kuvvetlerine hâtta yeniçerilerin üzerine dahi askerini sevk etti.

Süvarilerin ağır ağır gerilemeğe başladığı sırada düşmanın, top ve humbaraları yağmur gibi yağmaya başlamıştı. Suvarof, atlı birliklerini siperlerimizin sol

tarafından dolaştırmaya girişmişti. Piyade askeri metrislerde duramazken, süvarilerde metrislerin arkasına çekilemedi. Süvarilerimiz ile Serdar-ı Ekrem'in kuvvetleri arasına dalış yapan Rus kuvvetleri, birliklerimizin bozguna giden bir başlangıcın içine çekildiği görüldü. Kaçışlar hızlandı ve Reminek suyu istikametinde gerçekleşeme görüldü. Bu su üzerindeki köprüden geçilirken (50) bahse konu köprü kırılıverdi. Cephane arabalarının alev aldığı görüldü. Diğcr taraftanda yağmalar yapılmaktaydı. Güç belâ Buze ordugâhına varılabildi. Buze'den de ricat olunmaya başladı. Buze suyu geçilirken, mahiyeti bilinmeyen bir gürültü, düşmanın yetişmesi şeklinde yorumlandığından, kapılınan telaştan dolayı meydana gelen karışıklıktan bir çok kişi sulara gark oldu. Bu suya gark olan kimseler arasında reisülküttap yâni o devir dışişleri bakanı görevini yüklenmiş Hayri Efendi'de yer almıştı.

Sultan 3. Selim, maziyi de hatırlatan ve Rus zulümlerini saymakla ve Kur'an-ı Kerim'den istimdad ederek Avrupalılara duyurmaya çalıştığı hitabesinin bir yerinde: "... Kıyamet gününde Rabbime tevcih ve ilahi, ben kulun senin dinine yardım edecek gazilere ve dilaverlere lâzım olan nasihatları yaptım cevabını veririm, erhamerrahimiyn af eder niyazındayım, ancak sizler ne cevap vereceksiniz?" diyor, halbuki orduyu o fenalıklara düşüren sebeplerin ortadan kaldırılması, memleketin idaresini iyileştirmek ve yüksel-

mesini temin edecek olan sağlam ve faydalı kanunların çıkmasına bağlı olduğunu hatırına bile getirmiyor. Esasında şu zamana ait Osmanlı toplumunu, uygun ve kabul görecek mazbut kanun ve kaidelere doğru götürebilmek pek güç ve pek zor bir mesele idi. "Arz ve talep" kaidesi sosyal olaylarda da geçerlidir. Asırlar süren İdare-i keyfiye'ye tâbi olma 3. Selim'in dediği gibi kırk elli yıllık bir büyük hatadan çıkmış olan Osmanlı hükümetini, o devrin ihtiyaçlarını ve yükselmesini temin ve tanzim eylemeğe (51) ancak kırk elli yıl içinde beşeri takatin üstünde bir himmet göstermekle muvaffakiyeti elde etmek mümkün olabilirdi. Çünkü: İrfan ve ilim seviyesini yükselme yolunda istifade olunacak neşriyat vasıtaları namevcuddu. Bundan başka, bizde tesiri yüksek tabakada olan kimselerde dahi görülen genel bir cahiliyet hüküm sürmekteydi.

Avrupa'ya gelince, senelerce süren himmet ve faaliyetin neticesi kârlı sonuç vermişti. Bilhassa Fransa'da, iktisatçılar ve filozoflar ahalinin üzerinde büyük itibar kazanmış ve onları etkileyebiliyorlardı. Bu güçleri, hükümdarların kendilerini yanına davet edip, mutlakıyetlerine zarar verecek tavsiyelerinin dışında kalan tekliflerini kaale alıp yerine getirdikleri görünen hale gelmişti. Öte taraftanda iktisatçılar, milletlerin refahını temin etmeye yarar kanun ve nizamlar bulmakla meşguldü. Bu nizamların uygulanmasına engel teşkil eden zorlukları ortadan kaldırmaya çalışmak-

taydılar. Bunların ortaya koyduğu gayretler devletlerinde menfaat temin etmesine vesile olmaktaydı. Çünkü bütün hükümetler zengin bir ahaliye sahip olmakta ve onlar ile alakadar olması en tabii haldir.

Bununla beraber çok dikkat çekici bir husus vardı ki, o da hükümetlerin bu alakadarlıları yalnız milli servet istihsaline dönük olup, yoksa müstahsilleri yâni üreticileri "ehl-i vatan" payesine yükseltme hatırlarına bile gelmemekteydi.

Filozoflar, "Hürriyet-i vicdaniye" meselesini kurcalayıp bununla dinin, eski kayıt ve ananeviyesini kırabilmek azmini ileriye götürüyorlar, bu teşebbüslerinde devletlerin hükümetlerinin yardımlarına erişiyorlardı. Hatta bu sıralarda Avrupa'da Cizvitler (34) aleyhine açılan husumet, bunların yaşadıkları yerlerden tard edilmelerine kadar varan şiddetler kazandı.

Hürriyet-i vicdaniye konusu öyle bir raddeye kadar ilerleme noktasına geldi ki, hükümet idaresine kol salarak, hükümdar, kendi hükümlerini ve kuvvetini milletin hayrına ve faidesine kullanmaz ise, millet kendi menfaatini temin için idareyi ele alma hakkına hâizdir. Çünkü asıl olan hakimiyet, milletin olmasıdır. İşte bu kaide meydana geldi. Deriyolt: "İşte fikirde meydana gelen inkılap budur. Bu fikirler, salonları, sarayları doldurup, papazları, asilzadeleri hâtta hükümdarları bile kazandı"demekten pek memnuniyet duymaktadır.

Hukuk-i Adem (İnsanlık Hukuku)-Fransa'da İlân Tarihi ve Te'siri-Sayfalarımıza Almaktan Maksat:

Fransa milli meclisi 1203 (1789) senesi ağustosunun 26. günü, insan hakları beyannamesi de denilen Hukuk-u Adem'i oybirliği ile ilân etmiş ve yayımlamıştı. Fransız tarih yazarlarının fikrince 19. Asır vakalarının hepsi, yazılmış bulunan beyannameden ileri gelmiş olup, bizde dahi yüz seneden fazla bir zaman zarfında türlü türlü vesileler, pek çok çeşitli şekillerle, bilhassa Tanzimat'ın ilânından sonra nice facialarla devlet ve millet arasında yıpranma meydana gelmişti.

Osmanlı meşrutiyetinin kurulmasına faydası inkâr olmayan bu beyannameyi, sayfalarımıza alırken maksadımız içinde yer aldığı maddeleri çıkış kabul ettiğimi 1203 (1789) senesinden, meşrutiyetimizin ilân tarihi olan 1324 (1908) senesine kadar geçen zamanın araştırmak istediğimiz tekâmül safhalarına ait yer bulmaktır. İnsan hakları evrensel beyannamesi de denilen Hukuk-u Adem'in tercümesi aşağıdadır (35).

Birinci madde: İnsanlar hür ve eşit olarak doğarlar. Ve o hal üzere hayatları devam eder. Kendini göstermek ve sosyal farklılık ancak herkesin ortak menfaati üzerine dayalı olabilir.

İkinci madde: Siyaset cemiyetinin kurulmasından maksad, insanın tabii ve değişmez olan hukukunun muhafaza e-

dilmesidir. Bu hukuk şunlardır: hürriyet, mal edinme, emniyet ve zulüm ile yolsuzluklara karşı koymak.

Üçüncü madde: Her hâkimiyetin esası milletin elindedir. Hiçbir heyet, hiçbir fert, milletten çıkmamış hiçbir tesiri ve hâkimiyeti kullanamaz, yerine getiremez.

Dördüncü madde: Hürriyet, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yerine getirebilmektir. Bu bakımdan her kişinin tabii hukuku, sosyal hayattaki diğer fertlerin aynı hukuktan istifadelerini temin eden sınır ile kısıtlıdır. Bu hududun tayini ancak kanun koyucu tarafından kararlaştırılır.

Beşinci madde: Kanun, ancak cemiyete zararlı olan davranışları men eder. Kanunun yasaklamadığı hususları yapmağa da, kimse mecbur tutamaz.

Altıncı madde: Kanun, millet idaresinin beyanı demektir. Bütün fertler vatanın bizzat veya vekilleri vasıtasıyla kanunun tanzimine iştirak etme hakkın vardır. kanun ister korumayı isterse cezayı gerektirsin herkes için aynı olmalıdır. Kanun huzurunda bütün millet evladı eşit olduğundan fazilet ve meziyetlerden başka hiç bir şey gözetilmeksizin ehliyet derecelerine ve liyakatlerine göre makam ve mevkilere ve memuriyetlere eşit olarak kabul edilirler. (55)

Yedinci madde: Kanun bakımından belli olan hâllerin dışında ve usullerin haricinde hiç kimse itham, tevkif veya hapsedilemez. Keyfi emirler vermek ve bunları yerine getirenler cezalandırılmaya hak kazanırlar. Kanun adına davet veya tevkif olunanlar derhal itaat etmeye mecburdur. Kanunların emrine mukavemet veya muhalefet cezaya hak kazanır.

Sekizinci madde: Kanun, ancak katiyen ve birdenbire lâzım olan cezaları koymuştur. Bir kimse ancak cürmünden önce konup ilânı yapılmış meşru usul çerçevesinde tatbik edilen bir kanuna dayanarak cezalandırılır.

Dokuzuncu madde: İnsanın suçlu olduğu kesinlikle tahakkuk edinceye kadar herkes için beray-ı zimme farz sayıldığından muhakemesi esnasında tevkifinde zaruret bulunan her hangi bir kimsenin kaçmasını men etmek mecburi tedbir haricinde olarak, başvurulan her çeşit muamelede cebir ve şiddet, şiddetli kanunlar ile yasaklanmalıdır.

Onuncu madde: Hiç kimse kanunen kurulmuş bulunan genel nizamı, mahal olmamak şartıyla diyanetle ilgili olsa dahi, düşünce ve sözlerinden dolayı, muaheze ve izaç edilemez.

On birinci madde: Düşünce ve reylerini serbestçe kullanmak insanların en kıymetli hukukundandır. Binaenaleyh herkes söylemek, yazmak, yayımlamak hususlarında hürdür. Şu kadar ki, kanunun tayin ettiği hallerde, işbu hürriyetin kötü kullanılmasından dolayı mesuliyet ona aittir.

On ikinci madde: Hukuk-u insaniye ve vatandaşın korunmasının temini (56) için genel bir kuvvete ihtiyaç gerekir. İş bu faydalı, genel kuvvet, herkesin selâmeti için lâzım olup, ona emanet edilenlerin şahsi menfaatleri için kurulmamıştır.

On üçüncü madde: Genel kuvvetlerin temini ve devamını ve idarenin masrafları için müşterek bir ödenek konma-

sı zaruridir. İşbu teklif bütün vatandaşlar arasında güçleri nispetinde herkese dağıtılmalıdır.

On dördüncü madde: Bütün vatandaşlar bizzat veya vekilleri eliyle genel teklifin lüzumunu anlamağa, serbestçe kabulünü, sarf yönü ve kullanımı teftişe ve her ferde ne kadar miktar isabet edeceğini, nasıl tahakkuk ettirileceğini ve toplanacağını ve ne kadar süreceğini tayine selahiyetlidir.

On beşinci madde: Hukukunu zaman ve tekamüle uygun hale getirmeyen kuvvetler ayrılığı yapmayan, her bir cemiyette, esas yoktur.

On yedinci madde: Mülk edinmek hakkının korunması mukaddes olduğundan, hiç kimse mal ve mülkünden mahrum edilemez. Meğerki, kanunen tespit edilmiş ammenin zararına olduğu takdirde bedelinin adil bir tazminatın evvelâ ödenmesi yapıla.

Bu beyannamenin okunmasından anlaşılacağı üzere insanlık hukuku beyannamesi, milletin hâkimiyeti, hürriyet ve eşitlik esaslarının ilânından ibaret olup, o zaman için insaniyet için bu üç esası tatbik etmeğe gitmek, bir takım neticelerini göze aldırmak demekti. (57) O zamandan beri, "89 prensipleri" namı altında, ilelebet hatırlanmak üzere kalmış olan bu üç esas-ı insani, Fransa milli meclisini dahi, birden bire tereddüde düşürmüştü. Sözü edilen Fransa'nın o dönemde kendini gösteren tekâmül tarzı derhal bu tereddütleri ortadan kaldırmış ve daha sonra da, bütün milletlere

ve kavimlere ileri gitmekte önder ve kılavuz olan kanun-i esasiyenin yapılmasında birleştirmiştir. (58)

1205 (1790) ve Önemli Olaylar: 2. Jozef'in Tefrisi-Rayinbah ve Yaş Antlaşmaları, 1206'da (1791) 3. Selim'e Suikast.

Fransa'da Kanun-i Esasi'nin ilân edildiği tarih olan 1205 (1791) senesinde, bizde en önemli vaka Avusturya ile yapılan antlaşmadır. Avusturya devleti de, Fransa'da meydana gelen inkılap düşüncesinden ve meydana getirdiği olaylardan çok fazla endişeye kapılmıştı. Her ne kadar imparator 2. Jozef, vicdan hürriyetinin meselesini kendisinin anladığı şekilde tefsir ederek "ben devletin felsefesini kanun olarak tayin ettim" sözleriyle tanımlamışsa da, ateşle oynadığının farkına varamamıştı. Yanıbaşındaki komşusunun topraklarındaki idaresinde ortaya çıkan hürriyet kavgasından, hürriyet severlerin karşılaştıkları istibdadın ölçüsünü de anlayamamıştı. Fakat onun halefi imparator 2. Leopold (36) Jozef kadar filozofça davranamadı.

Tarihlerimizde sosyal durum ve siyasetimizi tamamen düşünülen tarif ve açıklamaları olmaz derecesinde bulunmasından dolayı biz bu tetkikimizde yalnız padişah ve devlet tarafından çıkan vesika hükümleri üzerine sunmaktayız.

Avrupalı tarih yazarları arasında şöhret kazanmış bir kimse olan leon Burjuva'ya göre; Fransa ihtilâli Avrupa devletler ve hükümdarlarının ahlâk ve siyasi münasebetlerinde bir değişim meydana getiremediği gibi, siyaset tarzımızda da asla bir tadilata sebep olamayacaktır. Esasında, siyasetimizde görülene bakarsa az çok yumuşama ve itidal kendini göstermeye başlama vaziyetindeydi.

Rayinbah mütarekesi, Ziştovi (37) antlaşmasına dönüştüğü kadar, Ruslar ilede mütareke mübazaraları başladı. Yaş sulh antlaşması (38) 1206 (1791) senesi vukuatına dahildir. Yine bu sene içinde İstanbul'da padişaha karşı bir suikast şayan-ı dikkat çekici hadiselerdendir:

Avusturya ve Rusya'nın imzalanan sulh de acceleri, Lehistan, Fransa devletlerinin iç işlerindeki durumundan kaynaklanmakta idi. (60)

1206 / 1791 rebiülahir ayının 20. ve aralık ayının 17. günü olan cuma günü Ayasofya camiinde cuma selamlığı yapılmış, padişaha ayrılmış bulunan mahfil-i hümayundaki yerine oturduğu sırada, mihrabın baş tarafında bulunan cemaat içinden aslı bilinmeyen bir meçhul mağribi (Kuzey Afrika halkından) kişi sünnetler kılınırken cebinden bir demir misket güllesi çıkararak zulümden şikayet şeklinde bağırarak hemen arkasından gülleyi kafes arkasındaki padişaha doğru fırlatmış. Bir ikincisini atmak üzere iken, subaylar tarafından hemen yakalanıp, camiden çıkartılmış ve

hemen idâm olunmuştur! Bu suikastın güya bir mağribi tarafından yapılması ve Tarih-i Cevdet'in (39) bundan başka malumatı vermemiş olması biraz aşağıda İstanbul'un hâlini anlattığı satırları yazması bizim tarihlerimizin hakikatleri yazışları, bilenlerce engel olanı kapsar. Cevdet paşa tarihinde diyor ki:

> İstanbul'a bütün ahali toplanıp, bilhassa sonraları taşralarda zulümler ve tecavüzler haddini aşınca, İstanbul'da kolaylıkla geçinebilme kapıları açılınca her taraftan halkın İstanbul içine yerleşme ve ikamet etmeye giriştiler. Reayadan niceleri, ziraatle uğraşıyı terk ederek dalgalar halinde İstanbul'a dolmaktan kendilerini alamadılar (40) Buna karşılık da bıraktıkları yerlerdeki araziler boş kaldığından oraların harap olması ortaya çıktı. İstanbul'da sayısı istiabı aşan insanlar, devlet adamlarının ve dersaadet insanlarının zahire ve levazımlarına tedarik hususunda büyük zararlar verdi. Mühim işlerinde durmasına sebep olduktan başka bunca ahalinin toplanması nice çirkin ve üzücü olayların, yangın, hırsızlık vakalarının meydana geldiği görüldü. Dükkânlar ve meskenlerin teftiş edilerek, bu dönem içinde gelmiş bulunanların memleketlerine iade olunması... (62)

-5-

Cevdet Tarihinin İfadesi, Avusturya ve Rusya Savaşlarının Neticesi, Devlet Nizamına Ait Layihalar, La-

yihaların Önem ve İçindeki Teklifler, Yeniçerilik, Tatarcık Abddullah Molla Layihası

Sultan 3. Selim Hân, 1207 (1792) senesinde devlet nizamına dair layihalar devrini başlatmıştır. 3. Selim; bu ıslahatı seven hali ile meşveret meclisinde göstermiş olduğu şûra'y-ı devlet taslağını bir daha çizmiş oluyordu. Bu taslağı çizdiren ise, Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşın neticesiydi.

1207 (1792) senesini anlatan Cevdet tarihinin 6. cildinde yetmiş küsur sayfa ile yer bulan bu teşebbüsün özetini aşağıya alıyoruz. "Devlet karada ve denizde şevket ve satvet sebeplerini tamamlama mecburiyetini şiddetle hissetmişti. Son sefer, herkeste yeni bir askeri nizâma ihtiyaç bulunduğunu göstermişti. Lâkin; Osmanlı devletinin idaredeki hâli son derece karışık bir durumdaydı. Bozuk bir heyetin, muntazam bir topluluğu idare edemeyeceği aşikâr olduğundan, askeri ve sivil idarenin müştereken, bir düzene oturtulması yapılacak işin başında gelmekteydi.41 Bir devletin böyle tamamen yapılacak değişiklik ve yeniliklere verilecek nizamı tazelemek yeni bir devlet kurulmasından da güçtü. Bu bakımdan; her ne yapılması lâzım geliyor ise hep birlikte yapılması icap ettiğinden, ulema, ayan ve ileri gelenleri nizam-ı devlete ait ne teklifleri var ise bir lâyiha şeklinde kaleme almaları (42) uygundu. Esas maksatsa talimli askerin düzenlenmesiydi. Ancak zihinler bu hususta hayretler

içindeydi. Çünkü: Devlet-i âliyenin askerlik ile vazifeli olan ocaklar mensupları boyun eğer cinsinden olmadıklarından, hele tâlim gibi bir hale iştirak etmediklerinden başka maaşlarının ekseriya askerliğe yaramaz kimselerin elinde bulunması, içlerinden yeterli sayıda talimli asker temini gayrikabil ve hepsinin maaşları birden kaldırılsa, sadece erbabına verilecek olsa, meram anlatılabilinir mi? Kiminin ismi babasından kalma kiminin ise, gelir olması için parasıyla satın almış olmaları bu insanların bizden yüz çevirmesi reva görülemeyeceği gibi aynı zamanda rızık kesmek gibi üzücü olurdu. Bununda pek adi zararlar vereceği açıktır. Ocakların tamamen muhafazası, talimli asker tertibine de, hazinenin tahammülü kalmamıştı!

Zamanın alay tarzını Tarih-i Cevdet kendisine has olan renkli üslubu ile o kadar nefis anlatıyor ki, Tarihi teceddüdümüzün çıkışına ait olmak üzere aynen naklediyorum:

> Kaldı ki, önceki dönemlerde Avrupa'da yayılan harp ilmine ait kitapların, henüz lisanımıza tercüme edilmemiş olmasından askeri tâlim ve tanzim meselesinin İstanbul'ca nazariyatı bile bilinmiyordu.
>
> Bu eski durum bir irade-i senie ile devletin yeni bir düzene girmesi için teklif takdim eden kimselerin (43) bazıları savaşlarda bulunmamış, bulunanlar ise askerlik

mesleğine ve talimlerine ancak karşıdan bakarak bilgi sahipleri oldukları pek tartışılır kimselerdi!

İnsan bilmediği bir şeyi genellikle bildiği şeylerle mukayese etmeyi tercih ettiğinden, kimse mevcut bulunan asker ocaklarının mümkün mertebe iyileştirilmesine düşünmeye zaman ayırmadığı, öte taraftan kimisi de Nizam-ı Cedid diye yine eskiden bile bildiği kadar ki askeri sınıftan asker düzenleme hazırlıklarını ölçü alan teklifler getirmişlerdir. Bu tekliflerin genellikle isabetten mahrum olduğu görülmüştür. Kimisi de esas maksattan uzaklaşarak başka başka şeyler söylemişlerdi. Bu kadar farklı tekliflerin ortak noktasını bulmak, uygun olanı yapmaktan çok daha müşkül hale gelmişti.

Bazı tarihçilerin ifadesine göre 3. Selim'in devlet adamları ve kendi yakınlarını teklif vermekte izinli görmesi hem layihaların zamanın büyükleri tarafından düzenlenerek padişaha takdim olunan bu layihalardan daha sonra düsturul amel yani riayet olunacak kanun olmak üzere bir özet çıkarılmıştır. Bu özet küçük bir kitapçık haline getirilmiştir.

Bu risalenin içindekiler: tanzimi askeri, askerin maaşı, topçu ve humbaracı ile diğer ocakların ıslah edilmesine dairdi. Fakat bu layiha meselesi 3. Selim'i ikinci bir suikasta maruz kalmasını getirmişti. Ahmed Cevdet Paşanın tarihindeki beyanına göre; pek çok kimse ortaya çıkan istihzalardan (alay) dolayı padişaha kırgınlık duyarak, üzücü vakanın sebep ve sonucunun bir kısmını hazırlamağa başlamışlardı.

Zamanın fikri bakımdan ıslah olmuş hali, yeniçerilerden ve avam tabakasından beklenmekte olan darbe ve geri dönüş hareketlerine rağmen, büyüklerin zihinlerinde bir ümit belirmişti ve devlet ile hükümetin yeniçeriliğe ait görüşleri gizli ve de açık, fakat büyük bir endişeye, adeta korkuya dayanmaktaydı.

Onun içindir ki, yazılan layihaların içinde yer alanlar yeniçeriyi okşamak ve onların tutulmuş oldukları fesatlıklardan haberleri olmaksızın kurtarmaya ilaç tesirini temin için yazmış bulunuyorlardı. Sultan 3. Mustafa zamanında devlet hizmetine girerek, seri topçuluğu kurup hız toplarını kullanmak suretiyle, topçuluğumuzda pek önemli bir inkılap meydana getiren General Toth, hatıratında yenilik ve İngiltere ile diğer ecnebi milletlerin öğreticilerinin temini ve getirilmesi düşüncesini ve yine devletin, Avrupa'daki askeri eğitim ile alakalı temaslarında yapılması gerektiğini hatırlatmış olduğunu izah eder. Oraların tarihçilerinin 3. Selim'e atfettikleri ileri hamleler yapmasını Avrupa ile kurduğu ve uğraştığı münasebetleri geliştirme noktasındaki çalışmalarına bağlarlar. Hâtta 3. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın mimarlık hizmetlerinde bulunmuş olan mösyö Melelnağ ile Fransa'nın o dönemdeki İstanbul sefiri olan Şuvazol Govfiye'nin hatıratı, bu yönüyle sağlam vaziyettedir. Yeniçeriliği kuşatmış olan irticai cehaletle, müşterek menfaat (67) için kullandıkları silah keskin kılıçtı. Bu silah; hükümetin usulünde bir değişim getirmekten

aciz olmasına rağmen, bir tehdit aleti gibi kullanılmakta ve her çeşit fikri, ileriye dönük hamleleri doğramaktaydı. Bu sebeptendir ki, doğru olanı bu silah ile birleştirmek ve Hâkimâne bir lâtife ile devlet işlerinde ileriye gitmek imkânı görülebiliyordu. Hâtta Rumeli kazaskeri, Tatarcık Abdullah Molla, yazdığı lâyıhasında, işin bu yönünü en açık bir şekilde ve basit olarak anlatmış, nizam-ı askeriyenin kurulmasında: "Son derece akıllıca ve tedbire dayalı olarak yeniçeri ağası ve kul kethüdası ile beş-on kadarda ocak ağasını seçerek temin etti. Onların aracılığı ile Osmanlı devleti o günden sonra yeniçeri ocağına Sultan Süleyman Kanuni zamanında olduğu gibi itibar ve eski kanuna riayet ederek yeniçeri zümresini diğer zümrelerden üstün şeyler buyuracaktır diyerek kendilerini yeni tertib ve talimler hususuna istekli, nişan atma ilmi harbiyesine ait yazılı kitapları dilimize tercüme edipte öğrenme tarafını ihtar etmiştir (44).

Her çeşit ilerlemenin karşısında bulunan yeniçeriler, ne kendilerinden ayrı, ne de onlara katılacak hiç bir yeni sınıfı kabul etmiyordu. Sanki yenilik onun için ölümdü. Böyle bir anlamadır ki bahse konu zümreyi derhal hücuma geçmeğe, hemen ülke içini bir anarşi girdabına sokmağa hazır olduklarını göstermekte idi. Kendi içinde bir yenileme ise, asılda var olan kötülüklerin dal budak salması hasebiyle kısa zamanda kendisine dönüyordu. 3. Mustafa'nın zamanı

hız topçularının daha sonra elde ettiklerini kaybetmeleri bu hususta rahatça misal olarak gösteriliyordu. Devlet; yeniliğe karşı isyan menbaı olarak senelerden beri, gördüğü yeniçerileri içlerinde var olan fesadça tedbirlerden dolayı kaldırmak veya yok edilmesine cesaret edemiyordu. Fenalığa karşı yürümek için sarsılmaz bir iyilik ile vasıflanmaya teşebbüs etmek şarttır.

Askerlik nizamının kurulmasına engel çıkaracak manilardan biri de, mali yapıdaki karışıklıktı. Rumeli ve Anadolu'yu istila etmiş bulunan zulüm ve taarruzlar ülkenin ekonomik durumuna son derece sıkıntı verdiği gibi, içte de sanayii azlığı yüzünden işsizlik ve buna bağlı olarak da, haydutluk yol almış olduğundan önceki lâyihaların hepsinde yalnız tımar ve zeamet ve ıslahı sikke'den başka bir tedbir ortaya konamamıştır.

İlim yolunun da düzeltilip, iyileştirilmesi hakkında Tatrcık Abdullah Efendi'nin meşhur Lâhâyihasında uzun uzadıya tedbirler, yalnız arzu ve emelden ibaret görünüyor. Durum bu haldeyken de Tarih-i Cevdet diyor ki:

> Bununla beraber bu geçici tedbirlerin tamamı yapılsaydı, büyük faydalar sağlayacağı pek açıktı. Lâkin bu derecesinin yapılmasında dahi o vaktin hükmünce sıkıntı ve müşkülat vardı. Çünkü Şeyhülislâm evvelâ Dürri zâde Arif Efendi önceki döneminde olduğu gibi, bu se-

fer ki meşihatında ulemadan nicelerini meramına uygun olarak hoşnut etti. (69) Yakınlarını, akrabalarının yükselmelerini güzelce temin eyleyip, hakkı susturarak talebe-i ulumada yaklaşıp memnun etmeği tercih ederek eskiden beri Beyazıt medresesinden her altı ayda ikisi mezun edilerek mülazım edilmek adet iken her üç ayda mezun edilmelerin sağlamaya..."

Yukarıdaki yazıda bulunan "hakkı sükut" bide "suhte" yâni medrese talebesi meselesini hatırlatır ki, yeniçeriler zamanında da onların kaldırılmasından sonra da devam edip gelmiştir. Sosyal hayatımızda var olan çöküş ve fâkirliğe düşüşün belirtisinin, en önemli müessirlerinden biride, medreselerin uğramış olduğu, derd-i fesadiye idi.

Varlığı kendi şekil ve durumunda islah etmekten başka bir mânaya gelmeyen bu teşebbüsler yanında, deniz gücünün çoğalması son derece tercih edilerek, tersane gelirinin lâyık olduğu mertebeye yükseltilmesine ait bazı tedbirler ileri sürülüp yerine getirilerek "gemi işlerinde usta İngiliz ve Fransız marangozları getirtip, çalışmalarından fazlalıkla istifade olunarak Avrupa usulü gemi inşaatına ve mühimmatın pek yüksek olmasına çalışmak ve Hristiyanlardan deniz ve kara savaşlarına dair yeni eserleri ve sanayi hesaplarını ve şekillerini tedarik, çabucak tercüme ettirilerek kaptan ve zabitlere de, tersaneye bütün bahriye erlerine sanatı öğretmek için İngiliz ve Fransız usta-

lardan deniz ilimlerini öğrenip kullanma için getirtilip, topçuluk ve harita ilminin bütünüyle öğrenilmesi "tavsiyesi" dahi dönemin bu taraflarını takdir etmekten aciz kalınmadığını ortaya çıkarır. (70)

-6-

Tarih-i Cevdet'in ifadesi, Avusturya ve Rusya savaşlarının sonu, Devlet nizamına dair layihalar devri, Bu layihaların tarih bakımından önemi ve içindekiler, Yeniçerilik ve Tatarcık Abdullah Molla layihası:

Askeri ıslahat, ilmiye ve baheriye, Angaryanın kaldırılması teklifi, 3. Selim devrine kadar tatbik olunmuş vilayet ve liva vezir ile mirmiran, istisna eyaletler.

Tarih-i Cevdet'e [49. sh.] (71) göre yazılmış layihaların yanında da daha sonra Tanzimat-ı hayriyenin bir rengini ortaya koymuş olan "angaryanın kaldırılması"nı öngören bir teklif de bulunmaktaydı. Bu teklif, defterdar Şerif Efendi isimli bir zâtın layihasında yer almaktaydı. Şerif Efendi, angarya usulünü ahalinin bitap, memleketin harap olmasının sebeplerinden görmekteydi. Bunun yerine mal emniyetini temin etmek isteyen üç önemli esastan birini ta o zamandan ortaya koymuş oluyordu.

3. Selim devrine kadar, takip olunmuş vilayetler ve livaların idare usulünü de bir tarihi vesika olarak Tatarcık Abdullah'ın layihasından aynen alarak aşağıya

dercediyoruz. Bundan da maksadımız, hükümetin yazılan usul üzere dolayısiyla el'an ortaçağ alışkanlığını bırakamayarak, kendi zaafını, kendi elleri sayılan vezirler ile mirmiranların vazifelerini nasıl gördüklerini ve sosyal hizmetlerin satılık mal olmayıp, belki insanların kanuni bir tesanüt ve elbirliği ile vazifeli bulunduğu sosyal hakikatından da nasıl işaret edilmiş olduğunu göstererek, Fransa'da kopan ihtilalin sebeplerinin en mühimlerinden birinin, bizde yaşanan şeklinin bir ibret sayfası halinde nazar-ı dikkate sunmaktır.

Abdullah Efendi layihasında diyor ki: [Kezâ hükümetin anarşiye yakın bir siyaset mevzuu sürdürdüğünü hatırlatan ilân-ı istiklâl düşüncesi.] (72)

Vezirlerin büyüklerinin ellerinin gücü saltanat mesabesinde olduğundan kıymetleri ve şanları yükseltilip ve uzun müddet aynı mansıpda kaldıkları takdirde, bazı düşüncelere düşerler diye, bulundukları yerin değiştirilmesi gibi devletin uyduğu bir usulü vardı.

Dört beş sene kadar bulundukları yerlerde bırakılanlar vazifelerindeki değişikliklerde dahi itibarlı mevkilerini muhafazada dikkat ve itina gösterildiğinden gerek vezirler gerekse mirmiran-ı kiram istifade hakları ile servet sahibi olarak, katırlar ve develer ile gösterişli olarak koruyarak gerek sefer esnasında gerekse sulh sırasında kendileri için cân ve baş verecek küllüyetli sayıda yardımcı edinip, böylece mansıblarında, bulunan ahalinin zulüm ve tecavüzden korunmasını, etraftaki

derebeylerini ve diğer fesat kimseleri korkutup cezalandırarak, yol kesicilik mesleği olmuş olanları da temizleyip sükunu temin edegeldiklerinden bütün memlekette tutulan yolları dolaşıp emniyet olduğu gibi sefere vazifelendiklerinde dahi, teklifsiz hazineleriyle, sürü halindeki hayvanlarıyla, işe yarayan kimselerle velhasıl pek mükemmel kapu halkları ile nefislerini hiçe sayarak harekete koşarlardı. Mansıblarında uzun zaman ikamet edenler ve bağımsızlıkları dolayısıyla tesirli söz ve siyasetle hükmederek, herkesi itaatleri altına katmışlardı. Tasarruf sahaları içinde bulunan eyalet ve kazaların bilcümle nam sahibi zengin âyanın ve ağalarını, askerlerini sormadan yerlerinden çıkarıp beraberinde götürerek yolculuk esnasında hiç kimseyi üzdürmeyerek memuriyetlerine giderlerdi. İşte tarih kitaplarında falan vezir, filân kaleyi aldı, filanca vezir falan yerdeki düşmana şöyle galip geldi diye anlatılan büyük vezirler, böyle mükemmel daireleri ile ihtiyaçtan beri olarak nâm ve nişan sahibi vezirlerdi.

Sonraları vacib olan mülkiyenin anlaşılması güç idari işlerin unutulması, liyakata ve hak kazanışa bakılmaksızın ehil olmayan ellere vezaret ihsan olunmaya başlanıp, bu gibi tecrübe dolu tavırlı olmayan zevatın her ne kadar gösteriş ve debdebe ile görünselerde, çoğu vardıkları mansıblarında düzeni zapt ve rapt eriştiremediklerinden belde nizamını bozup, vezirliğinde şân ve namusuna söz getirdiklerinden, ahali önünde itibarları sarsılırdı. Liyakat ve hakketmiş kimselerden seçilmiş büyük vezirler ise, bir mansıba tayin olununcaya kadar her zamanki câizeden fazla yüklerinden hariç masrafa

düştükleri halde vardıkları mansıbda bir kaç ay durduktan sonra aniden memuriyeti yakın olmayan bir mesafede bulunan bir mansıba tahvil (73) olunmasıyla çoğu perişan olurdu. Gitmek ve dönmek düşüncesi zarureten vardıkları beldenin veya kasabanın talanına bakarlardı. Eğer iki sene bir mansıbda kalırlar ise, bu sefer fırsatı onlarda ganimet bilip, beldeyi tahrip ve insanların mallarını soyup ödemeleri sonraya bırakmak yoluna çalışırlardı. Böyle kendi idare ve iaşesinin sebeplerini istihsal etmeğe düşüncesini sevk eden vezirler, tabiatıyla âyan ve derbeyleri ile olan eşkiyalara müsamaha ile muamele ederler. Onların adamlarını kırmak için bir takım vesilelerle ellerine birer buyrultu vererek mübaşirlik vazifesiyle kasaba ve köylere gönderir. Onlarda vardıkları yerlerde, ahaliyi soyup, soğana çevirirlerdi. Vezirler toplantısında fazla mal olduğu hissedilse derhal alçakça bir bahane ile müsaderesine kalkışılırdı. Buna bağlı olarak devlet adamlarında her hangi biri vezaret rütbesi ile taltif olunsa, istinkâf yolu ile afvu çaresini aramaktaydı. Çünkü; o dönemlerde görevden düşmüş vezirler bile İstanbul'da oturtulmayıp, İstanbul'da kalabilmeleri sadrazam veyahut kaimmakam ile kaptan-ı derya olunmasıyla mümkündü. Haklarında verilen rütbe-i vezaret adeta bir sürgün addedilir olma durumuna gelmişti. Esasında vezir-i âzamın kapı kethüdaları fazilet ve namus sahibi mânasına gelen ecilleden zatlardan seçilirken, son dönemlerde kapı kethüdaları iltimas, rica ve şefaat hatıra riayet ile halleri pek bilinmeyen kimselere verilir oldu. Onlarda hizmetlerinde oldukları vezirlerin işlerine bakarak sarf eyledikleri pa-

raları iki kat fazla olarak sarf defterine yazdıklarından başka, murabaha zammı ile vezirlerin mansıb hasılatından çok fazla talebde göstererek (74) defter takdimi yapar. Vezir ise, bütün mansıpları gelirini verip borcunu ödeyemeyeceğinden kârlı bir mansıp çıkana kadar tehir ile kapı kethüdalarını sükut ettirirdi. Onlar ise, kapıları dolaşıp çokça câize ve kulluk arz ile bir vezirin üzerinde olan mansıbı vakiti dolmadan alıp başkasına vermek gibi bazı tarafgir teşviklerde bulunurlar, sık sık vezirlerin mansıblarının değişmesine sebep olurlardı. Velhasıl vezirler perişan bir halde zapt ve rapt hususlarında mecalsiz olup, bundan başka mülükâne olan ve haremeyne vakıf olunun memleketlere asla müdahale edemezlerdi. Bunlardan dolayı, taraf taraf eşkıya güruhları, bir takım ağalar ve beyler çıkarak memlekette çeşitli fesatlar çıkarmaya başladıktan ayrı, sefer çıktığı zaman asker sürücüsü denen, asker toplayacak bir muktedir vezir bulunamaz olmuştu. Halbuki sayıları fazlaca arttığından mevcut eyalet mansıbları yetmez olduğundan esasında mirmiran ile idare olunacak sancakların bir çoğu vezirlere verildiğinden mirmiranların niceleri de boş kalmış ve fakru zarurete düşme durumuyla karşı karşıya gelmekte idiler.

Bazı vilayetlerde de, vâliler kuvvetlenip, aralarında birleşip bağımsızlık değilse de istiklallerini kazanmak istiyorlardı. Basra ve Bağdat, Musul, Şehrizor, yâni Kürdistan eyaletleri esasında başka başka vezirlere tevcih olunur ve Mardin mukattaasını doğrudan doğruya İstanbul'dan idare olunurken Hasan paşazâde Ahmet paşa uzun zamandır Bağdat vâliliğinde bulunması ha-

sebiyle Basra ve Şehrizor eyâletleri de (75) idaresi dairesine verilmişti. Mardin voyvodalığı da ona havale edilmişti. Bu zâtın vefatından sonra adı geçe eyaletlerin idaresi onun yetiştirdiği kölelere ihale edilmiş olup, ihmal ve müsamaha yüzünden nizam hususlarına bakılmadığından bahse konu üç eyalet ve bölge çabucak Mısır bölgesi gibi Kölemenler elinde kalarak böylece geniş bir hataya güya onlardan kalan şartlar gibi diğer ülkelerden istisna hükmüne girmesiydi."

Bu geçerli izahlardan anlaşılıyor ki, Osmanlı devleti büyükçe bir anarşi ortamına girmiş ve devletin başşehrinin durumunun islah edilmesi ve bunun taşralara da yayılmasını yapma kudretini henüz bulamadığı görülüyordu.

Harpten sonra, 3. Selim ile devlet ileri gelenleri arasındaki ıslahat teşebbüslerinde yaptıkları seferberlik işlerinden olan piyade, topçu, lağımcı, humbaracı teşkilatları için kışlalar inşaası ve harbiye hazinesi gelirleri ve emsali tedbirlerinde yarım sayılması kabilinden idi.

Ayrıca, mülki idarenin nizamına da el atılmıştı. Kısaca "vergi dağıtımı" zulüm haline gelmiş denilecek haldeydi. Bunun günahlarının neticesi her tarafta hissolunmakta bulunduğundan, artık her kazanın dağıtımı senede iki sefere tahsis olunarak altı aydan altı aya bir defa tevzii olunup, arada başka defter düzenlenmemesi, isim ve yerleri belli olmayan masrafları

herhangi şekilde kazalara dağıtılmaması ve altı ay zarfında her ne masarif olursa, ad ve yerleri belli olarak dağıtılacak, bunların kaza mahkemelerinden birer sureti (76) çıkartılarak İstanbul'a yollanıp, defterlerin birinde fahiş bir madde görülecek olursa bu defteri imza eden hakimden ve dağıtıma vazifeli ayan ve de hizmetkârlarından zorlan tahsil ve sahiplerine verileceği böyle hâkimlerinde sürgün veya uzaklaştırılması cezası verileceği ve bu zulümlerde pay sahibi olanlarında cezalandırılacağı emrolunmuştu.

Velhasıl 1207 (1792) senesi bizde, nizam senesi adını alabilme durumuna gelmişti. Fakat; kanunların düzenlenmesi ile beraberinde lâzım gelen kuvvetli teyit bulunamıyordu. Hâtta yapılan yeni nizam yeniçerilerin. "Bu tâlim gâvur işidir!" sözü karşısında uygulanmaz hale geliverımişti.

Özetlersek; ülkenin genel durumu bu günkü manasını anlayacak şekilde ne bir hükümet nede, devlet şeklini almamıştı. (77)

-7-

Lehistan'ın (Polonya) İkinci Bölünüşü, 1182 (1768) vaziyeti 1207 (1792) durumu arasındaki fark, Şark ve Alman meseleleri, Rusya, İngiltere, Prusya, Avusturya, İngiliz başvekili Pit ve İstanbul-Fransa İnkılabının bazı aksamını geçiriyor, Taleyran'ın bir nutku, Bastil'in zaptı, Bizde Ahd-ı Nizamat lakabına layık

görülen 1207 (1792) yılının en mühim olayı, Lehistan'ın, Rusya, Prusya, Nemçe devletleri arasında 2. defa taksim edilmeye tâbi tutulması

Mâlum olduğu üzere 1182 (1768) Rus seferini gerektiren anlaşmazlık, Rusların Lehistan işlerine müdahale etmesinden kaynaklanmıştır. Bahse konu sene içinde sadaret makamında olan Hamza paşa (45) Rus elçisi Ubrişkof'u babıâli'de yanına getirterek: "Rusya'nın bu günden itibaren, Polonya devletine kral seçme ve mezhep kavgalarını bahane ile içeri sokmuş olduğu askerlerini geri çekmesi" yine "Lehlilerin memleketlerini ve işlerini yapmalarına müdahale etmemesi" şeklinde sözlü ve şiddetli bir tarzın dahilinde ültimatom vermişti. Elçinin, padişah huzurunda kararlaştırılmış senedini imza etmekten kaçınması üzerine, elçinin Yedikule'ye gönderilmesini ve Rusya'ya ilân-ı harb etmişti. O yıllarda devletin içinde bulunduğu durum nede proestoya kuvveti vardı. Hatta Cevdet Tarihi diyor ki (46):

> O günlerde kendi devlet işleri tamamen bir ıslaha muhtaç iken, bu defa lehlilere yardım şöyle dursun. Bu hallerine teessüf etmek bile gücümüzün müsaid olamayacağı haldeydi. Lehistan haberi İstanbul'da duyulması gerçekleşince o andan ibret alarak lâzım gelen nizamı tahta çıkışında yâni 1171'de (1757), peşkir ağalığından silahdarlığa yükselmiş, bir yaşında bulunan Hibbetullah

sultan kendisine gelin namzedi olmuştu. 1172'de (1758) vezirlik rütbesi ile Mora muhafızlığına, 1175'de (1761) Rumeli eyaletine tayin olunmuş, o sene Hibbetullah sultan vefat ettiğinden vazifeden azledildi. 1176'da (1762) Niğbolu sancağının katılımıyla Vidin muhafızlığına daha sonra Özi ve Hotin sancağına tayin edilmiş 1178'de (1764) azil ve vezirliği iptal olunarak Dimetoka'ya sürülmüşse de, yine aynı sene vezirliği yeniden verilip, Selanik sancağına, 1180'de (1766) Mısır vâliliğine oradan hemencik Halep eyaletine, daha sonra İzmir muhafızlığına tayin olunup, 1181'de (1767) de sadaret makamına yükselmişti. Tatbik etmeye daha fazla çalışmak lâzım gelmişti.

1182 (1768) tarihinde Rusların üzerine savaş ilânı yapacak derecede pazusunun satvetine güvenmiş olan Osmanlı devletinde bu seferi yirmi beş seneyi aşan müddetten sonra, böyle aciz duruma gelmesinin baş sebeplerinden biri saya geldiğimiz kanunsuzluk, ihtilâllerin devamı, hükümet işlerinde zayıf kalmaktandı. Fransa'da hükümetlerin devrilmesine sebep olan can, mal, ırz hükmü kaziyesini aklı başında bir Müslüman duyacak olsaydı, bahse konu ülkenin bu hükmü henüz idrak etmiş olduğuna hayretlere düşmesi lâzım geldiği halde bir devlet-i islâmiye, şeriat-ı ahmediyyenin esas alınması suretiyle isbat-ı ulviyyet eylemiş olduğu, bu derece yüksek rütbeli insaniyetten düşmüş ve bu sebeple hükümet hususundaki emniyetini bile kaybetmişti.

Bu sırada ise, "Şark Meselesi" bütün ehemmiyetiyle bahse konu idi. Diğer taraftan Alman devleti

için, cermanya işlerinin tesviyesi şark meselelerine bağlı sayılmaktaydı (47). 2. Fredrik ile 2. Jozef'in varisleri Almanya'nın idaresi hakkında ve Rusların fetihlerine iştirak ediyorlardı. Fakat, İngiltere Lehistan'ı feda etmekle beraber başvekil Pit48 bakışlarını İstanbul üzerine çevirmişti.

Fransa 1207 (1793) tarihine kadar geçen dönemde inkılabın bazı önemli merhalelerini atlatmıştı. Kral 16. Lui'nin huzurunda Menu-Plezir salonunda 1789 senesi mayısının 5. Günü milli meclis ilk defa toplandı 14 temmuzda Bastil49 hapishanesini bastıktan, insan haklara evrensel beyannamesi ilân olunduktan sonra eski tesisin tamamını yıkarak ruhbanların mallarını müsadere, eski usul vilayetler idaresini lağv ederek Fransa arazisini 75 bölüme taksim edip, belediye usulünü düzenleyip, sulh mahkemeleri kurup, sivil mahkemeleri derecelendirerek faaliyete sokup arkasından 1791 senesinde anayasayı yayımlayıp ahaliyi vatandaşlık payesine çıkarmayı gerçekleştirmiştir.

Kral 16. Lui'nin kaçması üzerine o senenin haziran ayının 21 den, 14 eylüle kadar, ara dönem meydana geldi. Geçici bir bir cumhuriyet şeklinde hayat sürüldü. Paris'de Şandömars meydanı hadisesi sonrası bir cumhuriyet partisi kuruldu. Bunlara demokrat ve mutedillerden meydana gelen gruplarda eklendi. Böylece yepyeni siyasi bir hayat kendini göstermişti.

Taleyran (50) 1790 senesi şubatında söylemiş olduğu meşhur nutkunda: "İnsanlık hukuku tanınmaz olmuştu. Bu hukuk yeniden iade olunarak tesis olundu. Millet, kanun ve teklifleri müzakere mevkiine koymak hakkından mahrum edilmişti. Bu hak millet adına kurtarıldı. Sayılamayacak miktarda imtiyazlar bizim hukuku umumiyemizi meydana getirmekteydi. Bunları lağv ve imha ettik. Bütün Fransa'yı zalim ve doğruluktan sapmış bir derebeylik kaplamıştı. Bu derebeylik bir daha avdet etmesi asla mümkün olmamak üzere kaldırıldı. Siz, görevlerde irtikâp ve rüşvetinde kaldırılmasını arzu ediyor idiniz, bu arzu yerine getirildi. Ceza kanunlarındaki mevcud kötülüklerin hiç olmazsa geçici bir ıslahata yakın zamanda lüzumunu his ediyordunuz, buna da karar verildi. Tamamen medeni bir kanun bütün bu mezalim ve karışık kanunları da kaldıracaktır. Meclis-i umumi, krallığın yeni taksim iş'ini son hududa kadar hitam bulmuştur. Böylece devam eden batıl itikatların son nişanına kadar kökünden kazınacaktır. Vilayetlerde, izzeti nefis davaları yerine hakiki vatan sevgisi yerleşecektir. Biz mesaimizi ilmi ve milli terbiyei kanuniye ile götüreceğiz. Bu anayasa, gelecekteki insanlarında koruması altında olacaktır. İşte Fransızlar, kâr ve fiiliniz bunlardır."

Talleyran'ın bu konuşmasını daha sonra olaylar değişikliğe uğrattırdıysa da, Fransızlarda hakikaten bir millet olmakta gecikmediler. Maddi, manevi birlik

ve beraberliğin gerektirdiğini meydana getirdiler. Fransızları altında kalmış oldukları istibdaddan kurtaran, ancak millet olma istidadı taşımalarıydı. Bu istidad ise her geçen gün eserlerini göstermeye başlamıştı.

Bastil'in ele geçirilmesi, o devir Avrupa ülkelerinde bilhassa kalem sahibi kimseler arasında büyük bir te'sir hasıl etme durumunu sağlamıştı. Tarihçiler (84) bu hadiseyi tarihin büyük aydınlanma olarak saydıkları gibi, öte yandan, Vordosvort (51) Khopstok (52), Pendemonte (53) gibi şâirler övünülecek destanlar şeklinde terennüm eylediler. Kant ve Şubar gibi filozoflar, yeni hakkaniyetin galibiyeti adına alkışladılar (54). Fakat mensup olmuş bulundukları devletlerin fertlerine böyle bir ihtilâl harekâtının tavsiyesinde bulunmadılar. Sabırla beklemek ve Fransa'da meydana gelmekte olan hızlı ve kanun dışı değişkilikleri uzağı görerek itibar edip gelecek için hazırlıkları söylemesi icab ettiğinden üstü açık veya kapalı bir surette ihtar eder göründülerki, bu hâl sosyal basiret adına hakikaten reayanın yapması gereken bir hareket idi.

Esasında herşey yine zamanın eline kalmıştı. Fransa dahilen zaafiyetini idrak içinde savaştan kaçınarak tesisatı ilerletmeğe çalışılıyor fakat dıştan çökmeye ve mahv olmaya yürüme durumunda gibi görülmekteydi. Dedikodular, entrikalar ve propoganda yeni sosyal inkılaplara musallat olan zararlı asalaklar her cemiyeti

sarsardı. Fransa'da bu tufeyli gruplardan azade kalamıyordu. (85)

-8-

3. Selim'in ıslahattaki kararlılığı, Fransızların aleyhine devletlerin ilk ittifakı, Osmanlı devletinin vaziyeti, İstanbul'da Fransızlar:Korkarde'lula, Fransız cumhuriyetinin ilk elçisi Dö Kavreş.

Fransa, hadiselerin bir birini takip etmesini bekledikten ve ihtilâlden sonra, asılzâdeler ailelerine mensup olan gayrimemnunların telkini ile Prusyalıların Fransa'yı istilaya kalkışmaları, Velmi savaşında mağlup olarak çekilmeleri, aynı zamanda da Paris'te Konvansiyon'un onun peşinden cumhuriyetin ilânı, Belçika İstilası, kral 16. Lui'nin idamı gibi durumlar, Avrupa'yı da son derece heyecana getirmişti.

Osmanlı devletinin bu ana kadar tercih etmiş olduğu usûl ise kendisini Avrupa devletlerine bigane tutmak şeklindeydi. Bu politikanın sebep olduğu en önemli zarar, üzerinde büyük bir devlet tarzı taşımasına rağmen, Avrupa'nın genel durumu ve medeniyet ile sanayi hamlelerinden gafil bulunması, kendisine bu geniş bölgede devamlı olarak aleyhinde hareket ve cereyanların inkişaf etmesinden haberdar olmamak gibi mühim kayıplarıydı. Dönem, bilhassa Fransa ihtilalinin aldığı renk nasılsa bizi ikaz ederek Fransa'-

nın ise bu sırada 1. Konvansiyon (869 muharebeleri) ile meşgul bulunduğu göz önüne alınarak, kalyonlar eski kâtibi Yusuf Agâh Efendi İngiltere'nin İstanbul sefiri ile müzakereler yapıp, Londra'ya üç sene için kalıcı elçi olarak tayin olunup, gönderildi.

Anlaşılıyor ki, devlet Avrupa ile münasebetlerini çoğaltma yolunu açmak istiyordu. Aslında bu önemli bir adım sayılırdı. 3. Selim'in eline geçen Osmanlı devleti politikası, en uygun ve de en mahrem münasebeti Avrupada ta sultan Kanuni Süleyman devrinde kurulmuş tek devlet Fransa idi. İngilizlere ise çok eski dönemlerden beri, müslümanlar ile sulh ve selâm içinde bulunmaları ve aralarında asla bir savaş olmamış devlet gözü ile bakılmaktaydı. Halbuki Avrupalılar uzun zamandan beri milletlerin biribirleriyle münasebetlerini kurmuş bulunmaktaydı. Ayrıca bu Avrupalılar ülkemizde sık sık ve uzun müddet bulundukları sefirleri vasıtasıyla bizi iyiden iyiye anlamışlardı.

Fransız ihtilâlinin getirdikleri Avrupa politikalarında değişikliklerin olmasına sebep oluyordu. Bunlar, bizim yarım politikamızı dahi ihlal edecek şekillere varmaktaydı.

Nizam-ı Cedid ile birlikte eski ocakların devam etmesi, mali sıkıntıların artmasını sağlamıştı. Zaten eyalet ve vilayetlerin felç olmuş durumu ortada iken, ayrıca Avrupa ilim ve sanayiine uygun hale gelmek

hususunda memur bulmak pek güç hale gelmiş bulunmaktaydı.

Bilhassa zamanın ruhi durumu bir fesatlığa eğilim gösteriyor idi. 3. Selim ise, ıslahat ile alakalı düşüncelerini yalnız, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa ile Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa, Enderun ricalinden bir kâtibi Ahmet bey (87) le konuşmaktaydı. Bunlardan üçü birbirleriyle rekabette bulunuyorlardı. Babıâli'de reisülküttap (hariciye nazırı) Raşid efendi ile konuşma meclisine vazifelenmiş Rumeli eski kazaskeri meşhur Tatarcık Abdullah Molla'da diğerleriyle uğraşıyorlardı.

Bizde Fransa ihtilâlinin husule getirdiği akisler döneminde, Kral 16. Lui'nin idamı ve Fransız Cumhuriyetinin ilanı tarihidir. Fakat bu bizdeki örnekten, Osmanlı heyet-i umumiyesinin anlaşılması demek değildi. Çünkü; ülkenin içinde bulunduğu durum, Fransa'da meydana gelmiş olayları duymağa bile müsait değildi. Bu da gösteriyor ki politika bakımından ne derecede geri kalmışız. Yerleşik sefir tayin etmemiz meselesi dahi devlet olarak Avrupa'daki inkılapların siyasete getirdiği dereceleri anlamaya mani idi.

16. Lui'nin idam edilerek öldürülmesi Avrupa kral ve hükümdarlarının Fransa aleyhine ayağa kalkmalarına sebep olmuştur. Tarihçi Deriyolt'un: "krallar kendilerinin böyle bir misal karşısında istikballerinden ve ülkelerine sirayet etmesinden korktular." Fakat, Belçika ile Ren memleketlerinin Fransızlar tara-

fından zaptı, ihtilâlin evvelce ortaya koyduğu umumi ıslahat-ı dahiliye, fetih ve istila politikasından uzaklaşma fikrini nakz ederek, bir taraftan İngiltere'yi diğer taraftan halk hükümeti usulünün yayılması korkusundan ve ticari menfaatine karşı büyük bir tehdit hükmünde olan İskot nehrinin açılmasından dolayı Hollanda'yı Fransa kraliçesi Mari Antuanet'in kız kardeşi Karolin'den dolayı Napoli hükümeti, Fransa krallık azasına yâni Burbonlara mensup bulunan İspanya'yı ve (88) cumhuriyeti sevenlerin ileri gitmesinden dolayı bütün Alman prenslerini de ürküttü. 1792'de Fransa ordularının kazanmakta olduğu zaferlerin devam etmesi Avrupa muvazenesini ihlâl ederek, bu kıtadaki tatbik edilmekte olan siyaseti bir darbede değiştirebileceği şekilde güçlü görünmüştü. İşte ilk birleşmeyi temin eden hakiki ve asıl sebep bu idi. 16. Lui idam olununca bu sebep ortadan kalktı. Ancak Avrupa'daki hükümdarların Fransa üzerine gitmelerini kolaylaştırdı. Fransa ile hepsi münasebeti kesmişti. Hâtta Fas şahı bile Fransa'ya hiyanet ederek krallarını kitaba bak, Allahü Teâla'nın ve hükümdarlarının düşmanı olduklarından ve 3. Selim hazretlerinin Fransa zorbaları taraftarı elçiyi kabul etmemiş olmasından bahsederek, kendisi dahi Avrupa hükümdarlarına yardım edeceğini ilân etti. Ancak vaad sözde kalmış, fiili olarak neticelenmemiştir.55

Avrupa'da teşekkül ettirilen birinci koalisyona Fransa 1 şubatta, İngiltere, Hollanda, İspanya, Sar-

dunya, Napoli ve Toskana devletlerine harp ilânında bulunmuştu. İsveç, Danimarka, İsviçre, Venedik ve Ceneviz devletleri tarafsız kalmıştır. Bizim bu devirde gösterdiğimiz vaziyeti, Tarih-i Cevdet adlı eserde pek güzel tarzda şekilde özetlenmiş ve açıklanmış olarak görmek mümkün. Diyor ki;[56] "Osmanlı devleti ise, bu mevzuda tarafsız kalmayı yeğleyip, ayrıca kendi sularında ve sahillerinde üç mil mesafe içinde savaşmakta olan harp gemilerinin birbirlerine taarruz etmemelerine dair bütün sahil bölgelerine emir gönderdiği gibi İstanbul'da oturmakta olan ve bütün savaşan devlet elçilerine de yazı ile bilgi vererek resmi tarzda ikazda bulunmuştur."

Fransızlar cumhuriyeti simgelemekte olan başlarına veya göğüslerine kokart adı verilen[57] bir sembol koymaktaydılar. Bunu yuvarlak bir kumaş parçası üzerine birbiri içinde ve her biri birer renkte olmak üzere üç daire vardı. Fransa dışında bulunmakta olan Fransızlardan dahi, cumhuriyet düşüncesini tasdikte olanlar bu alâmeti kullanır oldularsa da diğer Avrupa ülkelerinde bunları takmak yasaktı. Buna karşılık Osmanlı toprakları içinde ve devletin hüküm ferma olduğu her bölgede bu cumhuriyet âlametlerini aynıyla Fransa'da olduğu gibi taşımakta serbest idiler. Fransa'da cumhuriyet ilân olunduğunda İstanbul'da bulunan Fransız elçisi Şovazül tabiatıyla görevsiz sayılırken aynı zamanda İstanbul'da kokart taşıyanlar çoğalmıştı. İşte bu kimseler günün birinde toplaşıp

elçi Şövazül'ü kral taraftarı iddiasıyla sefarethaneden ihraç etmek istediler.

Fransa sefareti baştercümanı olan ve bir müddetten beridir, tekaüdlüğe ayrılmış bulunan Kontuni'yi vekaleten Şuvazülün yerine oturtmuşlardı. Şuvazül ise bu vaziyet karşısında şahsi eşyalarını Rus sefarethanesine taşımıştı. Çünkü aklı kestiği kadarı ile artık Fransa'ya dönebilmesi olacak işlerden olmadığından, daha sonra da Rusya'ya gitmeyi tercih etmiştir.

"İstanbul'da yaşamakta bulunan Fransızların kokart takanları bazen pazar günleri kendi sefarethanelerinde ziyafetler verip cumhuriyeti aksettiren törenler yapmaktaydı. Gerek İngilizleri gerekse Fransızlarla savaş halindeki diğer ülkelerin temsilcileri babıâliye gelerek, Fransızlar Galata'da şöyle edepsizliğe şöyle fenalıklara teşebbüs edip, başlarına veya göğüslerine kokartlar takmağa kanaat getirmeyerek, Fransa elçiliğine bağımsızlık âlameti koyarak çeşitli maskaralıklar yapıyorlar, bunların men edilmesi, cezalandırılmalarını talep eden isteklerden dem vuruyorlardı. Osmanlı devleti; Fransa hususunda bitaraftır, bu tip hareketler Osmanlı topraklarında makbul olmamakla birlikte, gerek kralcıların, gerekse cumhuriyetçilerin topraklarımızda hayat sürmekte olan Fransızlar olarak hepsini bir tutar ve tanır. Bu bakımdan yaptıklarına karışmayız cevabını vererek geçiştirme yoluna giderlerdi."

Hâtta bir gün Avusturya elçiliği baştercümanı, reisül küttap Raşid efendiye gelip: şu Fransızların

Allah layığını versin. Bizi dert sahibi ettiler. Aman efendim, bâri şunların başlarından kokartlarını kaldırtınız diye istida verdiğinde, Raşid efendi: "Behey dostum, biz size defalarca söyledik ki, devlet-i âliye İslâm devletidir. Bizde bu tip alametlere, işaretlere itibar edilmez. Biz, dost devletlerin tüccarını dost biliriz. Başlarına neyi isterlerse giyerler. İstedikleri âlametleri de takarlar. Kafalarına üzüm küfesi giyseler (91) niçin giydiniz demek, devleti âliyenin vazifesi değildir. Kendinizi boş yere yoruyorsunuz cevabını vermiştir."

Bu fıkradan da anlaşılacağı gibi, Osmanlı devleti nizâm-ı Cedid'e gâvur işidir diyen bir sosyal topluluğun, Fransa inkılabına hâkim olan prensipleri anlamak ve daha sonra da istemek kabiliyetinden pek uzakta olduğuna kani idi. Diğer taraftan da her inkılabın yürümesinin temini propaganda ile mümkün olduğunu kendi üzerinde defalarca tecrübe etmiş bulunuyordu.

Fransız inkılapçılarının cumhuriyet adına İstanbul'a tayinde bulundukları Dekors adlı elçinin, henüz hiç bir hükümet tarafından kabul edilmemiş bulunan yeni usul Fransız hükümetinin sefiri olması vesilesiyle aynı muameleye tutulmasına rağmen, adı geçen sefire gizlice iltifatta bulunularak Galata'da bayağı bir ev kiralayarak günlük hususlara ait kendileriyle gizlice konuşmağa gidilmiştir. Bu da, ayrıcı yazmaya değer bir husu idi. (92)

-9-

1212 (1797) tarihinde Fransa inkılabının ve değişen siyasetini bizim anlayışımız, Reis ül Küttab Atıf efendinin "Muvazene-i Politika" (Denge Politikası) layihası, Bu layihaya göre, Volter ile Ruso, İnsan hakları beyannamesi, Fransa'nın aldatılışı, hiyleleri, tarizleri, Osmanlı devletinin Tulon harekâtı üzerine siyasi tercihi, 1203 (1798) senesinde Fransa'ya harp ilânını bildirmekte olan beyannamede 3. Selim hükümetinin düşünceleri

Fransa, konvansiyon devrini geçirmiş, direktuvar idaresinin de sonlarına doğru gelmişti. İtalya seferi ve Fröntudor hükümeti darbesini de atlatmıştı. Bonapart'ın Mısır seferine gitmesini de sahiplenmişti. Başlangıcı 1212 (1797) tarihine rastlamış olan bu vakanın çıkışına kadar, 3. Selim hükümeti Fransızlara karşı bitaraflığını muhafaza ederek, hâtta onlarla ittifaka bile eğilim göstermişti. Fakat, "Kampu Formuyo antlaşmasından son derece şüphelenmişti. Zira; Fransızlar bahse konu antlaşma ile Cezair-i yunaniyye (preveze) sahillerini zapt ettikleri gibi eski yunan devletçiklerinin geçirmiş olduğu günleri hatırlayıp kaleme almış ve o havalide yaşamakta olan Rumları da, cumhuriyet hususunda teşvik etmekteydi. Böylece bu Rumları Osmanlı devleti asayişini ihlâle sevk eder

olmuşlardı. Bilhassa Tulon limanında general Bonapart tarafından kurulmakta olan büyük donanmanın, Mısır aleyhine teşebbüse geçeceği (93) tabii ki devlet-i âliyeyi büyük endişelere gark etmişti. İşte Fransa siyasetinin Avrupa'ya sığmayarak Akdeniz'e, hâtta Afrika'ya kadar taşmasını Osmanlı hükümeti, Fransa İhtilâli ve onun neticesinden olarak, o zamana değin varmış olduğu fikrini açıklamasına vesile olmayı sağlamıştı.

Hariciye nâzırı Atıf Efendinin muvazene-i politika yâni denge politikası diyebileceğimiz lâyihası adlı eseri bize bu fikrin nelerden müteşekkil olduğu hususunda açıklama bakımından tarihi bir vesikadır.58

Bu vesikaya göre bu ihtilâl "bir fitne ve fesat âteşidir ve çok uzun yıllardan beri melun ve inkârcıların fitneyi uyandırma fırsat ve ortamı bulmasıdır.

O dönemlerde matbaanın olmaması ve her çeşit neşriyat vasıtalarının bilinmemesi hasebiyle, Atıf Efendi layihası ahaliyi hedef almaktan uzaktır. Bu bakımdan, 3. Selim hükümetinin, adı geçen ihtilalin isteklerinin kendisine verdiği tefsir ve anlatımın meşrutiyet tarihimiz açısından ehemmiyeti pek büyüktür. Sözünü etmiş bulunduğumuz lâyiha, Volter ile Jan Jak Ruso'yla başlamaktadır. Diyor ki:

Volter ile Ruso denmekle maruf ve meşhur olan zındıkların (59) ve onlar gibi dehrilerin (60) hâşa sümme hâşa mübarek peygamberlere sövmek ve kötülemek iş-

leri olup, bütün dinleri ortadan kaldırmak (61) sözleri eşitli ve cumhuriyeti ima etmekten ibarettir. İnanılmış bulunan mukaddes şeylerle avam lisanı üzere alay etmek ve de yazmış olup yayımladıklarını çocuk ve kadınlara varıncaya, ahalinin çoğunluğunun eğilim ve alaka göstereceği görüşlerine devam edildikçe fesada düşülüp inkâra yakalanmak mümkün olacağından, ihtilâlin şiddetlendiği dönemde, sürgünler ve katiller, ruhban ve dini mezheplerin hırpalandığı görülecektir. Veyahut; menfaat temini için fitne çıkarıcı ikaz ve fesat yapan güruhlar tarafından kesin olarak ahaliye ilân olunduğu gibi güya bütün gayreti ve çalışmayı dünyayı kazanmağa muvaffak kılmayı murad eden sözleri benimseyip serbestiyete can attılar.

Esasında her·devletin nizam ve intizam usulü bulunup, bunun usul ve füruu şer'i din ve mezhep olup, beldelerin asayişinin, insanlarının rabtı zaptı yalnız siyaset ile mümkün olamamasından, insanların kalbini Allah korkusu ve ahiret düşüncesi taşımasına muhtaçlığını·unutmamak gerekir. Geçmiş zamanlarda ve bu dönemde bütün devlet ve ahalinin gerek hak, gerekse batıl birer dinleri mahsusaya sahip oldukları herkes tarafından bilinmektedir. Fransa'da din erbabı kimseleri fitne ve fesad şimdiye kadar görülüp yazılmamış şekil üzere şimdilik kötü niyetlerini yapmaya yavaş yavaş başlamak için ve meydana gelecek vahameti katiyyen düşünmeksizin küfrü ilân, ahaliyi ahiret korkusunda tutan düşünceleri kaldırıp yok etmeğe ve de nice çirkin davranışlarla namus anlayışını tamamen imha ederek,

Fransa halkını hayvan anlayışına sokmak işlemine başladılar.

Yalnız bununla da iktifa etmeyip, her yerde kendilerine yakın kafadarlar bularak diğer ülkelerinde nizam ve ülkelerini koruma kaydına düşmek ve bunlara herhangi bir hücum ve saldırıda bulunmamak vesilesi elde etmek için (İnsan hakları, 62) tabir ettikleri isyan beyannamesini bütün lisanlara tercüme ettirip de her yere dağıttılar. Bütün milletleri ve onların bağlıları olan melikler aleyhine tuğyan ve bölüp parçalama hususunun öncülüğünü yaptılar. (63) Lâkin; Avrupa'nın ekseri devletlerinin bunları kahretmek için and içtiklerini (64) duyup öğrendiklerinden çabucak hile yoluna saparak onları kandırmaya kalkıştılar (65). Bunun neticesinde de, bunlardan bazılarını diğerlerinden ayırmayı başardılar. Böylece üzerlerine gelecek olan hücumu hafifletmede muvaffak oldular. Öte taraftan, ülkenin genişlemesi ve diğer devletlerin iç işlerine ve hükümet tarzlarına ve nizamlarına katiyyen ne bir müdahale ne de, bir taarruz niyeti taşımadıklarını savaştan umdukları ise, sırf devletin itibarı, yabancıların hiç münasebeti olmayan taarruzlarına engel ve durdurmaktır. Fransa topraklarında bağımsız olan ahali, cumhuriyet şeklini kurmak ve devam ettirmekte kararlı olduğunu ilan etti.

Bir taraftan fayda sağlaması umulan hususlar arz ederek bazı devletleri yanına çekmek için hesaba gelmez çalışmalar sergiledi. Bazı ihtilafa dönük meseleler yüzünden devletlerin bazıları iç düzenleri gereği ittifak yapmaktan çekinip, bitaraflık görüşün-

seçti. Bazı devletlerde, ittifak yapmış devletlere katılmışken, ilk savaşta gerek katılma gerekse levazım yardımını göstermekten feragat ve insani barışıklığı uygun tercih addederek, ittifakın ölçüsünü tam bozmadan yol bulup Fransızların üzücü hücumlarına dayanamayan devletlerde bozulma ve düzelmeye Fransa ile düşmanları aleyhine ittifak etmeye mecburiyet hissetliklerinde savaş alanında yalnızca Nemçe (Avusturya) imparatoru ile İngiltere devleti kalmıştı. İngilizler, donanmaları münasebetiyle her ne kadar Fransa ve şeriklerine üstünse de, kara kuvvetlerinde bir zarar veremeyeceğinden, Avusturya imparatoru yalnız başına mukavemet edemeyip, ne şekilde olursa olsun bir a bir antlapmaya mecbur olduğu bilinmekteydi (66).

Atıf efendi, bundan sonra Flemenk, İspanya, Venedik, İsviçre, Ceneviz, Prusya ve İngiltere antlaşmasını Prusyalılarda o sene 5 nisanda Fransa ile Bâli antlaşmasını imzalayarak, Fransızlara kuzey Almanya'nın üzerindeki beklemesini tasdik ettirdiler. 16 mayısta Felemenkliler ile yapılan antlaşmada da, Felemenkler Fransızlara zeland toprakları hariç kalmak üzere, Ren nehrinin sol sahilini terk edip, ancak İngilizlere karşı kullanmak şartıyla 12 tanede, harp gemisi verdiler. (97)

Özetleyip, sözü Osmanlı devletine ve Avrupa siyasetine getirerek diyor ki; "..Maazallahu teâla İngiltere devleti Fransalının yatığı gibi ihtilâle yakınlık göster-

seydi ve bu ihtilâl onların ülkesinde olsaydı, Avrupa'nın tamamı karışıklığa düşer, dünya devletlerinin hepsi büyük sıkıntılarla karşı karşıya gelmesi şüphesizdir. Lâkin Avrupa devletleri kalp rahatlığı içinde, ittifaka girip gerek deniz gerek kara tarafından Fransızları kuşatarak, cesaretle ve gayretle hücum ettiklerinde devam eden ihtilâl ve savaşlardan bıkmış yorulmuş ve asayişe heves duymaya başlayan Fransa halkı, üzüntülere düşmesine sebep olan savaşı kendi idarecilerine yükleyerek aralarında anlaşmazlık ve de ihtilâl yakın olur. Bilakis her bir devlet uzağı görme kaidesine aykırı olarak işleri destekleyip, nefsani icralara göre hareket ederse, Fransa'nın ileri sürdüğü kaideler üzere müşavere erbabı tayin olunacak millet vekilleri ekseriya katli nüfus, mal çalma ile tanınmış iğrenç olan Jakobin67 zümresinden olduğundan bundan sonra önce giden daha kötü durum ve davranış olabileceği ve o zaman pişmanlık ve nedametin asla faydası olmayacağını geçmiş düşünceye bakarak:
"Devlet-i âliye ebediyen devam, diğer devletlerin karşılaştıkları sıkıntıya dahil midir? Değil midir? Sorusu düşünülme ve mütalaaya değer. Osmanlı devleti bu savaşın başlangıcından beri, tarafsız kalma yolunu seçmişse de, diğer devletlerin defaetle şikâyetlerini icab edecek derecede Fransa cumhuriyetine duyurup muhabbetten tavır ve hareketiyle manevi yardımdan geri durmadı.68 Fransa'nın çok ağır sıkıntısı ve kıtlığa düşmesinde, Osmanlı topraklarından yiyecek ihracı

Fransa iskelelerine nakil ve ulaşmasına izin verildi. Fransa halkı ve generalleri ise mukabilinde69 Osmanlı devleti ahalisini üzmeğe sözlerle olsun çalışmaktan geri kalmadı. Bilhassa Venedik'in paylaşılmasında,70 adaları ve karada bulunan Narde'ye yakın Potranto, Poroga, Preveze, Voniçe adlı dört kasabayı zapt etmesi ve onlara eski Yunanlıların idari durumlarını yazarak serbestiyet yoluna koyulmuş dimağlarında olan nice fesadlara delalet eder birer mana taşıdığı izahtan varestedir. İngilizler aleyhine yapılan tedariklerden başka içdenizde Tulon tersanesinde olan kuvvet hazırlığı dahi malumdur.

Ve netice olarak dahi: "Umumi ittifak rabtı takdirinde, esas ittifak Fransa devletini savaştan evvel bulunduğu sınırları içine sokmak, ele geçirip gasp ettiği eyaletleri sahiplerine iade ederek milletler arası dengeyi yeniden tesis şartlarını temin gerekir." hükmünü veriyor ki, bizce Fransa ihtilâlini takip eden Fransa ahvalinin hatırı karıştıran durumu olduğuna kanaat edilmişliği ortaya çıkar.

Bahse konu lâyiha Osman devletinin görüşünün devamı için Rus ve Avusturya devletlerini tabii düşmanı olarak görnnesine rağmen zaman ve duruma bakarak bu fitne ateşi ve fesadını söndürmek yâni Fransa ihtilâli ile onu takip eden diğer harekatların yok edilmesine var kuvvetini harcamasını da ayrıca tavsiye ediyor (71) 1213'de (1798) Fransızlara karşı harb ilânını bildiren beyannamede dahi 'Osmanlı hü-

kümetinin, Fransa ihtilâli ve ihtilâl hükümetini eskiden beri hangi bakışla gördüğünü sağlam açıklamalar yaparak duyurmuştur. 3. Selim hükümeti, Fransa'ya azgınca taşkınlık yapmayı getiren sosyal sebep ve siyasi alametlere üzülmekle birlikte başladığı dönemden itibaren Avrupa'ya daha da dikkatli bakmak mecburiyetinde kalıyordu. Hakikaten general Bonapart Tulon limanından gemilere bindirdiği askerini İskenderiye'ye çıkarmış böylece de Mısır istilasını başlatmıştı.

Fransızların bu tecavüzü üzerine yazılmış bulunan ilânı harp beyannamesi Atıf efendinin meşhur lâyihasının metnine uzak düşmez. Hatta aşağıdaki bölüm lâyihanın bir bölümünün istikametindedir: "Kaç seneden beri Fransa'da kaynatılmakta olan fitne ve fesat ateşi yüzünden, zamanın hükümeti ele geçirip yönetmek isteyenler yer yer vasıtalar elde ederek düşündüklerini yaparak ve hükümeti kendileri için kuvvetlendirmek, muntazam olan diğer devlet nizamlarını aynen Fransa'nın hâli gibi karışıklığa yakın ve ihtilal yaparak bütün dinleri ve ülkeleri tahribe ahalinin vicdanını susturtup, birbirlerine olan bağlılıklarını ortadan kaldırıp, güya insanlık usulünden olan, sözde serbestliğe yâni hürriyet dedikleri hususa eriştirerek, gerek dost gerek düşman devletler ahalisini rahat ve aydınlığa diye tahrik ve ifsat, tabii ki, melik ve hükümleri aleyhine tuğyan ve asiliğe daveti itibar edip..." (101)

Mısır meselesinin ortaya çıkması, Rumeli bölgesinde Pasbanoğlu isimli bir şâki'nin yaptıkları ve arkasından vezaretle taltif olunarak çıkan sonuçta asayiş bozulması dikkat çeker. Osmanlı devletinde ıslahatın nereden başlaması gerektiğini anlamayan zihniyet işi zamana bırakmıştı. Fakat şu da unutulmamalı, Fransa'da meydana gelen inkılap, bir çok yere vermiş olduğu tesiratta en önemli husus "milliyet" unsurunu öne çıkarmış olması idi.

1799 senesinde Fransa, Bonapart 1215 / 1800 senesine doğru, bizde olan ihtilâllerin mahiyeti-Yine talimli askerlik muallimleri nizamiye askerinin çoğaltılması-Rumeli'nin durumu: iç karışıklık, taşralarda hükümet itibarının acizliği, kovalanmalar ve dağınıklığın başlaması, gösteriş ve süse düşkünlüğü modasının ilmiyeye de geçmesi, taşralara okuması olmayan nâibler, şeriatın da namusu berbad oluyor, ihkak-ı hukuk ehemmiyetli emirler mütegallibe elinde ferman-i âlilerde bihüküm oluyor. Dağlı eşkiyası, devlet eşkiyası, devlet haydutluğu kaldırmaktan aciz tereddütlü ihtilallerin çıkıp çoğalmasına sebebiyet, Fransa on sene içinde geniş bir tekamül göstererek tabii olarak devamlı değişim gösteriyordu. Hâtta 1799'da heyet-i müdiran hükümetine direktuvar hükümeti son vererek, Konsülât72 hükümetini kurmuşlardı. Bonapart Mısır'dan geldikten sonra konsül idaresi hükümetinde 1. konsül oldu. 2. konsül Seyzi73 o senenin kasım

ayında eski meclis ile 500'ler meclisinden seçilmişlerin teşkil ettiği komisyona vermiş olduğu bir lâyihada: "Millet yegâne hakimdir. Fakat kendi hâkimiyetini doğrudan doğruya idare edecek derecede fikren müterekki ve münir (ileri seviyede aydın değildir) değildir. İtimat aşağıdan, hükümet yukarıdan gelmelidir. "Diyor. Bonapart'da 7. Sene kanun-i esasi'si adıyla hükümeti kendi şahsında içtima ettirir. Bu kanuni esasi edilerek Fransa'nın arzusuna uygun olarak Avusturya ve İngiltere'ye sulh teklif ediliyordu.

Bonapart, bu her iki hükümetten aldığı cevaplardaki şartları kabulü olmayanlardan görerek yakında savaşların çıkacağı beklenir olmuştu. Aslında Fransa başka şekiller almak üzere ileriye dönük çalışmalarda bulunuyordu.

Biz, yâni Osmanlı ise Mısır meselesi ile meşgul idik. Lübnan'a ait işlerde Cezzar Ahmet paşanın çalışmaları ise renkten renge giriyordu. Diğer işlerimize gelince:74 Ordunun Mısır'da mağlup olması nizamı cedid asker sayısının çoğaltılmasını bir kere daha tasdik ettirdi. Bu vaziyet karşısında Levend çiftliğindeki birliklerden başka Üsküdar'da bulunan kışlada bir orta daha teşkil edilmesine karar verildi. Bu yeni askerin, piştov, bıçak, eğri kılıç, şeşhaneli tüfek gibi hafif silahlar taşıması yasaklandı. Yapılan savaşlarda ordu mağlup oldukça, talim terbiye ve disiplin kendisinin önemini ortaya koymuş oluyordu. Buna karşılık

devletin idaresi çığrından çıkmış bulunduğu merkeze bir türlü avdet edemiyordu.

Rumeli'de kol salmış eşkıya yine gemi azıya almıştı. Silistre vâlisi bulunan Musa paşa bunları bir güzel sıkıştırmış önemlice kısmını telef etmiş bir bölümünü de esir almayı becermişti. Pasbanoğlu vezir Osman paşanın şımarıklığı artık pek fazla haddini aşmı bulunmaktaydı. Kendisine karşı yapılmakta bulunulan saldırılardan şaşkına dönen devlet bir müddet önce vezaret verdiği pasbanoğlundan bu rütbeyi kaldırma cihetini seçmiş bulunuyordu. Yine Rumeli taraflarında; Ciğercioğlu, İsaoğlu ve de Kara Feyzi vesaire gibi emsali eşkiyaların üzerine takım takım paşalar komutasında asker gönderiliyordu. Fakat ihtilâl âteşi sönmeyip büyümekteydi.

Diğer taraftan; Hicaz topraklarında vehhabilik derdi çoğalıyor demekten baka çare kalmıyordu.

Bizdeki ihtilâllerin vaziyetini şu hadiseler pek güzel izah eder ki "haydutluk yapanlar, hem de keyfi ve mutlak bir hükümeti tesis etmek" din başka bir şey değildir.

Dikkat edilecek olursa ve bu vakitteki idare şekli ve içişlerimizi göz önüne alırsak, hükümetin asilerin reislerine adeta kılavuz edercesine davranışlar içinde olduğunu görmekte gecikmeyiz.

Emir verilerek adalet dağıtımının gerçekleşmesi usulü bizde şekavete, haydutluğa prim gibi oluyordu. Ülke doğrudan doğruya, merkezini bulamadığı gibi,

merkezde her istediği anda memleket içi ile buluamıyordu.

Bonapart ise, hem harp ediyor, hem ülkesinin imarına gayretle çalışırken, içişlerde de asayişi temine muvaffak oluyordu.

Tarih-i Cevdet'in 7. cildinin 146. sh. de Rumeli'nin durumu başlıklı yazı ile belirtilen vaziyet, eskiden beri sahip olduğu milli terbiye tesiriyle memlekette kanun yerine geçerli bulunan, devlet büyüklerinin tesiratıdır. Bilhassa bu tarihçinin böyle bir terbiyenin bu kadar yüksek tesirinin bulunmasına taraftar olması da, ayrıca şayanı dikkattir. Kıymetli yazar diyor ki,

Rumeli ihtilâllerinin başlangıcı 1082 (1671) senesinde yapılan Rus seferinden sonra vahamet arzeden şekli göstermeye başladı şöyle ki: Önceleri ahalinin bakışları vezirlere sevgi ve muhabbet dolu iken, âyan ve derebeyleri ortalıkta baş veremezlerdi.

1082 (1671) seferinde binbaşı ve zikudret yâni güç sahibi namlarıyla orduda biriken âyan ve derebeyleri adını ağza almaya cesaret edemezlerdi. (105) Osmanlı devlet adamları ile görüşmekte olan kimseler edindikleri kanaatle vezirlerin içinde bulundukları durumları ve iktidarsızlıklarını müşahede edince, askerin içinde de nam ve tesirlerinin kalmadığına şahid olunca saygıları ortadan kalktı. İşlerini onlara başvurarak ta İstanbul'a duyurarak yapma eğilimine girdiler. Dersaadet'te bulunan devlet ricalide bunların taleplerini karşılamağa başlayınca yerinden idare dumura uğradı.75 Yavaş ya-

vaş bu müdahaleler öyle bir hale vardı ki, İstanbul'daki kalem kâtiplerinden bir kazada 4 bin akçalık timara mutasarrıf olan kişinin o kazanın şer'i ve örfi işlerine müdahale eder hale geldi. Sefil kimselerden bazıları da yüksek makam sahiplerine kapılanıp, herhangi bir yerin kapıkethüdalığını elde ederek taşralardan getirttikleri hediyelerle büyük makam sahiplerini taklit ederek gösterişler ve debdebe içinde kapı kapı gezip, hediye almış bulundukları şahsiyetlerin methü senâsını yaptıklarından gayrı, mübaşirlikle taşralara giden uşaklarına birer kürk veya birer donanmış beygir verenler bu şekilde medih olunurdu. Aksine böyle ikramları yapmayanlarda hiyanet ve zorbalık ile suçlanırlardı. Bu bakımdan âyan ve derebeyleri güruhu İstanbul'da kendilerine tutunacak bir dal bulup oraya verdikleri hediyelerin bedelini zavallı ahaliden kat be kat çıkarırlardı. Bu bakımdan vezir ve mirmiranların kudret ve itibarları ortadan kalkarken, devletin namusu da payimal edilmiş oldu.

Bahse konu Rus seferinde harp levazımatının temininde hatalar yapılmış askerlerin düzeni bozulmuş, askerin başı boş kalmış. Görülen perişanlıklar karşısında eski usule dönülmüş ve delil, tüfenkçi, levend takımından mesela 5 bin kuruş bahşiş vermek suretiyle mükafatlanarak yararlıklar gösterenlere mirmiranlık ve bazılarına da vezaret verilmişti. Bu adamlar ise, okuma yazma bilmez takımından olduklarından başka, terbiye görmemiş ve erdiği nimeti anlamaz zâlim kimselermiş. İşleri kendilerini abâd edip her yeri berbad etmekti. Vezirlerin böyleleri devlet işinde denenmiş adamlardan

olmayıp, bunları devlete takdim ve tavsiye edenler, sırf para hatırına hediye alanların başında gelen memurlardı.

Bu Rusya seferinden sonra devletin gözünde müstakil devlet hizmetlilerinin bazıları vezirlik verilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Böylece vezir olmak adetâ sürgüne gönderilme yoluna giden bir kavşak haline gelmiş oldu. Böylece İstanbul dışında bu tip vezirler sınıfı türemiş oldu. Ancak bunlarla birlikte buralara gelmiş ve terbiye görmüş vezirlerde vardıkları yerlerde bir iş yapamaz olmuşlardı. Çünkü derebeyleri ve âyanlar İstanbul'da kendilerine bulmuş oldukları kapılara yağdırdıkları rüşvetler sayesinde kendilerine sağlamış oldukları güçleri söz konusu iki tip vezirlere karşı kullanırlardı. Zaman içinde bunlardan bazılarına diş geçiremediklerini görenler yanlarında sekban adı verilen bir çeşit asker besleyip başka derebeylerin veya âyanın idare etmiş oldukları bölgelere saldırmaya başlamışlardı. Mirmiran ve vezirler müdahale edemez olmuşlardı." (107)

Cevdet paşa devam ediyor:

Devlet adamları saltanatın diğer hizmetlilerinin yaptıkları gibi, taşralardan akça ve bohçaları getirtip İstanbul'da süs ve ihtişama koyuldular. Bu durum ilmiye yolunda bulunanları da kapsadı. Arpalık ve maişetler ile yakınları ve akrabaları üzerine tevcih ettirmiş oldukları kaza mansıblarını (bey-i men yezid) yolunda siyah akça verenlere tövbe edip, ettirir olduklarından ül-

kenin diğer bölgelerinde yazı okuyamayan nâibler ortaya çıkıp, devletin nâmı şanı berbad olduğu gibi şeriat da zedelendi. İhkak-ı hukuk emri ehemmi tabiatıyla âyan ve derebeyi güruhundan olan mütegallibe eline geçti.

Ve o dönemde kapıcılık, vezirliğe ulaştıran bir rütbe-i yükselme sayıldığından mühim işler için ülkenin iç taraflarında, kapıcıbaşılığa memur oldukta herkes onu sayar ve sakınırken görüldüğü gibi bilinen âyan ve derebeyleri İstanbul'da bir dal bularak kimi kapıcıbaşılık rütbesi kimi de büyük imrahor76 parası almış olduklarından İstanbul'dan özel bir vazife ile taşralara gönderilen kapıcıbaıların kadr ve haysiyeti kalmayıp, böyle mütegallibe gürühu her işi istedikleri gibi kesip, biçer oldular. Artık ferman-ı âlilerinin hüküm ve tesiri kalmadı.

Velhasıl İstanbul'un taşradaki işlere müdahalede bulunduğu ve suistimal etmesi hasebiyle devletin iki eli mesabesinde olan vezir ve hakimlerin (kadıların) tesir ve nüfuzu kalmayıp, taşralarda bir takım mütegallibe ortaya çıkmış oldu. Bu mütegallibenin biribirlerine üstünlük sağlamak için bünyelerinde haydutlar istihdamına giriştiler. Dağlıoğlu eşkiyası adıyla şöhret bulanlar gibi yer yer bu haydut çeteleri etrafta görülmeye başlandı. Mütegallibe daha sonra kendi elleriyle kurdukları bu eşkıya çeteleri karşısında aciziyete uğramalarından kendi kasaba ve köyleri daha doğrusu adeta bütün Rumeli perişan oldu.

İşin sonunda devlet adamları bu eşkiyanın kaldırılıp yok olmasını temin için harekete geçmeye mecbur kal-

dı. Çare olarak da bunların üzerine sevk ettikleri sergerdeler, yok etmekle vazifelendirildikleri haydutlardan pek farkları bulunmadığı için, eşkiyayı yok ettikleri takdirde sıranın kendilerine geleceği kafalarına dank ettiğinden, vazifelerini yerine getirmekten ziyade, eşkiyanın işini kolaylaştırıp, asayişin daha fazla bozulmasına hizmet ettiler.

Bu olayların büyüyüp artması adetâ bir ihtilâl havasına bürünmesi devletin maalesef büyük bir tereddüt için düştüğünün görülmesidir. Şöyle ki: Mütegallibeden birisi hemen bir sözü üzerine fermanlı77 ilân edilir ve hemen üzerine asker sevk edilirdi. Gönderilen asker buna mağlup olunca herif hemen af olunur böylece bu adam devletin emrine uyuyorum diyerek, kendi aleyhinde bulunan kimselerden intikamını almaya başlardı. Bu vaziyet karşısında ahalinin gerek mütegallibeye, gerekse eşkiyaya mecburen yardım etme yoluna düşmüştü. Bu vaziyetin sürüp devam etmesi, nice namus ehli dürüst kimselerinde söz konusu mütegallibe ve eşkiyaya iltihak zorunda kalmıştır ki, büyük meseledir. Şurada göstermiş olduğumuz misallerin devletimizin Avrupa'daki topraklarında 1201'den (1786) sonra düşmüş olduğu zafiyetin çok acıklı bir numunesini ortaya koyar.

Bu idare etmekten yoksunluk, devletin bizzat eşkıya yetiştirir duruma düşmesini intaç etmişti. Yalnız şu da varki ki, memleketin yepyeni bir ıslahat görmesine muhtaciyeti kendini pek şiddetle göstermekteydi. Hâtta ilk yapılacak iş olarak da, eşkiyanın istiklâliyeti zaptu

rapt altına alınıp tenkil edilmeleri hususuna her yandan istek gelmeye başlamıştı.

Mısır eyâleti Fransız askerince tahliye edilir gibi, Fransa ve İspanya ile yeniden sulh antlaşması yapılmış olması, Rusya ve Avusturya antlaşmalarının devam etmiş olması Avrupa'da umumi sulhün yakınlaşması ayrıca bir sulh hâli sayılıyordu.

Zamanı bu noktada mazur gösterecek bir söz vardı ki, o da Seyiz'in sözüdür. Millet de esasen irfan bırakılmamış ki fikir hakimiyetini anlayıp yerine getirebilsin. Bu bakımdan devam etmekte olan bir takım üzüntü verici hadiseler kötü değişikliklere iğrenç vakalara doğru gitmeye başlamıştı.

İşlerin teskin edilip ortadan kaldırılması hususunda devlet adamları iki gruba bölünmüş, bir fırkası Gürcü paşanın maiyetinde bulunan Arnavutların bir miktar para vermesiyle arazisini, kendisinin cürmü yâni isyan hâli affedilerek talib olduğu Silistre valiliğinde bırakılmasını, diğer grup ise, mevcut kuvvetler ile üzerine gidilerek, müstehak oldukları cezanın verilmesini tedbir olarak ileri sürdüler. İkinci görüş devletin şân ve nâmına uygun düşerse de, gerçekleştirmeye cesaret edilememişti.

Tarihi Cevdet; bu hadiselerin sonunu şöyle anlatıyor:

Eğerçi (sonunda) gaile (olay) sükunet buldu, lâkin namus-u devlet (devletin namusu) iki paralık ve de bu hâl eşkiyaya kötü bir örnek oldu.

-10-

Bonapart; Mısır'daki beyannamenin siyasi ehemmiyeti; Osmanlı ülkesinde hukuk-u beşer kaidesinin kısmen neşri; Mısır'dan sonra Napolyon; Kodisivi; Batı ülkelerinde yeni tarz hükümet; Doğudaki Osmanlı topraklarının üzerindeki karışıklıklar; Fransa, Rusya, İngiltere, Osmanlı Devleti; 3. Selim hükümetini alıp götüren sel; Nizam-ı cedid ve ıslahat fikri ne tip beyinler tarafından tatbik ve icra edilmek üzere bahse konu olduğunu gösterir bir kaç sahife: mehtab alemleri, devlet sırlarının ifşası, enderunilerin halleri, Sultan Selim'in iptilası, İstanbul halkı, İbrahim Kethüda'nın atları, mutfak masrafı, devlet idarecilerinin ahali hakkında iki kaidesi, taşra, vekiller, sadrazamların hâli, padişahın zihninin meşgul edilmemesi tenbihi, 3. Selim cihangir, devletin hâli neye benzerdi, ruh hâli.

Merkezin dinleri toptan kaldırma ve tahrib, memleket ve beldelerin ahalisinin mallarının gazabla bozup dağıtma işini düzenleyen ferdlerin insaniyet usulünden ibaret olan lafzı murad-ı serbestiyet sevenleriyle her şeyi mubah sayan ahaliyi yanıltma ve ihlâl ve nev'i insanı hoş menzilesine ulaştırma) yapacak diye tefsir eyledikleri hukuk-u beşer kaide ve maddelerini Bonapart 1213'de (1798) Mısır ahalisine bir beyan-

name ile kısmen de olsa bildirmişti. 3. Selim'in kabinesi içişlerdeki karışıklıkla ve çeşitli yerlerde alıp giden şekavetler tesiriyle tereddüt, renkten renge giren halde olduğundan, bu beyanname mealince ilân kağıdında açık bir çatma ve tarizde bulunmuşsa da, bunun tesiri ancak zamanın boş veya dalkavuk kafalılarca hissedilmiştir (111). Hâlbuki Bonapart'ın ki, Mısır'da özel bir fikir uyandıracak tesirlerin başlangıcını getirmiştir. Bonapart'ın beyannamesi siyasi bazı düşünce değişikliklerini taşımakla beraber insan hakları hukuku kaidelerine şiddetle temas etmiş oluyordu. Bu bakımdan, Osmanlı eyaletlerinden birinde böyle bir beyanname yayımlanması ilk defa olarak, o da bir ecnebi eliyle husule gelmiş oluyor. Yarıca besmele-i şerife ile işe girişme yolunu seçiyorlar. Bahse konu beyanname aynen şöyledir (78):

> Bismillahirrahmanirrahiym lâilahe illallah lâvelâlehü lâşerike fi mülke. Hürriyet ve müsavat esasına mebni olan cumhur-u france tarafından seraskeri kebir, emirülceyş elfranseviye Bonaparte cem'i ahali-i Mısır'a beyan eder ki, pek çok vakitlerden beri sancak beyleri Mısır'da saltanat sürerler, france milletine zülum ve hakaretler yapıp tüccarların Fransız olanlarına türlü gaddarlıklar ve zorluklar çıkarırlardı. Şimdi onların son vakitleri gelmiştir. Vah yazık ki bunca vakitlerden beri Abaza ve Gürcistan topraklarından getirtilmiş olan işbu kölemenler ahalisi bütün dünyada emsali görülmez şekilde Mısır'ı ifsad edegelmişlerdir. Her şeye gücü yeten

âlemlerin rabbi onların mallarının enkazını ve devletlerini bir başka zamana ertelenmiştir. EY Mısırlılar; beni bu taraflara sizin dininizi yok etme kasdıyla geldiğime dair sözler duyuyorum. Bu çok açık bir yalandır. Bu sözü asla tasdik etmeyiniz. İftiracılara deyiniz ki benim bu taraflara gelişim ancak sizin haklarınızı zalimlerin elinden alabilmek içindir. Kölemenlerin çocuklarından çok Allahû teâlaya ibadet ve peygameber; hazreti Muhammed ile Kur'an-ı Kerim'e hürmet etmemekte kusur etmek ve yine de onlara deyiniz ki: "Cenab-ı Allah-'ın indinde herkes müsavi olup, aralarında fark aklın temyizi, fazilet ve ilim iken, Kölemen taifesinin akıl, bilgi ve faziletle alakalı ne gibi sermayeleri vardır ki, onları diğerlerden ayırıp en âla ve güzel şeyleri onlara mahsus kıla. Nerede münbit bir arazi varsa onların, güzel atları ve pek güzel konaklar ve etrafı güzel yerler onlara ait. Mısır, eğer onların mâlikânesiyse, Cenab-ı Hakk'ın böyle yazdığı yeri bize göstersinler. Lâkin Cenab-ı Rabbülalemin, kullarına adil ve raûfdur. "Bu günden sonra Mısır'da yüksek makam ve rütbelere çıkmaya Mısır ahalisinden hiç kimse istisna kılınmayacaktır. Artık, akıl ve ulema arasında işlerde tedbir yer alacaktır. Böylece ümmetin vaziyetini iyileştirmek mümkün olur..."

Görüldüğü gibi, Napolyon Bonapart Mısır'da demokrasiyi okşamak yolunu seçerek eşitlik ilânı yapmada başarılı olmuştur. Bu yolla da kâlpleri celp eyleme emelini taşımıştır. Bu emelin Mısırlılara duyu-

rulması, aynı günden itibaren bu bölge Osmanlıyı vehimlere sürüklemeye başlamıştır.

Napolyon Bonapart, Mısır'dan uçarak Fransız devletinin başına bir şahin gibi konmuş ve pençesi altında tuttuğu avına tırnaklarını geçirmişti. Fransa tarihçilerininde aralarında ittifak ettikleri gibi, Napolyon, Fransa'yı hükümetsiz kalmaktan korumak, inkılaplara son vermek bahanesiyle eline geçen her vasıtadan istifade ederek hürriyeti sınırlamıştı. Fakat meclisi mebusanın toplanmasına buranın büyük mevkiine (113) hürmet göstererek, Kodisivil yâni Fransa kanun-i medenisini tamamlamayı çabuklaştırmıştır.

Hakikaten artık Avrupa'nın batısında yeni bir tarz hükümetin kuruluş şekli sergileniyordu. Fransa vilayetinde meydana gelen karışıklık, ihtilâller tamamen bitmiş ve merkeziyetçilik 1789 prensiplerinden yürüyerek Bonapart'ı yeni bir hükümetin sahibi edecek duruma kavuşmuş, yâni Fransa'da kanuna bağlı, müstebit bir hükümdarın ortaya çıktığı haber alınmıştı.

Kodisivil, Roma hukuku ile hukuk teammülerine veya tariflerine, birde inkılabın koymuş olduğu prensiplere riayeten meydana gelmiştir. Napolyon Bonapart; bu medeni kanun ile hem kendisini inkılabın direği olarak gösteriyor, hem de hükümeti kuvvetlendirmiş oluyordu. Bu kanunun çıkarılmasıyla kanunlarda beraberlik temin olunmuş, hukuk ve intizam içinde idareyi temin husus yan yana geliş, ayrıca

kendisinin mutlakiyet hareketinden hiç bir şey eksilmemişti. İhtilâl ve inkılapların meydana getirdiği iz üzerinden yürümek imkânı doğmuş oluyordu.

Bunlara karşılık, Mısır, Arabistan, Cebeli Lübnan, Rumeli ve hattâ Anadolu alıp vermekteydi. Rumeli'de eşkıya üzerine eşkiyayı saltırtarak netice alınıyordu. Meselâ: Tirsinklioğlu, Molla İbrahim adındaki haydudu yakalayıp idam ediyor, Vehhahiler Arabistan'ı alt-üst ettikleri sırada İngilizlerde Mısır'a tecavüzkâr ayaklarını uzatıyor, Ruslar ise Cezayir-i sebâda bulunuyor ve yerleşmeye çalışıyor, Anadolu'da haydutluklar birbirini kovalıyor, paşalar birbirleriyle tutuşup, ortadan kaldırılıyordu. (114)

Avrupa'ya gelince burada Fransa-İngiltere rekabeti alıp yürümüştü. Napolyon Bonapart'ın şan ve şevk dolu devri başlamış idi. Napolyon Bonapart'ın imparatorluk mevkiine yükselmesi esasen siyasi vaziyeti tartışmalı olan bozukluk, bulduğu muvazene arayışında vahim hallere sürüklenmeye yol almaktan kurtulamıyordu. Çünkü gizli güçlerin işi böyle yönlendirdiği tahmin olunuyordu. 1820 senesinde husule gelen savaşların neticesinde Viyana'nın Fransızların eline düşmesi, Österlich mütarekesiyle, Paris'te yapılan sulh antlaşmasında 3. Selim idaresindeki Osmanlı siyasası, Fransa'ya yoldaşlık etmekle birlikte, Rusya ve İngilizler ile hoş geçinmeyi hedeflemekteydi. Napolyon'un yardımlarıyla ülkesinin şartlarında deği-

şiklik, Cezayi-i sebâ meselesini hâl ettirmek gibi uygun düşünceler bulunuyordu.

Fakat; iç ve dış hadiseler, Rusya'nın aniden Osmanlı hduduna hücum etmesini gerektiren vaka, Vehhabilerin, Medine'yi istila etmeleri, İngilizlerin İskenderiye'yi zapt ederek karaya çıkmaları gibi durumlara ilaveten, Sultan 3. Selim'in saltanatını tehdit edecek derecede kuvvetli diğer bir gaileyi güya gözlerden uzak tutarmışçasına bir durumdaydı. Padişah Selim'in, beslemiş olduğu ve beslemekte de musir bulunduğu ıslah fikriyatı yüksek makamda hazırlanmaktaydı. Ne var ki; Hakan, bu işlerden hangisini gerçekleştirmeye karar verip mevkii tatbike koyduysa, her birinden vazgeçiyordu. Ancak kendisini yine de kurtaramıyordu. Biriken günahlar, kötülükler sel olmuş, zât-ı şahaneyi ve onunla beraber düşünceden bir türlü tatbike konmak ihtimali olmayan islah fikriyatı her nerede olursa olsun eksik tetkik ve mütalaa olunduğundan dolayı beraber sürüyüp, götürüyordu. (115)

Kabakçı ile avanesi bu sel değildi. Bu sel halkı cahil bırakmak ahalinin cehaleti üzerinde hüküm sürme kötülüğünü sürdürmekti. Hattâ devlet nizamına dair tezkereler meselesi hakkında tarih diyor ki: "Nizam-ı cedidin gerçekleşmesine teşebbüs olunacağı sırada devlet adamları ve tanınmış kimselerin layiha hatıralarını yazılı belirtmeleri emrolunduğundan, her biri yazdıkları lâyihaları takdim etmişti. Halbuki bir sene-

de düzenlenmesi ortaya çıkacak olan askeri muallimlere dair bilgi sahih olarak meydanda yoktu.

1222/1807 yılına doğru saltanat civarı ile İstanbul durumunun ne çeşit olmuş olduğunu ortaya koyup, Cevdet Tarihinin 8. cildi 143. sahifesinden başlayan satırlar, ileri doğru Fransa ihtilâl vakasından on dokuz yirmi sene sonra bizde neler ortaya koymuş olduğunu anlatır. Bu yüzden meşrutiyet fikri aranıp dururken, gözümüze ilk çarpan bu tarih levhasını okumadan, temaşa etmeden ileri doğru adım atmayı başaramayacağız."

"Daha sonraları ise, enderun-u hümayunda sırkâtibi Ahmet efendi gibi, dirayetli, insan kalbini fethedecek kimseler yetişti. Ancak onlarda zamanın vükelâsı ile birlikte çağırıp bir araya getirdiler. Bunun sonunda İstanbul'da görülmedik tarz ve surette büyük ve süslü evler, sahilhaneler inşasıyla, çok fazla sefahata ve ihtişama düştüler. Babıâli çalışanları gibi vaktin sonunda evlerine gelip sabahleyin enderunu hümayuna gider ve Babıâli'ye mahsus olan işleri kendi aralarında yapar oldular" (116) "Geceleri mukattaat mültezimleri ve memleketeynin kapıkethüdaları gibi rüşvetçi insanlar veyahut geçmişten bir takım klise lisanı ile hem bizim sohbet ve gâh hanelerinde gerekse kayıklarla mehtaba çıkıp, deniz üzerinde, bazen de hanende ve de sazendeler ile birlikte seyirlere çıkıp, iyşi işrete dalarak, bu âlemin verdiği sermestlikle saltanatın sırlarını başkalarına duyururlardı. Sultan 3.

Selim ise yakınlarına pek büyük itimat ve güven beslediğinden onlardan herhangi bir şey saklamaz idi. Devletin ruhu sayılan sırları gizli tutulamayınca her taraftan işidilir olurdu."

"Hattâ bir keresinde Topkapı sarayında gayet gizli bir meclis-i has yapılmıştı ki, kaimmakam paşa bile dahil olamamıştı. Arası çok geçmeden meclisteki müzakere sureti ve kararı aynen Paris'te basılan bir Fransız gazetesinde yayımlanınca devlet erkânı çok büyük hayretlere gark olmuştu. İşbu enderunun büyüklerine bakarak diğer saray hizmetleri mensupları laubalice dışarı çıkıp gezerler ve dışarı ile görüşürlerdi. Halk ise, adetlerin esiri olduğundan böyle güzel olmayan davranışlar genel bakışların karşısında pek çirkin görünürdü. Hattâ genç olanlardan bazıları, kahvehane ve oyun yerlerinde toplanan insanlarla görüldükçe, ahali bu gibi kayıtsızlık nedir? Bu kadar hamiyetsizlik ne demektir? Diye söylenmekteydi."

"Sultan Selim Hân zaten gezmek ve eğlenceye eğilimli, insanlarla ülfet etmeye meraklı olduğu için, yakınları da onu meşgul etmek için daima ortalığı seyre (117) ve zevk-i safaya sevk ederlerdi. Ahali ise, bu çeşit eğlencelere meyyal olduğundan, İstanbul'da seyr-i safa taraftarları çoğaldı. Boğaz içi seyirci kayıklarıyla dolmuştu. Geceleri mehtap eğlenceleri Sultan 3. Ahmet devrinde yapılmış Çırağan sohbetlerine üstün geldi. Şiire ve musikiye pek vurgun olan ve

rağbet gösteren padişahın yanı zarifler ve şairlerle doldu. Müzik ilmine ise istekliler pekte çoğaldı."

Elhasıl, Rus elçisi gailesi bertaraf olunduktan sonra zamanın şekli 2. Selim devrinin bir misali gibiydi. İstanbul ve Kâğıthane ve Boğaziçi, Çamlıca mesireleri seyirciler ile dopdolu hale gelmişti. Ehl-i zevk, üzüntüleri ve kederleri bir kenara atarak korkusuzca gündüzün bu gibi cayi ferah fezalarda gezer ve yaz geceleri kayıklara binip, hanende ve sazendelerde mehtabı görmeğe giderdi. Kış gecelerinde helva sohbetlerinde tatlı tatlı muhabbet eder oldular.."

"Atabekân-ı saltanat bu halde dahi nizamı ve ıslahatı düzenleyip tamamlamaktan geri kalmadılar. Zorluklardan ürkmeyip, korkuya düşmediler. Lâkin nizamı cedid işini kendine çekip mal biriktirmeyi vesile edip, bir taraftan kendilerinin liva ekleri ve yakınlarını çoğaltıp, servet ve zenginlik kazandılar. Ancak, büyük israflara ve gösterişe düştüler. Hattâ İbrahim Kethüda bir gün birisine bir at verip: "Tavlada altmış atım kaldı. Bundan sonra babam mezardan çıksa ve bir at istese vermem dediği ve ayda mutfağına elli bin kuruş yetmediği ve sırkâtibi ile valide kethüdasının serveti (118) ise, her türlü tahminin dışındaydı. Tarihi Asımda da, yazılıdır ki: "O vaktin 50 bin kuruşu, bu dönemin hesabıyla 340 bin kuruş sağ akça demektir. Bu kadar mutfak masrafı yapabilmek doğrusu büyük sefahattır. Ne çare ki nizamı cedid taraftarı olanların çoğu, saltanat sahibinin aleyhine

döndü. Paraların bozuk ayarı ve yeni vergilerin konmasından dolayı, erzak ve eşya fiatları çok yükseldi. Bir taraftan gösteriş ve sefahatin artışı, herkesin masrafının artmasına sebebiyet verdi. Çünkü birbirleriyle yarışır oldular, bu yüzdende sıkıntıya duçar oldular. Ahalinin içine düşmüş olduğu sıkıntı vekillere anlatıldıysa da, bunlar dinlediklerini pek ehemmiyeti hâiz görmediler. Kimisi de: "Tamamı halkı işgalle bundan güzel vesile olmaz, iaşeleri gailesine düşenler, devlet işlerine karışmasınlar." Diyorlar, kimi de: "Bu belde zenginler beldesidir. Buraya fukara kısmı yakışmaz ve devlet malından arasında müflis güruhu sığışmaz." Şeklinde cevap verirlerdi. Taşralarda yeni vergiler ve gümrük rüsumları konmuş olduğundan, ahali zaten ağırlık altında iken bunlara tabii ki şikayetçi oldu. Ne var ki; bu şikayetlerin bir faydası görülmüyordu. Çünkü; Nizam-ı cedide bağlı şikayetler asla kaale alınmazdı. (119)

Kaldı ki, vükelâdan her biri, padişah yakınlarından birine merbut olup, hepside birbirleriyle iltisaklı yâni bir şebeke gibi idiler. İçeriyi ve dışarıyı kuşatıp istilâ etmiş olduklarından onların kulağına uğramadıkça ve haberleri olmadıkça padişahın kendisine bir şey ulaştırmak asla kabil olamazdı. Onların reyleri ve iştirakleri olmadıkça her hangi bir işin netice vermesi asla beklenmemeliydi. Sadrazamlar bile bu iki grup devleti sarmış bulunan kimselerden dilgir olup, azil edilecek korkusunu duyar, sadaretin bir kuru ünvan ol-

duğu inancıyla iktifa ederek, içinden de bu saltanatın sözde koruyucularından aynen ahali gibi kinlenerek nefret ederdi.

Bunun yüzünden Sultan 3. Selim Hân bu aleme dair başka yerlerden haber alamadığından gerçek malumat için icab ettikçe de bu yakınlarından istifade etmek isterdi. Onlarda, geçmiş zamana atıf yaparak icab ettikçe ahalinin üzerinde bazı tekliflerini ileri sürüp, yakın dönemde nizam-ı cedid maddesi tamamlanıp da, devlete kuvvet gelerek, ahalide rahata erer şeklinde güzel sonlara gidileceğini beyan ederlerdi.

Padişahın mizacı pek büyük nezaketi taşıdığından, az şey bile onun çok üzdüğünden, diğer taraftanda valide sultan hazretleri işleri yapmaya padişahın iktidarı yeterli olmasın diye zor hususlar ortaya çıktığında bütün vekiller işe bir şekil verilip de, padişah tarafına izah edilerek, onun zihninin işgal edilmemesi, gerek sadrazamlara, gerekse diğerlerine tenbih ve tavsiye ederdi. İşler ise, günden güne sarpa sarmaktaydı. Halk hakkında (120) ilk önce düşmanlıkları artmakta sonu endişe verecek olan tarafa dahi sonu kârlı bitsin derdik:

Şah vakıf gerekdir ahvale
Vükelâya kalırsa vah hale

Beyitini tekrar etmekteydi. Bu levha 3. Selim'in hükümeti ne halde bırakmış olduğunu pek güzel anlatır.

Hakikaten 1. Abdülhamid gibi, harp içinde değildiyse de, ondan daha beter olan anarşi her tarafa yayılmıştı. Öte taraftan bu devirde nasıl ciddi bir fikir islah edilebilirdi ki, 3. Sultan Mustafa'nı Sultan 3. Selim'in rahm-i madere düştüğünü hesab ederek yaptığı zayiçe üzerine hekimbaşının saatin milin çevirerek uygun vakte getirdiği dakikada doğmasından dolayı cihangir olacağı kulağına fısıldanmış ve buna bağlı olarak nizam-ı cedid harekâtına önem vermiş olduğu tarihlerimizde yazılıdır. İstanbul'da, Anadolu'da meydana getirdiği topçu, humbaracı, lağımcı, piyade ve süvari askeri için, Cevdet paşa merhum: "O dönemlerde devletin hali, silah kullanmadığı halde, güzel silahlarla odasını süsleyen nâzik çelebilerin haline benzerdi. "Diyorki, Osmanlı hükümetinin Avrupa'da olan inkılaptan, kendince elde ettiği fayda veya tesir hislerin sonucudur. Fakat İstanbul'da bu tarihte de, Frenk taklitçiliği piyasa bulduğu, yâni cennetmekân'ın Avrupa'da ilmi ilerlemenin ve sanayinin, ilerlemekte olan medeniyesine tam bir eğilim sahibi olduğu (121) hakkında gıyabında isnad olunan özel gayeden bambaşka rağbeti bulunduğu muhakkaktır. Hattâ paşa merhum diyor ki:79 "ve bir de nizamat-ı cedide münasebetiyle Avrupa'dan öğretmen ve mühendis getirtilmesi icab edip, böylece askerlerin Avrupa usûlü talime dair emir verildiği halde 3. Selim'de zaten bu tarza alaka duymuş olduğundan İstanbul'da medeniyetin levazımından olan bir çok Avrupavâri hususla-

ra, nice alafrangaya bağlı işler ortaya çıktı.80 Adetlerin ve usullerin değişikliği zaten insana güç gelip, saltanat koruyucuları ve ileri gelen memurlar haddi aşarak büsbütün alafrangalığa kapıldılar. Ve de lüzumlu, lüzumsuz her hususta Avrupa usullerine uyan davranışlara daldılar.81 Bu aşırı davranışlardan ürküp82 böyle yapanları tekfire başladılar. Böylece de ifrat, tefriti davet kaidesince büsbütün de tefrit yâni eksi aşırılık yolunu tuttular. "El hikmete zaletel mü'min ehazeha innema ve cedeha" mazmununu inkâr edercesine ve bir takım güzel davranışlardan dahi sırf alafrangadır diyerek taassub yolunun taa ucuna kadar gittiler.

İşte bu sırada İstanbul'da küfre ve zındıklığa giden düşünce neşvünema buldu. Şöyle ki: "Sultan 3. Selim hazretleri cihangirane sevdası taşıdığından yakınları da ona uyarak birinin yerine geçme manzumesinde ve kimi cifir hesabını Şeyhi Ekber'den kimisi de, ehli keşif ve kerâmetle mânalar nakil ederek devletir toparlayıcısı olduğunu huzuru hümayunda söylerlerdi. Kabakçı vakası ve Alemdar paşa eliyle Sultan 2. Mahmut'a intikal eden devlet işleri, böyle bir ruh hali içinde idare edilmişti. Bu hususlarda en dikkat çekici vaziyetin Avrupa düşüncesi ve eserleri bu döneme kadar büyük Çin Seddi ile kuşatılmış bir heyet gibi durum gösteren payitahtın, bilhassa Fransız tesiri altına girmesinin arzu edilircesine açık bırakılmış olmasıdır. Gayet tabiidir ki, bir zamanlar padişahın yanın-

da pek makbul bir mevki sahibi olan Fransız sefiri Sebastiyani'ninde, Napolyon Bonapart ve 3. Selim'in haberleşmelerinin tesirleri de, unutulmamalıdır.

Avrupa'yı sarsan komiteci fikirlerin kökten uyanışını temine yarayan inkılap olayının, Osmanlı sosyal hayatında mevcut olan korunma seddini aşmağa çalışan büyük dalgalar sayıldığı, geçen zamandan daha büyük bir tarihi şahit bulunamaz. İnsanın yaratılış bakımından adalet arayıcı bir varlık olduğu nazara alındığında bağlanmış olduğu esaret zincirlerinin her bir halkasını gerek uykuda gerekse müteyakkız olduğu halde zamanın kemirmek istidadı taşıdığını başka sosyal bir hayatın hürriyeti istirdat ve eşitlik mevzuunda ortaya koydukları hadiselerdeki tarafı bu benzetme ispat eder.

-9-

Osmanlı Devletinin Vaziyetini Düzeltme Teşebbüsleri (Osmanlı devletinde küçük devletlere bölünme; 3. Selim'in tahtı terki ve ali; Osmanlı devletinin çökmeye başlaması; Alemdar Mustafa Paşanın Kuvveti ve nazarı ile sened-i ittifak ve bunun menfi mahiyeti; Fatih Camiinde Şûrâ-i Ümmet veya Meclis-i umumi toplantısı; Sultan Mahmud'un millete müracaatı ve bu husustaki hattı hümayunun bir bölümü; İç ihtilal ve karışıklıkların çeşitleri; İki amil: İstibdad fikri ve sosyal hayatımızdaki gayri muntazam maneviyat.

Tarihimizi derin bir tetkik süzgecinden geçirdiğimiz takdirde, ortaya bütün ağırlığıyla çıkacak olan hususların başındaki maddenin çöküş dönemine girmiş bulunan Osmanlı devletinde tahta çıkışlarda olsun, meselelerin vahamet gösterdiği sıralarda olsun "devletin ahvalinde ıslahat" şeklinde sözlerin bizzat padişahın dudaklarından dökülmesi adetten olmuştu. Moda olarak da nitelendirilebilecek olan bu ifade, devlet idaresinin tersliği hususlarından pek şikayetçi ahalinin indinde büyük ümitler belirmesine yol açardı. Ahali mezkür ifadeyi, devletin düzeltilen idaresinin kendi bozulan düzenini de iyiye götüreceği şeklinde telakki ederdi. Halbuki milletin durumu iyileştirilmedikçe, devletin düzeltilmesi nasıl mümkün olabilir ki? Devlet ve milletin varlığından meydana gelen muazzam heyet birbirlerini meydana getiren siyasi şekilden başka bir şey değildir ki.

3. Selim; devlet nizamını daha evvel başlamış bulunan istikametten güzel tedbirler yetersizliği sebebiyle yürütememiş, ülke onun tahttan ayrılışıyla birlikte bir anarşi girdabına varmış idi.

Sultan 2. Mahmud tahta çıktığı karşısında olan kimselerin bazıları şunlardı: Rumeli taraflarında Sirozlu İsmail, Anadolu'da, ayan ül âyan lakabıyla iftihar eden Bozok mutasarrıfı Cebbarzâde Süleyman beylerle, Saruhan mutasarrıfı Kara Osmanoğlu Ömer Ağa'yı, Bilecik ve civarında Kalyoncu (124) Mustafa

adlı şahıs ve bunlardan başka bir takım âyan ve sülalelerin adeta, birer küçük beylik hâtta müstakil devletçikler halinde olduklarını gözlemişti. Bu tablonun sebebi, devleti Osmani'yenin adalet dağıtışında ve idare tarzında içine düştüğü ve uzun zaman alan rehaveti ve adaletinin neticesindendi. 3. Selim üzerine almış olduğu devlet idaresini Abdülhamit-i evvelin kendisine yadigâr ettiği devirden daha karışık ve şımarık bir hâle gelmiş ahaliyle birlikte dağınık bir manzarayı 4. Mustafa'ya bırakmış oluyordu. Bu vaziyet ise, Osmanlı devletinin şeklen çökme dönemine girmiş olması demekti.

Bereket versin; Sultan 2. Mahmud, yukarıda adlarını saydığımız müstakil devletçikler yolunda yürüyenler ile kendine padişahlık, şahsına vezareti uzmayı alan Alemdar Mustafa Paşa tesirinden fazlasını hesapladığında ibre alemdar'dan yana gözüktü. Bu vaziyet karşısında her iki tarafı da kısa zamanda ortadan kaldırma suretiyle lâzım gelen mutlakiyet idaresini temini mümküne muvvaffak olacağını idrak etti. Tesbiti, bu işin halline kadar ülkenin üç farklı gücün idaresinde olacağıydı. Ne var ki bu üçlünün yalnız başına bir fayda-i millet teşkil etmesi muhaldi. Çünkü üçünün de halet-i ruhiyesi ve elde ettikleri zihniyet ve irfanın derecesi hiç bir delile lüzum göstermeyecek kadar malum ve bellidir.

Bunların birincisini teşkil eden Sultan 2. Mahmud; zamanın terakkisinden medeniye-i ilmiyeden nasib

sahibi idiyse de, hükümdarlığının vazifeleri ve selahiyetleri hakkından bilgi ve tahsil sahibi olmadığı gibi, diğer ikisi ise, eşkiyalıktan azıp ta, türeyen paşa, bey ve ağadan ibaret kimselerdi. Dolayısıyla bunların arasında her yönüyle fazileti idareye uygun olan ıslahat fikri boğazlanacak zayıf bir kurbandan başka bir şey olamayacaktı. (125)

Sened-i İttifak'ın yapılması ve mühürlenmesi Osmanlıyı sarmakta olan ellerin nerelere kadar uzandığını, mutlakiyet idaresini bir kere daha esasından ne tarzda zayıflatmış olduğunun hikayesini aşağıda tafsilatlı olarak sunalım: "Maksad, hanedan ve âyan denilen cabbarların itaat altına alınması idi. Büyükçe bir kuvvetin sahibi olduğu herkes tarafından görülüp ve kabul edilen Alemdar Mustafa'nın İstanbul'da meşveret-i amme yapmak için kendi tarafından Cebbarzâde'ye, Kara Osmanoğlu'na, Sirozlu İsmail Beye, Çerman mutasarrıfına, Kalyoncu Mustafa'ya hâtta da Şile âyanı Ahmed gibi diğer âyan ve ağa'lara birer davet mektubu gönderdi.

Sadrazamın gönderdiği bu davetnâme netice verdi. Beğenmediğimiz Kalyoncu Mustafa beş bin askerle gelerek Çırpıcı çayırına indi. Cebbarzâde ile Kara Osmanzâde hemen hareket ettiler. Sirozi İsmail Bey'de on iki bin askerle gelerek Davut Paşa'da mevkii tuttu.

Tarihlerin bize naklettiğine göre; bu mütegallibenin davete uyarak gelmeleri, padişaha değil, A-

lemdar Mustafa Paşa'nın sözü karşısında gösterdikleri itimatı sergiliyordu. Devlet adamlarının böyle bir meşveret-i amme meclisi gerçekleştirmeleri maksadına gelince "avamil-i devlet-i âliyenin her taraf da bilâmâni ve mezahim-i nâfiz olması" yâni, hukuk-u mukaddese-i padişah-i'nin her tarafça tanınması idi. Şu halde âyan ve mütegallibenin, kendi nüfuzlarında vazgeçmelerini temin gerekmekteydi.

Meşveret encümeninde Alemdar Paşa, yaptığı konuşmada: "Bizim aslımız ocaklıdır. Yeniçeri hakkında tutumumuz ortadadır. Şehid padişahımız, (126) (3. Selim) yeniçeri ocaklısına meramını anlatamayıp, onlardan rağbetini kaldırdı. Talimli asker düzenlemesine himmet buyurdu. Bu davranışı bizim menfurumuz (dikkat!) olduğundan padişahı şehidin arzularına iştirak hususunda kusurumuzun pekaçık olduğu malumdur" dedikten sonra vezarete yükseldikten ve ser askerlik vazifesini yüklenip, savaşlarda düşman askerini talim ve disiplin içinde bulmasından dolayı buna karşılık bize ait askerin bozulduğuna şahid olduğunu buna bağlı olarak da şehid padişaha hak verdiğini ifade etti. Şimdi devletin başında bulunan padişah 2. Mahmud'un bu ilimlere vukufu olup, rüşdünü ispat etmiş, gayretli, cesur ve ülkeyi düşman tasallutundan da korumaya öncelik veren bir kimse olduğunu beyana ilaveten, memleketin korunmasının bütün devlet hizmetkârlarının ve bey, ağa gibi zevatında birlik ve beraberliği sayesinde imkân dahiline girdiğini, isa-

betle naklettikten sonra müzakere neticesinde: "Her hâl ve durumda padişahın emri her yerde yerine getirilecek, ancak devlet adına asker toplanacak, şayed buna muhalefete geçen olursa hizaya getirilmesi hususunda bütün âyan ve hanedanlar davacı olmak, ancak onlardan birisinin, şartlardan birisi hakkında aykırı şart ittifakı yapılmadıkça üzerine gidilmemesi" hususlarına inhisar etti. Bu vaziyet karşısında "senedi ittifak" adı verilen bir yazı kaleme alınıp, imzalanarak mühürlendi. Bu kararlarla yapılan müşavere meclisi sona erdi.

Sened-i ittifak, yedi madden ibaret idi. Başlangıç maddesi, saltanatın kuvvetinin ve devlet tesirinin içte ve dış âlemde, esas olarak alınması, Padişahın nefsinin koruma altında bulundurulması ile beraber, emir ve murad-ı padişahinin ittifak içinde muhafazasını, devlet askeri yazılması ikinci maddesi olup, bu hususta (127) aykırı davranan hâin sayılarak, bütünlükle cezalandırılmasına gayret edileceğini, üçüncüsü ise, müslümanların beytülmali ve gelirlerini devletin güzelce biriktirip muhafazasını dördüncüsü olarak da, Osmanlı devletinin eskiden beride riayet ettiği usul ve nizam gereğince, padişahın emir ve yasakları dahilde ve hariçte bütün erkânı devlete, vekâleti mutlaka makamından çıktığı makamı sadaretten gelen müracatı amir, kanunlara aykırı irtikâb ve rüşvete gerek taşraya, gerekse iç işlere dair acil zararı olacak davranış ile

mekruhlara karşı tamamının davacı olacağını yazıyordu.

Beşinci olarak, ittifak senedine dahil olan âyan ve hanedanı ve devlet adamlarını birbirlerinin şahıslarına ve hanedanlarına kefil olmaları, altıncısı ise, İstanbul'daki ocaklardan vesairelerden bir fitne çıktığı takdirde, soru sormadan bütün hanedanların İstanbul'a gelerek işde rolü bulunanların ve ocağında rolü varsa lağvı ve idamı ile birlikte başşehrin asayişini temin, yedincisi de, fakir halk ve reaya'nın korunması olduğuna göre, hanedanların eli ile idare olunmakta bulunan kazalarında asayişine, bunlara yapılacak tekellüflerde hududu itidale riayet gösterilerek, vükelâ ile kendileri arasında alınacak kararlar icabınca hareket, her hanedan birbirinden durumlarına nezaret etmeye, şeriata mugayir, emirlere aykırı olarak zulüm taarruzlarında bulunanlar olursa, hemen devleti âliye'ye haber verilerek hep beraber engellemeğe hazır olunmasını yazmaktadır.

Senedi İttifak, Alemdar Mustafa Paşa, şeyhülislâm, kaptan-ı derya, kadı efendiler, nâkibüleşraf, İstanbul kadı'sı, sadaret kethüdası, yeniçeri ağası, defterdar, reisülküttab, saray kethüdası, deniz işleri nezareti, divan başçavuşu, ruznamçe-i evvel ile (128) Cebbarzâde Süleyman, Sirozi İsmail, Kara Osmanzâde Ömer, muhasebei evvel, sipahiler ağası, beylikçi ve amedi divanı, Çerman livası mutasarrıfı taraflarınca yeminler edilerek imzalanmıştı.

Görülüyor ki; hükümet işlerinin yapılması kayıt ve şartlar altına alınmış. Devlet, kendi tebasından bazı türedi kimseler ile yönetim hususunda bir akit yapmaya muvafakat etmiş. Böylece de bir zilleti seçmeye mecbur kalmış.

Bu çaresiz seçimlerin neticesinden olarak düşünülebilir ki; 2. Mahmud'un Rusya himayesine girmesine müncar kılan Mısır meselesi, sened-i ittifak olayından azıp gelmiş bir eğilim-i tabii olduğu hükmüne varılabilir. Yapılan sened-i ittifakın sonu, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ile âyanların istiklâli meselelerinin ele alınmasını getirdi.

1225 (1810) tarihinde Rus komutanı general Kameneski'nin "ya Rusya'nın taleplerine razı gelirsiniz, ya da İstanbul civarına kadar gelir bu talepleri yerine getirtirim" manasına gelebilen mektup üzerine, 2. Mahmud'un Fâtih Camiinde yaptırmış olduğu meşveret meclisi de, mutlakiyet idaresi sahibi padişahın millete ilticasından başka bir ad verilemez.

Toplanması temin olunan meclise 2. Mahmud tarafından ulaştırılan hatt-ı hümayunda, Rusların Osmanlı topraklarını ele geçirebilmek için sergilediği azmi, büyük çabayı da hikaye ettikten sonra, milletin istişare hakkına riayet ve alacağı kararı başı üstüne koyma anlayışı içinde diyor ki: "..Hülasa-i kelâm, ümmeti merhume-i muvahhidin, cihad ile imdada ve ululemre inkıyad ile me'mur olub selli seyf-i nebevi ile harekât-ı hümayunum mutazammındır.

Ulema-i islâm ve yer-i ocağım, rical-i devletim Fatih Sultan Mehmed Hân gazi Hz. lerinin camii şerifînde akd-i meclis-i meşveret ve nifak-ı âmiz harekâtndan ari olarak hasbetenlillah-i deâla, müzakereye "elmüşteşar-ı mute'men" medlülünca cümlenizi iş bilüp müşavereye me'mur eyledim. Başbaşa verilip her tarafı mülahaza olunsun ve mühümmat-ı seferiyeden olan hıyam ve cebehane ve devvab cümlenin mevkuf-u aleyhi olan akça ve zahairi ve askeri hususları mütalaa olunup, iktizası huzur-u hilafet-i meabıma arz olunsun. Herkes hâtırına hutûr eden umur-u hayriyeyi söylesin. Sonra şöyle lâzım idi diyecek kalmasın. Hayır tarafını ketmeyenler zamanında medhul kalmaz ve tekdir olunmaz. Cümlenin tasvib eyledikleri nezd-i mülükânemizde dahi tasvib olunur.."

Zamanı idarenin günahlarını büyüterek harici ve dahili kavgaların gittikçe çoğalmasını temin eden olayların meydana gelmesinden geri durmayacağı cihetle Sultan 2. Mahmud biraz sonra senedi ittifakta imzası bulunmayan nice derebeyleri, âyanın kıyamı karşısında kaldı. Arnavutlukta Tepedelenli Ali Paşa, Suriye'de Genç Yusuf Paşa, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Baban taraflarında Abdurrahman Paşa, üç kıta üzerindeki hakimiyetini dört taraftan sarsıyorlardı. Sultan Mahmud'da yeniçerinin varlığından uğrayacağı zararları kendine ait tecrübelerle anlama işinde bilhassa 3. Selim'in nizamını tatbik etmeye

eğilimi (130) görünmüşse de, sekban askeri teşkilatı gibi nakis ve yeniçeriliği azdırıcı bir teşebbüsten ileri gidememişti. Osmanlı Tarihi adlı eserimde 1225/1810 yıllarına ait bir ifademizde demiştik ki: "İki âmil vardır ki, mensubu olduğumuz içtimai çevreninde mevcut hâle gelmesinde kurun vusta yâni orta çağ düşüncesi, savaş arayışına göre, yükseltmiş, büyütmüş, küçültmüş, cahil, menkub ve mağlub bıraktığı görülmüştür. Bunların biri, istibdad fikri: padişah, bendegân, mukarribin, nedima, nisvan, rical ve ulema, diğeri milletin maneviyatındaki gayrı muntazamlık: cahillik, taassub, her istibdada karşı duyulan zorbalık, şakavet, istiklâle ait his, derebeyliği saikleri idi. Bu iki eski can düşmanı eski bir terbiyenin eski bir müessirin, padişah ve kul adlarına koyduğu rabıta ile yekdiğerini kaldırıp kendine çekiyor. Padişah, bütün ülkeye malı, insanlara kulu gibi bakıyor, millet ise, bütün ülkenin padişahın aidiyetine, kendi abdiyyetine kâil olmak ile birlikte en kaba insaniyetin bile kabaracağı tahakküm halinden usanarak arada sırada kendisi de mütehakkim olmak istiyor, kanun koyucu bu kaldırma ve cezbetme değişikliliğinde, bir hazırlama mekanizması gibi duruyor bir cünbüş içinde idam, sürgün, müsadere, azil, tehdid, af, lutuf, terfi yapıldığı gibi, günlerce, aylarca, sabru teenni, bila havf yâni korkusuzca ince entrikalar hazırlanması, fırsat aramak, nifak çıkarmak, dince mukaddes olan kaide ve şartlarında menfaat temini aramak, dinin hükümleri-

nin (131) salime ve selimesini taarruza kıyam aleti seçmek, örf adet, teamül gibi o cemiyete mahsus yenilikler aleyhine saldırmak, karanlıkta alınan bir terbiye ile üç kıtaya yayılan çeşitli kavim ve mizaçlardan meydana gelen bir heyeti kendi idrâkine göre ayırıp çevirmek istemek, bilhassa harb tali'i kendi tali'ini kutlu ve bahtsız bilerek nefsini bütün milletin üstünde bilmek, bütün bu şeylere tahammül ettirmeği hakimiyet usulü ve padişahlık tanımak, tanıtacak vasıtalar kullanmak icad etmek, velhasıl bütün bu yıldırımların te'siri, nüfuzu, kuvveti, yardımı ile aşağılı, yukarılı değişikliklere maruz idare şeklini düzeltmeğe uğraşmak ve bununla beraber dıştan gelecek ihtiras dalgalarına ve ecnebilerin istirkabına karşı savunmada bulunma ümidinde olunuyordu.

İşte bu bimemeyiş devam ettikçe, Osmanlılık kuzey, doğu, güney ve batı hudutlarından ağır ağır çekilen, koyulaşan ve zaman geçtikçe merkeze doğru toplanan bir mayi gibi her işten elini de ayağını da çeken oluyordu. Siyasetin iki yüzlü oluşu, menfaat takibi olduğundandır. Bütün Avrupa bizi zayıf görüyor. Yine zayıf gördürmeye çalışıyordu. Millette irfan ve kabiliyet-i ilmiye kalmamıştı. Rusya ile ona bağlı olanlar, Avusturya, İngiltere, Fransa, hattâ hem din ve hemhal olduğu halde İran, böyle büyük bir hükümeti kesinkes sarsan tertiblerin ve darbe-i hükümetin seyircisi değil, oyuncusu oynatıcısı olmuşlardı.

Ruslar; Sırbiye ile Mora'da hileli, sihir değneklerine taktıkları istiklâl şeklini perdede gezdirmeğe hacet görmüyorlar (132) kavmiyet politikası kendi politikalarına aykırı olsa dahi bizim sahalarda Bulgarlara, Ulahlara, Rum unsurlara gösteriyordu. Biz bunlara isyan diyorduk. Hayır değil başşehirden uzakça bir yerlerde kopup da, daha sonra cümle kapısında girecek emaret-i ihtilâl ve devlet içinde büyük bir çöküş alametidir. Padişah, yer yer, kıt'a kıt'a, kavim kavim hor görülüyordu.

İşte Fransa ihtilâlinden vaka-i hayriye'ye kadar devam eden otuz sekiz sene içinde Osmanlı hükümeti daha gerilemek ve kokuşmaya pek çok yaklaştıktan gayri bir hareket gösterememiştir ve Mora meselesi dolayısıyla meydana gelen devletler müdahalesi karıştırıcı ve şaşırtıcı bir parmaktı. Bu parmak da, henüz boğazımız üzerinde dolaşmaktadır. (133)

-12-

Yeniçerinin kaldırılışına kadar: 18 sene içindeki kanunsuzluk ve anarşinin şekli; Rus talebleri yavaş yavaş Osmanlı haritası üzerinde beliriyor; Napolyon: Moskova, Brezinadan sonra; Sultan 2. Mahmud'un çevresi; Padişah iki kutup arasında: Enderun ve Birun Halet efendi devri; Senet-i İttifak hazırlayıcılarından Ramiz Paşa'nın idamı; Devlet islahı sürgün ve idam fiillerinde tethiş politikalarında arıyor; Viyana kong-

resi, milliyet politikası, mütegallibenin yok edilme siyaseti, Sultan 2. Mahmud Halet efendinin manevi tesirinde mağlup kalıyor, vükelâ-i devlet, ülke coğrafyasını bilmiyorlar; Ata, arabaya izinsiz binilemiyor; Yobaz ihtilâli, şeyhülislâm olmak için birkaç beyaz kıl kâfi; Yangınlara karşı, efradın kanın kesilmesi; Devlet, cumhuriyet hayatını yaşayan cemiyetlerden korkuyor; Ermenilerin ilk patırdısı; Devletteki zayıflamaya dair hal ve durum; Rum patriği ve metropolidi'nin idamları; Benderli Ali Paşa'nın idamı; Halk sadrazama uyuyor, İstanbul'da reaya katli, cerhi, takım takım yağmacıların çıkışı, Hâlet efendinin idam olunarak katli nazariyesi; Sübyan çocukların öğretimi hakkında ferman.

Sultan 2. Mahmud'un tahta geçişini gösteren 1223 (1807) senesinde yeniçerinin kaldırılması diğer bir ismi vaka-i hayriye'ye kadar geçen 18 sene zarfında yâni 1241/1826 tarihine ulaşan zaman diliminde (134) gerek İstanbul'da gerekse taşra'da husule gelen karışıklık ve ihtilâller yanında birde, dikkat çekici olması gereken bir çeşit vardı ki, bunların tamamı kanunsuzlukla ve anarşiden çıkmasıydı. Yine her biri ayrı tarz mutlakiyet düşüncesi ve fikriyatına ait ruhiyatı idareye yerleştirmeye bunların fesatlarına delalet etmekteydi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın yok edilmesinde saray entrikası: Zat-ı devlete emniyet câiz değildir. Şeklin-

deki eskiden beri devam eden hükmün teyid ettiği gibi saltanatın üzerinde de, yer yer görülen çözülmeler ortayadı.

Padişah, zalimler ve mütegallibe ile boş yere uğraşmaktaydı. Kanun ve adaletin kurulamadığı yerlerde zalimler ve tagallübler hükümdarca yapılır.

Senelerden beri Ruslarla devam eden harb, içte kötülüklerin menbaı, ayrıca sermaye genişliyordu. Ruslar 1224/1809 yıllarında Anadolu'dan Çerkez, Abaza, Gürcü topraklarını, Rumeli'den, Besarabya topraklarıyla, Eflâk ve Buğdan'ı istiyordu ve ayrıca da Sırp bağımsızlığını taleb ediyordu. 1227/1812 senesinde Ruslarla yaptığımız sulh antlaşmasından sonra Fransa imparatoru Napolyon, Moskova'da ateşler içinde tükenmiş Berezena felaket-i meşhuruna uğramıştı. Böylece Avrupa siyaset anlayışı da yeni bir devre girmek üzere hazırlıklara başlamıştı. Hâlet efendi belâsı ise, başşehir ve taşrada uzanıp gidiyordu. Bu esnada Sultan Mahmud'un çevresini kimlerin teşkil ettiğini (135) öğrenmek için tarih sahifelerinden aşağıya aldığımız bölümü okuyalım.83 "Sultan 2. Mahmud şehzadeliği esnasında merhum 3. Selim hazretleri ile beraber kafes arkasında yaşarlarken, aralarında yaptıkları sohbetlerde ve bunun neticesinde genç şehzade, Selim'den almış olduğu dersleri pek güzel telakki etmişti. Kafesinden çıktığında bir şahin gibi tahtı saltanata sahip olmuş, böylece mütegallibe ve yeniçerinin kaldırılmasını tasarlamadaydı. 1227

(1812) yılı içinde kafasında taşıdığı tasarıyı, Hâlet efendiye açtı. Bundan maksadı Hâlet'ten hâlisane hizmet bekleyebileceğini ummaktı.

Halet efendi, taşradaki mütegallebeyle alakalı hususlarda pekâla hâtta birazda ifrata kaçarak hiddet gösterirken, münafıkane ve hiylekârane bir tarzda yeniçeri hakkındaki terbiye etme düşüncesini, birer bahane bularak, özürler serdederek, erteliyor böylece padişahı aldatıyordu. Halet efendi taşradaki memurları soyup soğana çeviriyor, bunlardan elde ettiği servetin bir bölümünü yeniçerinin ele gelir adamlarına üleştiriyordu. Zamanın ihtiyacına bakarsan devlet-i âliyenin yeni usûl ile işe yarayacak asker tedariki mutlaka şarttı. Enderun adamlarının ileri gelenlerinden olan padişah silahdarı Ali Bey gibi bazıları da eski usûl adetleri beğenmeyip, yeniçeri ocağının kaldırılması hususunda rey sahibi padişaha hak verirlerken, başçukadar Seyid Ömer ağa ile berberbaşı Ali ağa ile bazıları da Enderun-u humayunca tercih edilen usûl eskisi gibi değiştirilmeden götürülmesi, askeri sınıflarda yapılacak değişikliklerin Enderun-u humayuna bulaşacağı kaygusuyla bundan kaçınıyorlar. Halet efendinin düşünce tarzını desteklemekteydi. Bilhassa bunların içinde bulunan Ömer ağa kaidelere pek düşkün olduğundan, bu davranışları padişahı pek sıkardı ancak çok sadık ve ihlas sahibi kimse olduğundan padişah kendisine büyük saygı ve riayet gös-

terdiği için her doğru bildiğini söyler vazifesini yapardı.

Sultan 2. Mahmud; birun yâni dışarıda yeniçerilerin tazyiğine enderunda yâni sarayın içinde bir takım eski teşrifata ait resmi usûle ait baskılar altında sıkılmıştı. Kendisi manevi bir kafesin mahkumu olduğu düşüncesiyle yeniçerilerin bu husustaki baskılarını kırarak, bentlerini yıkarak onları ortadan kaldırmak, yeni usûlleri uygulayarak devletini düşmüş olduğu perişan vaziyetten kurtarma çaresini aramaktaydı buna yardımcı olması muhtemel kimselerin ağızlarını aramaktan geri durmazdı. Ne çare ki Halet efendi çalınacak her kapıyı bu bahisler için kapatmış olduğundan kimse gerçek görüşünü ortaya seremiyordu.

Halet efendi, perde arkasından yürüttüğü engel olma hareketi içinde, padişahın kulağına kendisiyle aynı düşüncede olduğunu söyleyecek zevatı, birer desise ile bir ucu ahirete, bir ucu da taşraya uzanan yolculuklara çıkarırdı. Buna karşılık pek maharet gerektiren makamlara devamlı olarak ehil olmayan kimseleri geçiriyordu. Böylece ehil olmayan kimseler, mühim (137) işleri idareden aciz kalırlardı. Bu acziyetleri kendilerini Halet efendiye müracaata mecbur kılardı. Bir aksilik çıktığında üstesinden gelemeyen Halet efendi ise, bazı hediyelerle yeniçeri reislerini memnun edip bunlar vasıtasıyla müşkülâtı atlatıp, böylece de varlığının bir kimya gibi devlete faydalı olduğunu, herkesin derdine deva bulduğunu adeta imâ

ederdi. Yeniçerilerin ileri gelenleri hep Halet efendinin adamları olmanın icabatından olarak bir takım nümayişler yaptırtır, saltanat-ı seniyye'yide tehdide tâbi tutarlar, bunu gerek dışarıda gerekse içeride gerçekleştirirlerdi."

Yukarıya aldığımız satırlar pek açık olarak ortaya seriyor ki, Sultan 2. Mahmud bir kafesten bir başka kafese girmek için uçmuş, kanatlarını Halet efendi ile Enderun ileri gelenlerinin insafına teslim etmişti. Şu da unutulmamalı, bu yırtıcı kuş, kendinden başka bir başkasının baskısına tahammül edemezdi. Buna bağlı olarak saltanatının çok büyük bir kısmı, vakaların çoğu, mütegallibenin üzerine ceza düzenlenmesi ile geçmiştir.

Hicaz bölgesinin vehhabilerden temizlenmesinde Gazi ünvanını almış, Ruslarla yaptığı sulhden sonra, Rumeli'deki meseleleri bertaraf etmedeki başarısı, yine o sıralarda sened-i ittifakın yazarı arasında olan geçmişte Rusya'ya firar etmiş bulunan Ramiz Paşa'yı, İstanbul'a dönme isteğine müsaade verip, Razim'inde daha Buğdan'a girer girmez kellesini alması ceza düzenlemesi sözlerimize birer örnektir. Bu devirde, bu mutlakiyet anlayışında görülen ıslahatın aranması, sürgün ve idam cezaları önderliğinde oluyordu. Çünkü işbaşında görünen Halet efendi (138) vardı Napolyon'un yıktığı hükümetlerle Avrupa siyasası dengesini yeniden kurabilmek için yapılması kararlaştırılan ve tatbike geçilen Viyana kongresine Os-

manlı devleti temsilcilerinin iştirak etmeyişlerini bizim tarihlerimiz şöyle anlatırlar: "Osmanlı devletinin bu kongreye murabbas heyeti göndermeye hakkı bulunuyordu. Fakat pek fazla iç meselesi ve bunların husule getirdiği müşkülatlar, dış meselelerde gereği kadar takiplerden mahrumdu. Ayrıca 3. Selim vakasında telef olan devlet adamlarının boş kalan yerleri doldurulamamıştı. Hakikaten devlet adamı denecek zevat yetiştirilememişti."

Yukarıya aldığımız tarihi izahat bir nevi tevil olmakla beraber, bizim Avrupa devletleri arasına girmemize engel,hak kazandıracak hükümet şeklini gerçekleştirememiştir. Bu husus asl olan sebeptir. Ayrıca biz bu tarihlerde, iç ihtilaller ve karışıklıklar içinde her tarafından çıbanlar fışkıran bir şahsın ta kendisini andırıyorduk. Avrupa siyasi dalgalanmalarına asla aldırmıyorduk. Tarihi Cevdet, Bizim bu lakayt davranışımızı ileri sürdüğü sırada "devlet memurlarının ileri gelenleri siyasete ait havadislere dair meraklarını ecnebi lisana vâkıf olan fenerli Rum beylerden öğrenerek malumat sahibi olurlardı."84 diyor, Viyana kongresi bu esnada hükümetler yıkıp deviriyordu. Bundan çıkarılacak bir netice varsa da, Osmanlı devletinin Avrupa devletleri arasında yalnız kalmak gibi vahim bir duruma kendi kendini düşürmesini tespittir. Bu vaziyet karşısında Avrupa devleti iken, Avrupa hukuku dairesi dışına düşmüştük. Bu bakımdan Viyana kongresi kararlarından olan kavmiyet politikasını

men edişin bizimle alakası yoktu. Mora isyanı esnasında Rusya imparatoru 1. Aleksandr'ın teşebbüsleri ile bizzat kendisinin kavmiyet politikasına hasım iken, iştirak isyancı kavmiyetçilere gösterdiği yardımsever tavır hatırda tutulması gereken bir ihtardı. Mütegallibenin cezalandırılması siyaseti, her geçen gün şiddetlendi. Taşra'da vezir ve mirmiranlar, İstanbul'da yeniçeri ağası satır atmaktaydı. Bizde nice zamanlardan beri usûl ve ceza hukukundan ayrı durmak hükümetçe kaide olarak seçilmişti. Tenkil vakalarında cezayı tertip memurların keyfine bırakılmıştı. Zulümler çoğalıyor, İstanbul ile taşranın arasında hâl ve durumlar değişiyordu.

Yeniçeri ağası Seyid Mehmed Ağa'nın öldürülmesiyle kabul edilen neticesiyle ihtilâl vakası85 buna bağlı hallerdendir. 1230/1814'ten 1232/1817 yıllarına kadar olan vakalar hep bu tarzda anlatıldıktan sonra derebeylerden Karahisar voyvodası İbrahim Ağa'nın idam edilmesini amir fermanın Konya vâlisine yollanacağı yerde, Bursa vâlisine gönderildiğini yazıyor ve diyor ki; "Şu karışıklığa bakın; Babıâli bir adamın idamı için ferman yazıyor. Lâkin nerede ve ne halde bulunduğu ve hangi sancağa bağlı olduğundan habersiz. Ülkenin coğrafyasını bilmeyen vükelâda ancak böyle karanlıkta hayalet taşlar. Ancak hükümet yine de Halet efendinin kurmuş olduğu âyan ve vücuh politikasını kırmaya devam ediyordu. Sürgün, idam kararlarının fermanları yazılıyor. Sultan Mahmud ülke-

nin ıslahına büyük çaba sarfettiği halde, İstanbul'da Halet Efendi manevi tesisine mağlup geçiniyordu. Hakikaten bu senelerin olaylarında ülkenin ihtilallerle kokutulmamış bir yeri kalmamıştı. Ata, arabaya bile binmek eski kaideye bağlıydı. İzinli olmadıkça ve de gayri müslim tebadan olunca bir şeye binmiş olmak yasaklandığı bir zamanda devletin nasıl bir ıslahat anlayışı aradığının tahmini yapılamaz. Bir çeşit eşkiyanın karşısına başka bir eşkıya çıkarmaktan ibaret olan iç siyaset ise: "Bu ona ise, yarın bana" anlayışı içinde yapılan cezalandırma iki tarf arasındaki mutabakat sonunda belirlendiğinden, devlet küçük düşmekten başını alamıyordu. İstanbul'da ise, devlet adamlarına aleyhteki sözler sarfetmenin en hafif cezası sürgün belasına uğramaktı.

"Yobaz ihtilâli" adıyla meşhur olmuş münferit bir vaka 1233/1818 senesinin İstanbul sosyal hayatının bir bölümünü ortaya koyar. "Padişahın yakın çevresinden bazılarına yakınlık hasıl eden ve makam-ı meşihata oturan Zeynelabidin efendi, ilim yolu mensuplarını esaslı bir ıslahata tâbi tutmak düşüncesiyle tanınmış ulemadan kimini sürgüne, kimine azar ve tehditler yağdırırken, akrabalarını ve kendine ülfeti olanları çok kısa zamanda yükseltir. Böylece de genel bir nefret dalgasını üzerine çeker. Bu sırada ilim talebesi kıyafetinde dolaşan bir sürü serseriden ibaret olan yobazlardan çoğunu hapis ve sürgün birkaçını da idam etmeye kalkışır. Buna karşılık rûus imtihanında

hatır gözeterek liyakat sahibi olmayan kimselere de rûus verdirdiği görülür. Bu vaziyet talebei ulûm ile beraber Deli Emin efendi, Musannif efendi gibi büyük hocalarında tabiatına ters gelir. (141) Böylece şeyhülislamın azli temenni olunmaya başlar. Tam bu esnada Fatih medresesi talebelerinden biri Karamanlı bakkalın birinden iki mum ister. Ancak mum sıkıntısı yaşanmakta oldğundan hükümetçe herkesin bir mum kullanması tenbihlenmiş olduğundan bakkal bir mum verir. Çömez ise iki mum talebinde ısrarı olur. Aralarında kavga çıkar. Talebe bakkalı dövmeğe başlar. Bu patırtıyı işiten kolluk, işe karışır. Birkaç yobaz daha iştirak eder. Yeniçeriler bunların hepsini tutup, hem ağa kapısına götürürler, hem de daha evvelce telakki ettikleri emirlere uyarak bir de adamakıllı döverler.

Ertesi gün işi şeyhülislâmın tâkip ettiği, adamları idam ettirdiği hususunda bir dedikodu yayılmış. Medrese talebeleri artık takım takım toplanırlar. "Bu ne demek? Bir bakkala iki sille vuruldu diye ilim yolu talebelerine bu şeklide darb ve tahkir olur mu? "Darb-ı zeyd amr'en" makulesi bir fil'i mazi için talebe-i ulûmdan bir kaç kişi idam edilir mi? Bu şeyhülislamın bizler hakkındaki garaz ve nefsaniyetidir, fetva kapısına gidelim, idam edilmişlerin hak'larını dava edelim. Diyerek, o geceyi atlatırlar. Ertesi gün camilerde derse çıkan hocaları engelleyip, rahle ve minderleri kaldırırlar. "İlim yolu talebelerinin namusu temizlenip ikmâl edilmedikçe talimül mütallim risale-

sinin dahi okunması câiz değildir." Diyerek derse girenleri de kendilerine uydurdular. Büyücek bir cemiyet halinde fetva kapısına dayandılar. Şeyhülislâm divanhanesi yobazlarla dolar. Zenelabidin efendi dışarı çıkamayacak hale gelir. Kethüdası biraz kendimi göstereyim der (143), ancak bir güzel dayak yediğinden kaçar. Şeyhülislâmın müşavirleri ve yakınları birer köşeye saklanırlar. Şeyhülislâmla Fâtih Camiinde şer'i mahkeme isteriz maktullerin kanını isteriz diye bağırışırlar. Vakit öğleyi bulur. Musannif efendi ile Deli emin efendiyi çağırırlar. Onlarda bin bir naz ile atlarına binip gelirler. Şeyhülislâm ile görüşüp ağızlarına geleni söylemekten çekinmezler. Sonunda sürgüne tâbi tutulanların serbet bırakılmasına karar verilir. Kalabalık da dağılır. Ancak şeyhülislam ifta makamından alınır. Mekkizâde Asım efendi Şeyhülislamlığa geçer.

Cevdet tarihinde bu yazıldıktan sonra bir deftere ilave olarak yazıyor ki, şeyhülislâmlığın Halet efendi elinde bir kaç beyaz kıl kadar ehemmiyeti olduğunu doğrular. Diyor ki: "Sağlam olan bir kaynaktan dinlemişizdir ki, Halet efendi, daha önceden Mekkizâde'nin meşihat makamına getirilmesini tasavvur etmişse de Mekkizâde pek genç olup, henüz sakalına daha kır bile düşmediğinden Halet efendi gizlice gönderdiği haberde Mekkizâde'nin sakalların bir kaç beyaz kıl düşürmesini istemiştir. Mekkizâde'de sakalına öd ağacı yakarak bir iki kılı

ağartmaya muvaffak olmuş, böylece de makamı meşihata oturabilmiştir. "Şeyhülislâmlık makamının bu zamanlarda bile gördüğü itibarsızlıktan anlaşılıyor ki, temiz şeriatımız da şunun bunun elinde oyuncak vaziyetine gelmiş, zamanın iş görenlerinin umurunda değildir. (144)

1233/1818 senesinde yedi ay içinde yetmiş üç yangın çıkmış ve İstanbul ahalisi uykudan mahrum kalarak evlerinde nöbet beklemeğe mecbur kalmışlardı. Halk arasında meydana gelen galeyanın bastırılması için Kanbur Süleyman isimli haşarı bir serseriyi idam, Halet efendi'nin hasımlarından Mektubçu Atâ efendi ile de beylikçi Sâib efendi sürgüne gönderildiler. Fahişe yüzünden de bir bostancının bir hamalı, bir humbaracının bir kürdü öldürmesi adli kaidelerin geçerli olmadığı bahanesiyle meydana gelen hamallarla Kürtlere selahiyeti verilmiş ve bir defasında, hamallar, diğerinde Kürtler katillerin mensup oldukları kişilere hücum ederek büyük kavgaya sebep vermişlerdir. Böyle vekayi husule geliyordu. Yeniçeri ortalarından 25. ve 71. arasında semer devirme yâni bir ortadan diğerine geçme davası büyüyerek, üç gün üç gece birbirleriyle savaştılar.

Ermenilerin ilk patırtısı bu sıralarda meydana gelmiştir. 1233/1818 senesinde ortaya çıkan Ermeni katolikleri meselesini de hükümet ileri gelen bir kaç kişiyi sürmek suretiyle bastırmaya muvaffak olmuştu. Fakat Ermeni patriği gizlice katolik olan Ermeni ra-

hiplerinin teşvikiyle iki tarafı barıştırmak ve tel'if etmek hevesine düşmüşse de, 1235 senesi zilkadesinin 11. Pazar 1820 senesi ağustosunun 20 günü "sen bizi katolik edeceksin" kızgınlıkla söyledikleri sözlerle patrik'in üzerine hücum etmişler, patrik her ne kadar kaçabilmişse de, çıkan arbedeye koşan kolluk zabitanı ve erlerinden bazıları yaralanmışlar. Ermenilerin ileri gelenleri yakalandı ve bunların dördü idam olundu.

Bu hadiseden sonra tarih demektedir ki: "(145) Bir zamanlar bu tarz cumhuriyet yolunda giden cemiyetler devlet idaresinin nazarı dikkatini pek çok çekerdi. Telaş ve endişelere düşerdi."

Tepedelenli Ali Paşa harekâtıyla, Mora ve Sisam bilahire Girid ihtilâlleri için Rumlar arasında isyan eğilimi, Rum Etnik-i Eterya cemiyetinin kurulması ve üstelik merkezini İstanbul'da teşkil etmesi, Eflâk ve Buğdan'da bir sürü karışıklıkların kendini göstermesinde yatan sebeplerde Osmanlı hükümet-i idaresi zafiyeti de rol oynamaktaydı. Osmanlı başkendi hiç bir vasıtaya mâlik değilmiş gibi etrafı ile haberleşme sağlayamıyordu ki, Rum patriği Grigiryos'un Mora ihtilalcileri ile haberleştiği nasılsa haber alınıyor, hristiyanların paskalya bayramında görevinden azledilip, patrikhane içinde asılmak suretiyle cezaya müstahak kılınıyor ve cesed asıldığı yerde üç gün durdurulduktan sonra denize atılıyordu. Hemen patrikle alakalı olduklarını tespit eden hükümet;

Balıkpazarı, Kaşıkçılarhanı ve Parmakkapı gibi metropolidlerin patriğin uğratıldığı akibet bunlara da tatbik olundu. Bütün bu davranışlar Rumların isyanlarını çoğalttı. İç siyasetimizde asla rastlanamayacak kötü tedbirlerinden idi. Bu arada Halet efendi ise, kendi hakkında kelâm edenlerin cezasını ya idam ya da sürgün olarak veriyordu. Hatta bunların içinde sadaret mevkiine gelmiş tok sözlü Benderli Ali Paşa gibi bir vezir, Halet efendinin çalışması, sadaretinin 10. Gününde önce azil, Kıbrıs'a sürgün ve orda hemen idam edilmesine yetme başarisını göstermişti. Demek ki, Halet efendinin kudreti öylece bir dereceye varmıştı ki, yalnız padişahı idama muktedir değildi. Benderli Ali Paşa'dan sonra makamı sadarete gelen Çermanlı Salih Paşa adlı bir vezirin devri, bu olay üzerine ayrıca kötülüklerin işlenmesini biriktirmişti. Cevdet Paşa, tarihinde demekteki; (146) "Salih Paşa, sadrazam olduğu günün hemen ertesinde salı günü idi ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde 12 Rum öldürttü. Bunların içlerinden biri de, Arnavutköyü başpapazı idi. Hemen ertesi olan çarşamba günü 7 Rum'u daha katlettirdi. Devletin bu çeşit bir siyaset içine girmesi, müslümanlardan bazılarınca müşahede olunarak, cesaretleri çoğalıp, Kalas'da Rumların müslümanlara yapmış olduğu mezalinin intikamını almak maksadıyla da o mezalimde yer aldıklarını sanıp ve gözüne kestirdikleri reayayı idam eder oldular. Mürahık yâni akılbaliğ ve akıl baliğ olmayan çocuk ve talebelerle,

içlerinde 18-20 yaşına ermiş terbiyesiz ve edepsiz nâdan oğlanlar, küçük büyük okul çocuklarıyla toplanarak, Şaban ayının 2. Cuma günü bir kaç grup halinde İstanbul'un Hristiyan mahallelerine saldırıp, bazılarını yaralamaya cesaret bulup, diğer bir grubu da Eğrikapı kilisesini basıp, avizelerini ve eşyalarını yağma ettiler. Ertesi gün bir diğer grup ise Beyoğlu yakınında Çukur dedikleri Ermeni semtini bastılarsa da bunlarda silah olduğundan rivayete göre 8 kişi kadar büyük küçük yaralanmış bunlardan ikisi ise çok geçmeden ölmüş. Bu ölümden sonra bu rezillerin Beyoğlu'ndaki Hristiyanlara ait dükkânları taarruz altına alacakları hususunda istişare yaptıkları duyulunca zabitan bahse konu yerlere koruyucu koyma yoluna gittiler. Bu günlerde çarşı ve sokaklarda Yahudilerden başkası nadiren görünür oldular."

Halet efendinin, idam ve katlettirme hakkındaki düşüncesini zamanın haleti ruhiyesini ortaya koyma bakımından bakışımızın gayet feci olduğuna çarpacağını görürüz. (147) Andera adası voyvodalığını tamamladıktan sonra İstanbul'daki evinde uzlete çekilip yaşayan ve Halet efendinin katlettirdiği Darbhane nâzırı Abdurrahman Bey'e bağlı Reşid isimli bir delikanlı hakkında, merhamet sahibi biri, Halet efendiye; "Bu Reşid genç bir kimsedir. Bir başka şekilde cezalandırılsa" dediğinde Halet efendi ise bilinen tavrıyla; "Genci öldürmek yazık, ihtiyarın katli günah, her zaman öldürmek için orta yaşlı adamı nerede

bulmalı? Şeklinde cevap vermesi, hazin bir hâl değil midir? Yine; Cevdet tarihinde yazıldığına göre, "gerek İstanbul'da, gerekse taşrada insanın bir kadri kıymeti yoktu. Adam öldürme piliç kesmek ile aynı gibiydi. Hatta bir ara İstanbul'da reziller çoğalınca önleme tedbiri için meclis-i vükelâda bir çare arandığında, Halet efendi, yeterli tedbir olarak "Şimdi Okçular başındaki berberin başı kesilsin. Bunu gören ve duyan rezillerin korkusu çoğalıp, bu işin arkası kesilir" Dediğinde, huzurda bulunan biri: "Aman o benim berberimdir" şeklinde konuştuğunda Halet efendi: "Ona mahsus değil, öte taraftaki berberin boynu vurulsun, maksad hasıl olur" demiş olduğu pek meşhurdur.

İşte bu düşünce tarzı Halet efendinin sürgün ve akabinde ölüme mahkum edilmesine tarih olan 1238/1823 tarihine kadar madde hükmünde geçerli olmuş ve 1241/1826 tarihine kadar da ortada kalıp, kaldırmaya çalışan görülmemiştir. (148)

Gayet nâdir olarak, 1240/1825 yılında müslüman çocukların merahık yâni âkilbaliğ olacak yaşa kadar okullarda, şeriat-ı islâmiye ve kavaid-i diniye talimi ve öğrenmekle ilgili mecburiyeti belirten fermân-ı âli yayımlandı. Yine aynı sene Benderli Selim Paşa'nın sadrazam olması, Vakai Hayriyye yâni, yeniçeriliğin kaldırılması hususundaki başlangıca hayırlı addedilse yerindedir. (149)

İkinci Bölüm:

Vaka-i Hayriyye (Yeniçeriliğin Kaldırılışı)

1241'de (1826) yeniçerilik, aynı tarihte yeniçeriliğin durumu, heyet-i samsaniyeyi yâni keskin kılıç teşkilatının ilk kuruluşu; 849'de (1445) Bıçak Tepe vakası (Tac'üttevarihden bir parça), ilk isyan şekli (Mufas saltan) ceza bölümü, dört asırlık isyanlar, 3. Selim devrinin yeniçeri ağası ve zabitlerinin itirafı; Mısır'ın Cihadiye askeri Bender Selim Paşa'nın sadareti, Eşkinci askerinin kurulması; Ocağın kaldırılışından sonra kurulan divan heyeti ve padişahın nutku, Muhalefetin müsaderesini kaldırıp, Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatı, ilk ordu; Rus Çar'ı Aleksandr'ın ölümü, Nikola'nın tahta oturması, Sultan Mahmud hükümetinin başka bir te'sirin ortaya çıkmasıyla başka bir vaziyete girmeye mahkum bulunuyor, fikr-i cedid yâni yeni düşünce; Akkirman antlaşmasının sebepleri...

Uzun zamanlar boyunca padişahlarca veya devlet adamları tarafından tasavvur olunan bütün ıslahat ve yeni nizam tatbikini engellemeye çalışanları beyan eden tarihlerimizin hedef olarak gösterdikleri tek fâil, yeniçerilerdir. Yeniçeriler 1241/1826 senesine doğru, eskiden beri kuruma arız olan çöküşler yüzünden yı-

kılmaya yüz tutmuştu. Memleket içinde, hem ahalinin hem de idarenin nefretini üzerine toplar hale gelmiş geçmişti bile! Böylece üçüncü bir vaziyet meydana getirmişti. (150)

Artık teslim etmek gerektirirdi ki, yeniçeriler devlet ile tebâ arasında kurulmuş bir heyet-i isyaniye hâlini almıştı. Bunların ilk kuruluş tarihi 849/1445 senesine rastlar. Bu isyan heyetinin ilk vakası Sultan 2. Murad'ın, oğlu Fatih Sultan Mehmet lehine feragat ettiği tahtına yeniden dönüşü böylece de, Sultan Mehmet'in tahttan hâl edilmesi bu isyan heyeti yüzünden vukubulmuştur. Hâtta,; Mutaber tarih kaynaklarından olan Tac'üt tevarih (1) adlı eserde bu vaka şöyle nakledilir: Ama bazı tarihler de şöyle yazılmıştır ki, Varna savaşından sonra Edirne'de bir müddet dinlenen 2. Murad, eski uslûbu üzere saltanatı tekrar Mehmet Hân'a devredip, havassı ve hizmetkârlarını alıp Manisa'ya çekildiler. Sultan Mehmet'te kendi adına akça kestirip, üzerine adını koydu. O sırada Edirne'de çok geniş bir yangın çıktı. Bedestan denilen çarşı ile tahtakale ve daha nice yerler yandı. Bu çarşının kethüdası Hoca Kasım ve bir çok çarşı mensubu çarşı ile birlikte yandılar. Yeniçeriler başkaldırıp Hadim Şahabeddin Paşa'yı yakalamak üzere baskın yaptılarsa da, paşa iç kapıdan kaçarak, Eskisaray'a sığınıp, saltanat sahibi sayesinde kurtuldu. Buçak Tepesi'ne çıkarak halka korku verdiler. Bir çoğu da ileri giderek yeni sâkinleşip, gelecek vezir ve

komutanlardan, Hâlil Paşa ve İshak Paşa ve beylerbeyi Ağvaroğlu (151) sonunda aralarında anlaşıp, Sultan 2. Murat'ı tahta geçmesi için davet ettiler. Bu vakıa vukubulduğunda 849/1445 senesi başlarıydı. Sultan 2. Murat deniz yolu ile gelerek Edirne'de bulunan Buçak Tepe'ye indi. Av adı ile çıkıp yeniçerinin düşüncesini öğrenip de yeniden saltanata dönmeğe karar verdi ve Sultan Mehmet'i Manisa'ya yolladı.

Mufassal ise (1), bu vakayı daha açık bir şekilde anlatarak, diyor ki:

tarihlerde pek netlik görülmüyorsa da, yapılan ifadede anlaşılacak gibi olan husus, Sultan Mehmet hazretlerinin veziriazamı Çandarlı Halil Paşa'nın, Sultan 2. Murat'ı Varna Savaşı münasebetiyle tahta davet etmesine itiraz etmemekle beraber bittabi muğber olduğundan ve Niğbolu zaferinden sonra Sultan Murat'ın yine Manisa'ya çekilmesinden sonra genç padişahın bazı davranışlarından Halil Paşa pek emin olamamıştı. Artık ne yapsalar Manisa'daki padişahı tahta geçirme teklifine olumlu bakmayacağını anladıklarından, bir hileye başvurdular. Edirne şehri içinde pek büyük bir yangın çıkararak bilhassa Bedestan civarında meydana getirildi. Söndürülmesine koşan yeniçerileri de yağma yapmaya teşvik ettiler. Bazı yeniçeri komutanları engele gayret gösterdiklerinde, bazı müfridlerin tahriki ile askerin bu kimselere saldırdığı görüldü. Bazıları ise çok kötü muamelelere maruz kaldılar. Nihayet, Sultan Mehmet hazretleri şu fesadın meydana gelmesinden dolayı hayretle-

re düşerek günde yarım akça nisbetinde askerin (152) maaşına zam yaparak teskin etme yoluna gitmişse de Halil Paşa'nın fesadı yüzünden bununla da yolunu bulamadı.

İşte böyle devam eden vaziyet eninde sonunda fena bir raddeye ulaşacağını, eğer tahta oturmaz ise kendi elleriyle devletlerini tehlikenin kucağına atacaklarını, Manisa'da Sultan 2. Murat hazretlerine arz ettiklerinden, padişah 849/1445 yılında av yapma bahanesiyle Edirne'ye gelmiş ve yeniçerinin tamamını ava davet etmiş, orada yeniçeriler Sultan Murat'a tahta çıkmaz ise çıkan fesadın engellenemeyeceğine dair, nümayişler yaptıkça askerin kendisine itaat edeceğini anlayan Sultan Murat bu kanaatıyla tahta çıkarak saltanat teklifini kabul buyurmuşlardır."

Bu fıkralar sayesinde anlaşılıyor ki, Sultan Fatih Mehmet'in Karaman savaşından dönüşünde yeniçerilerin bahşiş taleplerinde ayak diremeleri, Bıçak tepe vakasını müteakip yarım akça ilerletilen maaşın lezzetinden damaklarda bırakmış olduğu tatlılıktandır.

Şu halde 849/1445 tarihinden, vaka-i hayriye'ye rastlayan 1241/1826 tarihine kadar geçen 392 Hicri-376 Miladi sene yaklaşık dört asıra varan zaman içinde yeniçeri isyanları, devr-i istilâ, devr-i ikbâl yâni yükselme, duraklama ve çöküş dönemlerinde devam edegelmiştir.

3. Selim devrini başlangıç olarak kabul edersek, nizami asker kuruluşu fikrinde sadrazam Koca Yusuf

Paşa'nın kanaatı var olup, hâtta 2. Sadaretinde yeniçeri ağası ve saire ocak zabitlerinin de bulunduğu bir istişare toplantısında bunlar: (1) (153) "paşam; biz bu defa 20 binden fazla sayıda ocaklı askeriyken, 8 bin moskofun askeri Tuna'yı geçti ve üzerimize yürüyüp gücünü gösterdi. Düşmanın böyle nizamiye askerine bizim askerimiz yeni savaş hilelerinden haberdar olmayınca ve biz bu hâl ile gidersek kıyamete kadar zafer ve nusret göremeyiz şeklinde itirafta bulunmuşlardır.

Alemdar Mustafa Paşa'da sened-i ittifakın yapıldığı toplantıda: "..Vakta ki; vezirlik rütbesi ile başımız bağlandı. Ünvanı seraskerlikle kıymetimiz yükseltildi. Gerek orduyu hümayunun maiyetinde ve gerek kendi başına düşman askeri ile savaşma esnasında düşmanın galip geldiğinin görülmesindeki hakiki sebep tetkiki ve araştırması yaptığımda düşman askerinin galibiyeti öğretici ve muntazam subaylarının harp fennine vâkıf komutanların fikir birliği yapmış olmasından kaynaklandığını öğrendiğimi itiraf edeyim" Demişti.

2. Mahmut; Alemdar'ın tesiri altında kalmaktan hâlas olduktan sonra derebeyleri, Rus elçileri, isyanlar ve bir takım saltanat rakipleriyle uğraştığı sırada devlet makamının bu tip haşarat ile muhafaza edilemeyeceğini anlamış ve yeniçerilerinde ahali arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı biribirlerine karşı duydukları nefret hislerinden epeyce istifade etmişti.

Bundan başka Mısır'da, Mora'ya nakledilen ve Cihadiye adının konmuş olduğu talimli askerin bu havalide gösterdiği yararlılıklar da (154) nazarı dikkatini pek çekmişti ki Mısır'dan gelen yeni fikirlerden biri de bu idi.

Mamafih Sultan 2. Mahmut küçük büyük reyleri toplamak yâni bu gibi ıslah edici kuruşların irade ile meydana gelemeyeceğini anlamış olduğundan milletle birlikte alınacak kararlarla yapılabileceğini idrak edip, ilk iş olarak asakir-i muntazamayı kurma maddesini devlet adamları ve âlimler arasında müzakere sahasına soktu. Bunun temini içinde Benderli Selim Paşa sadaret makamına getirildi. Yine o dönemin şakacılığı ile meşhur olmuş bulunan Kadızâde Tahir Efendi'yi şeyhülislâm olarak tayine karar verip, gerçekleştirdi. Bir yandan ulema grubuna iltifatlar yağdırırken topçu sınıfına mensup askerlere ayrıca güler yüz göstermekteydi.

Kendisinin berber başısı Ali Ağa ile Halet Efendi arasında teati olunmuş teskerelerden de anlaşılıyor ki, padişah eskiden beri yeniçerilerin isyancılarını imha etme tarafını seçmekteydi ve Halet Efendi'nin tatbik ettiği erteleme siyaseti bu arzunun gecikmesini temin etmişti. Halet'in idamının arkasından Sultan 2. Mahmut bu işe hemen başlamıştır.

Vakai hayriyye denilen meselenin çıkmasına Eşkinci adı verilen bir askeri sınıfın kurulması teşebbüsü olmuştur. Eşkinci sınıfı, 3. Selim devrinde kurulan

nizamı cedid. Alemdar Paşa sadareti esnasında teşekkül ettirilmeye çalışılan sekban adı verilen bir askeri sınıf teşekkülünden sonra üçüncü teşebbüstü. Bir ve iki numaralı teşebbüsler yeniçerilerin isyanlarının müsebbibi olduğundan isyanları tatlıya bağlamak düşüncesiyle dağıtılmaları yönüne gidilmişti. Yeniçeriliğin kaldırılması, ocağın yok edilmesi tafsilatı tarihlerimizde önemli şekilde bahas olunan mevzuattandır. (155) Bizde burada anlatım maksadımızı yerine getirmek için bazı bölümleriyle nakletmeyi lüzumlu görme durumunda olduğumuzun idraki içindeyiz.

Çünkü; yeniçeriliğin kaldırılması esnasında teşebbüse geçilip geçilmeme hususunda büyük bir tereddüt yaşanmıştı. Bu tereddüt mutlakiyete dayalı fikirlerin yaşatılan maddesinde ortaya çıkan ve eskiden beri devam eden durumdan başka bir şey değildi yâni makamı mutlakiyet zayıf düşerek tehlikeye atması ile galebe çalıp, kuvvet kazanabilmesi ihtimalleri birbirinden ayrılmaz şekilde kaynaşmıştı. İşe atılmak bir zar oyunu gibiydi. Hâtta işin başında humbaracılarla, topçu ve lağımcı ile tersane ocaklarının sadakati sağlandığı halde yeniçerilerden pek ayrı sayılmaz olan ulemanın iştiraki meselesi mevzuu bahis olmuştu. Ulemanın iştiraki sağlandığı zaman Tarih-i Cevdet müellifi "taraf-ı saltanatta kuvvet bedidâr" oldu yâni padişahın gücünü artık apaçık görmek mümkün oldu demektir.

Sancağı şerifin çıkarılması hususu da bir takım tereddütleri getirmiş ve bundaki tereddüt aynıdır. Aşağıdaki satırlarda zamanın lisanı hali ile apaçık ortaya koyuyoruz: "İstişare nihayet buldu. Söz tamam oldu. Mübdei muamelat-ı harbiye olmak üzere hemen livay-ı şerifin ihracı kaldı. Bu ise bir emr-i hatır idi. Zira sancak-ı şerif çıktığı gibi derun-u payitahtta bir azim kıtale başlanacak. Harbin neticesi ise meçhuldür. Şayed ki zorbalar galip gelince bunca devlet sadıkı kimseleri imha ederlerse, bunlar nasıl idare olunur? Devletin hâli ne olur? Şeklindeki mütalaalar aklı tırmaladığından zâtı şahanede tereddüt ve teenni görüldü" Bütün maksadımız bu tereddüdü göstermekti. Bu tereddüdü yok eden (156) Kürd Abdurrahman Efendi isimli bir zâtın hiddet ve şiddeti ile ağzının köpürmesiydi. Abdurrahman Efendi: "Bu din-i devletin devam-ı bekası murad-ı ilâhi ise, o habisleri ururuz, mahv ederiz. Değil ise, biz de bu din ile yatıp gideriz, daha ne olmak ihtimali kaldı. "Diyerek elindeki tesbihini hiddet içinde yere vurdu. Tesbih koptu, dağıldı, mermerlerin üzerinde yuvarlanırken orada hazır bulunanların rikkati üstün gelip gözlerinden tane tane yaşlar dökmeye başladılar Sultan 2. Mahmut hazretlerine de bu rikkatli hâl sirayet etti. Hırka-i saadet dairesine giren padişah, peygamber sancağını çıkarıp, sadrazama ve şeyhülislâma teslim etti.

Zamanın hâtibi bir cümle söylemiş ve bu cümledeki belagatın te'siri güzel netice vermiş oluyordu. Sul-

tan Mahmut'a yaklaşan tereddüt, bu sefer nasılsa diğerlerine sirayet etmemişti. Yahut Abdurrahman Efendi'nin heyecan dolu yüreği ve sözleri bu sirayeti engellemişti. İnkılapların tarihlerinde bu tip ruhi anların mevcut olması pek dikkat çekicidir.

Bu vakadan sonra sancağı şerif Sultan Ahmet camii şerifinden alınıp yeni saraya gönderilmiştir. Sultan Mahmut, babüs'sade damı üzerinde tahtı hümayunun kurulduğu yerde sancak dikilince, kubbe altına gitti. Orada devlet adamlarıyla büyük bir divan teşekkül ettirdi.

Vakadan sonraki Cumartesi günü Sultan Zeynep camii mahfilinde sabahın erken saatlerinde toplanan meclis müzakerelerde yine böyle bir tereddüt çıkmışsa da (157) o zaman reisülküttab bulunan Seyda Efendi ortadan kaldırmaya himmet eylemiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihinde belirttiğine göre: Meclisteki işin can alacak noktası mevzu, yeniçeri ocağı ıslah mı edilecek yoksa bütün bütün kaldırılacak mı idi? Burası karar altına girecekti. İlk görüşler ve reyler, ocağın pek eski bir ocak olması yüzünden gönüller yok edilmesine razı olamıyor, eğilim ıslahın tercihine kayıyordu. İşte bu sırada, Seyda Efendi: "Bu zümre-i zamime şimdiye kadar bid defaat ika ettikleri fitne akabinde, devlet-i âliyenin umur-u külliye ve cezaiyesine müdahale etmemek için ettikleri tahaddüdatı ne vakit ifa ettiler? Sicillat ve defter dolusu yazılan senet ve hüccetlerin mazmunlarıyla ne vakit

ihticac olundu? Hele bu defa Eşkinci tahriri maddesinde tahrir ettikleri hüccetin henüz mürekkebi kurumadan bilâmu cibi ilân-ı bağî ve isyan eylediler. Şimdi ise içlerinden bu kadar şerpişeler idam olundu. Lâşeleri meydanda sürüklendi. Onlar bunu unuturlar mı? Bundan dolayı devlet-i âliye hakkında adavetleri müzdad olmaz mı? Bunların nam-u nişanları sahife-i rûzigâriden hek ve imha edilmedikçe fesad ve fitneleri bertaraf edilemez. Her vakit böyle fırsat ele giremez. Yeniçeri ocağını külliyen ilga ve imhadan başka çare yoktur." Demiş. Bu söylenenler diğerlerincede tasdik olunmuştur. Daha sonra vezir olmuş bulunan beylikçi Pertev Bey'in kaleme aldığı meşhur ilga fermanı bu tasdikten sonra okunmuştur. Sultan Mahmut, (158) bu meclisin vermiş olduğu mazbatayı kabul edip tasdik etmiş, ülkenin her yanına çoğaltılıp ulaştırılması emrini vermiştir. Bundan da yeniçerinin kaldırılmasının daha önce tasavvur olunmadığı anlaşıyor. Engelhard'a göre: "Et meydanı kıtalinin düşünülmüş bir tertib, plânlı hareket olduğunu ileri sürmekte hatadır." Her ne kadar Engelhard, vakaya cüretkâr bir düşünce ile bakıyorsa da buda hatadır.

Divan şu şekilde kurulmuştu: Tahtın sağında sadrazam Selim Mehmet Paşa, Solunda şeyhülislâm Tahir Efendi, eski Şeyhülislâmlardan Mekkizâde Asım Efendi, Yâsincizâde Abdülvahhab, Sıdkızâde eski kadılardan Arif Bey, Yahya Bey, hekimbaşı Behçet Efendi, Ahmet Reşid Efendi, Rahmi Bey, Anadolu

kazaskeri Tahir Bey, Murat Mollazâde Arif Efendi, Arabzâde Sadullah Efendi, Hamdullah Efendi, Hekimzâdeniz torunu Rıza Bey, Yusufzâde, Raşidzâde Cafer Bey, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey, Dirizâde Abid Efendi, Çarşanlı Hoca Mehmet Efendi, İstanbul kadısı sadık Efendi.

Karşılarında bulunan zevat: Kethüda-i sadr-i âli Ahmet Hulusi Efendi, defterdar Tahir Efendi, reisülküttab Seyda Efendi, Tevkii Ataullah Efendi, reis-i esbak Hamid Bey, çavuşbaşı vekili Ali Bey, darbhane nâzırı Es'ad Efendi, eski defterdar Yusuf Efendi, defter emini Numan Efendi, ruznamçe-i evvel Mustafa Efendi, 1. Muhasebeci Sâlim Bey, şehremini Hayrullah Efendi, (159) baruthane nâzırı Necib Efendi.

Yukarıda adlarını saydığımız kimselerden müteşekkil divanın müzakereye geçmesinden evvel Sultan 2. Mahmut aşağıdaki nutku irad buyurmuştur: "Cenab-ı Hakk'a çok şükürler olsun ki, bu kulunu ecdadı izamının nâil olmadıkları fethi mübine mezhar kıldı ve sizleri de bu hizmeti celilede bulundurdu. Allah hepinizden razı olsun. Sây'iniz meşkûr olsun, Şimdiye kadar bu yol kesiciler yüzünden meydana gelen nice mekruh işlere mecburen müsamaha edilmişti. Elhamdülillah hepsi yıkıldı gitti. Bundan sonrada hep beraber memleketin işlerini tanzim edip, Allahın kullarını memnun ve hallerini islah edelim. Eskiden zarar veren zümre yüzünden devletimizin

içine düşüp müptela olduğu masrafların eksikliği hususunda beytülmalin müslimiyn ile asla münasebeti olmayan ve mansıb-ı divaniyede istihdam olunmayan kimselerin bıraktıkları miriden zapt olunmaktaydı. Önce bu hususu kaldırdım. Bundan böyle o gibi mallar alınmasın. Sair önemli işler ve hayırlı çalışmaları sizler mütalaa müzakere edip, inha ediniz. Ben de, tesviyesine müsaade ederim. Her hususa gayret ve ihtimam gösterme zamanıdır. Ülkenin önemli işlerini tanzime kadar hepiniz burada kalınız. Kalıpça ve kalben birlikte olalım" dedikten sonra, yüzünü eski Şeyhülislâmlara çevirerek iltifatla: "Mazurleyn meşihat (eski şeyhülislamlar) hane ve sahilhanelerinde köşe-i uzlete çekilip, akran ve emsaliyle görüşememek, dilediği yere gidememek zor katlanılır şeyse de, bu günden itibaren birbirinize gidip geliniz, ağız tadı ile ülfet ediniz." Demiştir. (160)

-1-

Vaka-i Hayriyye'den Sonra: Mal müsaderesinin kaldırılışı bu kaldırılışın tarih bakımından bir, iki şekilde tersliği, Seyda efendi vakaları; Cevdet tarihi, Lütfi tarihi ve Engelhard'ın görüşleri; yeni kurulan Şurâ-i devlet taslağının şekli; Öncelikli ıslah şekilleri; Engelhard'a göre Şurâ-i mahsus, Arif beyin sözü, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kuruluşu, Nizamatı-Vakadan sonra yapılan ıslahat: Tarih-i Cev-

det'e göre; Engelhard ne diyor? Sultan Mahmut, Büyük Petro'yu taklit hevesine mi düşmüş? Sultan Mahmut dış görünüşe önem verir; Milli ananeye karşı İslamlar ile Hristiyanların kıyafetleri; Şeyhüyislam'a yazdırdığı kitapta bir cümlesi; Sultan Mahmut Hükümetinin karşılaştığı başka bir tesir; yeni fikir; 1.Nikola'nın siyaseti; Akkirman meselesi ve devletin vaziyeti; Buğdan ve Eflâk; Sırbistan'ın vaziyetleri-1.Nikolanan vaziyeti.

Sultan Mahmut yukarıdaki nutku ile sarayında bir devlet şurâsı kurmuş olduğu gibi, memurlardan olmayanın mallarının zapt edilmemesini emrederek genel hukuka doğru bir adım atmış oluyordu. Diğer taraftanda bu nutuk, mutlakiyetin, tebânın yerine geçirmiş olduğu pençenin yavaş yavaş şiddetini azaltmakta olduğunu "kaliben ve kalben beraber olalım" sözleriyle anlatmayı istiyordu fakat bu nefsin itidali mutlakiyetin kendisince mahsus değildi. Reşat bey'in tercümesi olan "Türkiye ve Tanzimat" adlı eserin sahibi Engelhard'ın dediği gibi: "padişah, silahlandırmalar ve teçhizatların zamanın savaş usûlü icabatından (161) olmak üzere verilmiş yeni fetvalara uygun hareket etmeyen yeniçeri askerini tamamen değiştirerek sözü mutlaka dinlenmesi arzusuyla hükmetmek" emelindeydi. Bu cümledeki iki hususiyet ile Sultan Mahmut'un iki taraflı düşünmesi uygunluk bakımından çok muvafıktı. Yâni; bu tarz bir askeri

birliğin bir hükümete layık olmadığını takdir edebilmekle beraber, bizzat emr-i mutlak kalmak, karşısında yeniçeri gibi istediği bir zamanda isyan eden, mania teşkil eden, istememekteydi. Bu hale düşmüş yeniçeriliğin kaldırılması, bu mutlakiyetin nümayişi olup, bu düstür, yeniçeriliğe hükmedememek noktasına gelen ve hasım olma yoluna sapan eski padişahlardan, daha sonraki padişahlara da miras olarak kalmıştır.

Muhallefat denen miras mallarını devletin zapt etmesi anlayışından vazgeçmesi meselesinde, kısa bir zaman sonra padişahın sergilediği tenakuz şayanı ibret bir hadisedir.

Aradan bir sene geçer geçmez eski reisül küttaplardan Seyda Efendinin bütün servetini gasp ettiğini yazmamışlar. Daha doğrusu bundan haberdar olamamışlar.86 Tarih-i Lütfi'de; Seyda Efendi olayını ibret dolu nazarlarla tetkike sunmak için kayıt ile87 o sıralarda adalet ilân olunduğu esnada dul ve yetimi olanların miraslarına el uzatılmaması iradesi çıkarılmıştı. Beyana göre, hatt'ı hümayunda reis-i sâbık Seyda Efendi çocuksuz olarak ölmüşse de, annesi ve kız kardeşi ile iki de hanımını geride bırakmış olduğundan fetva kapısından şer'an sorulan suale, merhumun mal ve eşyalarının mevcud olanları ticaretten dolayı husule gelmiş ise, öyle malların münasib miktarı vârislerine verilmesi diğer kısmının devlet hazinesine alması defterdar'a emrolundu. Demekte. Bu

vaziyet karşısında her memurun mallarına el uzatılmasının meşru görülmesi aşikâr görülüyor.

Sultan 2. Mahmut'un yeni kurduğu şurâ-i devlet taslağı geceli gündüzlü sarayda bulunuyordu. Sadrazam ve devlet adamları sarayda üçüncü yeri denilen silahdarlara mahsusu bir kaç odadan ibaret olan dairede diğer memurların Ortakapı ve Bâbıhümayun arasında kurulmuş çadırlarda, Rumeli kazaskeri günlük işlere bakmak üzere (163) gündüzleri konağında, geceleri sarayda, İstanbul kadı'sı da, Ayasofya camiinde bulunan mütevelli odasında ikamete memurdular. Bu memurlar heyetinin nutukta yer alan adli iş ve ıslahat-ı mülkiye hakkındaki iyileştirmeye ne gibi katkıları bulunduğunu öğrenmek mümkün olamamıştır. Tarihlerimizde, bektaşi sürgünü, tertib-i ceza-i müfsidan başlıkları altında yazı pek rastlanılır hususattandır. Bektaşilerin sürgün edilmesi, müfsidlerin tertib-i cezası ise, doğrudan doğruya yeniçeriliğin kaldırılması vakasına aittir.

Ancak; Engelhard'da kitabının 2. Bölümünde bir şurâ'yı mahsus yâni özel bir heyetten bahs ile demekteki: ".Dine, hükümete, orduya, adliye'ye, ziraat'e, ticaret'e şâmil olmak üzere en büyük devlet adamlarından meydana gelen bir özel heyet tarafından tetkik ve karar altına alınan bir silsile-i ıslahat teşebbüsü bahse konu oluyordu. Bu program hakkında ortada dolaşan şayiaların biasıl yâni asılsız olmadığını isbat eden bir şey varsa o da, bu özel heyet reisliği vazifesi

sahibi Arif Bey'in, haber almağa pek hevesli ecnebi bir diplomata söylemiş olduğu şu deyişlerdi: "Biz programımızı tatbik etmeğe başlayacağız. Lâkin sabretmeli, Her şeyi birden yapamayız. Ne kadar çok batıl itikata, eski adetlere galib gelmeğe mecbur olduğumuzu bilseniz! Milletimize adetâ yeni bir lisân öğretmek kadar zor bir vazife karşısındayız"

Engelhard'ın o zaman kadı'lardan olan Arif Bey'in (164) reisliğini yapmakta olduğunu ileri sürdüğü bu şurâ'yı mahsusa yâni özel heyet hakkında tarihlerimizde bir kaydı elime geçiremedimse de, Engelhard, ülkemizde orta elçilik vazifesiyle bulunma ve Osmanlılar hakkında bir iki eser yazmış bir diplomat bulunduğundan ancak görevi gereği olaylara bize nazaran daha yakın olması veya böyle bir evrakı diplomasi mesleğinin özelliği dahilinde görmüş olması hasebiyle yazmış olsa gerek. Fakat neticede inkılap tarihimiz düşüncesi bakımından önemli sayılacak kıymetli bir haberdir.

2. Mahmut; mâlum nutkunda ırz ve can ile mal emniyeti hakkındaki cemiyette önem taşıyan hükümler için yalnız maliye hususunda biraz müsaade eder tarzda davranmakla birlikte, asakir-i mansure-i Muhammediye adlı hassa ordusu teşkilatlanmasına ve bunun esaslarına adamakıllı el atmıştı.

Bu ordunun askerleri on beş yaşından, kırk yaşına kadar, subayları hariç olmak üzere yarısı İstanbul'da on iki bin kişiden ve sekiz parçaya bölünmüş olup,

subaylarıyla bin beş yüz yirmi altı kişiden, her saf ise yüz askerden ibaret, ayrıca her saf'da bir top ustası, bir top halifesi, sekiz topçu, dört arabacı, iki cebehaneci ile bir çok edevat, bir top, bir yüzbaşı, iki tane yüzbaşı namzeti, bir sancaktar ile bir çavuş, on onbaşı ve her tertipte bir binbaşı, bir topçubaşı, bir topçu çavuşu, bir arabacıbaşı, bir arabacı çavuşu, bir cebehanecibaşı, bir cebehane çavuşu, bir mehterbaşı, bir zurnazenbaşı ve bir saray başhekimliğine bağlı doktor, bir cerrah bulunup yine her tertip sağ ve sol adlarıyla iki fırka olup birer mülazımlı ağa'yı yemin, yesâri ağa yâni sağ ve sol ağalar adı verilen iki subaya emanet kılınarak (165) bunlarda da, ikişer zurnacı, davulcu, nekkârezen, zilzen, tronpetçi, saka askerlerinin bulunması ve bunlardan başka, müsait bir yere mektep yapılarak günde bir nöbet Kur'an-ı Kerim ve ilmihal öğrenmek için İstanbul kadı'sı tarafından imtihana tâbi tutulmuş birer imam nasb olunması, sekiz tertibe aid binbaşıların, başbinbaşı ünvanıyla rütbesi kapıcıbaşılık rütbesi karşılığı ve ehliyeti, liyakatı tecrübe olunmuş bir subaya, rütbesi münasib divaniyeden "masarif-i şehriyarı" kâtiplerinden büyük, suvari mukabeleciliğinden küçük, olmak şartıyla adı geçmekte olan mansure-i Muhammediye asakirine bir kâtip tayin olması, bir itham veya bir iş çıktığında, binbaşılarla kolağaları onlarda bir düzen içinde ta onbaşılara kadar hepsinin disiplin içinde istikrarlı olması, adi işlerin asakir nâzırı ve cezalandırmanın

serasker paşa marifetiyle yapılması, bu teşkilatın esas maddelerindendi.

Asakir-i masure nizamnamesinde terfi sıraya tâbi ise de, ehliyet ve istidada öncelik tanınmış olup, maaşlar. Giyecekler, yiyecekler, terhis ve tekaütlük, vazife ve nizamı da ayrı ayrı ve de zamana göre tanzim kılınmıştır.

Çok uzun zamandır, yapılacak ıslahat hareketlerine mâni olduğu ileri sürülen yeniçeri sınıfının kaldırılmasından sonra ıslahat adına yapılan hususlara gelince, bunlarda tarih-i Cevdet'te aşağıdaki tarzda yer almıştır:

1. Harbeci adıyla Babıâli'de tomruk işlerinde ve diğer hizmetlerde bulunan muhzırağa namıyla bir amirin idaresinde (166) bulunan erler yeniçeriden sayıldıklarından ilga olunmuş, Babıâli'de ve serasker maiyetinde çalıştırılmalarına kavas ve muhzır ağalığı ünvanının, tomruk ağalığı ünvanıyla değiştirilmesine karar verildi.
2. Kurban bayramında devlet adamlarının henüz sarayda bulunmaları hasebiylen tebrik merasimi ve eski teşrifat usûlü kaldırıldı. Eski usûlde bayrama dört gün kala, sadrazamla vezirlerin alayı, şeyhülislâm konağına, ertesi gün Şeyhülislâm ile ondan sonrada vezirler Babıâli'ye bunlardan sonra da kazaskerler Babıâli'ye gelir oradan da şeyhülislâma, ertesi gün İstanbul mazulları ile, mollalar, subaylar önce Şeyhülislâma sonra da Babıâli'ye giderlerdi. Müderrisler, kapıcıbaşılar, rikab ve

şikâr ağaları, padişah kethüdaları, Mekke ve Medine yâni Haremeyn müfettişi, takımı, tebriği yerine getirirlerdi. Bu bayram da ise, kubbealtına kurulan tahtın önünde tebrik merasimi icra kılında.

3. Yeniçerileri hatırlatan ne kadar eski resim ve adetler varsa yasaklanıp kaldırılırken kahvehanelerinde yıkılmasına girişildi.
4. İhtisab memuriyetini tesis etmişlerdir İhtisap Rusümu (1): damga ve ölçü ve kile vergileri, dükkan ve pazar baçı, gibi adlar altında şehir ve kasabalarda, panayır yerlerinde eskiden beri alınan bir vergiydi. Bizde, 1242/1826 tarihine kadar pek çeşitli şekillerde geçerli olmuş ve ilk defa da asakir-i mansure masraflarına karşılık olmak üzere o tarihde kanunlar ve defterler kurulup, miktar ve toplanma usûlü düzenlendi. (167)
5. Askerlerin masrafını karşılamak üzere ihtisab memuriyetince toplanmak üzere bazı yeni gelirler tertib olunmuştur.
6. Hassa askerlerinden sayılan bostancıların da, asakir-i mansure gibi, talim yapmaları kararlıştırılmış, bostancı başı bundan böyle de hepsine ağa ve rütbesi de humbarahane nezaretiyle mutbah-ı âmire arasında olmak üzere devlet ricalinden bir nâzır tayin edilmiştir.
7. Sipahi ve silahdar, ulufeciyan yemin ve yesâr, gurebai yemin ve yesâr adları ile var olan suvari ocaklarıyla cebehaneler de, kaldırılmıştır.
8. Dört solak ortasının başları silahşörlük ile çıkartılıp, solak ve peyklerin heyetleri değiştirilmişlerdir.

9. Çadırların dar anbar olduğu mehterhane tanzimi yapılarak haymeye adı altında bir çadırcı heyeti kurulmuş ve bu heyete humbarahane

(1'in devamı) Miktadı mühim bir yekün gelirler devletten sayılırdı. Önceleri toplamayı, ihtisap ağası ve ihtisap emini, sonralarda ise, ihtisap nâzırlığı denilen memurlara emanet olundu. Buna ek olarak damga resmi, mamulat ve mensucat içerdeki tezgahların çıkardıklarından toplar ve parçalar üzerine ve altın, gümüş, bakır kapların ayarlarını nişan ile tasdik için belirli dönemlerde, bahse konu kapların üzerine ve at nalları ile terazi, kantarlar, kile ve de ölçekleri mühürlerlerdi.

Hakikaten muktesid ünvanını kazanmağı hak etmiş bulunan ecdadımız, ihtiyaçları için devamlı ülke içinde imâl edilen mal ve gereçleri kullanmak, böylece bu gelirler yurt içinde kalır, ve bu durumu da son zamanlara kadar ettirmişlerdir. Daha sonra, varaka-i sahiha vergisi gibi vergiler de bu gelirlere katılarak miktarda bir hayli artış gözlenmiştir. (Tekâlif-i Kavaid adlı eserden: 168) nezareti ile bostaniyan-ı hassa nezareti arasında olmak üzere Haymiye Nâzırlığı ünvanıyla bir nezaret kurulmuştur.

Cevdet Tarihi bunları kayd ettikten sonra saydıklarına ilaveten anlaşılmaz ve pek esnek bir tarzda "Bundan sonra devletin her dairesi, yeniden bir taht-ı nizamata alınmak üzere peyderpey ve tekrar askeri-

yenin ve mülkiyenin tertiblenmesine teşebbüs olunmuştur." kalem oynatmıştır.

Engelhard ise, bu hususta daha fazla malumat sahibi görünümüne sahip, demekte ki:

"Padişah; İstanbul ile yakın köylerin idari taksimatında, mahalli zabıta işlerinde bazı değişiklikler yapmalarını emreyledi. Aynı zamanda gerek kendisinin gerek sultanların ikamet ettikleri saraylarda tatbik olunan maişet tarzını kısmen de olsa değiştirmelerini emri verdi. O sıralarda dilden dile dolaşan resmi laflara bakılırsa icraatta taşraya nümune teşkil etmek için lâzım gelen ilk önce İstanbul'da tatbik olunmalıydı. Yine sadrazamın bu hususta diğer paşalara güzel örnek olması pek iyi olurdu. Asya'da yâni Anadolu tarafında on sekiz eyaletlerin diğer ismi ile paşalıkların sayısı dörde indirilerek hizmetlerin daha fazla yaygınlaşmasını temin edecek daha önce mâli yetersizliğe çare bulmak icab ettiğinden iltizam ve mukataat'ın toplanma şekli, hristiyan teba'dan tahsil olunmakta bulunan cizyenin artışını ve memurların irtikâblarını men etme hakkında bir kaç tüzük kaleme alındır." (Türkiye ve Tanzimat sh 18) (169)

Sultan Mahmut'un kendi nüfuz ve hakimiyetine muhalif ve düşman olanlar ile giriştiği mübarezede usta bir siyasetçi gibi hareket etmesi, kazanmış olduğu muzafferiyetin kendisine yüklediği müceddidlik vazifesini hakkıyla yerine getirmekten acizliğe düşeceğine çok geçmeden kanaat uyandı. Milletine batı medeniyetini alıştırabilmek için Asya ahalisine mahsus adetleri yasaklayan büyük Petro'yu taklid etme hevesine düşen

Sultanın kendisini tamamen dış görünüşe kaptırdığını görmek kabildi. Padişahın efal-i hareketi hergün dış görünüşe önem veren kimseye benzemekteydi."

Engelhard, yukarıya aldıklarımızı ifade ettikten sonra bizim tarihçilerimizin hiç birinin yazmadığı ve tesadüf edemeyeceğimiz aşağıdaki kıymetli satırlarını okuyalım: "Sultan Mahmut'un her yerden çok Türkiye'de hükümdarın haysiyet-i hakikisine esas sayılan, adet ve tavır ve mütehakkimâneyi birden bire bırakmak suretiyle eskiden beri tatbik olunan merasim usûlü ve teşrifatiye'yi (1) ve kendi davranışlarını, kıyafetini değiştirdi. (1) Engelhard'ı güçlendirmek için Lütfi tarihinden bir bölüm:

Yeniçerilerin mahvından sonra idari işlerin zaptı önem gösterdiğinden idareyi disiplinle, ahalinin yükünü hafifletmeyi icab ettirdiğinden Anadolu cihetindeki eyalet dörde indirilerek, mutasarrıfı bulunan paşaların, iktidar sahibi mütesellimler tarafından idaresine karar verildi. Bu münasebetle Karadeniz boğazının Anadolu tarafı muhafızlığıyla Sultanönü ve Karahisarısahib ve Ankara sancakları, Anadolu vâliliği ünvanıyla Darendeli İzzet Mehmet Paşa'ya Kocaeli, Bursa (Hüdavendigâr), Karesi, Manisa sancakları ve İstanbul ile dokuz kale muhafızlığı serasker (170) Hüseyin Paşa'ya ve Bolu,

Vükela ile mecliste bulunan ulemanın huzurunda oturmalarına mesaade verdi. 15 hazirandan sonra sokağa Mısırlı kıyafeti giyerek çıkardı (?). Sakalını kısalttı.

Sakallarını eski usûl uzunca bırakan devlet adamlarını azarlardı. Hâtta Avrupa'da kullanılan eğerler şeklindeki bir eğeri kullanmaktan kaçınan sadrazamı! Belli bir vakit teveccüh edici bakışlarından mahrum bırakmıştı. Bununla birlikte reaya (bu istisnaları şayanı dikkattir) kendilerine mahsus olup, müslümanlardan ayrı görülmelerine yarama durumunu sağlayan elbiselerini muhafazaya mecbur tutulmaktaydı. Yalnız müslümanların giyecekleri kumaşları giyen reaya, cezai nakdiye veyahut da hapis cezasına mahkum edilmekteydi. Ermenilerin kendi

(1'in devamı) Viranşehir, Kastamonu, Çankırı sancakları eski sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa'ya, Has sancağı ile İzmir muhafazası ve Aydın, Saruhan, Teke, Sığla sancakları vezir Hüsnü Paşa'ya ihale edildi.

On iki bin kişiden meydana gelen Asakir-i mansure ordusunun, bir yıllık masrafı 34 bin bu kadar keseye varıyor, varidat ise üçte biri vaziyetinde olması padişahın kızgınlığını celb etti ve çıkardığı tedbir kararını havi iradesi şuydu: ".Darphane-i âmireden idare olunun mukataat ile cizye zamaimi hasılatı ve ceb-i hümayun hazinesinden mazbut emlâk-i hümayun idarelerinin darphaneden, defterdar'a nakli. Ve evkaf-ı hümayunun büyüklüğü cihatıyle onunda darphaneden alınıp, müstakil nezaret kurulmasına..." (c. 1. sh. 20) (171) milli serpuşlarını terk etmeleri kesinlikle yasaklanmıştı. Reaya hamamlarda ayaklarına nâlin giyemezler ve

müslümanların kullandıkları hamam takımlarının daha mavilerini kullanmağa mecbur bulunuyorlardı."

Sultan Mahmut'un padişahlara karşı gösterilmesi lâzım gelen itaat hakkında şeyhülislâma yazdırdığı bir eser (?) kendisi gibi müstebid düşüncesine tercüman olabilir. Bu eserde yirmi kadar hadis-i şerif yer almaktadır. Birinde denilmekte ki: "Emirül mü'minin sakat bir Habeşi olsa bile ona itaat etmek lâzımdır. Tebasına cebir ve cefa ederse buna sabretmelidirler. Lâkin din-i mübini tahrik tağyir ederse, onu öldürmek icab eder."

Ne var ki; Vaka-i hayriyye'de, asakir-i masure'de, ıslahat hareketleri de, ülkeyi senelerden beri düşmüş olduğu çöküş rotasından çekip kurtarmak mümkün olmuyordu. Rus imparatoru 1. Aleksandr'da bu arada ölüverdi. (1) Bu adam hayatının sonuna doğru, "Benim artık Avrupa devletlerinden taleb edecek bir şeyim kalmamıştır" şeklinde ifade ettiği sözleriyle, Osmanlılar ile olacak işini kendi başına göreceğini ihsas etmişti. (1) Aleksandr: 1777 yılında doğup, 1801 senesinde tahta çıkmış, 1825'te ise ölmüştür. Napolyon'a bir kaç defa mağlup olmuştur. Tilsit antlaşması sayesinde barışmışsa da 1812 yılında yine düşmanlık yapmaya başlamış. 1815'te Buerbonların yeniden Fransa hükümdarlığına gelmelerine yardımcı olmuştur. Osmanlılar ile Bükreş muahedesini imzalamıştır. (172) bu hükümdarı 1. Nikola (1) tâkip etti. Ancak bu da, Osmanlı devleti ile münasebetlerine

ölen adamın yolundan giderek politika yapacağını bildirdi. Kuzeyden yeni bir tehdit daha geliyor, Rumun fetreti genişlemekteydi.

Ne var ki; Sultan Mahmut idaresindeki Osmanlı hükümeti başka bir te'sir getirecek vaziyete girme ile karşı karşıya bulunuyordu. Yeniçeriliği kaldırılmış olmasına rağmen bunların cemiyetinin dayandığı cehl ve taassub kalkmamış, buna karşıda başka bir vaka-i hayriyye vücud bulması milletin ruhundan beklenmekte idi. Ancak beklenen bu vakayı mutlakiyet yerine getiremezdi. Bizim bu gün anladığımız genel ıslahatın kapsadığı mânayı mutlakiyet idrak etmekten aciz bulunduğu için, ikisinden daha çok tesirli ve ferahlatıcı bir tenbih ediciye ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu uykudan uyandırıcı bir gün er geç gelecekti. Yâni hem mutlakiyeti hem de cehalet ve taassubu zaman zaman ezerek cemiyetimize sinmiş ruhu temizleyecek kudrete sahip ve de yeni nizam gibi, ikisi arasına girecek, bir taraftan mutlakiyetin öte taraftan da taassub ve cehaletin yakalarına yapışarak, birer tarafa savurmaya çalışacaktı.

(1) 1. Nikola, 1. Pol'ün oğlu olup, 1796 senesinde Petersburg'da dünyaya gelmiş. 1825'ten 1855'e kadar hükümdarlık yapmıştır. İran'dan Erivan'ı aldığı gibi, Rumların başıboşluğun da, Fransa, İngiltere ile birlikte Yunan istiklâline yardımcılığı yüklenmişlerdir. Kırım savaşında biz ve müttefiklerimize yenilmiştir. 1848'de meydana gelen meşhur

Macar ihtilâlinde Avusturya'ya yardımlarıyla tanınmıştır. (173)

Bu mücadele esnasından kanlı olayların çıkması, sosyal sarsıntıların olması, mutlakiyet ile taassubun şiddetli ve karşı konamayacak derecede kuvvetli zannedileceği hücumları, bölünmeler, karışıklıklar, hâtta bir dereceye kadar da çöküntüler meydana gelmesi, ithamlar ve iftiralar döneminin inkişafı pek tabiiydi. Bu gibi önemli inkılaplarda vaziyete göre uzun veya kısa süren bir intizamsızlık, hürriyetsizlik, adetâ mutlakiyeti aratırcasına tahammülü aşan bir hükümetsizlik eseri ortaya çıkar.

İdari ve sosyal kötülükler siyasi karışıklıklar milli ananeler, örf ve teamül, asırların biriktirdiği zaafın çıkışı, bidat adıyla teşhir, sövme lisanı ile anlatılarak, mahiyeti asliyesini karartmağa çok gayret ederler. Fakat yolcu yine yolundan dönmez. Bunlar ise, yorulurlar. Seneler bu yolcuya tazelik, kuvvet verdiği halde, bunları ihtiyarlatır.

Yeniçeriliğin kaldırılmış olması Avrupa'da iki farklı fikri ortaya çıkarmıştı. Birincisi; gerek askeri gerekse idari işlerini düzenlemeye başlayarak kendini yenileyeceği, ikinci fikirse milli askeri ocaklarının mahv olmasıyla bütün bütün gücünden düşeceği idi. Bundan çıkan şuku ki, her iki görüş de yenilikleri yapacak müceddidin kifayet ve ehliyetine tâbi oluyorlardı. Fakat, Tarih-i Cevdet'in: "Erkân-ı saltanatı

seniyye ise, vukufsuzluğu cihetinden yeniçerilere galebe çalmayı artık her devlete galip geliriz düşüncesine getirmişlerdi." (174) Cevdet Paşa'nın tarihine yerleştirdiği bu cümlesi beklenen ehliyet ve yeterliliğin eldekilerde mevcut olmadığını gösterir. İlk olarak bu yetersizliği ilk defa tecrübe eden Ruslar oldular. Hatta 1828 senesinde Rusya'nın Paris sefiri olan Pozzo di Borgo 19 kasımda meşhur telgranmesinde Rusya imparatorunun böyle bir tecrübede bulunduğunu belirtmiştir.

Fakat daha önceden Rusların İstanbul sefiri İstrogonof, 1236/1820 senesinde Rum mezalimi bahanesiyle Babıâli ile siyasi münasebetleri keserek gitmişti. Ruslar, Buğdan ve Eflâk ile Sırbiyada Bükreş muahedesi hükümlerinin yerine getirilmesini talep ediyordu. Yapılan taleplerin bir kısmı İngiliz sefareti aracılığıyla yerine getirilmişse de Sırbistan imtiyazları şeklinin müzakeresi için İstanbul'a gelen Sırp ileri gelenlerinden beş-altı kenz, Rumların hareketleri sebepleriyle alıkonulmuşlardı.

Çar Nikola, Dersaadet maslahat güzarı vasıtasıyla Babıâli'ye bir ultimatom vermişti. Bunda: 1-Bükreş ahitnamesi hükümlerince Sırpların nâil oldukları imtiyazların yerine getirilmesi. 2-İstanbul'da mevkuf bulunan Sırp kenzlerinin tahliyeleri. 3-Eflâk, Buğdan'da bulunan beşlo askerinin tamamen kaldırılması. 4-Bükreş ahidnamesinin içindekilerin yerine getirilmesi hakkındaki müzakereler önce Osmanlı devlet

memurları ile elçi İstrogonof arasında başlanılıp (175) daha sonra kesilen müzakerelerin tamamlanması hususunda iki taraf da hududa murahhaslarını göndermeleri. Şeklinde maddeler yazılıydı. Çar; Osmanlı devletini tartma yoluna sapmıştı. Hakikaten pek hafiftik. Bereket versin ki hafifliği duyabildik. Akkirman'a görüşmecileri yolladık.

Çar Nikola'nın bu ilk denemesi, Sultan Mahmut'u da bir tecrübe yapmaya sevk etti. Murahhaslarımız, vaka-i hayriyye esnasında, Edirne'de bulunuyorlardı. Babıâli lisanında ayak sürümeleri gizlice duyurulmuştu. Rusların şiddet dolu davranışları yola düzülmeyi mecbur kıldı. (176)

-2-

Tanzimat'a Doğru: Engelhard'a göre Sultan Mahmut'un karakteri, bazı mütalaada Engelhard'ın tenakuzları; Sultan Mahmut'un şiddetli belalar karşısındaki aczi; 1245/1829'da İstanbul: Kan alma modası, yeniçeriler ayaklanmış! Hüsrev paşa, Orta cellâdı. İstanbul ve bilâd-ı selase ahalisi birbirine kefil; Padişah da ahali de ananeye tâbi; Kıyafet meselesi, garip bir kurnazlık; Vükela ilk defa baloya gidiyor, çatal bıçak, ilk defa Avrupa'ya talebe gönderilmesi, vakanüvis Esâd efendi. Takvim-i vekayi'in çıkarılması: Takvim-i vekayiin başlangıcı bazı risalelerin basılması; İşkodra,

Şam, Mısır isyanları; Sultan Mahmut'un siyasi mevkii, Hünkâr iskelesi muahedesi.

Sultan Mahmut'un meşhur Deli Petro'yu takliden memleketi Avrupa medeniyeti ile temasta bulundurmak emeline düştüğü hakkında Engelhard'ın dediği: "..padişah, ıslahat yapmak gereğini hissedip, Avrupalıların üstünlüğünü takdir ediyordu. Lâkin bu hususa ait düşüncesi zaman zaman ve pek az devam edecek tarzda artış gösteriyordu. İşi tam kuşatamıyordu. Eski adetleri terketmek, Türklükten çıkmak arzusunda bulunmakla beraber, Türk kalıyordu. (1) Sağlam kararlar sahibi olmayıp, belki ara sıra gelip geçen arzulara kapılmaktaydı. Nispeten hudutları belli bir zekâ ve istidada sahip olanlarda her zaman olduğu gibi kuruntulu kimselerdi. Böyle olmakla beraber, kendi iltifata erişen müzevirlerin iğfalatına kapılıyorlardı."

(1) Bu hâl, padişahın kararsız olmayıp, milliyet fikrini muhafazasındaki asliyete bağlı kaldığına delâlet etmekle pek olumlu sayılır. Engelhard bu hususta hatalıdır. Tarihçi, sosyal hayatımızdaki karışıklığı ve devletin maruz kaldığı rahatsız edici siyaseti dengeleyememiştir. (177)

Fikrimce: yine tekrar ederiz ki, bur türlü mukayeseye dönük muhakematta daima unutulan irfan seviyesi meselesinde sosyal vaziyettir. Hakikaten kıyafetin değişmesinin, Türk adet ve emsâli gösterişler, hiç-

bir zaman ıslahat düşüncesini doğrulamaz. Bu durumlar vatanını seven her insan için o kadar güzel, o kadar yabancıdır ki, insan onun içine aldığı tekamül ve de değişimlerin hepsini bir saniyede atlayıp, ahali içinde istikrarın arzusuyla acele etmiş olduğunu anlatır. Hattâ cehalet ve taassuba karşı fedai kesilmekte bu anlamı taşır. Bu aceleciliğin icabatını hattâ bu dereceye kadar tabii olduğu herhangi millette olursa olsun, orada meydana gelmiş inkılapların başlangıcında tamamen karşılaşılmıştır. Fransa ihtilâli-i inkilabisi bu hususta vesaik olup tarihi ve sosyal bir hüccettir.

Sultan Mahmut'da görülen müceddidliğin kifayetsizliği de bu tarz bir seviye icabatındandır. Hattâ Fransa inkılabına yetişmiş, bu inkılabı yönetmiş olan yenilikçilerin hepsi de hâl ve deyer itibariyle bu yetersizliği göstermemiş değillerdir. Fransa gibi senelerce, milleti irfan ve idrâk içine çekip, terbiye etmeye gayretten bir anbile geri kalmamış olanlar, anayasalarında ki değişiklikler ve yeniliklerin gösterilmesi, kurulan hükümet-i muvakkate yâni geçici hükümetin birbirini tâkip etmesi, cumhuriyet fikrinin devamlı bir çekingenliğe sebep olması, konsüllüğü, imparatorluğun, krallığı, krallığı imparatorluğun, imparatorluğun yine krallığı, denedikten sonra cumhuriyetin (178) kurulabilip yaşaması gibi ahvalin birbirini takip ederek gerçekleşmesi delalet eder ki, inkılap çalkantıları açık denizlerdeki can kurtaran sandalının, bir takım

engebeli hudutlar üzerinde yürümesine benzeyen bir yol tâkip eder. Bu sandal bir kişinin, akıl ve idrâkine kalırsa tabiatıyla onun nefsinden gelecek karışıklıklarda o nispette çoğalır. Şeyh Saçlı adıyla tanınan birini, Sultan Mahmut'un dizginine yapışarak: "Gâvur padişah!. Cenab-ı Hakk, senden ettiğin küfrün hesabını soracaktır. Sen, islâmiyeti tahrip, peygamberin lânetini cümlemiz üzerine çekiyorsun!" Şeklindeki bağırması bu karışıklıklardan birisidir. Padişah bu feryaddan korksaydı, hem yeniçerilik avdet eder, hem de taassup ve cehalet pek büyük şiddetle kabarırdı.

Yine her inkılap ispat eylemiştir ki, insanların yaşadığı toplumda kanunsuzluğa ait bir eğilim mevcuttur. Bu eğilim, makbuliyeti olan terbiye erbabının bile, inkılap dönemlerinde idareyi ele geçirmek için, hatib kesilmek, kanunlara ait ve kendi hâl ve davranışlarında hür olduklarına dair şahsi yorumlarda bulunmak, fakat eski hükümet ve kanunlarına göre kurulan yeni hükümet ve kanunlara karşı birden bire münfail, karşı, hastalık derecesi ne varan tarzda muhalif görünmek ... şeklinde gösterilen teşebbüsler ve faaliyetler günbe gün tecelli etmektedir. İnkılaplarda tesadüfün rolü yok değildir. Bu rol mahiyeti (179) itibariyle mühimdir. Bu mahiyet de kolaylık telkini, sosyal ve birey hayatın tarzı alay etmeye aykırı, alalade çoğunluğun itimadına da liyakat gibi elde edilmiş niteliklerin ve buna benzer güzelce fırsatların birleşmesi ve inkılabın başında bulunanlardan birinde

veya bir kaçında toplanmış olmasından ibarettir. İnsanlar kabile halinde hayatlarını sürdürdüklerini unutmuş değillerdir. Belki genişlemiş, aydınlanmış, değişikliklere ve uygarlığa daha fazla yaklaşmış bunu tanzim ve teftişe uğraşmışlardır.

Bu; bizce de sabit olmuştur ki, istibdad ve mutlakiyete darbe vuran fertleri veya cemiyetleri hoş karşılayanlarla, iyi kabul etmeyenler arasında çıkacağı ve önlenmesinin mümkün olmayacağı belli olan mücadelenin, başlangıcından nihayetine kadar, milletin ruhuna, irfanına, cehalet ve taassubuna, iyilik ve kötülüklerine, medeniyete olan kabiliyet ve yeterliliğine kudreti ve kuvvetine velhasıl siyasi, idari ve içtimai kuşatmasına ait ne kadar özel alâmetler varsa, aynı cibilliyet, aynı haslet hattâ, aynı kıyafetle görülür. Fransa inkılabı tarihinde bize bu hususta bitmez tükenmez nümuneler vardır. Bu söylediğimizi Engelhard'da açıkça olmamakla beraber tasdik ediyor ve kendi sözünü mükerreren nakz ediyor. Sultan Mahmut'un, Deli Petro'nun sahip olduğu vasıtalara sahip olamadığını, düşünce ve batıl itikatların araya girmesi yüzünden dışarıdan ihtisas sahibi kimseleri getirtemediğini, Türkiye'de yalnız iyi niyet sahibi ve hürmete şayan vatanperverler bulunmaktaysa da, cehaletin mahkumu bulunduklarını, İstanbul'da ve vilayetlerde var olan isyana dair düşüncelerin, padişahı (180) millete bağlayan rabıtayı çözemeye tesir etmekten hali kalmadıklarını, 1830 senesinde Avrupa'-

da yıkılmamıza adetâ hüküm verilerek Avusturya devletinin, Patersburg şehrinde Osmanlı devletinin topraklarının paylaşımını teklif etmiş bulunduğunu da yazmış.

Hakikaten; Edirne antlaşmasından sonra Mehmet Ali hadisesini yaşayan Osmanlı, bunun için seçmiş olduğu Hünkâr iskelesi antlaşması tercihi ile Sultan Mahmut'un acziyete düştüğünü gösterir. 1242/1826 senesinde Mora meselesi hakkındaki Rus elçisinin teklifine karşı: "Maazallahü Teâla bunlar, devlet-i âliyemizin bilâsavaş, söz ile bitirmek, kuvvet ve sağlamlığını bütün bütün azaltmak için uğraşıyorlar. Şer'an ve aklen hiç bir şekilde kabul olunur şeylerden olmayıp, sonucuna katlanarak, Cenab-ı Allah'dan yardım isteyip, davranmaktan başka çare yoktur."

Diyebilen bu padişah-ı cesur, Nizip vakası üzerine ebedi düşmanı bildiği Rusya'nın korumasına rıza göstermişti. Dış görünümde olsun, iç görünüşten olsun bu mel'un iltica padişahın aczi şiddet karşısında, kavgalar döneminde tatbik ettiği bir meskenet-i ruhiyedir. Ancak bu durum, 3. Selim'de pek daha çok idi. 1245/1829 yılında Edirne sulhunun hemen başında, İstanbul'un içine düştüğü şekil ve durum, hükümetin zihniyeti, ahalinin davranışındaki ruh hâli bir dereceye kadar kendini gösteriyor: "Sultan Mahmut; sadrazamın, mukavemet imkânı bulunmaması hasebi ile lâzım gelecek işlerin yapılmasında muhtar bırakması üzerin, serasker Hüsrev Paşa ile (181) hekimbaşı

Behçet Efendi'yi müzakerelere vazifeli kılarak ve müzakerelerin neticesi kendine arz olunduğunda: "Benim muradım ancak şiar'ı diniye'yi yüceltmektir. Saltanatın gâilesinden usandım. Varın, fetvahanede meşveret edin." Diyerek, bir müşavere meclisi yapılmasını emretmişti. Bu meclis sulhün yapılmasını karar altına aldıktan gayri, payitaht ahalisinin silahlanmasını da karara bağlamıştı. Lütfi tarihi payitaht ahalisi için alınmış bu son tedbirin sebep olduğu kavga ve karışıklık manzaralarını özetleyerek kaleme almış "Meşveretten çıkan karar üzerine, müslüman ahalinin tamamının, silahlanmasında pek açık olan mahzurlar olacağından, bir kaç gün geçtikten sonra, esnaf takımı, iş ve güçleriyle meşgul olup da silah takınmasını tendih edilmişti. Daha sonra esnafın istisna edilmesi hatalarından kızgınlığın üstün gelmesi, ahalinin dedikodusunu getirmiştir. O sıralarda bazı kimselerin canına kıyılmıştı. Şöyle ki: yalan söyleyenlerden yirmi kadar insan bir kaç gün içinde İstanbul'un kalabalık yerlerinde idam edildi. Halkı korkutmaya mecbur olunmuştur. a) İstanbul ahalisinin kefalete bağlanması, devlete ve askere yüksek sesle karşı koyanların öldürülmesi için Babıâli'ye hatt-ı hümayun gelmiştir. b) Yeniçeri vakasında akan kanlar ekseriya ahalinin kanlarını kurutmuş ve halkın gözüne çirkin görünen frenk davranışı olarak kabul olunan ihtisab rüsumu gibi sonradan adet olmuşun taraftarı belki de kurucusu olan serasker Hüsrev Paşa ahalinin gözünde men-

fur olmuş ve bilhassa İslâm askerinin (182) mağlubiyeti, bazı beldelerimizin istilâ edilmesi haberiyle beraber Rusya'nın İstanbul üzerine doğru gelmekte olduğu haberi: "Yeniçeriliği meydana çıkarmak içindir, yirmi bin yeniçeriyi beraber getiriyoruz." Şeklindeki yayımlar, ahalinin zihnini meşgul edip karıştırıyordu. Ahali arasında dehşetli, türlü türlü düşünceler beliriyordu. O sıralarda asılması lâzım gelen bir Yahudi'yi cellâd, her zaman olduğu gibi etraftaki dükkânlardan, hammaliye adı altında parayı toplarken, diğer bir haydut Yahudi bu hammaliyeyi vermekten kaçınır. Bunun üzerine cellad bir sille atar atmaz, Yahudi bağıra çağıra Mahmud Paşa çarşısından aşağı doğru koşar, bunun kaçtığını görenler, yeniçeri ayaklanmış zannederler buna bağlı olarak hanlar ve dükkânlar kapanır. İşin aslı esası belli oluncaya kadar halkın bir dehşet içine düşüğü görülür. Bunun üzerine yine kan almak tedbirinin tekerrürüyle bir takım kimselerin hayatına son verilip, fesat erbabına öncülük eden İran vekili başkomutakomutanlıkça alınıp arkad arkadaşlarıyla birlikterlikte İran'a sürgün edgün edn gözünü korkutmak için, serasker Hüsrev Paşa, yanında bir çok adamı olduğu halde, kıyafet değiştirerek, her gün İstanbul'da teftişe çıkar, Hamlacılıkdan ayrılma tuhafiyeciler kethüdası Elhac Ahmed Ağa'yı, Eminönü'de, kuruyemişçiler kethüdası seksen yaşındaki Tavil (uzun) Mehmet Ağa'yı, yemişçiler içinde, divan çavuşu Abdi'yi Unkapanı'nda ve balmumcular kethüdasını

Zindankapısında ve de, kayıkçı Halil'i Üsküdar'da katlettirmiştir. Daha sonra da, hamallar kethüdası Şâkir'i, kömürcüler kethüdası Ali'yi, Taşçı Mehmet usta ile bir yazıcıyı, hayırsızlık ithamıyla müslüman ve gayri müslim (183) bir kaç kişiyi öldürtmüştür. Uygunsuz kimseleri haber vermeyen kişilerin, bu davranışını esnaf kethüdası ve esnaftan bazısını bir takım yerlere sürgüne gönderdiler. İstanbul ile Bilâd-i selâse "eskiden İstanbul, Bursa ve Edirne vilayetlerinin hepsine birden verilen lakab" ye zeamet sahibleri ve muhtesiplere, İstanbul kadısı tarafından birer kâtib ve memur tayini yapılmıştı. O esnada Balıkpazarında bulunan meşhur "Avur Zavur" adlı ermeninin kahvehanesi yıktırılmıştır. İşte bütün bu anlattıklarımızın bize gösterdiği vaziyet, ne Sultan Mahmud'un kendi zihniyetinden döndüğü, ne de ahalinin halet-i ruhiyesinde bir değişiklik husul bulmamıştı. Sultan 2. Mahmud her ne kadar "saltanatın derdinden usandım" demişse de, devlet idaresinde tabii ki elden bırakmamıştı. Halk ise, ıslahatı kabul eder vaziyete gelmemişti. Nasıl gelebilsin di? Bir taraftan ezeli düşman Rusya ülkemizi istila etmekte ve bunu övünmeyi seven cahiller ile şeyh taslaklarının, cehalet ve taassubu kabartırcasına, manâ verdikleri <gâvur işlerine gösterilen eğilimden> dolayı Cenab-ı Allah tarafından bize azap için gönderilen ceza olduğuydu. Cehalet ve taassup öyle bir illettir ki, bir dediğini iki, dedirttirmez. Bir zamanlar nasıl yeniçeriler talim'e gâvur işi deyip,

silahları da uzun zaman kullandılarsa, şimdi halk da mutlakiyet idaresinin her gün ensede boza pişiriyorsa da, yeniliklere ve yapılacak değişikliklere gâvur icadı diye bakıyordu.

Kim bilir 1244/1828 senesinde Hırka-i şerif veya bayramlaşma esnasında sadrazamı, başında kenarı sırma ile işlenmiş fesi yakası som sırmalı, beyaz kumaştan hırvani, kumaş elbise giymiş Polonya işi klabdanlı at eğeri örtüsü taşıyan beygire binmiş, seraskerleri de sırma işleme fesli, yakası sırmalı yeşil kumaştan bir elbise ve sadaret kaymakamına mahsus takımla (184) donanmış kazaskerler ise açık yeşil kumaştan ferace ile örtülü takımını terk edip, Banaluka eğeri örtüsü, eğeri ise saçaklı ve gümüş olmamak şartıyla hilâli göğüse yapışık atlara binmiş olduklarını görünce ne demişlerdi?88

O sene yayımlanan elbise nizamnamesinde: "Esasen müslümanlar giyimlerinde kullandığı elbiseleri şer'i ölçülere uygun giyip vücutlarını örtecek kadarken, geçen zaman zarfında tabiatındaki zevk alış mevcudiyeti galebe ederek süs ve gösterişe heves edildi. Birbirlerine bakarak, esvaplarda ve resmi elbiselerde de hadd-i şer'i aşılıp çeşitli israfa mübtela olundu. "şeklindeki bir kabul edilip hakim olduğu kanaatine varılarak, elbise meselesindeki tekliflerinde şukka (kumaş parçası) nın dahi kaldırılması hâlin icabındandır diye bildirilmiş ise de, bu değişiklik,

dahi Sultan Mahmud'a taassup sahiplerinin büyük buğuz ve düşmanlıkları musallat oldu.

Yine o senenin padişah alayının Rami kışlasında olması ve ramazan bayramının tebrikleşmesinin burada ifa edilmesi sırasında Sultan 2. Mahmud, namaz vaktinden az önce beş parmak eninde taşlarla süslü başlık, üzerinde sorguçlu fes ile mavi renkte kumaştan yapılmış potur, yaka ve güneş sembolü kıymetli taşlarla bezeli hirvani (bir çeşit elbise) giymiş olarak tahta oturmuştu.

O devrin ahalisinin tetkik ve en ince hususiyetine kadar tâkip ettiği usullerden biri de, bu münasebetle Tarih-i Lütfi'de bulunan satırlarla sayfamızı süslüyoruz: "Asakir-i zabitanın meşhurlarından Kuruçeşmeli Hasan Bey ile Avni Bey açıkça ramazanda gündüz gözüyle yemek yedikleri gibi diğer günahları işlemiş olduklarından birisi İzmit'e diğeri Bursa'ya sürgün edilmişlerdir. Duyduğumuza göre, o sırada setre-pantolon giyilmeye başlanmışsa da, henüz genelleşmemiş olduğundan, Hasan Bey ile Avni Bey'i giydirmişler Ramazan günü çarşıya salmışlar. Böylece de ahalinin hangi tarzda tepki vereceğini ölçmeye kalkışmışlar. Bu kıyafet halkın gözünde çirkin damgası yediği his olunmakla birlikte, kabahati bunlara yüklemek için oruç yedikleri bahanesiyle sürgün edilmişlerdir. (İstidrat: Belki de, ahali bu giyim, kuşama önem vermeyince, dikkat çekebilmek için o devirde kolay kolay rastlanmayacak olan âleni oruç yeme

eylemi gerçekleştirtilip, elbiselere ahalinin dikkati çekilme provokasyonu yapılmış olması muhtemeldir. Çünkü, Sultan 2. Mahmud aynı zamanda pek şakacı bir zât-ı muhteremdir. M.H) Bu husustaki ahalinin hoşnutsuzluğu ulema sınıfınca da, bilhassa taassub sahiplerince şiddetlendirilmek isteniyordu. Müderrislerden Boşnak Mustafa adlı biri ramazan ayında Eyüb camiinde yeni elbise tarzını benimseyenleri tekfir etmiştir."

Ahalinin ibadetten uzaklaşmasının sayısında görülen artışın yanında hal ve giyimde, davranışlarında frenkleri takip birbirinden aşağı kalmıyordu. İngiliz b. elçisi Haliç tersanesindeki gemisinde tertib ettiği baloya vükelayı davet etmişti. Bunlarda yatsı namazını kıldıktan sonra bindikleri kayıklarla gemiye gitmişler. Tarih-i Lütfi'nin kaydına göre: "sabaha kadar çeşit çeşit eğlencelerle vakit geçirmişlerdir." Bu davete katılmak elbette büyük bir dedikodu çıkmasına sebep olmuştu. (1) Yine Lütfi tarihine göre: (1) c. 2, sh. 171 (186)

Hemen ertesi günü kadı'lardan Yahya Bey, serasker Hüsrev Paşa'ya ziyafetten sual ettikte: "Çok kısa zamanda bir çok şey yapmayı bilmişler. Biz bunları bir ayda tanzim edemeyiz. Çare ne? Devletçe bir şey oldu. Gidilmese olmaz, kaşık, çatal gibi bazı mekruh şeylerde vardı." Şeklinde cevap verip tavır almışsa da, Yahya Bey'in: "süslü çatal ve kaşığı padişaha arz eden ve böyle şeylere alıştıran kendisidir" demiş oldu-

ğunu vekanüvis Esad Efendi kayd etmiş bulunuyor. Aradan beş-on gün geçmeden Fransa b. elçisi de mükemmel bir balo tertiplemiştir. Bu baloya davetli olan zevattan bazıları gitmemiştir.

Şuraya pek dikkat çekici ve tarih bakımından değeri büyükçe bir kayıt daha alalım: "Sultan Mahmud, ülkesi olan Avusturya'ya gitmekte olan elçilikten Husar isimli birisine, bir kaç kat elbise sipariş etmiş. Husar, bu siparişi ülkesinde imparatora arz ettiğinde, imparator bundan pek memnun olmuş, on altı sandık dolusu elbise göndermişti. Ancak bu sandıkların meydana çıkarılmayıp korunması emrolunmuştur.

Hakikaten, hükümet bir taraftan istibdadını elden bırakmıyor, öte taraftanda yeni anlayışı harekete geçirecek hazırlıkların başlangıcını hazırlamaktaydı. Yabancılar ile temasımız çoğalıp Avrupa usûllerine eğilim bir hayli fazlalaşmıştı. Çeşitli ilim ve fenlerin ve yeni muamelelerin elde edilmesi için, yüz elliye varan müslüman çocuğun Avrupa'ya gönderilmesi tasarlanıyor, tıbhaneden, enderun ağalarından, seçilecekler ve gönderileceklerin listesi meydana getirilmişti. Ne var ki halk bu teşebbüsü pek de çirkin bulmaktaydı. (187) Hattâ devletin tarihçisi bu duruma vakıf olması lazım gelirken bu bölümün baş tarafında Esad efendi: İlk yollanan talebe harb okulu mühendishane talebeleridir, diyor. Daha sonra gerek tıbhane gerekse enderun talebelerinin gönderilmesinden vaz geçilmiştir.

Biz bu sahifelerde, kendi prensiplerini muhafaza etmek şartı ile ıslahata gitmek isteyen bir hükümdar ile çevresinin bunlara karşı, milletin bireylerinin vaziyetlerini taayyün eylemek emelinde olduğumuz için her iki tarafın bize garib görünmekte olan teşebbüslerini ve anlayışlarını topluyoruz. Bu teşebbüslerin ve anlayışların kalanlarına eriştiğimiz zaman, tarihin kaydettiği olaylar hususunda, sosyolojiye vermesi gereken ehemmiyet bir kat daha açıklığa kavuşmuş olur. Yazılan olayda arızalı yerlerde, derme çatma şeylerden yapılmış gayri muntazam durak yerlerini andırır. Fakat çeşitli yerlerde duraklayıp, istirahat fikride bir tehlikedir.

Sultan 2. Mahmut sık sık adaletle ilgili emirler yayımlıyordu. Bunlarda: "Usûl ve adetlerden alışılmış olanlar hariç, türlü ad ve bahanelerle fâkir ahaliden para alınmaması, vezirler ile mirmiran ve memurlardan kim olursa olsun yollarda sudan başka yem ve yiyeceklerini kendi paralarıyla temin edip, ahaliye zulüm yapılmaması" şeklinde şiddet dolu tenbihlerde bulunmaktaydı. Bu arada hristiyanlarında nakkaşlık yapmakta serbest oldukları, Rusya ve Yunan meselelerinden dolayı bekaya da kalıp çoğu (188) gayri müslimlere ait vergi borçları olan 30 bin kesenin af olunduğu ilân edildi.

1237/1821 senesinde Takvim-i Vekayi'nin çıkartılmasına dair, yayımlanan hatt-ı hümayun, Osmanlı ülke-

sinde matbuat adına kurulmuş heykel mesabesinde bir müjde dense yeridir. Lütfi Tarihi bundan bahsettiği sırada: "Medeniyetin usûllerine ait hususları halka haber vermek için, zamana dair vukubulan olaylardan bahs ve seneliği 120 kuruşa takvim-i vekayii adı ile haftalık Türkçe yayınlanan bir haber organının basımı başladı." Demiş, adının da Sultan 2. Mahmud tarafından verilmiş olduğunu açıklıyordu. Takvim-i Vekayii bir çeşit resmi gazete olarak yayımlanmasından başka bir de, "Takvimhane" adı verilmiş bir matbuat dairesi meydana getirilip, hizmete sokuldu. Bu daire önceki serasker kapısına yakın, eski matbaa-i amirenin yanı başındaki köşede bulunan konak olup kapıcıbaşı Musa Ağa'dan 500 keseye alınma yoluna gidilmiş ve takvimhane nazırlığına Mekke pâyelilerden, vakanüvis Esad Efendi tayin olundu. Ulemadan Karsizâde Cemâl Efendi musahhih, iç haber ve ilimlerini vermeye amedi hulefası mensubundan olan Sârım Efendi, askeri meselelere ait ilimle, haberlere Hüsrev Paşa'nın divan kâtibi Said Bey tayin buyrulmuşlardır. Bu gazete vükela yâni, bakanlar kurulu üyelerine, komutanlara ve ileri gelen memurlara, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bulunmakta olan muteber kimselere, âyanlara, ecnebi sefaretlere her hafta dağıtılırdı. Baskı sayısı beş bin tane civarındaydı. (189)

Takvim-i vekayii'n ilk nüshasında yayımlanan giriş yazısında durum ve olayların hükümet üzerinde hasıl ettiği tesirlerin çeşitliliği ile yine halk ile hükümet

arasında ortaya çıkmakta olan ihtilafları yok etme ve hükümetin yapmış olduğu çalışmaların doğrudan ahaliye haber vermek lâzım geldiği arzusunu itiraf saymak mümkündür. Öte taraftan da yukarıda sözünü etmiş olduğumuz vekayi'deki mukaddeme yâni giriş yazısı, basında Osmanlı devletinin ilk defa kendisini gösteren hâli olması münasebetiyle bu yazının tarihi siyasimiz bakımından da önem taşıdığı inkâr kabul etmez.

Bu mukademe'yi aşağıya, manâyı bozmayacak şekilde sadeleştirme suretiyle alıyor ve sayfamızı süslemiş oluyoruz:

> Tarih denilen ilm-i fen, bu dünya hayatında vukubulan halleri vakti ve zamanı içinde tesbit ve anlatmaya çalışmaktan ibaret ve de, geçmişten ahaliye hisse çıkartacak bilgiler ulaştırma vazifesini üzerine almış yoldur. Bu ilmin faydası o kadar da fazladır ki, hattâ bazı âlimler, tarih ilmi, devletin kanunlarını hafızada tutan, milletin ahvalini lâyık olduğu vacibiyet derecesine yakın bulduklarını açıklamaya kadar gitmişlerdir. Meşhur yazarlardan "Lâmiye" adlı eserin şârihi, Safdi'nin söylediği gibi, Abbasi devleti döneminde h. 422/1030 senesinde halifeliğe getirilmiş bulunan Kaim Abbasi devrinde, Hayber yahudileri neslinden bazıları güya dedeleri ve sonraki nesilleri, Hayber fethinin hemen ardından yazılmış ve haraçdan hariç tutulduklarını belirten ve Hz. Ali'yül Murtazaya ait olduğunu ileri sürdükleri bir yazıyla, şahid olarak da Saad İbni Muaz ve Hz.

Muaviye'yi gösterirler. (190) Bu yazı sayesinde de, divandan senette yazılanların yerine getirilmesini talep ederler.

Halife kendisine ulaşan bu talebe karşılık derhal icabet kararı verir. Ancak bu talebin bir nüshasını gören o devrin reis ülküttabı makamında bulunan Ebul Kasım bir Mesleme adlı zâta, bir şüphe gelip bu sırada tarihçi olarak nam yapan Hatibi Bağdadi'ye iddiaya senet olan kâğıt gösterilir. Tarihçi Hatibi; bu senet sahih değildir, çünkü "Hayber kalesinin fethi h. 7. senede, gerçekleşmiş, Hz. Muaviye'nin ashabdan sayılması h. 9. yılında vukubulmuş Saad hazretleri ise, h. 5. yılında ahirete intikal ettiği içinde bu tarihlerdeki uygunsuzluk, senedin sahih olmadığının delilini teşkil eder." cevabını verir. O yahudilerde bu ispata karşı bir cevap verememişler. Kâğıdın düzme olduğunu itiraf etmişlerdir.

İşbu nakledilen rivayetteki husus, tarih ilminin pek lüzumlu olduğuna şahadet eden kuvvetli bir delildir. Bu bakımdan eskiden islâm devletlerinde ve diğer devletlerde bu ilime itinaya gayret gösterilip, müfessirlerden ve hadisçilerden İbni Kesir, İmam-ı Suyuti, İbni Cevzi, Kadı Beyzavi ile İbni Haldun gibi büyük zevat ve hükümlerde dirayet sahibi tarihler kaleme almışlardır. Buna bağlı olarak da, Osmanlı devletinin de büyük dikkat, itina göstererek, önceleri şehnameci adıyla, daha sonra da vakanüvis denmek şekliyle ku-

rulan makamlara bağımsız bir şekilde, tarihin yazılması görevi verilmiştir. Bu yazılanlar üzerinden, otuz yıl kadar geçince bastırılıp halkın okuyup öğrenmesi eskiden beri yapıla gelmiştir. Naima, Raşid, Subhi ve İzzi, Vasıfın tarihleri bu söylediklerimizin şahididir. Lâkin kötü vakaların meydana geldiği zamanda neşir ediş ve duyuruş, hakiki sebebin, gizli kalması gerektiğinde insanın tabiyatında (191) var olan, hakikata varmak, bilmediğine itiraz etmek üzere cibilliyet taşıması yüzünden, ortaya çıkan bunca iç ve dış işlere ait değişikliklere ve diğer durumlara devlet erkânının hayal ve hatırına gelmemiş büyük muammalar gibi çeşit çeşit manâlar verileceği malumdur. İşbu kıylü kaale sebep olacağından nâşi halkı bir miktar mazur tutmak mümkünse de, bu vaziyet cahilâne dedikodu yapanlara hesap sorulmağa ve ithama sebep olacağından aslı esası olmayan hususlarda devletin bütün tebasının huzurunu bozacak, güçlü görüntüsünü giderecek bir şeydir. Beldelerde yaşamakta olan ahali pek vahim vesvese ve kötüzan dağdağasından, kurtularak bu yüzden asayiş-i umumiyenin, seçme ve büyük padişahlardan olan Sultan 2. Mahmud'un merhametli, şefkatli idaresi halkı malâyaniden kurtararak, iyi bir şekle koyması mümkün olmuştur. Bu hususlar Babıâli'deki meclis-i meşverette, vezirlerle devlet adamları ile konuşulduktan maada, şurâ'ya vazifeli âlim ve memurlarla da müzakere edildi. Ülkenin dış ve iç meselelerine ait işlerde hiç bir gecikme yapılmadan

hakiki sebepleri ve icabat-ı zaruriyi bildirmek suretiyle halka duyurmak böylece, ahali hakikatın tamamına dair bilgi sahibi olup, eskisi gibi de kimilerinin çıkardığı asılsız esassız sözlerden çıkardığı manâlara kulak vererek ızdıraba duçar olmayacakları pek açık olmak üzere görülecektir. Ayrıca bütün fenlere ve ilimlere, erzak ile mallara (192) velhasıl ticarete ait maddelere de neşriyatta yer verilecektir. Padişahımız efendimiz, merhameti ile ve tebaasının her halini düşünen asilâne davranışıyla emir vermiştir.

İstanbul'da mevcud olan basımhaneden başka bir basımevi daha yapılması kararlaştırılarak, meydana gelen vakaları çeşitli lisanlarda basarak neşredip duyurma, padişahın isteği olarak da ve yüksek müsaadeleri dairesinde İstanbul'da tab olunarak (193) basılan daireye de Takvim-i Vekayiname-i Amire adı verildi. Mekke payelilerden vakanüvis şeyhzade Esseyid Es'ad Efendi nâzır, Babıâli'den idari işlere ait vukuat ve bab-ı seraskeriden askerlik ile alakalı meseleler için her gün özet yapılarak haberi nâzır tarafından verilmek hizmetine, esas vazifelerine zarar vermemek şartıyla amedi kaleminden elân küçük evkaf hocası Sârım Efendi, vazifesi dolayısıyla seraskerlik de bulunan hacegândan valide kethüdasızâde Said Bey tayin olunmuştur. Tâbi olunacak emirler ikiye ayrılmış olup, bir kısmında iç ilerinde resmiyeti olan ve devlete ait meselelere müteallik olan vakaların basımına, ikinci kısmı ise resmiyete dayanmayan

dışarıda bulunan kaynaklardan alınan bazı haberleri, sanayi ve ticarete dair bilgileri kapsayanları vaktin icab ettiği hal ve vakitçe dünya aynasında yüz gösteren işlerin yazılmasına müsaade verilmiş bu bilgilerden istifade etmek isteyenler yıllığı 120 kuruşa alabilmesine ruhsat verilmiştir."

İşte böylece 1247/1831 senesinde Osmanlı matbuat hayatı başlamış, ahali ile devlet arasında bir haberleşme kapısı açılmıştı. (194)

İşkodralı Mustafa Paşa isyanını takıp ve görünüşte ihtisap usûlünün tatbikinden çıkan Şam meselesi ile Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali paşa hadisesi yavaş yavaş İstanbul'da görülmeye başlamış olan batı usûlüne eğilim teşebbüslerine şahid olunmaktaydı. Bilhassa Kavalalı hadisesi büyüdükçe İstanbul daha çok sarsıntıya maruz kalıyordu. Kavalalı Mehmed Ali paşa, ordu donanma kuruyor, Mısır'ı büyük bir ticaret merkezi haline getirerek yüzmilyondan fazla gelire sahip bir devlet şekline yükseltiyordu. Osmanlı devleti gibi koca bir imparatorluğun içinden, o devletin dahi sahip olamadığı medeni şekilde yaşamakta olan bir bağımsız devlet çıkarmağa uğraşıyordu. Başka bir deyimlede padişah, kendi kölesine, vâlisine mağlup oluyor, Mehmed Ali, Avrupa ve bilhassa Fransa ile İngiliz basını yardımıyla maksadını temine gayret sarfediyordu. Bu vaziyet, bize Avrupa halkının düşüncesini paylaşarak onları kazanmaktaki kuvvet artışımızı ihsas etmiş oluyordu.

Sultan Mahmud, Nizip'de aldığı mağlubiyetin acısını bizatihi nefsinde hissetmişti. Rusya'nın uzatmış olduğu himayeci elini, Hünkâr iskelesi antlaşması adı altında yakalama mecburiyetine düşmüş oluyordu. Kendisinin bir vâlisinden, eski düşmanına dehalete mecbur kalıyordu, ne yazık! (195)

-3-

Tanzimat-ı Hayriye: Sultan 2. Mahmud, meşrutiyete doğrumu gidiyordu? Padişahın her iradesinden tenbelliği görünmekteydi, bir itirafname, adalet fermanları, adi emirlerden sayılan, Sultan 2. Mahmud'un halk ve taassup karşısında iyi göstermeyen vakalardan bazıları, bir kısım işlerinin ve teşebbüslerinin faydalıları, Reşid Paşa'nın memuriyetinin ilk dönemi: devleti âliyede yegâne bir devlet adamı ve siyasi yetişiyor-Padişahın resmi meselesi, resim asma alayı ve bunun tesiri-Paris sefiri Reşid Bey'in esas vazifesi: Devleti âliye eski tarzı terk ediyor, Maliye nâzırlığı, divan-ı ahkâmı adliye ve dâr üş şurâi Babıâli meclislerinin tertibi ve kurulması-Engelhard'ın dediği iki meclis. Bu meclislerin tertibi ve kuruluşu, hariciye ve dahiliye memurlarının biribirlerinden ayrılması-Rütbelere dair yeni teşrifat-ziraat, sanaat ve ticaret meclislerinin kuruluşu-Memurlara maaş verilmesi-Feragat ve intikale dair yeni nizam-Rüşdiye okullarının kuruluşu-Sultan 2. Mahmud'un vefatı.

Türkiye ve Tanzimat adlı eserin yazarının: "Kendi tebasının lânet ve nefretine duçar olan Sultan 2. Mahmud, bir ara şiddetini azaltarak, daha yumuşak davranmaya başladı. Devletin işlerini yalnız başına idare etmekten bir anda vazgeçti. O kararı verene kadar, dışişlere ait evraklar saraya gelmekteyken yayımladığı bir emirle bundan böyle Babıâliye reisülküttap efendiye gönderilmesini bildirdi. (1) Öte taraftan adetâ kendisinin selahiyetlerinin ortağı mesabesine gelecek iki meclisin kurulmasına müsaade etti. Bu tarz idare, hükümdarın mutlak hâkimiyetine karşı bir ademi merkeziyet idi. Yâni merkeziyet idaresini terk sayılabilirdi. Diğer bir tabirle de, meşrutiyet görüşüne kapı açma şeklinin başlangıcıydı." (1) Hariciye nâzırı olan zat (196) Sözlerindeki ifadeye bakarak bunları tarih sayfaları içinde araştıralım. Hakikaten Sultan 2. Mahmud'a harici ve dahili işlerin çokluğundan nefret etmekten ziyade bir tenbellik gelmişti. Tarih-i Lütfi'de yer alan iradelerinde hemen hemen hepsindeki halet-i ruhiyesi bunu gösterir. Mutlakiyet, emru irade zamanlarında kendisini mesuliyetsiz saydığı zannına kapılsa da, yayımlanan emrü irade tatbikata girip kötü netice verdikçe kendisinden daha mutlak ve müstebid kesilmiş olan bir başkasının yâni hâkim olmak istediği umumi düşüncenin karşısında mesul sayıldığını bütün şiddetiyle anlar. Onu bulunduğu vaziyetten ancak halk önünde mükafatlarla taltif ettiği ve başına toplamış olduğu taraftar kitlesi kurta-

rır. Biz burada, sosyal felsefeye girişmekten ziyade, tarih sahifeleriyle maksadı açıklamaya çalışacağımızdan, 2. Mahmud'un 1246/1831 tarihinde Diyarıbekir vâlisi Ebu Labud Paşa'nın azli münasebetiyle Babıâli'ye gönderdiği iradeyi buraya alarak, samimi bir itirafname olan ifadesini nazarı dikkatle sunuyoruz:
İrade Sureti (Tarih-i Lütfi 3. c. 149. Sh.197)

"Yalnız Ebu Labud Paşa'nın defedilmesiyle Anadolu'dan zulüm kalkmaz. Anadolu ahalisinin hali pek yamandır. Fâkirlerin vaziyeti böyle iken devleti âliyemiz belâlardan kurtulamaz. İşte çekilen zorluklar ve meşakkatın bütün sebebi fukaranın feryat ve figanıdır. Sen ve memurların baş başa verip,bu mezalim ve taarruzun hafiflemesi ne şekilde mümkün olabilecekse tedbiri çaresine gayret edesin, Fukaranın refah ve asayiş durumu düzeltilmedikçe bütün işlerin sarpa saracağı açıkça görünüyor. İşte hakiki sebep mezalimden çıkıyor."

Sultan 2. Mahmud bu iradesiyle Anadolu'yu yakıp kavuran mezalimin karşısında dikilmiş sessizce bir heykeli seyreder gibi memleketin durumun idraki içinde olduğunu itiraf ediyor. Halbuki <tarihinde pek güzel yazdığı gibi> o zamanlar zulümlerin defedilmesi için ismi var, te'siri yok hükmünde olan ve de pek bilinen <adalet fermanları>ndan başka alınacak bir tedbir bulunamıyordu. Bu fermanlar, artık bir adi emirler hükmüne girmişti. Mülki idarenin esaslı bir metin üzerinde olması, zararları ispatlanmış iltizam-ı

memalik usûlünün devamı bu neticeyi getirmişti. Bir de bu fermanları götüren memurların yol masraflarını ve sürdükleri hayvanların ücretleri ve haber verme ücretleri fukaranın sırtına yüklenmiş olduğundan, zulûmü def için alınan tedbirler başka bir sıkıntıya sebep oluyordu.

Sultan 2. Mahmud'u mutaassıp halk karşısında hatalı gösteren nüfus sayımı, gayri müslimlerin mabedlerinin tamir yapımına müsaade, Hocapaşa ile Cibali gibi pek büyük yangınların çıkması, fes'in yayılması gibi haller ile Mısır meselesinin aldığı vaziyet, ezeli ve ebedi düşmanımız olan Rusya ile yapılan antlaşma, Sırbistan'a imtiyaz verme durumuna düşme, Yunanistan'ın bağımsızlığının tasdiki gibi vaka aralarında birinci defa olarak, İstanbul'dan (198) İzmit'e kadar bir posta yolu yapılarak, padişah tarafından bizzat açılışının yapılması, İstanbul'dan Edirne'ye kadar başka bir yolun yapımına başlanması, Anadolu, Rumeli taraflarında yedek asker teşkilatlarının kurulması, geçiş nizamnamesinin tatbiki, mekteb-i harbiyenin tamamlanması, ilmi, askeri ve erbabı kalemin rütbelerinin bir nizama bağlanması, iftihar nişanlarının verilmeye başlanması, bunların vezir, vükelaya verildiği gibi patrik ve hahambaşılarına verilmesi, Paris Londra ve Viyana'ya kalıcı sefirler gönderilmesi, Babıâli'deki tercüme kalemi'nin kurulması gibi icraat ve faydalı teşebbüslerde yapıla geliyordu.

Fakat bu dönem içinde en mühim olan Reşid Bey gibi bir zâtın ortaya çıkmasıdır. (1)

(1) Mustafa Reşid Paşa: 1214/1799 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Sultan 2. Bayezid Hân vakfiyesinin Ruznamçecisi Mustafa Efendi isimli bir zattdır. İlim yolu başlangıcına pederinden girişmiş, yüksek ilimleri ise Bayezid camii şerif müderrislerinden tahsil eylemiştir.

"Bir Türk Diplomatının Siyasi Evrakı" isimli eserde okunduğuna göre, 1230/1814 senesinde eniştesi Ispartalı Seyid Ali Paşa, serasker ünvanı ile Mora'ya vazifeli olarak gönderildiğinde, Reşid Bey beraber gitmiş, 1236/1814'te Ali Paşa Bursa, Kocaeli mutasarrıflılarında vazifeliyken, gizlice İstanbul'a getirtilip sadaret uhdesine verilmiştir. Tabii enişte paşa Reşid Bey'i sadaret mühürdarı olarak istihdam etmiştir. O sıralarda mühürdarlık vazifesi resmi surette tevcih olunan makamlardan bulunduğundan henüz devlet kaleminde vazife almamış olan birinin yapmasını çok görenler olmuştu. Ancak eniştesi kendisinin bu işe dair liyakat ve iktidarını daha önceki deneyimlerden bildiğinden çok görücülerin ifadelerine zerre kadar önem vermedi. Çünkü Reşid Bey'in bu ikbali çok sürmedi. Reşid Bey, sadrazam Seyyid Ali Paşa (199) 1250/1834'te bu Reşid Bey divan-ı hümayun amedçisi iken Fransa devleti nezdine ilk defa mukim sefir ola-

rak tayin edildi. Bu zat eski sadrazamlardan merhum Büyük Reşid Paşa'dır.

Sultan 2. Mahmud'u halkın gözünde hoş göstermeyen vakalardan

(1) devam: devletine hayırlı bir kimse idiyse de, devletin mühim işlerini güzelce idaret etmeye iktidarı olan kimselerden olmadığından az bir vakit sonra azledilerek, Gelibolu'da ikamete mecbur kılınmıştı. Reşid Bey, eniştesinin bu azli üstüne, Davudpaşa'daki evine çekilmiş, servet sahibi de olmadığından zaruret içinde yaşamıştır. Ancak çok geçmeden Mısır divanı efendisi olan İbrahim Efendi isimli birinin kızıyla evlenerek kaim pederinin Kandilli üstünde bulunan evine iç güveysi olarak girmiş ve Ali Paşa'nın Filibe'den bir ay tedavi için Maltepe'ye gelerek, vefatının vukuundan sonra hanımını boşayarak, merhumun müstefreşelerinden biriyle evlenmiştir. <Pek garibdir ki Reşid Bey, yeni hanımı ile beraber yaşamakla birlikte Babıâli kaleminden birine çırağ buyrulmasını istida eden dilekçesini üç defa padişlaha sunduysa netice alması mümkün olmadı.> sonunda eniştesinin sevdiklerinden beylikçi Köse Akif Efendi'ye müracaat ederek delalet buyurmasını istirham etmiş, bu sayede de Babıâli mektupçu kalemine tayini çıkmış. Burada kısa zamandaki üstün başarısı kendisini herkesin takdir etmesine mucib olmuş ve yazı ve okumada gizli evrakların kendisine verilmeye başlamasını görüyoruz.

1244/1828'de Rusya savaşında sadrazam Benderli Selim Paşa'ya mühürdar olarak tayin edilip Şumnu'ya gitmiştir. Bu görevine de ek olarak telhis muharrirliği tevcih olunmuştur. Reşid Bey'in Şumnu'dan yazdığı telhisler, padişah Sultan 2. Mahmud'un bir hayli dikkatini çekmiştir. Padişah, sadrazamından gizlice bu telhisleri kimin yazdığını sormuş olduğu pek yaygın rivayettir. 1245/1829'da Ruslarla yapılacak mütarekeye sadrazam ve serdar-ı ekrem Reşid Mehmed Paşa (200) biride zamanın lisanı ile alafranga tâbir ettiği Avrupai muamelat ve icraat idi. Meselâ: askeri ve mülki idareden bazılarına padişahın resminin gönderilip asılmasını temin bunların arasında sayılır. Bu mevzuda Tarih-i Lütfi'nin 4. cildinin 50. sh. de görülen tafsilat bilhassa dikkat çekicidir.

(1) devam: Reşid Bey ile ordu memurlarından olup, daha sonra hariciye müsteşarlığında ve mükerreren Paris ve Londra sefaretlerinde bulunmuş olan Nuri Bey'i yollamış ve Edirne'de yapılan sulh antlaşmasında Reşid Bey serkâtip sıfatıyla murahhaslarımız maiyetinde bulunarak, musalehanın sonunda Rusyalı tarafından verilen resmi hediyeden bir kıta mücevher yüzük, bir altın saat, bir samur parçası tulum almıştır.
Sulhden sonra sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın teklifiyle amedçi odasına memuriyeti padişah tarafından tensip kılınmıştı. Bu sırada reisülküttap Pertev Efendi'nin gizlilik taşıyan işlerinde büyük iltifatlarına nâil olan Reşid Bey, 1246/1930 yılındaki Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın

Girid adasına yardımını sağlamak için gönderilen Pertev efendiye refakat etmiştir.
1247/1831'de İşkodralı Mustafa Paşa gailesi genişledikçe amedi divanı reisi Akif Efendi, Pirlepe'de bulunan sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın yanına gönderilmesine karşılık, Reşid Bey amedçilik vekâletine tayin edilmiştir. Bahse konu gailenin patlaması üzerine İstanbul'a avdet eden Akif Efendi, başka bir vazifeye tayin olunarak, amedi divanı hümayunu asaleten Reşid Bey uhdesine verilmiştir. 1248/1832'de Tophane-i âmire müşiri damat Halil Paşa refakatiyle Mısır'a 1249/1833'te Mısır vâlisi Mehmed Alizade İbrahim Paşa ile müzakereye selahiyetli olarak Kütahya'ya gitmiştir. Bu sırada bazı bedbahtlar Reşid Bey aleyhine isnatlarda bulunmuşlar ve padişahı dahi kızdırmışlardı. Padişahın yakınlarından bazı kimseler hamiyyet göstererek, tahkikat yapılmasını tavsiye ederek, bu tavsiyenin yerine getirilmesi sonunda neticede kurtulma gerçekleşmiştir. (201)

Yeni mülki ve askeri nizama itina edildiği sırada alafrangaya dair bazı hususların dahi yerine getirilmesi düşünülme ve faaliyeti ise görülmeğe başlamıştı. Bu icraatın içinde sayılan padişahın resmi askeri ve mülki dairelerin duvarlarına asılma için gönderilmeye başlandı. Resmin asılması için

(1) devam: Reşid Bey, 1250/1835 tarihinde ilk defa olarak Osmanlı devleti tarafından Fransa nezdine kalıcı elçi tayin

olunmuştur. Maiyetinde mösyö Kavir adlı bir tercüman vardı.

O zamanlar şimdiki gibi nâkil vasıtaları olmadığından karadan tahika denen arabalarla gitmeğe ve Macaristan ile Avusturya'dan geçip, bu ülke siyasetçilerini ziyarete mecbur olmuştu. Avusturya devletinin o dönemdeki başvekili bulunan meşhur Meternih, Reşid Bey'i lâyık olduğu şekilde karşılayıp, görüştü. Doğu meselesinin çıkış sebebi ve elân devam etmekte olduğunu söyledi. Prens Meternih Reşid Bey'in şerefine bir ziyafet düzenleyerek alakasının derecesini göstermişti. Prens Meternih burada Reşid Bey'in koluna girerek, kendisine büyük bir saygı beslemekte olduğunu gösteriyor, şark meselesine dair ufak tefek, masallar söylüyordu. Reşid Bey, o andan itibaren Fransızca'yı ileri seviyeye getirmesinin şart olduğu kararını vermişti.

Reşid Bey'in biyografisinde şu kısım pek mühimdir: Reşid Bey Paris'teki vazifesini güzel bir şekilde sürdürürken Fransızca lisanını ilerletmek hususunda büyük çaba ve gayret gösterir. Öte taraftanda Avrupa'da rastladığı ve gördükleri kendisini intibaha getirip, medeni teşekkülat, faydalı tesislerin kurulup da işletilmesinden tutunda, devlet idare tarzına ve devletler hukukuna, muamelet ve malumatına dair tetkiklerde bulunmaktan hali değildi. Reşid Bey 1251/1836'da izinli olarak İstanbul'a gelmiş ve padişahın huzuruna

çıkarak, büyük elçilik ünvanını ve de bir çok iltifata nâil olmuştur. Paris'e dönmekteyken, amedçilik uhdesinde bulunuyordu. 1252/1837'de sefaret görevi Londra elçiliğine tahvil edilmiştir. Bu seferde hariciye nâzırlığı müteşarlığına terfii yapılmıştı. Pertev Paşa'da padişah indinde beğenilen ve makbul bir kimseydi. (202) görmeğe pek değer olan büyük gösterişlerin sergilendiği resmi geçidler yapıldı. Komutanlar ve subaylar nişanlarını takmışlar sırmalı resmi elbiselerini giymişler sabah erkenden Hassa müşiri Fevzi Paşa silahhanesinde toplanarak yeni çıkan sancaklı sandallarla gelen bir tabur bahriye askeri, iki tabur hassa, üçer kıta top ve mükemmel mızıka ile İngiltere kralı 4. Gilyom, Reşid Bey'in devlet-i âliyenin mevcudiyeti siyasiyesinin ve mülkiyetinin tamamiyetinin muhafazasının temini halinde Avrupa'nın bundan ne kadar fayda ve menfaat kazanacağını ileri sürüp güzelce ikna etmeğe muvaffak oluyor, Reşid Bey'in nezaket dolu davranışları ile Fransa ve İngiltere'de, Türk dostu olma arzusu hamleleri başlıyordu. 1253/1837'de hariciye nâzırı olan Ahmed Hulusi Paşa vefat edince Reşid Bey'e paşalık verilmemekle beraber, vezirlik ve müşir-i nezarete tayin edilmiş ve rütbesine mahsus nişan, kılıç ve diğer eşya Londra'ya gönderilmiştir. Bu arada da Pertev Paşa talihsizliğe duçar olmuş, Edirne'ye sürülmüştü. Reşid Bey, hariciye nâzırı sıfatıyla İstanbul'a gelmişse de Pertev Paşa'nın rakibi Akif Paşa, Sultan Mahmud'a: "devlet-i âliyenin Avru-

pa devletleriyle vaki münasebetlerinde var olan önem hasebiyle Paris ve Londra'da, tanınmış ve oraları bilen sefirler bulunması lâzımdır" yollu telkinleri üzerine Reşid Bey'e paşalık verilmiş, buna ilave olarak da büyükelçilik ünvanı tanınmıştı. Hemen de Paris'e gönderilmişti. 1254/1838'de Akif Paşa'da talihsizliğe uğrayarak çekilmek durumunda kalmış, Reşid Paşa'da İstanbul'a koşmuşsa da, az sonra yine sefaret görevi ile Londra'ya gitmiştir.

(1) O zaman büyük ve küçük devlet adamları iki partiye bölünme durumundaydı. Bir bölümü Pertev Paşa'ya, diğer bölümü Akif Paşa'ya taraftardı. Reşid Bey dahi o hengamede Pertev Paşa tarafına dahildi.

Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışında Reşid Paşa Paris'te bulunmaktaydı. Fakat saltanat değişikliğini Londra'dan Paris'e geldiğinde duymuştur. (203)

Beylerbeyi sarayı arkasında ve bir taburu Nuh kuyusu caddesinde ve iki taburu Mehmed paşa köşküne harbiye taburu içkışlaya ve altı kıta top ile bir alay suvari Haydarpaşa sahrası ütüne, bahriye taburu Bağlarbaşında mükemmel top ve mızıkalarıyla beraber iki sıralı saf halinde saygı selâmı ve saraydan kışlaya kadar, kırkar adım fasılalı suvari ve piyade karakolları resmi bekler oldukları halde

(1) devam: O zaman Paris elçisi Fethi Paşa adlı bir zattı. Reşid Paşa, Paris'te kral Lui Filip'in huzurundayken vakayı haber almış. Kral Filip derhal verdiği emirle bir gemi tahsis etme yolunu açmışsa da, Reşid Paşa nezaketle red edip, Marsilya yoluyla İstanbul'a ulaşmıştır. Hüsrev Paşa o sıralarda makamı sadarete geçmişti.

Reşid Paşa'nın bu tarihten sonraya ait tercüme-i hâli bölümü kitabın metninde mevcut olmasıyla beraber burada bir özet şeklinde tekrarı yoluna gidildi: "Gülhane hattı hümayununun okunmasından sonra 1257/1841'de İstanbul'a getirilip, Edirne vâliliğine tâyin edilmişse de, hastalığı münasebetiyle gidemeyip, yine Paris sefirliğine avdet etmişti. 1261/1845'te 2. defa olarak hariciye nezâretine 1262/1846'da sadarete geçmiş, ancak 1264/1848'de görevinden alınmış, 3 ay 9 gün sonra yeniden sadarete getirilmiştir. 1268/1852'de infisal edip, meclis-i vâlâ reisliğine geçerek, aradan geçen 41 gün sonra 3. defa sadrazam olmuştur. Beş ay sonra ayrılmak mecburiyetinde kaldığı sadaretten 3. defa hariciye nâzırlığına getirildiğinde 1269/1853 tarihine gelinmişti ve 1271/1854'te, 4. defa makamı sadarete gelip bu sadareti altı aydan az sürmüştür. Mısır vâlisi Said Paşa'nın daveti üzerine de Mısır seyahatine çıkmıştır. 1273/1856'da 5. defa sadrazam oldu. 9 ay 7 gün sonra bir daha vazifeden alındı. Tanzimat meclisi başkanlığına geçti ve 1274/1857 senesinde 6. defa sadrazamlığa geçmiş ve

aynı sene irtihali dâr-ı beka eyleyip, Bayezid camii bitişiğinde Okçular başındaki özel türbeye defnolunmuştur. (204)
komutan ve subaylar ata binmiş ve altmış kadar nefer ve çavuşlar yürüyerek, önde olarak resmi taşıyan paytonun binek taşına yanaştırılmasıyla, konulacağı yere asmak üzere, hassa feriki Fethi Paşa ile Haremeyn mutasarrıfı Nuri Paşa, gerek hassa ordusu, gerekse mansure-i Muhammedi ordusu müşirleri paytonun önünde, kurenadan İzzet Bey ile serasker Hüsrev Paşa arkasında olduğu halde Selimiye kışlasına gitmişlerdir. Padişah merasim kıtasını seyretmek için deniz yolundan kışlaya teşrif eylemişti. Yolculuk sırasında tabur ve alayların hizasına gelindiğinde, mızıkalar eşliğinde resmi selâm ve hürmet yapılarak kışlaya yakınlaştırıldığında vezirler ve komutanlar atlarından inerek padişah resmini alarak hazırlanan yere konulduğunu ve kurbanlar kesildiğini, arkasından Aziz Mahmud Hüdayi tekkesi şeyhini ellerini kaldırıp dua ederek, Sünbüliye tarikatından meşhur meşayiherinden Yûnus Efendi fatiha çekti. Hemen 21 pare top atılmış ve ihtiram duruşunun nöbet atışı olarak bir miktar tâlim yapıldıktan sonra da, resmin önünden mevcut asker geçirilmiş ve o akşam Selimiye kışlasının içi, dışı kandillerle donanarak, havaya da fişekler atılmıştır. Bir kaç gün sonra Babıâli'ye gönderilen resim alayı da, görülece şeydi.

(1) devam: Meclis-i vâla, maarif nezareti, mekteb-i rüşdiye, encümen-i dâniş, Takvim-i vekayii, heyet-i tedrisiye-i islâmiye, salname-i resmi gibi önemli müesseselerin kurulmasında memleket irfanına kalemiyle de hizmet ederek, özetlersek resmi lisanı ıslah ederek sade bir şekle bağlayabilmiştir. Edebiyat tarihimizde bir özel dönem sahibi olan Şinasi merhum, Mustafa Reşid Paşa'nın kadirbilirliği ile encümen-i dânişe aza olmuş ve lisanımız bir taraftan resmiyetteki gerililikten kurtulurken öte taraftan da Şinasi mehumun kalemiyle Avrupa düşüncesi edebiyatına açılmağa başlamıştır.

Reşid Paşa vefatı esnasında altmış yaşındaydı. Altı defa geldiği vezareti uzma makamında toplam yedi sene, bir ay, on altı gün hariciye nezaretinde dört göre koltuğu işgal etmiş, beş sene yedi ay, yirmi gün, çeşitli defa çeşitli ülkelerde ve diğer hizmetlerde yirmi sene kadar bulunmuş Osmanlı devletinde yegâne bir siyasetçi adam imtiyazını elde etmiştir. (205)

Resmin asılması o devrin mutaassıp kimseleri nezdinde pek fena telakki edilmiş, her günden güne itirazların tevilâtı, hâtta Arabistan bölgesinde kötü tefsire sebep oldu. Sultan Mahmud'un vefatından sonra bu resimler kaldırılmıştır.

Tarih-i Lütfi'ye göre Paris'e kalıcı sefir tayin edilmiş bulunan amedi divanı hümayun Reşid Bey'in esas memuriyeti: "Devlet-i âliye aleyhine olarak, yunanlılarla Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa gaze-

telerine yazdırdıkları isnadatı cerh ettirerek Avrupa efkâr-ı umumiyesini lehine imale etmek, onun için bir taraftan sefirler ile münasebet ve sohbetlerde bulunarak diğer taraftan da devlet-i âliyenin eski usûlü terk ederek, Avrupa'ya tatbik etmeğe başladığını, yayınlayıp duyurmak, bunlardan başka zamanın en mühim meselelerinden olan Mısır meselesi hususunda Mehmed Ali (1) Paşa'nın kuvvetinin kırılmasıyla, Cezayir'in geri alınmasına çalışmaktı.

(1) Mehmed Ali Paşa: Mısır idaresini yeni şekil ve güzelliğe çevirmekle yapmış olduğu ıslahatçı yenilik ve siyasasında yolun başlangıcını medeniyet hedefine açan zattır. 1183/1770 tarihinde Arnavutluk'ta, Görüce civarında bulunan bir köyde dünyaya gelip kendisi çocukken babası her nasılsa (206) vatanını terk ile ailesini de yanına alarak Kavala'ya hicret etmiş. Mehmed Ali burada büyüyüp, tütün ticareti ile iştigal etmeye başlamıştı. Mısır'ın Fransızlarca istila edilmesi sonrası içine yuvarlandığı halden kurtulması için asker yazıldığı sırada Mehmed Ali'de Arnavut askeri temin ederek o tarafa gitmişti. Orada Arnavut askerlerinin başı olarak bulunan, Poyanlı Hasan Paşa'nın maiyetine girmişti. Ebu Kır savaşlarında fevkalade büyüklükte cesaret sergilemiş, böylece büyük bir şöhrette kazanmıştı. Böylece de itibarı yükseldi. Mısır vâlisi bulunan Hüsrev Paşa, Arnavut askeri ve Mısır memlükleri üçgeninde çıkan anlaşmazlıklar hasebiyle çok önemli bir mevkie yükselme vaziyetine gelmişti. Ağır ağır Arnavut askerlerinin başı olma yolunu tutmuştu. Artık bu kuvveti

istediği gibi kullanabilmeyi sağlamaya muvaffak olmuştu. Hüsrev Paşa bu çekişmelerin üstesine ağırlığını koyamayınca Mısır'ın idaresi müthiş bir karışıklık içine düştü. Mehmet Ali askeri zaptı rapta alıp, Hüsrev Paşa'ya işten el çektirdi. Memleket idaresini eline almış, vaziyeti babıâli'ye bildirmiş, onlar ise, Mehmed Ali'yi vâli yapmakta bir mahzur görmemişlerdi. Böylece Mehmed Ali, 1215/1801 tarihinde rütbe-i vezarete nâil olarak resmen Mısır vâlisi olmuştu.

Asayişin yeniden kurulabilmesi için, Mısır yeniçerileri demenin makul sayılacağı kölemenlerin varlığını izale etmesi de başarıdır. Bütün islâm memleketleri içerisinde muntazam askerler tertibini başarmıştır. Oğulları İbrahim (207)

Esasında Osmanlı devletinde eski usûlü terk etmek niyeti ara sıra tatbike konurdu. 1253/1837'de maliye nezaretinin kurulması ve mühim olup yine yanı senede ahkâm-ı adliye ve şurâ-i Babıâli adlarıyla iki meclisin kurulduğunu görüyoruz. Engelhard'ın "adetâ hükümdarın hukuk ve selahiyetine iştirak edecek surette iki meclis" dediği bu kaydı geçen meclislerdir. Bu bakımdan elde mevcut malumata göre bu iki meclisi tahlile alalım:

1252/1836'da Sultan Mahmud, askeri işlerin müzakeresinde kolaylık temini için babıseraskeri'de, Dâr-ı Şurâ-i Askeriye adıyla bir meclisin toplanmasını emredip, özel bir daire yapılıp da içi de döşenmiştir. Bundan başka, "Mesalih-i İbadın bizzat rüyet ve

tahkiki ve verilen arzuhaller ile, evrakı sairenin mütalsa ve tetkiki meyanında huzur-u sadrazamide mutad olan divân tertibi usûlü bir zamandan beri metrük kaldığı halde, mezkür usulün ihyası..." dahi

(1) devam: ve İsmail paşaların yardımıyla Said Mısır'a ve Nube'ye, Sudan'a doğru topraklarını genişletmeye öte taraftanda savaş ilminde husule gelen bütün gelişmeleri kurmuş bulundukları okullarda, tercüme yolu ile kazandıkları kitaplarla ve Avrupa'dan getirtmiş oldukları eğitimciler sayesinde ileri hamlelere muvaffak oldular. Zirai ürünlerin elde edilmesinde Nil nehri üzerinde yapmış oldukları müdahaleler sayesinde elde ettikleri sulama kolaylıkları, bilhassa pirinç ve pamuk rekoltesinde pek büyük istihsale sebep olurken, şeker kamışı ile bazı yiyeceklerin de bollaşmasını elde ettiler.

O bölgelerde o zamana kadar bulundurulan bir kaç bin askere ait ulufe (maaşı) karşılayamayan gelir, yukarıda saydığımız Nil'e müdahaleden sonra asla tahmin olunamayacak yüksek rakamlara varan meblağlara yükseldi. Artık Mısır, pek mamur bir memleketi gösteren seviyeye ulaşmıştı.

O sıralarda Vehhabiler bütün Arap yarımadasında hakimiyetlerini kurmaya kısm-ı azâmıyla muvaffak olmuşlardı. Bu başarılar Hicaz yolunu tehdit mesabesine gelince Mehmed Ali Paşa Babıâli'den gelen bir emir icabınca vehhabiler üzerine asker sevki vazifesini yerine getirdi. Bir müddet kendisinin bizzat meşgul olduğu te'dip harekâtını daha sonra oğlu İbrahim Paşa'nın idaresine tevdi ederek, kendisi Mısır'a avdet etti. Altı yıl süren bu te'dip harekatı

nihayetinde vehhabilerin kolu kanadı iyice kırılmış, adeta perişan bir hâle konmuştu. Artık yakın bir dönem içinde yeni meseleler çıkaracak halden mahrum hâle getirme başarısı elde edilmişti. İbrahim Paşa daha sonra Mora'da görülen Yunan istiklâliyeti çalışmalarını durdurabilmek gayesiyle yanında Mısır askeri olduğu halde bahse konu yere gelerek üç sene süren bir mücadele hayatına başlamıştı. Asayişin temininde epeyi faydalı olmuş ancak gemileri Navarin olayı denen vakada yakılmıştı. Girid'in idaresinin de bir ara Mehmed Ali Paşa'nın idaresine verildiğini görüyorsak ta, daha sonra oğul İbrahim Paşa, Suriye bölgesinde bulunan Akka'yı ele geçirip, Babıâli'nin bozuk idaresi yüzünden (208) tatbik mevkiine konulmuştu. Bu pek faydalı teşkilat iki meclis halinde ve daha geniş tarza yükseltildi. Bu hususta aşağıya aldığımız Tarihi Lütfi'deki ibareler dikkatle okunmalıdır: "müşavere hususundaki şartların daha önceki vakitte ehemmiyeti padişah tarafından takdir buyurulmuştur. Tehlike derecesi yükselme istidadı gösteren istibdad anlayışının birinci derecesi kendini göstermekteydi. Devlet idaresinde yalnız başında nefsi ile baş başa idare tarzı sergilerken hiddet ve şiddete bağlılığı müsaid gibi görülmüşken, pek gönül alıcı meziyetleriyle devleti hamiyetkârane davranışlarla ilk defa ve devamlı olmak anlayışıyla Gülhane'de, Ahkâm-ı Adliye ve Babıâli'de, Dâr-ı şur'â-i Babıâli isimleriyle iki tane müşavere meclisi ve bunlarca kullanılacak nizamnameler icabınca devlet ve milletin işlerinin o meclislerde müzakere olunup çare olucu kararlar alınmadıkça tatbike geçilmemesi hususunda irade buyrulmuştur. "Pek açık olarak görülmektedir ki; Sultan 2. Mahmud, mecburiyetten

(1) devam: yüzünden Osmanlı devleti ile onun vâlisi olan Mehmed Ali Paşa'nın arası açılmıştı (!) Mehmed Ali Paşa'nın oğlu, İbrahim Paşa Şam, Adana'yı ele geçirdikten sonra Konya'da sadrazam Reşid Paşa'yı esir almıştı. Kütahya'ya kadar sokulmuş ve Nizib adlı yerde Çerkez Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yenmeyi becermişti. Bu arada Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklikte 2. Mahmud'un vefatı yerine oğlu Abdülmecid'in geçmesi ile meydana gelen yeni şartlar, ecnebi devletlerin işe karışması ile birlikte Mısır vâliliğinin, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve evlatlarına miras yolu ile de, geçmesi şartıyla tevcih edilmiş idi.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1264/1848'de yakalandığı hastalığından kaynaklanan hususlardan dolayı oğlu İbrahim Paşa Mısır vâliliğini iki sene babasına vekaleten yürüttü. Mehmed Ali Paşa, iki sene sonunda İskenderiye'de 1266/1850 senesinde öldü. (Kamus-ül âlam'dan hülasa) (209)

İstibdad idaresinin kendine vermiş olduğu geniş selahiyeti daraltmıştır. Bu mecburiyet, Avrupa'da tatbik görmekte olan siyasi ve idare işlerdeki değişikliği görmekten dolayı idi. Ayrıca istibdad idaresinin bütün boyutu ile zarar verici neticelerinin Cezayir, Mısır, Romanya, Sırbistan'la Mora gibi merkezlerde görülmekte olduğuydu. Çünkü buralarda görülen ihtilâl emareleriydi. Alınan tedbirler bu emareleri değil ortadan kaldırmak, tam tersi netice vermesi, başka hususlardan kaynaklanmıştır. Bu kaynaklardan biri iç

yapıda idareye karşı bir nefret hissinin ortaya çıkmış olmasıdır. Şurâ-i devlet taslağı bir parça daha yontulup, yeni bir tarz-ı makbule haline giriyordu.

Ahkâm-ı adliye adı verilen meclis-i müşavere kurulana ilk önce dahil olan zevatın isimlerini buraya dercedelim:

Reis: Eski Serasker Hüsrev paşa (1)
Aza : Eski kazaskerlerden Eminbeyzâde Abdülkadir bey
" : Evkaf Nâzırı Ziver efendi

(1) Hüsrev paşa: Yan başlık olarak adını belirttiğimiz zat, 3. Selim, 2. Mahmut ve

Abdülmecid hân devirlerinin sadrazamlarından biridir. Abazadır. Çok küçük yaşta enderunu hümayuna alınmış ve orada saray terbiyesi almıştır. 1206/1792 tarihinde kaptanı derya Küçük Hasan paşa ile saray-ı hümayundan çıkıp, kaptan paşaya mühürdar daha sonra kethüda olmuştu. 1216/1802 yılında mirmiran rütbesinde olarak Karahisar'a vâli oldu. Aynı sene Fransızların Mısır'dan kaçırılmaları üzerine eski sadrazam Hurşid paşa maiyetinde iken Mısır'a gelmesiyle iskenderiye muhafızı olmuştu. Mısır kölemenlerinin çıkardıkları karışıklıklarda ve Mehmed Ali'nin fitnelerini bastırmağa muvaffak olamayarak vâliliği bırakıp dönmüştü. Sonra Resmo, Selânik, Bosna, İbrail, Bolu, (210)

Azalar: Sabık Defteremini Said Muhib efendi
" : İhtisab Nâzırı Hüseyin Fâik efendi

" : Duhan gümrüğü emini Mustafa Kâni bey
1. Kâtib;Çavuşzâde Atıf bey
2. " " : Kapı kethüdalarından Muhsin efendi
Dâr-uş Şûra-i babıâli meclisine dahil zevat:
Reis: Bağdat eski vâlisi Davut paşa
Azalar: Erzurum eski Müşiri Es'ad paşa
" : Kadıaskerlerden Çerkeşli Mehmed efendi
" : Tophane eski Nâzırı Arif bey
" : Tenkihat (Bütçe) defteri memuru Ali Raif efendi
" : Eski ruznamçeci Salih efendi
" : Harbiye eski Nâzırı Lebib efendi
1. Kâtip: Eski mektupçulardan Nâsır efendi
2. " : Dahiliye eski nâzırı Akif efendi

(1) devam: vâliliklerinde, 1226/1811 kaptanı deryalıkta, bir müddet şark seraskerliğinde ve 1238/1822'de 2. defa olarak kaptanı deryalık da, seraskerlikte ve 1252/1836 yılında ihtiyarlığından mütevellid tekaüd edildiğinden, bir sene sonra meclis-i ahkâmı adliye riyasetinde 1255/1839'da Abdülmecid hân'ın tahta çıkışında makamı sadarette, 1257/1841 senesinde rüşvet ve hediye alma yüzünden sürgüne gönderildiğinde Tekirdağ'da bir müddet kaldıktan sonra gelerek meclis-i âliye'de,1262/1846'da ikince defa seraskerlikte bulunmuş 1271/1854'te doksan beş yaşını aşmış olduğu halde vefat etmiştir. Bizde yeni tâlim mucididir. Fes giyilmesini merhumun beylik ve bayrak askerlerine yaymasını hatırlamak icab eder. Reşid paşa ile bilinen macerası, kitabın içinde bulunmaktadır. (211)

Yukarıdaki listelerde adları bulunan zevat, 1255/1840 zilhicce/27'de cuma günü hırkai şerif dairesinde, şeyhülislâmla vazifeli vezirler toplanış yapılan duanın ardından şeyhülislâmca yemin törenleri gerekleştirilmiş, arkasından hep birlikte padişahın huzuruna gidilmiştir. Sultan 2. Mahmud İngilizler ile yaptığı ticaret antlaşmasında bulunan tekel idaresinin ve inhisar usulünün kaldırılmasına adeta serbesti'i ticariye'yi ilân eylemiş daha sonraki senede Rauf paşa (1) yı başvekil ünvanı ile işbaşına getirerek Avrupa biçimi bir bakanlar kurulu teşkil etmeye çalışmıştır. Bu hususta çıkardığı hattı hümayunda, Akif paşa (2)nın hastalığından dolayı, devlet işlerine layıkıyla bakamamakta olduğundan bahisle diyor ki:

(1) Rauf paşa : bu paşa 2. Mahmud ve Abdülmecid hân devirlerinde, beş kere sadarete getirilmiştir. İstanbul'ludur. 1194/1780'de doğmuştur. 1276/1859'da yaşı sekseni aştığı olduğu halde vefat etmiştir. 1222/1807'de sadaret mektupçusu, 1224/1809'da suvari mukabelecisi, 1226/1811'de rikab-ı hümayun kaimmakamı, 1229/1814'te şıkk-ı evvel defterdarı, 1130/1815'te 1. Sadareti, 1233/1818 senesinde azil olup, Sakız adasına sürgünü, 1237/1821'de şark seraskerliği ve Erzurum vâliliği 1238/1822'de İran'la yapılacak, sulh heyetine memuriyet, aynı yıl 2. Sadaretine getirilmiş vede ilk defa başvekil ünvanı ile bu göreve tayin olunmuştur. Meclisi Ahkâmı adliye'ye ilk defa reis olan bu zattır. 1256/1840'ta 3. Sadareti, 4. sü ise, 1258/1842 5. si

ve sonuncusu 1268/1852 senesinde diğer sadaret görevleri vukubulmuştur. Dürüst ve dirayet sahibi bir kimseydi.

(2) Akif paşa: bu zat, 1201/1786 senesinde Anadolu 'da Bozok kasabasında dünyaya gelmiştir. (212)

"Bulunduğumuz dönem içinde, yeni usûl kanun ve bunları tatbike kolaylık bulmak üzere devletimizin bütün işleri nezaretlerin arasında taksim olunmuş böylece sadaret makamına da iş kalmamışsa da, yine bütün nâzırların reisi makamında bulunması icabatından olup, bundan böyle sadaret adı başvekil makama da başvekâlet adı uygun görülmüştür. Ancak şunun da göz önüne alınması gerekir ki; bir memuriyet mustakil olmayıp hizmet büyüklüğüne göre tayin olunmuş vekilin vakit ve icabına göre her hangisine, seçilirse ona ilave şeklinde ihale kılınmak, mührü hümayunumuz ise, eskiden sadrazamlarda olduğu gibi başvekillerin ellerine emanet olunarak yürütülecektir. Sen ki; çok uzun zamandan beri,büyük işleri saltanat-ı seniyemizde ve iki defa sadaret makamına gelerek, sadakatini ispat, dirayetini göstermiş olduğundan bu defa başvekâlet adlı yeni memuriyeti ve ayrıca buna ilave olarak da dahiliye vekâleti tevcih edilmesi kararlaş..."(1)

(2)devam: 1263/1847'de Hac'dan avdetinde, İskenderiye'de vefat etmiştir. 1241/1825'te amedi divanı hümayun,

1242/1826'da beylikçi, 1245/1830'da reisülküttab, 1251/1835'te, bu reisliğin iptali üzerine vezirlik rütbesi ile hariciye nâzırı, 1256/1840'ta Kocaeli vâliliği, bir müddet sürgün yaşayarak bu dönemi Edirne'de geçirmiştir. 1263/1847'de Hac'a gitmiştir. Şiir temsilcisidir. "Tabsıra" isimli eseriyle "Tıfıl Nazeninim" başlıklı manzumesi meşhurdur. Pertev paşa'ya büyük düşmanlığı vardı.

(1) Lütfü Tarihi: 5. c, sh. 113 (213)

Başvekâletin teşekkül ettirilmesi, devlet işlerinin nezaretlere tevzii suretiyle Sultan Mahmud, genel işlerden kısaltmayı tercih ettiği şeklinde görünüş vermektedir. İstibdad ve mutlakiyet nâmına gösterilen bu fedakarlık, padişahça ve devletin de üst görevlilerince yapılması gereken ıslahatın elzem olduğunu gösteren büyük bir adım saymışlarsa da, esasta yinede insanı emin bir adım hususunda iknaya yetişmiyor. Neden mi? Hükümdar bir kayıda bağlı olmayıp, sırf kendi fikrini veyahut diğer ilhamla hareket ediyordu. Ancak zamanla bu adımlar geri alınsa bile kalan izleri asla silinmezdi.

Devletin yüksek memuriyetlerince husule getirilen bu değişme "Tevcihat-ı mutade" adı ile eskiden beri gerek ramazan bayramında uygulanırken, daha sonraları şaban ayında yerine getirilmeye başlanan "hiç bir memur ve hademenin görevsiz kalmayıp münavebe usûlüyle istihdam edilmesinden" ibaret olan eski

ve yanlış işlemin kaldırılması takip etmiştir ki, bu yol takip edildiği takdirde, zaruri görülmedikçe hiç kimse tebdil ve azil olunmayacak demek idi.

Tevcihat-ı mutade"denilen usûl, herhangi bir memuriyetin bir sene müddetle kimseye kira usûlüyle verilmesiydi. O dönemde görevsiz yâni mazuliyet esnasında maaş alınmadığı için böyle görev kiralamış olan kimseler mazuliyet dönemini nasıl geçiririm düşüncesine kiraladığı memuriyeti esnasında tutuluyordu.

Yukarıda söylediğimiz görev dağıtma sisteminin kaldırılması neticesinde gündeme gelen"terfi ve vazifelendirme"usûlü oldu. Maaş tahsisi yâni maaş bağlanması hakkında padişahın hattında men-i irtişa yâni rüşvetin yasaklığından (214) ceza kanunnamesi ile irtibatlandırılarak memuriyet vazifesinin tayini hakkında bahse önem verilmiştir. Bu hattı hümayunda deniliyor ki : (1) "Vekiller ve memurlar saltanatı seniyemize bu şekille yeter derecede maaş tertibinden (2) murad-ı şahanemiz gerek dinen gerekse aklen yasak ve zararlı olan kerih rüşvet belasının tamamen imha ve kaldırılması devlet işlerimizin başında gelmektedir. Kulların ve devletin işlerine garaz karıştırılmayarak düzenlenmesine bakılması ve böylece ülkemizin mamuriyetini sağlama yolunun faydasından ibarettir.

(1) Tarih-i Lütfi c.5 , sh. 121

(2) 1253/1838 martına kadar memurlar, kâtipler mâliye kasasında maaşlı değillerdi. Büyük memurlar, vâlilerle taşra memurlarının senede bir defa "boğça baha"namıyla gönderdikleri şeylerle teşrifatı kadime yâni eski usûl devlet nizamı ile verilen atiyye ve bekletilen diğer memurların kalem kâtiplerinin hizmetleri, iş sahiplerinden alınan kâğıt ve ilâm ücretleriyle divan-ı hümayun kalemi bazı mahalli memurları zeamet hasılatıyla geçinmekteydiler.

1254/1838'de başvekil Rauf paşa tarafından vilayetlere yazılmış mektupta: "Taşralarda bulunan memurlar gurubu tarafından da senede bir defa vükelâ ve memurların taraflarına gönderilmekte olan Hediye baha, maktuiyet şekline konularak, zikrolunan maaşlara karşılık hazine-i âmireye gelir olarak kayıt olunduğundan dolaşıp gelir diyen babıâli, defterdarlık kapısı ve bütün kalem kâtipleri memurların maaşları karşılığı olarak kararlaştırılmış ve vâlilere gönderilen mektubun son bölümündeki: "Hediye baha karşılığı taraf-ı âlilerinden götürü olarak senede bir defa hazine-i âmireye gönderilmek üzere 1253/1837 senesi martı başlangıcından itibaren bendelerine taahhüt ettirilerek elinden senet alınmış "kaydına nazaran ilk maaşlar bu suretle temin olunarak devletin bütün gelirlerinin hazine-i mâliyesinde toplandığı tarihe kadar durum böyle sürüp gitmeye devam etmiştir. (215)

bütün memurların zimmetlerinde olan vazifelerini mecbur kılan talimnameler ile beraber her memurdan çıkması muhtemel olabilecek cenaha ve uygun zamanda tenbellik derecesinin çokluğuna göre ceza kanunu düzenlenmesini de önceden irade etmiştim. İşte bu rüşvet faciasından bahseden maddedeki şiddetli cezalandırmayı icab eden cezalar müzakere olunduktan sonra işbu ceza kanununa ilave olunsun. Bu talimname ve ceza kanunnamesi kararlaştırıldıktan sonra, artık hiç hatır ile gönüle bakılmayarak, her kim ve hangi rütbede olursa olsun. Kararlaştırılan ceza yerine getirileceği rüşveti alan ve veren cezaya uğratılacağını bu hususta taraf-ı şahanelerimizden gizli ve açık tahkikat ve araştırma yapmaktan uzak olunmayacağı bütün açıklığı ile bilinerek, Cenab-ı Hak 'cümleyi kurtuluş yolundan, selametten ayırmaya, amin."

Bu tarihi ifadeye göre nâzırlıklar maiyetine müsteşarlar tayin olunmuş hattâ başvekâlet maiyetine de bir memur verilmiştir. Çok dikkat çekicidir ki; Tanzimat-ı Hayriye'nin esası bu sırada konulanlarla başlamıştır. Meclis-i ahkâmı adliye toplantıları başladığı tarihten itibaren bir takım faydalı teşekküllerin ihyasına el atmış vergi toplama meselesini sağlam bir kaideye yerleştirme lüzumunu düşünmüştür. Meclisin düşünüşü bu vergiyi hak olarak almak, ahaliye dağıtıp taksim etmek olmuştur. Bunda muvafak olabilmek için ilk önce haber verilmiş hizmeti tahsilâtını, angarya erzakla meyve için alınan rüsumunu kaldırıyor. Vaka-i

hayriyenin hemen peşinden zaptı muhallefet yâni mirasların zaptı usûlünün de ilgası hakkında çıkarılmış olan iradeyi kuvvetlendirme konusunda "fakir ve gani (zengin)hiç bir kimsenin devlet tarafından miras kalmasına taarruz olunmamasına" ve emlâk ve arazi ticareti kârlarına nisbetle hali hazırda olmak şartıyla hisse sahiplerinin paylarını şer'i şerife göre tayin ve tevzi etmek" ve "Mart ayı başlangıcına sene başı kabul ederek, sicil mahkemesince kayıt yapılıp her şahsa bir senede iki taksitte vereceği verginin miktarını açıklayan bir mühürlü senet" verilmesini tatbike koyuyor. Hattâ o sene nümune yolmak üzere Bursa eyaletiylen, Gelibolu sancağından emlâkleri yazmaya başlıyor. O ana kadarda sadrazamın huzurunda yapılan duruşmada meşihat yâni şeyhülislâmlık kapısına naklolunarak deavi-i nizamiyenin, deavi nâzırının önünde haftada iki gün şeyhülislâmın yanında olduğu halde bakılması, hacet sahiplerinin rikâb-ı şahaneye arzuhâl vermeyerek merciine vermeleri de ilân edildi.

Karantina usûlünün konması bu sıralarda epeyice patırdı ve itirazlara sebep olmuştur. Babıâli'de toplanan dârüşşurâ'ya vazifeli kılınan zamanın âlimleri karantina tatbikine fetva verdikleri halde halkı, bu adetler frenklerinden gelmiştir. Gavur işidir, şeklinde çehalet kaidelerince hareket ederek karışıklığa kıyam olunmuştur. Sultan Mahmud çıkarmış olduğu bir iradeyle, sağlık konusunda edille-i şer'iye ve akliyeye uygunluğunu, cevazın müsbet olduğunu, Takvim-i

Vekayii'yde 164. Sayısında tafsilat dolu bir bend neşir lüzumunu hissedip, icra etti. Viyana'dan (217) ecnebi memurlar getirterek ilk önce mercii ser'iyerine eski kadılardan Es'ad efendi(1), işlerin tıbla ilgili tarafına da Abdülhak molla' (2)yı, askeri yönünde asakir-i mansure feriki Namık paşayı tâyin ederek, ecnebilerle tıbbıye maddelerinin ve diğer hususların müzakeresini yapmaya vazifeli kılmıştır.

(1) Muhammed Es'ad efendi, Sahaflar şeyhizâdeler diye tanınmıştır. Sultan 2. Mahmud döneminde Halet efendiye mensubiyet peyda ederek 1241/1825'te vakanüvis oldu. Daha sonra molla olup, 1244/1828'de ordu kadısı oldu, ancak o sene azil olundu. 1247/1832'de Takvim-i Vekayi başmuharrirliğine nasb olundu. Çok geçmeden de Takvimhane nazırı oldu. Bu münasebetle Osmanlı yazarlarının da ağababası ve önderi oldu. 1248/1833'te İstanbul pâyesine yükseldi. Çok bir zaman geçmeden İstanbul Kadılığı görevini aldı arkasından Anadolu pâyesini ihraz etti. Bu pâye ile İran elçiliği vazifesi verildi. Bütün bunlar olurken Takvimhane nâzırlığı uhdesindeydi. 1255/1839'da meclisi vâla azalığına, 1260/1844'te bilfiil Rumeli kazaskerliğine, 1262/1845'te kurulan maarif-i umumiye nezaretine tâyin olundu. İlk maarif nazırı ünvanını kullanan zatın Es'ad efendi olduğunu beyan edelim. 1264/1847 başlarında bu nezaretin lağvıyla azlonup meclis-i maarif reisi oldu. <Bu sırada nezaret ünvanı, mektepler müdiriyetine çevrilmiştir> Vefatı, 1264/rebiülhir-1848 senesinin mart ayında vukubulmuştur.

Muhammed Es'ad efendi âlim, şâir güzel yazı yazan, divan şiirleri olan, üssü zafer adlı meşhur bir eseri ve birçok risalesi vardır. İstanbul'da Yere batan semtinde yaptırınış olduğu kütüphanesinde medfundur.

(2) Abdülhak Molla; Hekimbaşı Hayrıllah efendinin torunudur. 1216/1801'de talebe olmuş 1244/1828'de Eskişehir Fenari, 1246/1830'da Mekke-i mükerreme kadılığına 1249/1834'te İstanbul kadılığına 1252/1836 Anadolu, 1257/1841'de Rumeli kadılığına tayin edilmiştir. 1264/1848 meclisi maarif reisliğine geçmiştir. Tıb ilmine vukufiyeti vardı. Sultan 2. Mahmud ve Adülmecid hanların dönemlerinde üç defa baştabipliğe tayin edilmiştir. Çok uzun müddet tıbbıye nâzırlığında bulunmuştur. 1269/1853'te alimlerin resi olmuştur. 1270/1854'te ise vefat etmiştir. "Hayrullah Tarihi" yazarının babasıdır. (218)

Hekimbaşı Behçet efendiye'de (1) bir risale yazdırıp, matbai âmirede bastırtıp, ahaliye olsun, askerlere olsun dağıtmaya çalışmışlardır. Padişah, her yeni kuruluşları ilk önce ulemaya tasdike önem verir, bunda muvaffak oldukta bir meşruiyet temin etme zannını hâkim kılma yolunu tutması uygun bir tavırdı. Taassuba karşı uygun yol buydu.

Ziraat, sanayi ve ticaretin hamle yapması gerekliliğini müzakere etmek üzere hariciye nâzırı Mustafa

Reşid Paşa'ya bir heyet kurdurup, başkanlığını paşanın üstüne almasını istediği gibi, Galatasaray'da Tıb mektebinin açılması ve Avrupa'dan hocalara başvurulup getirtilmesi ve bilhassa rüşdiye mekteplerinin hayata geçirilmesi gibi olaylar, bu senenin göz kamaştırıcı pırıltılarındandır. Rüşdiye mektepleri, Mustafa Reşid paşanın riyaseti altında teşekkül etmiş bulunan daha sonra da, Umur-u Nafia meclisi adını almış olan ziraat, ticaret ve sınai encümeni tarafından birlikte alınmış kararlarındandır. Bu karar tafsilatıyla layiha şekline getirilerek, dar-üşşurâ-i babıâli'ye verilerek tetkik ve ülkenin maarif açısından ehemmiyetli çabalara ihtiyacı bu şura'da kendini göstermişti.

(1) Mustafa Behçet Efendi: 3. Selim ve Sultan 2. Mahmud devrinin âlimlerinin büyüklerindendir. 3. Selim devrinde bir, Sultan Mahmud döneminde ise iki defa hekim başılığa getirilmiştir. Mısır, İstanbul ve diğer bölgelerde bulunarak Rumeli kadı askerliğine kadar yükselmiştir. Yeniçerilerin kaldırılması ve tıb mektebinin kuruluşunda hizmetleri büyük olmuştur. 1249/1833'te vefatı vukubulmuştur. Behçet efendinin, meşhur Buffon 'un tarih-i tıbbiyesinin bir kısmını, bir hikmeti tıbaiyye, bir fizyoloji, Arapça'dan da, Napolyon adlı tarihi tercüme eylemiştir. Maarifimize büyük emek verip hizmetleri şöhretini duyurmuştur. (219)

Meclis-i ahkâmı adliye'de de gözden geçirilip, tasdik edilmekle Mehmed Es'ad efendi adlı bir zat adı geçen mekteplere nâzır tayin kılınmıştır. Sultan

Mahmud gösterdiği bu himmetle ıslahat yolunda büyücek bir adım atmış oluyordu. Görülen vaziyette padişah, Engelhard'ın dediği gibi: <Bir nevi meşrutiyet idaresinin başlangıç dönemini gerçekleştirmekten fazla mutedilene bir mutlakiyet hükümeti yapmak emelinde de idi.> (220)

-4-

Tanzimat devri üzerine: Sultan 2. Mahmud'un bıraktığı hükümetin maruz kaldığı durum ve vaziyet-hüsrev paşa sadareti; hükümetin sahnesinde iki parti-Mutlakiyetin itibarının iadesi teşebbüsü; Kullanım politikası ve eseri-hüsrev paşa işe nasıl başlıyor?; Reşid paşanın da mahvına kasd ediyor: bir diriltme teşebbüsü; Mustafa Reşid paşa hali faaliyette; Elde bulunan tarihlerin şahadetler; Tanzimat'ın okunması ve metni-meclis-i ahkâmı adliyenin teşkilatıyla müzakere usûlünün birinci defa olarak kurulması, müzakere usûlünün on maddesi, meclisi mezkürun azasıyla ona memur olanların isimleri, ilk resmi nutku hükümdarı; ilk mazbata teskeresi; Padişah her sene babıâli'ye geleceğini vaadini yapması; Entrika başlıyor; irticaa doğru; Sadrazam Hüsrev paşanın mahkumiyeti; Engelhard'ın kendine has görüşleri; eksik başlangıç bir meclis-i mebusan taslağı: İmar meclisi teşkilatı

Sultan 2. Mahmud, vefat ettiğinde, Osmanlı devleti tahtına çıktığından çok farklı ve bambaşka bir devlet tarzı devretmişti. Mısır meselesi son derece ters bir yola girmiş, Osmanlı devlet ordusu Nizip'te, Mısır vâlisi Mehmed Ali paşa'nın oğlu İbrahim paşa ve kuvvetlerine yenilmiş, bir başka deyimle devlet ordusu vilayetlerinden birinin silahlı gücü karşısında mağlup düşmüş idi. Genç padişah Abdülmecid'in tecrübesizliğinden istifadeyle sadaret mührünü adeta zorla ele geçiren Hüsrev paşa ve bunun korkusunu içinden atamayan derya kaptanı Ahmed paşa emrindeki gemilerle Mısır vâlisi Mehmed Ali paşaya sığınmış ve hâin firari Ahmed paşa diye anılırken, Ruslar ise devleti âliye arası bir hünkâr iskelesi adı ile düzelir görünmüşse de bu bir himaye durumuydu. Ordusu mağlup, donanmasının büyük bir kısmı komutanca iç düşmana teslim edilmiş Osmanlı devleti (221)nin bu hali, Fransız, İngiliz, Avusturya, Prusya devletlerinin siyasi bakışı karşısında adeta Rusların pençesine takılmış bir güvercini andırmaktaydı. Şark meselesi denen siyaset tarzı, doğrudan doğruya geldiği vaziyet itibarıyla münakaşa edilmesini gerektirmiş. Öyle bir mesele o sırada mevzuatı adeta bir kurtuluş hükmünü elde eden olmuştu. Bu şekil son derece küçültücü, hakarete bulaşmış idi. Milletin düşüncesine gelince hak dediği cehl ve taassuba vurulan darbelerden son derecede fütur ve zaaf içinde bulunuyor ve Osmanlının tamam-ı hayatiyesi boyunca buna kadar

karşılaşmadığı felaketlerin en büyüğüne uğramıştı. Buna da boyun eğmişti. Artık müthiş bir akibete uğramayı bekliyordu ve öte taraftan ıslahat adına başlamış olan bütün idari kuruluşlar, idari teşkilata, adliye düzenine ait müthiş eksiklikle beraber henüz ölçüsüz kalmaktan uzaktı. Padişah on yedi-on sekiz yaşında bir çocuk, veziriazam kindar ve haris adamdı.
Hatta Tarih-i Lütfi'de, okunduğuna göre ahkâmı adliye nezaretinde bulunmakta olan Hüsrev paşa, Köprülüler kütüphanesinde, mahzun ve mağmum beklemekte olan başvekil Rauf paşa'dan mührü hümayunu aldırıp, kendisine sadareti ve ikinci damad Said paşadan (1) seraskerliği alarak diğer damad Halil paşa'ya verdirmiştir. Hattı hümayunda: "Seni karihai sabhai şahanemden umuru dahiliye, hariciye ve mesalihi maliye ve askeriyye'ye velhasıl kâffe-i hususata nezareti şâmile ile sadaret-i uzma ve mutlakai kebir-i makam-ı celiline bilâistiklâl intihab ve tayin eyledim. "Bölümüne yazdırtarak başvekâlet mevkiini sadarete tehvil ettirerek o kargaşalıkta istiklâl-i zâtiyeye el uzatmıştı. Fakat müstakil olan ne kendisi, ne devlet ne de, padişah idi. Yalnız arada şayanı dikkat bir hadise var idiyse, oda, hükümet sahnesinde iki partinin bulunmasıydı. Bu fırkalardan birini Hüsrev paşaya mensubiyeti olup, hakan-ı merhum zamanında kuvvetli ayrılmasına dair vukubulan ufak tefek sadmelere yan gözle bakan mutlakiyet taraftarlarından, diğer tarafı ise derin bir surette aleyhimize dönmüş olan Avrupa

düşüncesini lehimize çevirmeye ve esaslı ıslahatımıza eğilim gösteren ekalliyet idi. Bu ekalliyet yâni az sayıdaki insan o kadar ki, Reşid paşanın nefsinde toplanmış bulunuyordu. Reşid paşanın kendi eline idamını isteyen dilekçeyi vererek mabeyne göndermekten çekinmeyen Hüsrev paşa bu inceliğe vakıftı. Çünkü mutlakiyet, kendisine gelecek darbe ne kadar az, ne kadar aciz, ne kadar ihmal olunursa olsun, onunla sarsılacağını saldıran hissetmeden evvel sezinler. Şurâ'yı ahkâmı adliye, şurâ'yı babıâli diye ikiye ayrılmış gibi görünen şu son idare usûlü bile ilk dakikada mâliye işlerine bir hükümdardan bir meclis-i maarif kurulmasını ilk adımda medrese tedrisatı usûlünden ayırmadan, rüştiye mektepleri kurulması suretiyle o zamanlar ulema denilen işi yürütenler taassub pençesinden kurtulmaya gayret göstermesi, askeriyeye ait işlerin ayrıca bir şurâ eliyle idare ettirilerek, başkentte batı düşüncesinin dalga dalga girmesi sadaret hattı hümayununda örtülü olması: "Umur-u dahiliye ve hariciye, mâliye ve askeriye velhasıl kâffe-i hususata nezaret-i şâmile"kaydının konmasıyla mutlakiyetin geri gelmesi fikrine teşebbüs ettirmişti. İhtimal ki, ekalliyet yâni sayıca az olanlar, attıkları adımlardan mutlakiyet kadar haberdar olamamıştı. (224)

(1)Said Paşa; Sultan 2. Mahmud ve Abdülmecid hân dönemlerindeki vezirlerdendir. 1253/1837'de bir buçuk sene-

ye yakın 1263/1846'da da on yedi ay seraskerlik yapmıştır. (222)

(1) Halil Paşa; Eski sadrazamlardan Hüsrev paşanın kölelerindendir. Hüsrev paşanın asakiri mansure ordusunun seraskerliğinde, mirmiran rütbesinde bulunup, 1243/1828 Rusya seferinde vezaret rütbesiyle ve seraskerlik kaymakamlığı ünvanıyla serasker Ağa Hüseyin paşanın emrinde Şumnu'ya gitmiş ve dönüşünde Edirne barış antlaşması tasdiknamesini götürmek üzere büyük elçilik vazifesi ile Rusya'ya gönderilmiş 1245/1830'da kaptanı derya olup, bir sene sonrada, donanma ile Mısır'a gitmiş, 1248/1832'de tophane müşirliğine tayin edilmişti. Daha sonra padişah damatlığına nâil olmuş, Hüsrev paşadan sonrada boşalan seraskerlik makamına getirilmiş, on altı buçuk ay bu makamda kalıp, daha sonra ticaret müşiri olmak üzere seraskerlikten azledilmişti. Sultan Abdülmecid olunca yeniden seraskerlik makamına tayini gerçekleşmiştir. On bir buçuk ay süren bu vazifeden meclis-i ahkâmı adliye azalığı kısa bir zaman sonra da, bu meclis reisliğine getirilmiştir. 1259/1843'te, 2. defa, 1263/1847'de 3. defa, 1270/1858'de 4. defa kaptanı deryalığa tayin edilmiştir. 1272/1858'de irtihali dâr-ı beka eylemiştir. (223)

Sultan Abdülmecid, ilk günlerinde iltizamlara zam yapılmasın şeklinde men etme kararı almıştı. (1) Mutlakiyetin karışıklıkla zedelendiğinde ahalinin ağzına bir parmak bal çalarak kendini beğendirme politikası çirkinliğinden daha sonra tatbike konulan tev-

cihlerinde ise doğrudan doğruya ayırımcı fikre taarruz edilmişti. Tevcihatı yâni tâltifleri ilân eden resmi lisan bu hususta sağlam bir senettir. "Biz geçmiş dönemde bu türlü entrikaların ne çok çeşitlerini görmüş ve daha sonra esbabı mucibesini ve olacak vakaların neticesini keşfetmeğe alışmıştık ve eskiden beri siyasetimizde ve tarihte kullandığımız lisanda buna istimal (kullanma) politikası denirdi. Kişiler hakkında bile uygulanırdı. Mutlakiyet idaresi kadar, anane ve mazisine sadık hiç bir usûlü idare yoktur.

Bahse konu tevcihat şöyleydi: (2) "Önce (3) suhulet mütalasıyla her biri müstakil olan memurlar eliyle idare olunmakta olunan mansıbların birleştirilmesi karalaştırıldı. Bu idare dahi müşkülata ve özel müsteşarlar ve müteaddid memur tayinine ihtiyaç görünerek icraatı vakıada pek fayda görülmemiş olduğundan bundan sonra ayrı olması hakkında sadır olan yâni çıkarılan hatt-ı hümayun icabınca Hasib Paşa'nın yerine darphane müşirliği valde kethüdası Ali Necip Paşa'ya ve oraya katılan Mekke ve Medine evkaf nezaretlerinin darphane müsteşarı Şevki Efendi'ye ve Nafiz Paşa'nın azliyle (1) maliye nezareti ayrı olarak hazinei amire defterdarlığının eski defterdarlardan Hacı Edhem Efendi'ye, mukattaat defterdarlığı bahriye müsteşarı Musa Safveti Efendi'ye ve bahriye müsteşarlığı tophane müdürü Mazlum beyefendi'ye boşalan müdürlüğünü nezarete çevirerek Bağdat eski defterdarı Arif Zeki efendiye tevcihi, maliye ve darphane

nazırları Nazif ve Hasib Paşa'ların vazifeden alınmaları vukubulmuştu. İşte Hüsrev Paşa, işe bu şekilde girişmişti. Mustafa Reşid Paşa

(1) Bu zammın yapılmasını nem etmekten umulan eski dönemin usûlünce bir nevi adalet icrası yapmaktır. Tanzimatı hayriye tarihine kadar, bütün memleket idaresi iltizam kaidesine bağlıydı. Her yerin bedeli hazinede kayıt altındaydı. Birisi, bir yere vâli veya mütesellim, voyvoda olacağı zaman sarraflar tarafından taahhüd olunacak taksiti belli olarak o mahallin gelirinin müteahhidi olan sarraf tarafından hazineye nakden veya havalesi yapılırdı. İltizamlarda mukataat dahil ise, mukattaat yalnız aşâr hasılatına mahsustu. (Tarih-i Lütfi)
(2) Tarihi Lütfi c. 6, sh. 35
(3) Yâni Sultan 2. Mahmud zamanında (225)

(1) Nafiz Paşa; Talebe-i ulûmdan iken mâliye'ye girip, hacegânda kâtib oldu. 1242/1826'da zecriye nâzırı daha sonra gümrükçü, 1244/1828'de darphane, bir sene sonra mukataat nâzırı, 1250/1835'te asakir-i mansure defterdarı, 1253/1838'de maliye nazırı az sonra ilâve görev olarak da defter eminliği verildi. 1255/1839'da ise Edirne vâlisi oldu. 1256/1840'da vezirliği iptal edilip Kütahya'ya sürgün edildi. 1258/1842'de ûla rütbesi ile meclisi vâlâya aza olup, o sene ramazanında vezareti iade olundu. Meclisi vâlâ reisliğine geldiğinde tarihler 1259/1843 tarihini gösteriyordu. 1261/184'de yine maliye nazırı, 1263/1847'de istifa ettiyse de, 1264/1848'de 3. defa maliye nazırı oldu. Maliye nezareti görevinden bir kere evkaf nazırlığına tayin olunmuş,

bilahire yeniden maliye nâzırlığına iki defa daha nâil olmuştur ve 1268/1852 senesinde vefatı vukubulmuştur. Sicilli Osmani'de çokça zeki, sert ve hesab işlerinde pek yüksek bir deha olduğu ifade edilir. (226)

bu sırada üzerinde hariciye nezareti olduğu halde Londra sefiriydi. Padişahın tahta çıkması ile İstanbul'a gelen Reşid paşa, burda güzel bir karşılama gördüyse de, Hüsrev paşanın kendi tesir ve ikbalinin engellerinden olarak görmesinden ve Reşid paşadan kurtulmaya bir yol bulmak için düşünürken, pek vahşiyâne pek çirkin bir çare bulur. "Bir Türk Diplomatının Evrakı Siyasası" adlı eserde bu olaydan bahseder ve şöyle der: "Reşid Paşa İstanbul'a avdet ettikten sonra babıâli'ye giderek Hüsrev Paşa dış görünüşüyle paşaya güleryüz gösterir. İçinden ise, nasıl bu genç paşayı perişan etme yolunu elân düşünüyor, parti anlayışının örneğini de böylece göstermiş oluyordu. Reşid Paşa'ya hitabla: "İstanbul'a sureti muvasalatınıza ve zaten uhdenizde bulunan hariciye nezaretini rü'yete mübaşeretinizi arz ediyordum. Tezkereyi bizzat mabeyni hümayuna götürüp arzı keyfiyet ve hem de arz ve caib-i ubudiyet ediniz" der. Mustafa Reşid Paşa, Beşiktaş sahil sarayına giderek, padişaha teskereyi ulaştırır. Henüz on sekiz yaşlarında bulunan padişah, tezkereyi okur okumaz, hiddetinden yere atar ve Reşid Paşa'yı huzuruna çağırtır. Paşa, genç padişaha Avrupa'nın hâl ve durumunu anlatır. Osmanlı

devletinin bu vaziyete nasıl erişmesi hususunu anlatmaya çalışır ve ıslahat gerektiğini ileri sürdüğünde, padişah, Hüsrev Paşa'nın teskeresini gösterir. Meğer bu teskerede Hüsrev Paşa, Reşid Paşa'yı: "Adâb ve adet-i memleket ve de usûl ve muamelat-ı devlet ile kabil-i tevfik olmayacak ahvali ve harekâtı ihtiyar ve her hususça mübalatsızlığa ictisar..." (227) şeklinde ithamlarda bulunarak ortadan kaldırılmasını taleb etmiş.

Padişah ise, Reşid Paşa'ya emin ve müsterih olmasını ihtar ettiği gibi, vazifesinde bırakıldığını belirten iradet seniyyeyi kaleme aldırıp, bu cevapnameyi eline babıâli'ye yollar.

Reşid Paşa'nın, merhum Sultan Mahmud ve Abdülmecid Hân devri dönemine ait özetlenen halleri gerek tarihlerimizin gerekse de ecnebi tarihlerin vermiş oldukları bilgiler hemen hemen aynıdır. Bunun tanzimatı hayriye'ye taalluk eden kısmını Vakanüvis Lütfi Efendi şöyle anlatmış eserinde: (1) "Hariciye nâzırı Reşid Paşa bir kaç defa elçi olarak Avrupa'ya gidişinde öğrenmiş olduğu Avrupa siyasası ve dünya hâlinden çıkardığı derslerini ülkede duyurma ve tatbik etme arzusu taşıyordu. Osmanlı devleti Avrupalıların gözündeki meşhur olan usûlleriyle devam ederlerse, neticesinin vehamete yol açacağını ve o döneme kadar Osmanlı devletinin kayb ettiği hukuku, maddi ve manevi olarak giriftar olduğu müşküller hep o yolsuz gidişin neticesinden ileri geldiğini anlamıştı. Bu yüz-

den rahmetli padişahın saltanatının son günlerde bazı teşebbüslere başlanmıştı. (2)

(1) Tarihi Lütfi, 6. c, sh. 59

(2) Merhum Kemâlpaşazâde Said Bey'den nakil edilmiştir: "Reşid Paşa Avrupa'dan dönüşünde Sultan 2. Mahmud'un huzurunda bulunurken padişaha: (228)

Buna bağlı olarak da, Reşid Paşa elçilik vazifesiyle ülkesinde bulunduğu devletlerin, devlet adamlarına, meclislerinin mensuplarına vasıtalı olarak (1) her türlü icabata dahil ifadeleri verip, gazetelere de o istikamette havadisler vermesini Osmanlı devletinin ıslahat-ı adliye ve lâzım gelen nizamlara teşebbüs halinde bulunduğunu ilân ile Avrupaca Osmanlı devleti lehine rüzgar estirmeye cansiperane gayret gösterdiği her şekilde ispata delil gerektirmez tarzda fiilen ortadadır. (2)

(2) dip not devamı: devleti âiyelerini kurtarmak için, üç milyon askere ihtiyaç vardır. Ancak bu kuvvetin yalnız Avrupa güçlerine karşı gelebilir. Halbuki, devleti esasından kurtarmak için, meşrutiyet usûlüne gitmekten başka çare yoktur. Demiş. Pek kuvvetle zan olunmaktadır ki, divanı ahkâmı adliye ve şurâ'i babıâli kurulması gibi teşebbüsler ıslahatın mukaddemesi olarak yapılan bu çeşit maruzatlardan kaynaklanmıştır.

(1) Reşid Paşa'ya bunları Şark Meselesini ilk önce Avusturya hariciye nâzırı Meternih izah eylemiştir.

(2) Tarihin safhalarında görülen odurki,dünyada en büyük işleri heyetler meydana getirmiş olmayıp, fevkalade iktidarlarda yaradılmış bir dahi çıkarda akıl edemediği bir yoldan yürüyerek menzil-i maksuda erişmekle tamamlamış olur.

"Sultan Mahmud devrinde öne çıkmış olan Mustafa reşid Paşa, işte o kapasitede bir adamdı. Hariciye nezaretinde ve sahtanat-ı seniyyenin Londra ve Paris sefaretlerinde senelerce ibraz-ı fetanet etmişti. Abdülmecid Hân tahta geçtikten sonra, beyanlarıyla liyakatını ve kabiliyetini isbat ettiğinden vazifesine devam etti. Avrupa siyasilerinin tanınmış kimselerinden dostlar edinerek, bunlarla yapmış olduğu sohbetler esnasında ileri sürdüğü mütelaalarla muhatablarının, "açıklamalarınız üzerinde düşünülmesi gerekendir" demek zorunda kalmışlardır. (229) Osmanlı devleti ile Avrupa'nın büyük devletleri arasında münasebetlerin sıkılaştırılması, Paris ve Londra'da Osmanlı devleti adına sefarethaneler kurulması, her bir düzende Avrupa ülkeleri sırasına geçmeği Osmanlı devletinin

(2) devam ediyor: Ancak Osmanlı devlet idaresi hâli hazır medeniyet ile yapılamaz. Çünkü sizde kuvvet, padişahındır. Padişahın her istediği olur. Padişah; sadrazamların,

vezirlerin, patriklerin kellesini de istediği zaman alır. Bunların mal ve mülklerini bağışlama veya müsadereye yetkilidir. Hükümet adı verilen vekiller topluluğu, can korkusundan emin olamadığı için bir itirazı olduğunda: "Vakıa söylediğiniz işler bizde olmamış diyemem. Nitekim Avrupa hükümdarlarının geçmişte aynı tarz hareket ettikleri inkâr edilemez. Sultan 2. Mahmud'un yeniçeriliği imha eylediği hükümetin, istenilmeyen hallerin devamı, yeniçeriler tarafından yapılmakta olan ihtilâllerin uğursuzluğunun bulunmasından dolayı ocaklı tabiri ile şunun bunun, can, mal ve namusuna saldırıp, tecavüz eden yol kesen serserinin kılınçla birleşen görüntüsünü tamamen ortadan kaldırmak hattâ Sultan Mahmud'un son döneminde ona benzer fecilikte olay çıkmayarak, o gün bağlı ve câiz-i muazzam Abdülmecid Hân hazretleri, koruyucu haliyle isimlenmiş, zamanın ihtiyaçlarını bilen, tebanın arasında adil ve insaflı, bir padişahtır. Padişahın ülkesinde geçerli olan şer'i hükümlere ve kanunlara, nizamlara o usûlün içinden çıktığından bu esasların devam etmesi hususunda hazreti tacidâri yeterli hukuk ve nimetlere itimadını sevk edecekleri bir hattı hümayunları ile adalet ve emniyeti korumayı bütün ahaliye istisnasız ilân buyuracaklardır.

İzahatlarını, Lord Palmerston ve mösyö Tyers'e gibi İngiliz ve Fransız siyaset kürsülerinin pek meşhurlarına bu anlattıklarını padişahtan aldığı izinle yerine getirmiştir. Bütün bunların sonunda Avrupa'dan avdetinde bütün temas ve Avrupa'nın da içinde bulunduğu hâli bütün açıklığı ile padişaha anlatmıştı. Tanzimat hattı (230)

önce dert edinmiş olduğunu en evvel Avrupa'da Reşid Paşa ortaya koymuştur. İşte Reşid Paşa, ecnebilerin gözünde hasta kabul edilen Osmanlı devletinin harici ve dahili işlerinin ilacı olarak toplayıp düzenlemesi için kullandığı usûlü hâkimanede tektir.

(2) devam ediyor: hümayunu bereketi yine bu eşsiz vezirin kalemi ile temize çekilmiş, padişah tasdikinden sonra Gülhane meydanında okunarak bütün dünyaya duyrulmuştur. (Mirat-ı Şûun-sh. 9)

"Ahalide görünen korku, padişah da müşahede olunan üzüntüden az değildi. Millet, bir kitle-i camadet (taş gibi) halinde idi. Müteşebbis bir vezir, halkın bu zaafından, daha doğrusu her çeşit yeniliğe meydanı açık bırakan bu üzüntü ve yorgunluğun herkeste bulunmasından istifadeyle başarmıştı. İşte, Mecalis-i âliye-i hükümete henüz dahil olan Reşid Paşa, yakaladığı bu halet-i ruhiyeden istifadeye kalkıştı. Tanzimatın ıslahat döneminin ilk safhasını temsil etmesi gereken bu genç vezir, Osmanlı devletinin maruz kalacağı tehlikeleri pek güzelce fark ediyor, anlamayı beceriyordu. Her şeyden evvel Avrupa'yı tatmin etmek, Avrupa'nın devletleri ile itimat kesbetmek lâzım geldiğini ve bununda zaruri olduğunu takdir ediyordu. Bu sebebe dayanarak Mustafa Reşid Paşa idare bölümlerinde yerleşmiş ve kökleşmiş kötü idarenin, bilhassa memurların rüşvet alış-

kanlıklarına karşı şiddetli tedbirlere baş vurma yoluna teşebbüs etti. Bu eski ve de zararı büyük tarzın ıslahı için Reşid Paşa'nın ısrarı ile bi hattı şerif yayımlandı. Hakikaten bu suistimaller ve irtikâbların varlığını devletin en evvel tamır edilerek temizlenmesi gereken yaralarından biriydi.

Malum olduğu üzere Türkiye'de her bir hizmet bir mükafat mukabilinde görülür. Bir hizmet karşılığında verilen bir miktar parayı kabul eden, yahud bir kimseye bir lütuf ve atıfette bulunup da ondan bir nakdi mükafat bekleyen ve talib eyleyen memur dürüst ve namuslu addedilir.

İrtikâb, ya devlet malını kendine mâl etmek, yahud bir suçu işletmek veya onu saklamak maksadıyla teklif olunan parayı kabul etmek ile başlar...

(Türkiye ve Tanzimat 5. bab) (231)

Hariciye müsteşarlığına getirmiş olduğu Viyana eski sefiri Rıfat Bey ve yetiştirmiş olduğu zevattan Ali Efendi ve bir-iki müntesiblerde başka hem fikri olmayıp mevcud vükelanın pek çoğu kendisine muhalif ve alakasız, bilhassa irtikâbla içiçe yaşayan bazıları da kendilerini cihanda tek saydıklarından irtikâb kapısının kapatılmasından asla memnun olmayacakları pek tabii idi.

Gülhane hattı hümayunu adı ile tanınmış, Tanzimat-ı Hayriyye 1255/şaban/26.-1839/5/kasım pazar günü Gülhane'de M. Reşid Paşa tarafından okunmuştur. (1) Sultan Abdülmecid adı geçen meydanda

bulunan kasıra gelmiş, vekiller, ulema ve devlet adamları ileri gelen memurlar ile ecnebi elçiler kurulan çadırlarda bulunmuşlar ve ahalide binlerce kişi olarak meydana dolmuşlardı.

Gülhane meydanına kurulan gayet yüksek bir kürsü üzerine Reşid Paşa çıkmış,

(1) Mustafa Reşid Paşa dairesinin kethüdası, Topçubaşı zâde Salih Bey ki, sonradan vezir olmuştur. O zattan duyulmuştur: "dairece mühim bir işin yapılması için haftalarca müsaid bir vakt bulubda Reşid Paşa'ya ifade etmekten aciz kalıpta, bir akşam paşa her zamanki gibi gece yarısından sonra harem dairesine gidene kadar bekleyip, elinde şamdanla paşa mabeyn kapısını açmaktayken kethüda yanına sokularak, meramını ifade için lafı açar açmaz: "Efendim sen ne efkârdasın? Ben ne haldeyim? Ben yarınki gün öyle bir ehlikedeyim ki, akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur. Diyerek, içeri girmiş ve kapıyı kapatıp gitmiştir. Meğer o gecenin ertesi günü Gülhane toplantısı olacakmış. (232)

hatt-ı hümayunu açıktan yüksek sesle okuyarak bir hamiyyet ve tesir edici esasları taşıyan idare ve siyaseti ilân etmiştir. Reşid Paşa bu başarısıyla Osmanlı devletini orta çağ hükümdar idaresinden kurtarıp asra uygun bir hükümet modelini getirmiş idi. Osmanlılık, Bizansı yıkıp Kostantinopoliyi İstanbul yaptığında orta çağı aşmış, o devri kapamış yeni bir tarih devri açmışsa da, devlet idare tarzı olarak yeni döneme bu

fermanla dahil olmuş oluyordu. Birinci derecede taassub ve cehalet ikinci derecede bunun neticesi olan istibdad belası, Osmanlı devletini, Avrupada meydana gelen olumlu değişikliklere alakasız bırakıvermişti. Hattâ derebeylik usûlünü dahi ülkeden uzaklaştırmamıştı.

Gülhane Hattı Hümayunu

Cümleye mâlum olduğu üzere, devlet-i âliyemizin bidayeti zuhurundan beri ahkâm-ı celile-i kur'âni'ye ve kavanin'i şeriye'ye kemâliyle riayet olunduğundan, saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve mekineti ve bilcümle tebâsının refah ve mamuriyeti rütbe-i gayat vasıl olmuşken yüz elli sene var ki, guvail-i müteaki be ve asab-ı mütenevviaya mebni ne şer'i şerife ve ne de kavanin-i münifeye inkıyad ve imtisal olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bilakis zaaf ve fakra mübeddil olmuş ve halbuki kavanin-i şer'iye tahtında idare olunmayan memalikin, payidar olamayacağı vazıhattan bulunmuş olup cülus-u hümayunumuz ruzı fürızandan beru efkâr-ı hayriyyet-i asar-ı mülükânemiz dahi mücerred imar-ı memâlik-i devlet-i âliyemizin mevkiı coğrafyasına ve arazi-i münbitesine ve halkın kabiliyet ve istidadlarına (233) nazaran esbab-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu halde beş-on sene zarfında bitevfik-i teâla sür-u matlube hasıl olacağı zahir olmakla avn-i inayet-i hazret-i bâri'ye itimad ve imdad-ı ruhaniyet cenab-ı peygamberiye tevessül ve istinad ile bundan böyle devlet-i âliye ve memâlik-i mahrusemizin hüsn-ü idaresi

zımnında bazı kavanin-i cedide vaz'ı ve teessüsü lâzım ve mühim görünerek işbu kavanin-i mukteziyenin mevad-ı esasisi dahi emniyet-i cân ve mahfuziyet-i ırz ve namus ve aml ve tayin-i vergi ve asakir-i mukteziyeninin suret-i celb ve müddet-i istibdamı kaziyelerinden ibaret olup şöyle ki: dünya'da candan ve ırz ve namusdan ağır bir şey olmadığından bir adam onları tehlikede gördükçe halkın zâtiye ve cibilliyeti fıtriyesinde hiyanete meyili olması bile muhafaza-i cân ve namus iin elbette bazı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekette muzır olageldiği müsellem olduğu misüllü bilakis can ve namusundan emin olduğu halde dahi sıdk-u istikametten ayrılmayacağı ve işi gücü heman devlet ve milletine hasen hizmetten ibaret olacağı dahi bedihi ve zâhirdir. Ve emniyet-i mal kaziyyesinin fikdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayıp ve ne imar-ı mülke bakmayıp daima endişe ve ızdırabdan hâli olmadığı misüllü aksi takdirinde yani emval ve emlâkinden hâli olmadığı misüllü aksi takdirinde yani emval ve emlâkinden emniyet-i kâmilesi olduğu halde dahi heman kendi işiyle ve tevessü daire-i tayşiyle uğraşıp kendisine günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ona göre hüsn-ü harekete çalışacağı şüpheden azadedir. Ve tayin-i vergi maddesi dahi çünki bir devlet muhafaza-i memaliki için elbette asker ve leşkere ve masarif-i muktaziye'ye muhtac olara (134) bu ise akça ile idare olunacağına ve akçe dahi tebâ'nın vergisiyle hasıl olacağına binaen bunun bir hasen suretine bakılmak ehemmi olup, eğerçi mukaddemlerde veridat zan olunmuş olan yed-i vâhid beliyesinden lehülhamd memalik-i mahrusemiz ahalisi bundan evvelce

kurtulmuş ise de alât-ı tahribiyeden olup hiç bir vakitte semer-i nâfiası görülemeyen iltizamın usûl-ü muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiye ve mâliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençei kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp cem-i harekât ve sekenâtı gadr ve zülumdan ibaret olmasıyla badeizn ahali-i memalekden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergiyi münasib tayin olunarak kimseden ziyadesi alınmaması ve devleti âliyemizin berr'en ve bahr'en masarif-i askeriye ve sairesi dahi kavanin-i icabiye ile tahdid ve tebeyyün olunup ona göre icra olunması lâzım edendir.

Asakir-i maddesi dahi u minval-i muharrer mevad-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farıza-i zimmeti ise de, şimdiye kadar câri olduğu vecihle bir memleketin aded-inüfus-u mevcudesine bakrılmıyarak kimseden rütbe-e-i tihmilnden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek, hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevad-ı nafiasının ihlâlini mucib olduğu misüllu askerliğe gelenlerin ilânihayet ülömr istihdamları dahi füturu ve kat'i tenasili müstelzim olmakta olmasıyla her memleketten lüzumu takdirinde taleb olunacak neferat-ı askeriye için bazı usûl-ü hesna ve dört veyahud beş sene müddet istihdamı zımnında dahi bir tiriyk (235) vaz olunacak olduğundan cânib-i hümayunumuzdan hilafına hareket bulmuyacağına ahd-u mimsak olunup hırka-i şerife odasında cem'i ulemâ ve vükelâ dahi tahlif olunacağından ona göre ulemâ ve vüzeradan velhasıl her kim olur ise olsun kavanin-i şeri'ye ye muhalif hareket edenlerin kabahat-ı sabitelerine göret tedibat-ı

layıkalarının hiç mertebeye ve hatıra ve gönüle bakılmayarak icrası zımnında mahsusen ceza kanunnamesi dahi tanzim ettirilsin ve cümle memurinin elhaletül heze mitdarı vaki maaşları olarak şayed henüz olmayanları var ise onlar dahi tanzim olunacağından şer'an menfur olup, harabiyet-i mülkün sebeb-i azamı olan rüşvet madde-i güzidesininn fimabad adem-i vekuvva maddesinin dahi bir kanun-u kavi ile te'kidine bakılsın ve keyfiyet-i meşruha usûl-ü atikayı bütün bütün tagyir ve tecdid demek olacağından iş bu irade- i şahanemiz dersaadet ve bil cümle memâlik-i mahrusemiz ahalisine ilân ve işaa olunacağı misüllü düvel-i dahi bu usûlün inşaallahü teâla ilel ebed bekasınaşahid olmak üzere dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya resmen bildirilsin.

Heman Rabimiz Teâla hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve kavanin-i müessesenin hilafına hareket edenler Allah-ü Teâla hazretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebed felâh bulmasınlar. Amin. Fi26/şaban/1255/Pazar

Hattı hümayun esas itibarıyla sırf idari bir şekil ıslahını ileri sürmüş olup, hükümdarın selahiyetinin genişliğinin ve hükmetmekteki istiklâlinin yenilenmesine aid hiç bir hükmü ihtiva etmiyordu. Ancak asırlardan beri (237) tereddüd ve meşkük hale sebeb olan bir şekil bazen hiç yokmuş sayılan emniyet, can, mal ve ırz hususu başta olmak üzere Osmanlı tebasının diğer mezheplere salik olanlarında müsaadeden istifade etmeleri, davaların açıklıkla yapılması hüküm olmadan kimsenin cezalandırılamaması, usûl-ü ilti-

zamın kaldırılmasıyla her ferd emlâk ve kudretine göre münasib bir vergi vermesi ve tanzimat-ı askeriyenin korku ve birbirini üretmeye yâni yetiştirmeye, sebeb olmayacak tarzda mükellefiyete bağlanmak ve padişahında ıslahatın esaslarından ayrılmayacağını belirten yemini, hatt-ı hümayunun bir senet olmak üzere resmen ecnebi sefirlere bildirilmiş olması devletin yeni bir şekle girmesi görüntüsü verdiğini ve bu teşebbüsün güzel bir işin habercisi olduğunu kuvvetlendirir. Bu bakımdan yukarıya almış bulunduğumuz hatt-ı hümayuna milletin bir müddet sonra kurtarmak imkânı bulabileceği hukuku hakimiyetini veren başlangıç senedi olarak görmelidir.

Gülhane Hattı Hümayunu adını verdiğimiz bu bildirgenin devletin her köşesine gönderilmiş olduğu gibi, Mısır'da bundan ayrı tutulmamıştı. Mehmed Ali paşa tarafından bu hat, Kahire' dede okutturulmuştu. Avrupa ise başlangıçta bunu pek memnunlukla, karşılanmıştı.

İltizam usûlü ortadan kaldırılarak yeni usûle geçilmiş, hristiyan teba'dan alınan cizyenin her bir kaza ve kura'nın kocabaşları ve vekilleri marifetiyle bir defada toplanması, mübayaat, yâni satın almalar adıyla ziraatçilerin zararına sebeb olan bu günkü satım usûlünün kaldırılması, meclisi ahkâmı adliyede müzakere usûlünün kurulması gibi vakalar birbirini tâkipde yarışıyordu. (238)

Bahse konu müzakere usûlünün teşkili, gülhane hattını takiben meydana çıkan durum hükümütte husule gelen bir inkılap nişanesidir. Çünkü bahse konu usûl, Engelhard'ın tasdik ettiği gibi görünen meşrutiyete aid bir takım merasimlerin bulunmasını meşrutiyet kaidelerinden görüyordu. Usûlün metni:

1. Bundan böyle meclisi ahkâmı adliyede büyük bir maddenin müzakere olunacağı zaman bir kaç gün evvelden müzakere veyahud lâyihası kaleme alınarak meclisde bulunacak zevatın her birine birer nüshasının verilmesi.
2. Herkes mevzu üzerinde bilgi sahibi olacak ve mütalaada bulunacak. Maddenin lehine veya aleyhine konuşacak olan kimsenin de meclis reisine müracaat ederek konuşma sırasına düzen vermekte olan deftere adını yazdırıp, çeşitli makam ve mertebelerden dolayı meydana gelen fark yüzünden kiminin öne veya arkaya bırakılıp alınmasını ve bundan doğacak kavganın meydana gelmemesini temin.
3. Devletin vükelasından veyahud meclis azalarından birinden, bir şey sual olunduğunda konuşanın, sözüne son vermesinden sonra me'sul bulunan şahsa cevab vermesini câiz tutmak ve meclis azasından bir kişinin reyi, diğer birleşmişlerin reyi olan bir kaç zâtın düşüncesine muhalif olarak, onunla bahse ait münakaşa icab ettiği halde aynı görüşü paylaşanların birinin cevap için tayin olunur. Eğer o zatın ona cevaba teşebbüsü ile alakadar ettiği kadar cevap veremezse beraber olduğu düşünce sahiplerinin birer cevaba başlayarak mesele-

nin bir noktada tahakkuku görülene kadar vâki olacak itirazlarını beyan etmesi

4. Konuşanlar, sözlerine başladıklarında herkesin ifadesi (239) muntazam olarak kayıt edilmesinde istahdamı lâzım kalemlerini pek hızlı kullanan kâtiplerce zabıtların tutulması, meclis çalışması bittiğinde gözden geçirilip konuşanlara gösterilip, yapılması gereken yanlış anlamaların düzeltilmesi yapılarak meclis zabıtlarına kaydının yapılması.
5. İcabına göre iki veya üç, hattâ daha da fazlaca bir çok fazlaca bir çok bahisden kimisi konuşan dinleyen reis, reis vekili, vezir ile diğerleri gereği gibi çıkıp belirlendikten sonra o işi kabul şeklinde olanlar başka, red edecek olanlar başka, hiç çekinmeyerek isimlerini yazdırıp daha sonra sayarak herhangi tarafda bir fazla zat bulunursa ekseriyet reyleriyle o taraf'da bulunmuş olacağından ona göre o maddenin üzerine hükm olunarak öylece mazbatası yazdırılıp, mübarek atabe-i âliye'yi hazreti şehinşahı'ye arz edip sorulması
6. Ekseriyet reyleriyle hüküm olunarak ona göre bir maddenin, ya kabulu veyahud reddi, sorulacağından şayed o maddenin lehinde veya aleyhinde olanlar sonunda eşitlik sağlamış olurlar ise ekseriyet temin olunamaz ise, Hz. padişahı bu hususta doğruyu bilir anlayışı içinde kararına bekleme yoluna gidilmesi
7. Maddelerden birinde çoğunluk reyleri sağlayamayan her iki tarafın oylarından birini tercih ve temyiz etmesini padişahın iradesine bırakılmasının neticesine kalması (240) taraf olan kesimlerin biri tarafından, şu görüşü desteklerseniz iyi, öbür görüşü tercih ederseniz,

memlekete zararlı olan işi yaparsınız, tarz tesir etmeyi heyetler veya aracılar vasıtasıyla teşebbüsler yapılması

8. Mesela bir teklifin meclise gelmesi üzerine bu lâyihanın madde sayısı bir kaç taneden ibaret olacağından, zihinlerin bunu kuşatabilmesi pek mümkün olamadığından, bu tip lâyihalar madde ve madde okunarak bahse konu edilip, kabul veya red edilmelerinden sonra karara varılıp, sonraki maddeye geçilmeli
9. Çünkü her bir bahse ait iş çoğunlukla tahakkuk ederek ekseriyet reyi ile kararın faydalı olacağından zayıf rey ve çürütülmüş tarafın hiç bir şekilde dedikodu ve hileye selahiyeti olmayacağından yâni o maddeye dair söyleyeceği her ne varsa büyük bir serbestlik içinde söylemiş, derdini veya kabulunü esas olacak karar dahi ekseriyet reyleri ile gerçekleşeceğinden artık geriye bir şey kalmayacağından, meclisden sonra şurada burada, itiraz ve hakaret şeklinde söz edilmemesi
10. Meclisce kabul edilmiş olan tekliflerin şurada burada itiraz ve tezyif yolu ile konuşulmasını yapanlara, ümmet arasında ayrılık çıkarma günahına cesaret etmiş olduğundan, tahkikatına başvurulup, meclisde açıkça muhakeme olunduktan sonra eğer meclis üyesi ise, oradan uzaklaştırılmasına, mansıb sahiblerinden biriyse, hemen bu makamından azledilerek cezalandırılmasına dakika kaybetmeden girişilmesi (1)

(1) Bu madde lâyihası suretinde olarak Deavi nâzırı Hacı Saib efendinin konağında ve meclis-i hassı vakelâda okutularak düstûrulamel (kaideler) olarak kabul edilmiştir. (241)

Yukarıya derc ettiğimiz şu on madde, zamanın en mükemmel şekilde müzakere usûlüne esas olmuştur. Osmanlı devletinin padişahlarından 2. Mahmud devrinde ilk defa olmak üzere kurulmuş olan meclisi ahkâmı adliye adındaki müşavere meclisinin hattı harekâtının mealinedir. Fikirlerin görüşülmesi böylece kuvvetlenmiş oluyordu.

Hattı hümayundan sonra kurulmuş bulunan meclisi ahkâmı adliye heyeti aşağıdaki isimlerden teşekkül etmişti.

Reis: Eski sadrazamlardan Rauf paşa

Aza : Fethi paşa Paris sefiri (1)

(1) Fethi Ahmed paşa, lakabı Rodrosizâde'dir. 1216/1801'de doğmuş, 1274/1858'de vefat etmiştir. 1224/1809'da enderunu hümayuna alınmış, 1241/1825'de askerlik mesleğine dahil olmuştur. 1244/1829'da kolağası, daha sonra binbaşı, Rusya savaşında ise kaimakam 1246/1830'da miralay olmuştur. Aynı sene mabeynci ve başcukadar olmuştur. Daha sonrada hassa ferikliği olan özel kuvvetin generalliğine tayin olunmuştur. 1251/1835'de Avusturya imparatorunun tebrikine gönderilmiştir. Bu seferin sonunda bir müddet geçici olarak Viyana elçiliğini üstüne almıştır. 1252/1836'da ise sefaretin temsili vazifesi asaleten uhdesine verildi. Az sonra vezaret rütbesi ile Aydın vâlisi oldu. Londra ve Paris sefirlikleri vâliliği takip eden görevlerden oldu. Kraliçe Viktorya'nın resmi taç giyme töreninde Osmanlı devletini temsil etti. 1255/1839'da meclisi vâla azalığına, aynı sene ticaret nâzı-

rı oldu. Atiye sultanla evlenen Ahmed Fethi paşa, daha sonra meclisi vâla reisliğine getirildi. 1261/1845'de harbiye nâzırı ve ilaveyle tophane müşirliği uhdesine verildi. 1269/1853'de ticaret nâzırlığına ve 2. defa tophane müşirliğine 1274/1858'de yeniden 3. defa tayini yapıldı. Alim, akıllı ve konuşması etkileyici, edibayatta geniş malumat sahibi idi. Rodos'da kütüphanesi, Karaca Ahmed kabristanında bir camii yine Rodos'da bir saat kulesi ve mekteb yapmayı ihmal etmemiştir. Kabri Karaca Ahmet kabristanındadır. (Sicilli Osmani) (242)

Kadılardan Melekpaşazâde Kadri bey
" Emin bey zâde Abdülkadir bey
" İsmet beyzâde Arif Hikmet bey (1)
" Vakanüvis Es'ad efendi
" Ziver efendi
" Nâfi "
" Atıf Bey
" Akif efendi
" Ali Raif efendi
1. Kâtib: Nâsır efendi
2. " Muhsin efendi
Müzakere Meclisi

Sadrazam Hüsrev Paşa, şeyhülislâm Mekkizâde Asım efendi, serasker Hâlil Paşa, ticaret nâzırı Said Paşa, darphane müşiri

(1) İsmet Bey zâde Arif Hikmet Bey: Sultan Abdülmecid devrindeyken makamı meşihata gelmiştir. 1201/1786'da

dünyaya gelmiş, 1275/1859'da vefat etmişlerdir. 1231/1816'da Kudüs, 1236/1820'de Mısır, 1238/1823 Medine kadılıklarına tayin edilmiştir. 1246/1830'da İstanbul payesine nâil olmuş, 1248/1833 Anadolu payesine, 1254/1838'de Rumeli payesi üzerinde olarak meclisi vâlayı ahkâmı adliye azalığına, 1256/1840'da Rumeli vaziyetini teftişe, dönüşünden hemen sonra dâr-ı şurâ-i askeriye azalığına, 1262/1846'da Şeyhülislâmlık makamına tayin edilmiştir. İlimlerin pek çoğuna vâkıf, edebiyat âleminde pek büyük bir otorite olup, üç lisanda da şiirleri vardır. (Kamus ül âlam) (243)

Ali Necip Paşa, hariciye nâzırı mabeyni hümaun müşiri Rıza Paşa (1) Nafla meclisine memur sudurdan Çerkeşli Mehmed efendi vazifeliydiler.

Babıâli'de rütbe-i ûlâ ricalinden radaret müsteşarı, hazinei âmire defterdarı, mukattaat defterdarı, deavi nâzırından, 2. sınıf rical: Harbiye nâzırı, evkaf nâzırı, asakir-i muntazama müsteşarı, hariciye, bahriye, ticaret müsteşarlarından ve rütbe-i sâniyede bulunan memurin dahi; teşrifatçı, beylikçi, amedçi sadaret mektubçusu, dahiliye ve hariciye kâtibleriyle divân-ı hümayun tercümanı ve deavi nezareti muavin olandan ibaretti.

1256/1840 senesine bir bakış atarsak hükümdarın, açılan mecalislerde nutuk söylemesi usûlünün de, tanzimat-ı hayriye ile tesis edilmiş olduğu açıkça görülür.

Reşid Paşa; Abdülmecid Hân'a yavaş yavaş tarzı meşrutiye'de, bir kisve-i padişahı gibi giyinmek niyetiyle çalışmakta ve babıâli'yi me'sul bir

(1) Rıza Paşa: Bu paşanın tercemei hâline Sicilli Osmani'de görülen vaziyete göre babası Attar esnafından Memiş ağadır. Gençliğinde amcası Osman ağanın elinde terbiye olmuş, Mısır çarşısında çırak olmuşken, mabeyni hümayuna alınmış ve az zamanda kurena sınıfına dahil olarak, baş kurenalığa yükseldi. Abdülmecid Hân'ın tahta çıkışında rütbei vezaretle mabeyn az sonrada hassa ordusu müşirliğine geçmiş, sekiz defa serasker, dört defa bahriye nâzırlığında bulunmuş, vâliliklere tayin edilmiş, mecalis-i âliye'ye memur olduğu halde 1294/1877'de vefat etmiştir. (244)

vekiller karargâhı yapmak hususunda her fırsattan istifade etmekteydi. Bu meyanda, Takvim-i Vekayiin Türkçe ve Fransızca lisanından başka Rumca ve Ermenice yayımlanmasını ve matbaacılığın serbetçe yapılmasına dair ilk nizamnamenin düzenlenmesi, dikkat çekici hususlardandır.

Başkaca şaşırtıcı hususlardan biri de, sadrazam Hüsrev Paşa'nın sessiz kalması sebebi, cehalet ve taassuba iltica etmekten başka bir şey değildi. Ne icraatlara ne de, teşebbüslere yanaşmayıp, dedikoduculara zemin hazırlayıp, cesaret vermiş oluyordu.

Babıâli'de yeni yapılmakta ve tamamlanmış olan meclisi ahkâmı adliye dairesinin açılış merasimine

teşrif eden Sultan Abdülmecid, bir nutuk makamına geçecek hitabı meclis üyelerine Reşid Paşa'ya verilen hattı hümayunla okunmuş ve Reşid Paşa'da mukabeleten bir cevabi konuşma yapmıştır. Bu vaka Osmanlı tarihinde bir inkılap derecesinde ehemmiyet taşır. Bu iki nutku'da sayfalarımıza almayı uygun bulduk. (245)

Suret-i Hatt-ı Hümayun

İşbu meclis-i vâlamuzda bulunan vüzera ve vükelâ ve ulemâ ve bilcümle aza efendiler!

Gülhane'de okunan hatt-ı hümayunumuz ile bütün tebâl saltanatı seniyyemize ihsanı hümayunumuz olan hukuk ve imtiyazat iktizasınca vaz ve tesisi lâzım gelen nizamat-ı dahiliye ve usûlü idarei mülkiyenin kuvveden fiile i'sali sizlerin uhdei ihtimamınıza havale olunmuştu. Doğrusu şu meclisi vâlamızın usûl-ü nizamiyesi tecdid olunalıdan beri her bir maslahat kemâl-i serbestiyet ve bitaraflık ile söyleşilerek ve mevadd-ı vakıa'nın mesail-i şer'iyece sûr-u akliyesi gözedilerek karar verilen şeyler adalet ve hakkaniyete muvafık olmakla hasıl olmakda olan hoşnudi-i hümayunumuz-u memnuniyetimle beyan ederim. Ve cümleniz beyninde derkâr olan ittifak ve gayretin semeresi olmak üzere, lehülhamd az vakit içinde nizamata dâir çok iş görülerek tanzimatı hayriyenin bu seneden icrasına şûr'u olunan eyalet ve kazaların umur-u haliye ve müteferrasını rü'yet edecek meclisleri heman yoluna girmiş ve hükkâm-ı şer'i şerife dahi müstevfa maaşlar ve talilmnameler tayin

ve ita'sıyla ehil ve erbab ademler tâyin olunmuş ve umûr-u zabtiye ve rabtiyenin dahi usûl-ü lâzime ve nizamat-ı muktaziyesi güzel mülahaza

(1) Sultan Mahmud'un en az uygun-u diyanet olan ef'al ve harekâtında olduğu gibi 1839 hattı hümayununda dahi, ahkâm-ı şer'iyeden asla ayrılınmayacağı zikr ve beyan edilmekle beraber ananat-ı tarihiyeye bağlı olan kaide-i esasiye, bir darbede alt üst ediliyordu. Bu bakımdan Türkiye'de bir inkılab vukua geliyor demektir. (246)

ve icra kılınmış ve işbu tanzimat-ı hayriyyenin menafi'i haliye ve istikbaliyesini kâffe-i tebâi saltanat-ı seniyemiz dahi hüsn-ü izânla taraf taraf izharı meserret etmekte oldukları bedihiyatdan bulunmuş olmasıyla işte böyle intizam ve mamuriyete mâlik ve devleti ve tebâ hakkında dahi bais-i mahzuziyet-i kâmie olmaktadır. Tanzimat-ı hayriye'ye teferru eden daha pek çok mesalih olmakla onların dahi telahuk-u efkâr-ı âmika ve mülahazat-ı dakiyyete ile tesviye ve tanzim olunmasını sizlerin hude-i sadakat ve hamiyetinize havale eyledim.

Devlet-i âliyemizin dost muahedeli olan devletler tarafından vakı olmakda olan tebligatı dostane ve tevsikat-ı hâdisaneye nazaran derdest olan bazı mevadın dahi bu tevfika tealii kariben rehmi hasen hitam olmasını me'mul etmekdeyim. İşte nuhbe-i âmalim şer'an ve aklen menfur olan deaddiyatı külliyen ref ile mecmuai tebamızın refah ve rahatı ve mülk ve devletimizin istihsali mamuriyet ve mekineti olup usûl-ü müessese tahtında olan meclisde serbestiyle söyleşilen mevaddın semeratı hasenesi dahi

müşahide olunmakta olduğundan, Bimennihi Teâla bundan böyle dahi ol vecihle harekâta mübaderat ve kavanin mevzuaya muhalif harekâtta bulunanlar şer'an dahi müttehem olacaklarından tedibat mukarrereleri icrasına müsaraat olunsun. Heman Rabbimiz Teâla hazretleri cümlemizi herhalde tevfikat-ı samedaniyesine mukarin buyursun. Amin."

Görülüyorki; padişah nutkunda "emir" lafzını bile kullanmıyor heyet-i meclise ikdamat-ı hasenesinden dolayı beyan-ı mahzuziyet ettiği gibi bu müddet zarfında saha-i icraata konulan mevaddan ve meclisin müzakerat-ı (247) serbestanesinden, böyle serbestçe konuşulabilen maddelerden güzel neticeler görülebildiğinden, kanunlara muhalif davranışta bulunanların cezalandırılmaları, muhatab devletlerin siyasi dostluklarından bahs ediyor.

Mustafa Reşid Paşa'nın CevabiNutku

Zât-ı şevket-i şahanelerine mevhibe-i mahsuse-i ilahiye olan haslet-i bergüzide-i bende-i perveri ve inayet-i güsteri-i mülükâneleri iktizas-ı âliyesince geçen pazar günü başevket-i ve'l ikbâl meclis-i ahkâm-ı adliye'yi teşrife rağbet-i hümayun-u tâcidarileri cümlemize bâis-i kemâl-i mübahat ve mefharet ve meclisde kıraat olunan hatt-ı hümayun-u şahanelerinde keşide-i silk-i satur buyrulan mahzuzet-i celile-i mülükâne ve tenbihat-ı âliye-i şehriyaniyeleri tanzimat-ı hayriye hususatında bilcümle

bendegânlarına bir kat daha mevrus-u şevk ve gayret olarak Rabbimiz Teâla hazretleri ömür ve ikbal-i şahanelerini rûz-u efzün ve zaman-ı adalet nişan-ı cihandarilerinde mamuriyet-i mülkü devlet ve refah-ı asayiş-i tebâ ve milleti müstelzim-i nice asâr-ı hesna zuhuriyle cümlemizi dilşad-ü memnun buyurmak davet-i hayriyyesi te'diye ve tekrar kılınmıştır.

Vakıa emr-ü ferman-ı şahaneleri buyurulduğu üzere Gülhane'de kıraet olunan hattı hümayun-u şahaneleriyle kâffe-i tebâi seniyelerine ihsan-ı şahaneleri buyrulan hukuk-u imtiyazat-ı cem'i nizamat-ı mukteziyesinin üss-ü aslisi olub bunun üzerine meclis-i vâlanın serbest müzakerâtı ve icab eden nizamatı dahi hasıl olmuş olduğundan şimdiye kadar

(1) zamanımızda daha demokratik tabiriyle "ariza-i cevabiye" (248)

mevadd-ı vakıanın meseil-i şer'i ye, ve sûr-u akliyesi gözetildiği misüllü bundan böyle dahi yine ol vecihle hareket olunması velühlhamd eser-i teveccühat-ı fâika-i şehaneleriyle beynimizde husule gelmiş olan hasen vifak ve ittifakın muhafaza ve icrası fariza-i zimmet-i ubudiyetlerimizdir.

Bilhamdihi teâla mahruse-i şahanelerinin mesalih-i mâliye ve mevadd-ı müteferriasını rü'yet ve tesviye edecek meşveret meclisleri yoluna girip, hükm-ü şer'i şerife müstevfi maaşlar tayyini hususu ise ehemm-i mühimmeden olduğunu halde sâye-i şevketiiye-i şahanelerinde o dahi hasen surte bulmuş ve umur-u zabtiyenin dahi

vechi islâmi bulunmuş ve bu hususlardan dolayı bilcümle ahali izhar-ı teşekkür ve meserrete başlamış olmasıyla inşaallah-u teâla işbu nizamat-ı günbegün ilerleyerek ve müteferriatına dahi izdal ve can bakılarak ned-i muallayu fed-i şahanelerinde bir kat dahi mahzuziyet mülükânelerini mucib olacağı ve mademaki niyyet-i aliye-i şahaneleri umûr-u hayriye üzerine matuf olduğundan badelizin eser-i teadiyat kalmıyarak sübsü icray-ı adalet olunacağı eltaf-ı samedaniyeden me'muldur. Fakat taşralarda tesis olunan nizamat yeni şeyler olduğundan halelden vikayesi için aleddevam hâfi ve celi teftiş ve tahrisi lâzimeden olarak bu günlerde iktizası bilmutalaa hakipay-i şahanelerine arz ve istizan olunacak olmağla olbabda dahi müsaade-i seniye-i cihandarileri erzan buyurulması, temenniyat-ı acizanelerimizdir. Ve devlet-i âliyelerinin dost ve muahidi olan düvel-i mütahebe tarafından vukua gelen tebligat-ı tevsikat-ı hâlisane cümle bendegânlarının dahi memulümüze muvafik ve mutabık olmasıyla Bitevfik-i Teâla her bir mesalihin devlet-i aliyeye nâfi (249) olacağı vecihle tesviye-i pezir olması Cenab-ı Hakk'dan müstedaımızdır. Ve kavanin-i mevzua'ya muhalif harekâta mütecasir olanların tedibat-ı icabiyeleri icrasında dakika fevt olunmayacağı zâhir olup hâtta iktiza eden ceza kanunnamesi dahi derdest tanzim olmakla bundan sonraca arz ve istizan olunacaktır.

Ve kezâlik Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümayunlarında emr-ü ferman buyurulduğu üzere asakir-i muntazamai şahanelerinin müddet-i mâneviyesi maddesi dahi fi nefsülemr pek ehemmi şey olarak babıseraskeri şurâ'sında efkâr-ı âmika ile mütalaa olunmakta olduğundan

inşallahülkerim onun dahi suret-ül kararı husul olarak gerek asakir ve gerek ahali haklarında suhulet ve menfaati müntic olacağı, şüpheden azadedir. Her halde emr-ü ferman..."

Hattı hümayunun sonunda da, "İlerü ve senesinde icrası icab edecek şeyler hakkında dahi mütalaat ve irade-i hümayunumu cümleye izhar ve beyan zımnında bimennihi Teâla her reis-i senede meclis-i ahkâm-ı adliyeyi resmen teşrif etmek tasmimi gerde-i şahanemdir" kaydı vardır.

Osmanlı padişahlarının bu ana kadar zamanı belli olan bir surette babıâli'de bir meclis veya divanda yâni toplantıda bulunarak bir yıllık yapılan işler adına hülasa bilgi vermeleri ve buna karşı verilen cevabda, kaidei tenazire riayât edilerek yine bir senelik faaliyat ve tasavvurat ile gelecek seneye mahsus tashihattan bahsedilmesi vaki değildir. Yâni millet ne temsil edilmiş ne de ona benzer bir teşebbüs vukubulmuştur. (250) Bütün hükümdarlar, söylemiş, emretmiş, yapmış ve yaptırmıştır.

Tanzimatı hayriye'nin ilânı bu usûlü velevki ilk şekliyle olsun yerine getirmekle beraber, hükümdarın mizacını da değişme hususunda etkilemiştir.

Padişah irad etmiş olduğu resmi nutkunda, adetâ bende, ubudiyet ve emr kelimelerini unuttuğu halde ihsan kelimesini padişahlığın bir alâmeti sayarken

yalnız mazbata-i teşekküriye bu bu anannevi teşekküriyede muhafazakârlık göstermeyi bilmiştir.

Her senenin başlangıcında babıâli'ye gelerek bir sene zarfında yapılan çalışmaları ve neticesini isterse memnuniyetini mucib olmasın tekrar eylemek o devrin anlayışınca güzel bir bid'at olmak üzere kabul edilmekden çok hükümdarlığın bir meclis-i teşrii huzurunda mesul olmaksızın mutlakiyetini terke hazırlanmış bir ferdi muhterem sıfatını göstermeye çalışıyor saymalıdır. Ancak bu şekilde tecelli eden hâl, şekildedir.

Bilhassa tanzimat-ı hayriye'nin hükümlerinin tatbikatı yine ihmal edilmiş kaldı. Muhakeme edilmeden azil, sürgün, rütbelerin geri· alınması gibi menfi hususat uygulamada kalmıştı. Yeni kanunlar yapmak kolay ise de, uygulamak ve uygulatmak senelerce sürecek operasyon ve tetkiklere muhtaçtır.

Yalnız şu varki, hükümetle millet arasında temas daha çok özel olmak istidanını kazanmağa uygun bir şekil alıyordu. Rumeli ve Anadolu'ya müfettişler gönderilmesi, ahalinin şikayetlerini babıâlinin dinlemesi (251), tahkikata girişilmesi, vâlilerin, divan-ı ahkâm-ı adliye huzurunda muhakeme edilmeleri, cezalarını vermek, vükelânın azlinde icab-ı sebebinin hattı hümayunla ilanı, ceza kanunnamesinin (velevki yetersiz olsun) ilaveler yapılarak basımının yapılması ve yayımlanması (1) mürur-u nizamı ve de teskere usûlünün icadı, diğer tarafdan fen ve tıbbiye işlerini

müzakeresine mahsus meclisin açılışı, tanzimata muvafakatı olmayan vezirlerin ve devlet adamlarının azledilmesi, yabancı ülkelerle ticaret antlaşmalarının yapılması, hariciye işlerinde

(1) Tanzimatı hayriye işleri ve tatbikatıyla uğraşmış olan Engelhard diyor ki: "Veza kanunnamesi yayımlandı. Okunan hatt-ı şerifdeki gösterilenler kati bir arzuyu uygulamak maksadına matufsada yapılan bu kanunname eksik ve yetersiz olduğundan başka mantıksız dır da. Rabıtası yoktu. Kanunnamede yazılı olanlar <rüşvet, cinayet, zabt ve müsadere, gasb ve garet gibi çirkin fiilleri yapan, hükümetin memurlarının eşit hallerine sed çekmek maksadıyla tertib ve tanzim olunmuştu. Bu kanunun başlangıcının mahiyeti hakkında bir fikir elde edebilmek için aşağıya aldığımız fıkraları göz altına almanız yeterli gelecektir.

1. Zât-ı hz. padişahi gerek zehirleme, gerek diğer vasıtalar ile hiç bir suçluyu açık veya gizli olara idam ettirmemeyi taahhüt etmiş olduğundan hükümet memurlarından birinin kim olursa olsun katlettirmesi yasaktır.
2. Zât-ı hz. padişahi ahaliden birinin mal ve emlâkini müsadere etmekten kaçındığından bir ferdin mallarını daha sonra haksızca gasp ve müsadere etmek maksadıyla alım satıma sevk ve teşviki yasaklanmıştır. Kanunlar ne kadar şiddetli olursa olsun o memleket ahalisinin ahlakına denk gelmek şartıyla tesiri haiz bulunduğu hakikatına delil olmak üzere yukarıda yazılı kanunnamenin yayımlanmasından bir sene sonra bunu kendi eliyle imzalamış olan sadrazam Hüsrev Paşa'nın

bir rüşvet meselesinden dolayı meclis-i ahkâm-ı adliye tarafından mahkum edilmesi beyan olunabilir. (252)

bilhassa Mısır Meselesi gibi çetin işlerde himmeti ve gösterdiği dirayet göstermesi ve benzeri teşebbüs ve faaliyetlerde tanzimatın tam olarak tatbiki halinde mülkiyede ve mâli işlerde faydası ihtimali pek açıktır. Cehalet ve taassub vaziyete galebe çalar gibi uygunluk gösteriyordu. Yâni irtica alametleri hemen her taraftan beliriyordu. (1) Bundan ayrı Hıristiyanlarda da eşitlik meselesinden dolayı bir şımarıklık da ortaya çıkmaya başlıyordu. Devlet, Mısır meselesi dolayısıyla teşekkül ettirilen bilhassa Fransa ve İngiltere'nin Rusya'ya karşı seçmiş oldukları siyasi davranıştan dolayı meydana gelen devletler arasında rekabet Osmanlıyı Rusya'nın himayesinden kurtarmışsa da, bütün varlığıyla büyük devletlerin vesayeti altına girmişti.

Mutaassiplar Gülhane hattı hümayununa gâvur işi nazarıyla bakıyorlardı. Kendileri ile Hristiyanların hukuk eşitliğine getirilmesini, onları kuvvetlendirme şeklinde anlamaktaydılar. Buna karşılıkta Hristiyanlar sık sık taleblerde bulunmaya başladılar.

"Şark Meselesi" adlı eseri ile pek meşhur olan Edvard Deriyolt, bu hususta diyor ki: "reaya, eşdinde oldukları büyük devletlerin meselâ ortodoks olan Ruslara, katolik olan Fransızlara yeni gelmiş olan protestanlarda İngilizlere müracaatlara başvurmak-

taydı. Yapılan bu müracaatlar büyük devletlerin şarkdaki (doğu'daki)

(1) Yine, Engelhard diyor ki; padişahın yayınladığı fermanın esaslarında şer'i hükümlere aykırılık taşıdığı bir çok müslümanca ifade olunmuştur. Çünkü, bunların mütalaasınca, bu hattı şerifin küffâra müslümanlarla aynı hukuku vermiş oluyor, Sultan Mahmud'un tatbik mevkiine koymaya cesaret edemediği şer'i şerife mugayir bir kanunu ilân etmişlerdi. (253)

rekabetlerine yeni bir şekil veriyor, müdehale edebilmeleri için onlara binlerce mesele hazırlıyorlardı."
Sadrazam Hüsrev Paşa, tanzimat aleyhinde olarak itham olunup sürgüne gönderilmişti. Bu vak'a yâni Hüsrev Paşa sürgünü tanzimatı hayriye inkılabı bakımından fevkalade ehemmiyet taşır.

Tarih-i Lütfi diyor ki:

Tanzimatın tatbike konduğunda sadaret makamında bulunan Hüsrev Paşa'nın yaptığı yeminin hilafına ve rüşvet aldığına devlet tarafından kanaat gelecek vaka şuydu. Göz yumulmuyacak şekilde olay ileri sürülmüştü. Sır kâtibi Mustafa Nuri Paşa'dan Yanya'da iken almış olduğu 125 bin kuruş sadaretten düşmesinden sonra kendisinde yâni Hüsrev Paşa'dan tahsil edildi. Bu kadı hükmü, ahkâmı adliye meclisine havale (1) olunarak yapılan müzakerede başka hususlardan dolayı da, töhmet sabit görüldüğünden "sübut-u gıyabidir" ceza kanunu tatbik edilerek sert mua-

mele ve hükümlere uğratılması gerekmişse de, yaşlı olması hasebiyle alışmış olduğu huydan vazgeçememiş ve karar altına alınmış yasaklamalar hakkında olan yeminini unutmuş gözüyle bakılarak şiddetli ceza muamelesi tarafına gidilmeyip, ancak bundan böyle devlette istahdam olunmayıp tekaüdiyesi, ebedi olarak vezirliği kaldırılmış ve iki sene için emniyet-i umumiye nezaretinde tutulmak üzere Tekirdağ'ına gönderilerek

(1) Meclis-i ahkâmı adliye Hüsrev Paşa'dan önce iki veziri daha mahkeme altına almıştı. Dahiliye eski nâzırlarından Akif Paşa, Edirne'de, azalardan Mazlum Bey ve ricalden Sâmi Efendi tarafı marifetiyle sorguya çekilmiş, Edirne müşiri Nâfiz Paşa az sonra aynı mecliscé muhakeme edilerek vezareti kaldırılmış, ayrıca üç sene Kütahya'da mecburi ikamete tâbi tutulmuştu. (254)

orada ikametine ve parayı ihtiyacı olmadığından aylık geliri olan 60 bin kuruşun kesilmesi, mişvarına yâni harekatına göre sürgün yerinde rahat durması umulmadığından sürgün müddetinin üçte bir miktarı karakol idaresinde bulunması, bu müddetin dolmasının ardından yine meclisce verilecek karara göre muameleye tabi tutulması alınan paraların getirileceği ilân edilmiştir.

Ne var ki, tanzimatı hayriye hükümleri, şiddetli cehl ve taassubdan dolayı göstermel'ik gibi kalıyordu. İlk önce devletin başında Mısır meselesi zarar verici şekilde dolaşmaktaydı. Fransa'nın Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı desteklemesi, diplomatlar âleminde bize doğru esmeğe yeni başlamış olan eğilimin tamamını bozmağa dönüktü. Arka-

sından da, işlerin başında bulunanların çoğu tanzimata aleyhdar olduklarını belirtmek için sıra beklemedeydi.

Entrika yukarı kademede başlamakla beraber, ahaliye doğru da inmekteydi. Yukarıda kademelerde başlayan bu entrikaların mahiyeti Mustafa Reşid Paşa'nın, Mısır meselesini uygun bir şekil ile halletmesinden sonra kesinleşecekti. Devlet adamı veya ricalle vasıflandırılanların en ileri gelenleri Mısır meselesinin patlamasıyla birlikte tanzimatında ortadan kaldırılması iyi olacaktır fikri taşımaktaydılar.

Gülhane hattı hümayununun okunduğu yere, meydan-ı adalet adı verilmişti. Beyazıd meydanına da, bu hatıray-ı hatırlatan bir" adalet taşı <seng-i adalet> dikilmesi (255), yukarıdan gelen entrika tesiriyle pek büyük bir dedikodu çıkarılmış ve halkda bunu bir gâvur icadı daha yerine getiriliyor düşüncesi içinde proteston etmiş, bu işin yapılması padişahtan gelen bir irade-i seniye ile iptal olunmuştur.

Engelhard'a göre; Arnavutlukta, Aydın ve diğer beldelerde, padişahın itikadını şüpheli bulma Kur'an-ı Kerim namına ettiği yeminden dönmüş, vekilleri ve bilhassa Mustafa Reşid Paşa kâfirler tarafından kendi taraflarına kazanılmış bir gâvur olduğu inancını taşıyorlardı. Islahat fikrinin bu şekilde anlaşılması sebebi herkesçe malumdur. Bizde her inkılabı güçten düşürmek için icad edilmiş olan bu kötü kaide, aydınlatıcı her fikriyatı, her çeşit millet harekâtını tesirsiz kılmaya çalışmaktan geri durmamıştır. Bizde irticaın kuv-

veti yalnız bundan ibarettir. Kâfir ilân etme bu hususta yâni irticai kolaylaştırmakta yegâne paroladır.

1261/muharreminin 4./1845 ocak ayının 14. pazartesi günü, babıâli'de okunan nutku hümayunda terbiye-i amme yâni toplumun terbiyesi hususu mevzuu bahis olmuştur. Padişah; askeriyede tensikat gereğinden' başka şubelerdeki idarenin hiç birinde ilerleme emaresi görülemediğini şiddetli bir dille bildirdikten sonra bütün bir ıslahat ve ileri hamleye cehaleti yok etmek tedbirlerinin hemen alınmasını belirtmiştir. İlim ve fenlerin kaynağı olan, sanayi ve maarifin ileri seviye tutturması için lâzım gelen mekteblerin yapılması bizim için çok önem taşımaktadır. Bu mekteplerin yapılmasında ve tanzimi hususunda çok gayret gösterilerek cehaletin yenilmesini temini istemiştir. (256)

İmar meclisi eksik, gayet ilkel ve yer yer birer meclis-i mebusan taslağıdır. Bunun eksik olan yönü devlet idaresinde bahse girişmemek şartı idi ki, devletin amme hakkına aykırıdır.

İmar meclisinin kuruluşuna gelince: "Memleket içinde mübremiyeti olan ıslahatın tatbike konması için ilk önce malumat ve ahval-i mahalliyeye müracaat kaidesine uymağa karar verilerek harcırahları mahalli mal sandıklarından verilmek ve İstanbul'a geldiklerinde büyüklerin konaklarında misafir edilerek saygı, ikram edilerek her memleketin muteber ve mutemed, dirayet sahibi ve malumatından ve sebebi mamuriyet

ve ahaliyi bilir takımından ikişer kişi kocabaşların getirtilip, bunlarla meclis-i vâlada müzakere yapılması kararlaştırılmış ve durum icab eden varaka-i mahsusaları ile herkese ilân edilmiştir. Hakikaten bu yarım mebuslar İstanbul'a gelmiş, bunları defalarca meclise çağırıp ülkenin ıslahı hususunda fikirleri alındıktan sonra, yapılabilecekleri babıâli'ye peyderpey yollamak kılıç ehli, mülkiye ve ulemadan meydana gelmiş olarak seyyar yâni gezici heyet kurulmasına gidilmiştir. Bu on heyet şöyleydi: (257)

Gidecekleri yer Reis Aza Katip
Konya Liva Selim Paşa Ricalden Nazım ef.
Tevfik Molla
Bursa ve Bolu topçu livası Mehmed pş. Arif Zeki
ef. Nâfi "
Sivas-Ankara Mirmiran Tosun pş. Vidin eski
defterdarı mevalid
Süleyman efendi Hüseyin
Diyarıbekir Liva Muammer pş. Anadolu mal
müdürü Ramizpaşazâde
Abdullah Rüştü ef. İzzet Bey
Erzurum " İsmail pş. Bozok mal müdürü
Bursalı Ragıp
Sabıkı Necip ef. ef.
Vidin-Niş " Alyanak Moralı Tevfik Bey
Mevaliden
Mustafa pş. Salih Bey Lütfi
ef.

Çerman-Silistre Liva Selim pş. Hacegândan Mevaliden

İzzet ef. Ali Raif ef.

Üsküp-Rumeli Liva Ragıp pş. Salih Bey Mevaliden Arif

Hilmi ef.

Selânik-Tırhala Ali Ali Rıza pş. Ömer Cemal ef. Mevaliden Necip

Elviye-i selase Ricalden Selami ef. liva Mustafa pş. Mevaliden Edhem

ef.

Bu heyet-i seyyare yâni gezici heyetler taşradan seçilerek gelmiş bulunan mebusların padişah huzuruna çıkarak yazılı ve sözlü talimatlarını almışlardır. Yedi-sekiz ay süren geziden sonra tahkikatlarının neticesini bildirmişlerdir. Fakat bu teşkilattan da arzu edilen netice elde olunamamıştır. Lütfi tarihine göre; Meclis-i vâla reisi serasker Süleyman Paşa'nın (1) vazifeden infisalinden sonra

(1) Süleyman Rıfat Paya, 1222/1807'de doğmuş, 1281/1865'de vefat etmiştir. enderun-u hümayundan göze batarak (258)

meclisi imariyenin de hızı azalmıştır. Bu çeşit heyetlerin kurulmasını meşrutiyet idaresine bir gidiş olarak görmek kabildir. Mustafa Reşid Paşa'nın telkinlerinin eseri olduğundan şüphe edilemeyen terbiye-i âmme hususu dolayısıyla da anlaşılıyor ki, devlet başka bir

bakışla da ahaliyi yeni tarz teşkilatlanmaya alıştırmaya uğraşmıştır. Yolların inşaası, limanların gözden geçirilmesi, sübyan mekteblerinin tanzim edilmesi, mekteb-i harbiye'ye talebe yetiştirmek için mekteb-i idadiye kurulması, ticaret nazırlığının kurulması gibi işlerin yapılması dikkat çekicidir.

Yine de, tanzimatı hayriye tatbikatı yönü ile aksamaktaydı. Reşid Paşa'nın iç ve dış politikası düğümlenmeye duçar oluyordu.

(1) devam: 1245/1830'da yüzbaşı, binbaşılığı ve miraleylığı kısa zamada elde edip, 1256/1840'ta mirliva, 1258/1843'te paşa oldu. Bir yol sonra dâr-ı şurâ reisi oldu. 1262/1846'da vezirlikle beraber meclisi vâla reisi ve serasker oldu. Paris sefirliğinde de bulundu. 1264/1848'de ticaret nazırı, 1265/1849'da kaptanı derya, 1267/1851 meclisi vâlaya aza yapıldı. 1281/1864 senesine kadar İzmir, Bursa, Edirne vilayetlerinde vâlilik yapmıştır. Sicill-i Osmani'de halim selim, tedbirli, dirayete muktedir, cömert, şâir olarak vasıflandırılmıştır. (259)

-6-

Kırım Savaşı'na doğru: tanzimatın ahvali umumiyesi, Rıza Paşa, 3. Mustafa'nın gördüğü, 3. Selim'in umduğu, 2. Mahmud'un doya doya göremediği 1259 tanzimat-ı askeriyesi, muvazzaf asker ve redif sınıfı, ordu merkezleri; Daimi ordu ve miktarı, tensikatı as-

keriyeye Prusya tensikatı askeriyesi esas kabul ediliyor, ilk erkânı harbiye reisi: Abdülkerim Nâdir Paşa, zaptiye müşirliği, askeri zaptiye teşkilatı, ıslahatın iki yeniliği: Osmanlı ülkesinde din nokta-i nazarından nüfus. Irklar-Rum, Rus klisesi ve şubeleri, ortodoks mezhebinin aksamı, Keldani ve nasturiler, Ermeni klisesi, katoliklerimiz, maruniler; 1848 senesi Fransa ihtilâli ve tesirleri, 1848 anayasasının mühim maddeleri, Eflâk ve Buğdan ihtilâli, Osmanlı istibdad idaresi Eflâk anayasasının koruyucusu oluyor, Rusların cebir ve şiddeti, Çar Nikola, Bulgaristan, Bosna karışıyor, Bosna'da tanzimatın tatbiki.

Tanzimat, cehaleti idareye de tamim edemediği halde, askeri işlerde mühim yenilikler temin eylemişti. Öte yandan bizde diplomasi denilen yüksek siyaset Reşid Paşa'nın dirayet ve fetaneti mümtazesi, yâni çok akıllı ve tahammüllü yapısının eseri olarak başlamıştır.

İşlerin başında bulunmak için iki fırkanın mücadelesinde şiddetli tırmanış devam ederken, Reşid Paşa mektebi çeşitli kimseler yüzünden bölünüşe gidiyordu. (1)

(1) Zamanın devlet adamlarının eski usûlün önemli tarafdarı ve yeni düzenin methedilmesine muhalif olanların başı olan Koca Hüsrev Paşa ile Topal İzzet Mehmed Paşa söze karışacak ve reylerini yürütecek halde olmayıp, Rıza Paşa ve onun müntesipleri de ikbali iade edememek

şartıyla... Serasker Damad Sâid Paşa'nın padişah huzurunda ısrarı üzerine 1264/1848 cemaziyelevvelinde Reşid Paşa'nın azli ile sadaret İbrahim Sârım Paşa'ya verildi. (260)

Bundan ayrı olarak da, gayri müslimlerde başka başka vaziyetler almışlardı. Cihan Seraskeri adı ile bu dönemde meşhur olan Rıza Paşa hakkında Lütfi tarihinde görülen aşağıdaki iki fırka, bizim gibi devri Hamidi (2. Abdülhamid hân dönemini kastediyor) devrini atlatmış olanlara zamanın vaziyeti hakkında gayet geniş malumat verebilir: "İç siyasetin idaresi serasker ve mabeyn müşiri Rıza Paşa'nın eline geçmişti. Vilayetlerin tevcihatı ve saire onun işaretinden sonra çıkabiliyordu."

"Mertebe-i ikbali, yâni yükselme derecesi o kadar raddeye gelmişti ki, azledildiğini duyanlar büyük bir ihtiyat içinde biribirlerinin kulaklarına: <Haberiniz var mı? Serasker azil olmş, fakat sakın benden duymuş olmayınız.

(1) devam: Damad Said Paşa taassuba soğuk kimselerden olup, Reşid Paşa ve mensubinini dinsizlik ile itham, kimini idam, kimini sürgün ettirmek ve İstanbul'u yeni düşünce taraftarlarından temizleme hülyalarına saptı. Hâtta Rüşdiye mektebinde ressamlığın öğretilmesini mahzurlu bulup kaldırttığı gibi, harita çizimini de nerdeyse yasak eyleyecekmiş. Şeklinde rivayetler hocalar arasında dolaşıp durmuş.

Mustafa Reşid Paşa'nın tarafını Ali ve Fuad efendiler teşkil etmekteydi. Bu iki zat ölümlerine kadar hocaları Reşid Paşa'nın politikasını devam ettirdiler (!) İbrahim Sârım Paşa ve meclisi vâla reisi Sadık Rıfat Paşa ve Şekib efendi o mektebin feyizli talebelerindendir. (Tarih-i Lütfi-c. 8) (261)
sözünü fısıldamışlar ve o kadar büyük kibir sahibiymiş ki, alaylarda müşirini yanında yürütür ve yerinden kımıldamaksızın büyük memur ve askeriyeye ayağını öpdürürmüş.

Her ne ise; 1259/1843 tanzimatı askeriyesi hakkında elde mevcud bulunan muteber kaynaklardan "Osmanlı teşkilatı ve kıyafet-i askeriyesi" adlı eserde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu malumata göre, tanzimatı hayriyenin ilânından sonra bir taraftan erlerin getirtilmesi ve istihdamı hakkında dâr-ı şurâi askeriyede bir kara nizamnamesi tanzimi ile meşgul olunarak, öte taraftan da esaslı bir tarzda düzenlemeye gayret olunurken kararlaştırılmış tensikat dileyen askeriye 1259/1843 tarihinde düzenlenen kur'a nizamnamesi dahi 1264/1848 tarihinde yayımlanmıştır.

1259/1843 tarihinde önceden kurulmuş olan redif askeri mevcudu umumen muvazzaf sayılıp ve hizmet yılı beş sene olmak üzere tahdid edilerek yazılan asker bizatihi hassa ordusu, dersaadet ordusu, Rumeli ordusu, Anadolu ordusu, Arabistan ordusu, isimleri verilerek merkezleri de İstanbul, Üsküdar, Manastır,

Harput ve de Şam olmak üzere beş orduya taksim edilerek kur'a nizamnamesinin tatbiki esnasında orduların sayısı altı adete çıkarılıp, merkezleride tadialata uğratılıp, 1.Hassa ordusu dairesi, İstanbul, batı Anadolu ve merkezi ordusu dairesi: Dersaadet ikinci ordu dairesi Tuna havzası ve merkezi Şumnu, (262) Üçüncü ordu dairesi Rumeli, Hersek, Bosna eyaletleri havzası merkeziyse Manastır. Dördüncü ordu dairesi şarki (doğu) Anadolu havzası, merkezi, Erzincan, Beşinci ordu dairesi Şam ve Halep vilayetleri havzası ve merkezi, Şam, Altıncı ordu dairesi Irak havzası ve merkezi, Bağdad olarak belirmişti.
Bu ordu daimi idi. Muvazzaf yâni mecburi vazifeli olarak beş sene hizmet eden er, redif olarak sevk olunur burada da yedi sene hizmet etmek mecburiyetinde bulunuyorlardı. Redif askeri, ihtiyat ordusu demekti. "Teşkilat ve Kıyafet-i askeriye"ye göre daimi ordu aşağıdaki kıtalardan meydana gelmişti: 36 tane piyade alayı, 36 talia taburu, 26 suvari alayı, 7 sahra topçu alayı, 4 kale topçu alayı, 2 istihkâm alayı, 1 sanayi alayı

Bu kıtaların mevcudu yüz elli bin kişi raddesindeydi. Muvazzaf hizmet beş seneden ibaret olduğu için her sene otuz bir kur'a neferi silah altına alınır ve takriben o kadar da asker terhise tâbi tutulurdu. (1) (263)
İhtiyat ordusuna gelince her biri 800 mevcutlu 120 tabur redif askerinden yâni 90 bin kişiden ibaret olup,

devletin daimide bulundurduğu ihtiyat kuvveti 210 bin kişiye yükselip redife nakledildiği için zaptiye askeri hariç hesab olmak üzere icabında 400 bin kişiye yükseltme imkânı vardı.

(1) Engelhard, merkezi Bağdad olan 6. ordunun teşkilatından bahs ettikten sonra diyor ki; "böylece nizami askerin her biri 20 bin kişilik 6 kolordudan mürekkep oldu ve 1849 senesi başlarında silah altına davet edilen redif sınıfı ile askeri kuvvet takriben 50 bin kişi kadar arttı. "Türkiye'nin bu zamanda çakaracağı askerin tamamı tahminen aşağıdadır.

Nizamiye	120.000
Redif	50.000
Bosna ve Hersek askeri	30.000
Mir-i Dita askeri	10.000
Dobruca tatarları askeri	10.000
Tuna Kazakları askeri	1.000
Kürdistan asakiri millisi	25.000
Irak ve Arabistan askeri	30.000
Mısır askeri	25.000

Tahmini yekün	300.000 (üç yüz bin kişi)

Donanmada savaşa elverişli 16 büyük gemi bulunuyordu. Osmanlı deniz gücü 13 büyük harp gemisine, 10 fırkateyn, 12 vapur olmak üzere altmış parça gemiden mürekkepdi. Ordu ve donanmanın tamamının teşkilatı oldukça iyi, hatırı sayılır bir kuvvet vücuda getiriyordu. (264)

Tensikat yâni yeni düzenlemeler henüz tamamen tatbike konulamamış olduğundan ve ortaya çıkan Kırım savaşında devleti âliye 200 bin askerin teşkil ettiği ordu çıkarmıştır. Böylece Avrupalılara satvetini ve büyüklüğünü, sağlamlığını göstermişti.

Yeni askeri düzenlemede Prusya devletinin 1814 yılında yayınladığı tensikat-ı askeriyesi esas olarak alındı. Kabulü esnasında Avrupa devletlerinden çoğunda ihtiyat ordusu mevcut olmadığından başka, askeri daireler teşkili ve devamlı kuvvet bulundurma sulh döneminde, ordu ve fırkalara taksimi gibi hususlarda henüz tatbik mevkiine konmamış olduğundan Osmanlı düzenlemesince sulh döneminde redif kıtalarının zabit heyetlerinin mevcud olmamasına dayanarak Prusya tensikat tarzına dahi bu hususta haiz üstünlük ve öncelik bulunmuş ve yalnız malumatla ve fenlerle teçhiz olmuş subaylar yetiştirmek meselesi kalmış idi. (1)

(1) Mekteb-i harbiye'de piyade ve suvari öğretmenliklerine Fransız, topçu muallimliğine Prusyalı hocalar memur edilmişti. 1263/1848'de dârüşşurâ-i askeri bir derece daha genişletilerek 2 kısma ayrılmış ve bunlardan biri alel umum idare ve terbiye-i askeriye'ye ve diğeri levazımat-ı askeriye tedarikine vazifelendirilip, bu iki kısmın başkanlığına reisülrüesa ünvanı taşıyan bir paşa tâyin kılınmıştır.

Her ordunun kumanda ve idaresinde bir müşir vazifelendirilip onun maiyetine de reisül erkân ünvanıyla bir ferik yâni paşa ve iki fırka ferik ve üç piyade ve iki suvari bir topçu livası ayrılmıştır. Tophane-i âmire fabrikalarıyla baruthane ve fişekhane fabrikaları derece derece (265)

Görülüyor ki, ütün istibdad devirlerinde ülkeyi hercü mercin içinde tutarak ilmi terakkiyat ve sanayiiden mahrum bırakan ordu, yeni bir şekil almıştı. Hâtta mekteb-i harbiye'den 1264/1848 senesinden itibaren zabit ve 1265/1849'dan sonra da erkânı harp (kurmay subay) subayları çıkmağa başlamıştır.

Mekteb-i harbiye o dönemde ülkenin ilim merkezi olmuştu. Mezun olan subaylardan ehil olanlar mektebde muallim olarak kaldığı gibi Fransa ve Prusya'dan da, öğretmen subaylar getirilip ayrıca ders programları düzenlenmişti.

Avrupa'da tahsilde bulunan subaylarda dönmektelerdi. Hatta serdâr-ı şehir Çırpanlı Abdülkerim Nâdir paşa (1) mirlivalık rütbesi ile erkân-ı harbiye reisi tayin edilmişti.

(1) devamı: genişletilip ıslah olunarak tüfenk ve fişenk ile baruta ait ihtiyaç dışarıya lona bağımlılık bertaraf olunmak çalışmaları başlatıldı. Harbiye nezareti hazırlama görevini üstlenmiştir. Baruthaneler nâzırlığı ise, Tophane müşirliğine katılarak daha merkezi bir yapıya bağlanmıştır. (Teşkilat-ı ve Kıyafet-i askeriye)

(1) Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa, Rumeli'ndeki Çırpan kazasındandır. Mekteb-i fünûn-u harbiyeden çıkıktan sonra bir müddet Viyana'da tahsil ve Fransız, Alman lisanlarını öğrenerek askerlik hizmetinde tedricen mertebeleri geçip, Abdülaziz Hân devri döneminde müşir olmuştur. Bir çok savaşlarda bulunmuş ve metaneti ve doğruluğu ile tanınmıştır. 1293/1876 Rus savaşında Rumeli cephesi baş kumandanı olarak Rusların Tuna üzerine tecavüzlerine karşı bir çare düşünememek ithamıyla vazifeden alınıp, Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. 1300/1883'te adı geçen Rodos adasında bir hayli küskün olarak vefat etmiştir. Macarlı Ömer Paşa'nın vefatından sonra defalarca serdarı ekremlik vazifesini taşımıştır. Pek ağır başlı bir kimseydi. (Kamus ül âlam) (266)

Daha önceleri makamı seraskeriye intikal etmiş olan İstanbul'un disiplinini temin için 1263/1847'de kurulan zabıta müşirliğine devredilmiştir. Taşralarda zabıta hizmetinde kullanılan Delil ve Hayta suvarisiyle tüfenkçiler yerine asakiri zabtiye yazılmıştır.

Zabıta teşkilatının da, mülki idaremizde geçirdiğimiz, tekamüle ait devirler bakımından pek önem taşıdığı bir vakıadır. Devlet, ortaçağ disiplin tarzını terk ederek, şimdilerde ağızlarda dolaşan ve moda olan asri bir hükümet şekline dönüşmek içinde çareler arar görünen manzara sergiliyor. Zabıta teşkilatı defaten tatbik mevkiine konamadı. 1276/1860'a kadar Rumeli

ve Suriye taraflarında beş-altı taburdan meydana gelmiş, her bir taburun icabatına göre üç bölüğü suvari, en az o kadar veya daha da çok sayıda piyade bölükleri bulunmak üzere 13 alay zaptiye düzeni kurulup, alay kumandasına bir "alaybeyi", her taburun kumandasına bir "tabur ağası", her bölüğe de "bölük ağası" tayin ederek Anadolu tarafında ise, alay halinde olmamakla beraber, 10 bin kişi civarında zaptiye askeri bulundurulmuştur. (267)
Evet, devlet:
-Gözün aydın!
Demeli idi. Yirmi-otuz sene evveline kadar fesat ve kötülüklere alet olan Osmanlı askeri kuvvetleri, disipline gittikçe dahil olduğundan ve olmağa devam edeceğinden hiç şüphe görünmüyor. Düşe kalka, takip edilmekte olan ıslahat yolu üzerinde iki engel peyda olmuştur. Bunların birincisi, gayri müslim unsurlar diğeri ise, eski ve ebedi düşman Rus çarlığıydı.

Bu döneme ait olara, Ubuçini adlı zâtın "Türkiye Mektupları" adıyla kaleme aldığı eserde Osmanlı memleketinde bulunan nüfusun din nokta-i nazarından aşağıda gösterilmiştir.

Dini	Avrupa'da	Asya'da	Afrika'da	Yekün
Müslüman	4.550.000	12.650.000	3.800.000	21.000.000
Rumlar				
Ermeniler	10.000.000	3.000.000	....	13.000.000

Katolik	640.000	260.000	....
900.000			
Yahudi	70.000	80.000	....
150.000			

			35.350.000

Eserin sahibi bu sayıdan Suriye, Eflâk ve Buğdan için 5 milyon, Mısır ve Tunus için 3 milyon 200 bin ayırıp 8 milyon 200 bin sayısı kadarı tenzil edip devletin tebasında olan nüfusun 27 milyon 150 bin civarında olduğunu yazıyorsa da, 1261/1864'te "Türkiye" adı ile (268) yayımlanmış olan Kollas'ın eserinde bu miktarın otuz milyon olduğu hususunda tashihde bulunuyor.

Isahat tarihi ve meşrutiyetimizde pek mühim ve uygun olmayan roller oynamış bulunan çeşitli unsurları buradan topluca duyurmak faydalı olacaktır. Çok teessüf etmek gerekir ki, zamanımıza kadar ülkemizde ne coğrafya'ya ne de, ırklara ait mükemmel şurda kalsın orta halli bir tarif vücuda getirilmemiştir.

Eskiden beri Osmanlı topraklarında ikamet etmekte olan nüfusun on beş ırka mensub olduğu bilinir. Bunlar; Türk, Arab, Rum, Ermeni, Yahudi, Islav, Romen, Arnavut, Tatar, Türkmen, Kürd Suriyeli, Geldani, Dürzi ve Kıbti. Bunlardan şimdilik, göz önüne alacağımızı söyleyeceğim Rumlar, Islavlar ve Romenlerdir.

Rum klisesi, üç ayrı cemaat veya mezhebe ayrılır: a-Ortodoks veya Rum-Rus klisesi. b-Geldani veya Nasturi klisesi. c-Ötöküs vey amonofizit klisesidir ki, bu klisede, Suriye yakubiyeleri, kıbtiler, habeiler kendi adlarıyla üç şubeye ayrılırlar.

Hristiyanlığın ilk devirlerinde Rum klisesi, lâtin klisesi aile-i nasraniyenin iki lisanından başka bir şeye bakmazdı. Birinci paşa sayılan Sen Piyer, bütün kliselerin hâkimi idi. Fakat batı hristiyanlarının idaresine daha fazla itina etmek üzere doğuda biri (269) İskenderiye'de, diğeri Antakiye'de olmakla iki patriklik teessüs ettirildi. Halbuki hristiyanlık Avrupa'da Asya'da yayılarak imparatorları, kralları itikatlarına katıp, kavimleri Roma'da ikamet eden paşa'nın hükümeti ruhaniyesine râm eylediğinden Sen Piyer'in kurmuş olduğu üç şubenin hükmü, pek büyük bir genişlik kazanmıştı. Buna bakarak, bu şubelerinde sayısını çoğaltmak bir zaruret halini aldı. Doğu, batı Eksharzlığı yapılıp taksimine gidildi. O zamanlar da Bizans, Ereğli Exharzlığına bağlı küçük bir piskoposluk idi. Kostantiniya (İstanbul) büyük bir imparatorluk başşehri olunca, buranın piskoposluğu'da büyük bir önem kazandığından Roma'daki papalığın tesiri ve hükümetinin karşısına dikildi.

M. 857'de, İstanbul piskoposu Fotiyus, paşa 1. Nikola'nın hakimiyetini sarstı. Hâtta lâtin klisesini râfızı ilânına kadar işi vardırdı. Bunun üzerine Fotiyus, papanın ve meclisi ruhanice alınan bir ka-

rarla Ermenistan'da bulunan bir zaviye'ye sürgüne yollandı. Ancak aradaki ihtilaf bununla kapanmadı. Kostantinye, piskopos ve patrikleri romanın tesirinden kurtarma istikameti içinde gayret göstermeye başladılar. Sonunda 1093 m. de iki klise birbirinden kesin surette ayrıldı.

Ruslar 957 m. de İseviyeliği kabul etmiştir. Bunların Kiyef'de ikamet eden piskoposları Kostantiniye patrikliğinin hükümlerinin yayılmasına tabi idi. O da, İstanbul klisesi gibi davranmaya başlayıp, Roma klisesini tanımaz oldu. Gerçi arada Rus heyet-i ruhaniyesi bir iki defa (270) Roma klisesi tarafına geçmişse de, yine çabucak Kostantiniye patrikliğini tanımıştı.

Milâdi 13. asıra gelindiğinde Rus patriği bağımsızlığını ilâna karar verdi. Kiyef patrikliği tesis olundu. 1761 senesinde Deli Petro bu patrikliği lağv ederek yerine bir sinod meclisini hükümeti cismaniyeye tahvil etti. Böylece hükümeti ruhaniye Çarların eline geçmiş oldu. Bu olaydan sonra Rus çarları, Rus diyanetinin reisi yâni papalarıdır.

Rusya çarlığının Kostantiniyeye sahip olma emeli bu hükümet-i ruhaniye kuruluşundan sonra ortaya çıkmıştır. Rus çarlarını daima Rumların hâmisi görünmeye iten sebep bu İstanbul üzerinde taşıdıkları ham hayalden kaynaklanmıştır.

Kaynak olarak kullandığımız eser bu hususta diyor ki: "Avrupa devletleri İstanbul patrikleriyle Osmanlı

hükümeti toprakları içine dağılmış pek çok ruhani heyet azasının Rusya'ya bağlılıkları hâtta ücretli siyasi misyonerleri olduklarını unutuyorlar."

Yunanlıların bağımsızlığını elde etmelerinden sonra şark yâni doğu klisesinin bir daha bölünmesini getirdi, çünkü bunlarda Ruslar gibi istiklâl ilân ettikleri için yunan klisesi riyasetine krallarını getirdiler.

Elân ortodokslar, biri İstanbul patrikliğinin, diğeri Rus çarlığının, üçüncüsü de yunan kralının reisliği ruhaniyesini tanır halde olup, üç millete mensup hemen hemen aynı itikatlara sahip üç parçadan meydana gelmiştir. (271)

Geldani veya nastûri klisesi, Nasturiyüs adlı bir patrik tarafından kurulmuş mezhebe tâbidir. M. 428'de yayılmaya başlamıştır. Bu mezheb Hz. İsa (a.s)'da iki şahsiyet ve iki tabiyat tanır ötüküs veya monofizit kliseside, nastûri mezhebinin intişarına doğru Arhimandarit "Örtüküs" tarafından ihdas edilmiştir. Bu mezheb, Hz. İsa (a.s)'da , insaniyet-i tabiiyenin bir tabiatı ilâhiye mevcud olduğunu telkin eder. Bu mezheb, m. 451 senensinde Kalkedovan (Kadıköyü) meclisi ruhanisi tarafındanl kabul edilmeyip red'de maruz kalmışsa da Mısır'da, Habeş'de ve Kıbtiler arasında geçerlidir.

Ermeni klisesi ise harici, yâni hristıyan mutezilesinden olarak, Ötüküs şubesiyle birlikte kurulmuştur. "Mehazımız diyorki: "Vatansız kalmış bir kavmin

ismi bir itikadın resmi nâmı olma durumuna gelmiştir. Ermeniler m.596'da Roma'dan büsbütün ayrıldılar.

Katolikler Rıma'nın hükümet-i ruhaniyesini tanıyan bütün mezheplere tâbi hristiyanlardır. Ermeni, mülkist denilen Rumlar, geldani ve süryani katolikleriyle, maruniler bu cümledendir.

Maruniler, Maron denilen Suriye patriklerinden birinin miladın 6. Asrında kurduğu mezhebe tâbidirler.

Diğer taraftan her ne kadar Roma hükümeti ruhaniyesine tâbi iseler de, patriklerini kendileri seçip tâyin ederler. Papazları ancak kız almak şartıyla evlenebilip, bir sebep veya zevcesinin ölümünden sonra bir diğeri ile evlenemezler. Bunlar ve dürziler arasında şiddetli anlaşmazlıklar vardır. Sayıları 180 bin kadar olup, 96 bin kadarı Cebel-i Lübnan'da oturmaktadır. Çok zaman idare ile bizimde bildiğimize göre Osmanlıların arasında, nice senelerden beri yaşamakta olan bu anasır-ı muhtelife dini ihtilaflar yüzünden ayrı ayrı yaşamakta oldukları, ortodoks mezhebine bağlı olanları küçük menfaatler saikiyle Rusya'ya, katolikleri Fransa'ya yakın zamanlarda da proestanlar İngiltere'ye eğilim göstermektedirler. Bu bakımdan pek çok siyasal entrikalar sağlı sollu olarak umumi ıslahat aleyhine memlekete girebilecekti.

Halbuki o sıralarda Osmanlı devleti kısa fakat emin adımlar atıyordu. Karma mahkeme kurulması, hristiyanların şahitliklerinin, şahsi ahitliklerinin kabul edildiği hukuk davalarında yazışmanın kabulu, zenci

esir ticaretinin yasaklanması gibi adli idari, insani vakalar tevâli ediyordu.

Halbuki, bizim dilsiz Takvim-i Vekayii hülasalarından bile kopuk olan vakanüvis tarihimizin asla kaale almadığı bir takım teşebbüslerde bu sırada yapılmaktaydı. 1848'de Fransa'da zuhur edip Kral Lui Filip'in istifasına sebep olan Fransa ihtilâli bütün Avrupa'da şiddetli tesir meydana getirmişti. (273)

Fakat bu mühim vakanın husule gelmesinden önce sahne-i hükümete yine Hüsrev Paşa çıkmıştı. O devrin bu yaşlı veziri, en eski vezir olmanın üzerine yüklediği hislerle, ince ince entrikalar düzenleyip, ıslahat hareketlerini yerle bir etmek için gayesini tahakkuk ettirmeye çalışıyordu. Eline geçirmeye başladığı her fırsatı değerlendirip, çorap örmeğe başlamıştı. Hâtta bu hususta Engelhard, kitabının 15. bölümünde diyor ki; "Reşid Paşa, evvel emirde itibar ve haiz olduğu te'siri sarsacak ve düşmanlarının eline düşürebilecek bir hadise karşısında kaldı.

Krakov (1) cumhuriyetinin ortadan kaldırılması Reşid Paşa'nın hayret ve endişesini arttırmıştı. Babıâli, Avrupa umumi hukukundan istifade ederken, Avusturya'nın sulh zamanında vurmuş olduğu darbe Osmanlıların yüreğini yaraladı. Babıâli, kendi istiklâliyeti ve toprak bütünlüğünün Avrupa siyâset dünyasında gelecek için düşünce ve teşebbüslerini esas olarak kararlaştırmış olduğunu görüyordu.

(1) Krokov Cumhuriyeti: Lehistan'ın, Rusya, Almanya ve Avusturya arasında bölüşülmesinden sonra Krakov cumhuriyeti adıyla müstakil fakat küçük bir Lehistan kalmıştı. 1815'te yapılmış olan bir antlaşma gereğince, bahse konu cumhuriyet, bir anayasa, bir diyet meclisine ve birde hükümet adına bir senatoya sahip olmuştu. Üniversitesinin mükemmelliği sayesinde Lehistan edebiyatı, lisanının bilhassa düşünce temelinin dayanağı milli olmasını benimsemişti. Bundan başka burası, siyasi mültecilerin masun tutuldukları, mütecavir arazi yâni yakın komşu alanlara silahlı hücum yapmak düşünce ve teşebbüslerinin istişare yeri olması meydana gelmişti. Senato, milli fıkra veyahud idarenin sıfatına dayalı milletler arası taahhütlerin müsaid olamayacağından çok, kendisini me'sul edecek işlerde bulunuyor, bazen mülteciler siyasi idaresinde bunların yerine geçmiş oluyordu. 1828 senesinde yabancı lehli'lerin, bir takım askeri ihtilâlci ve çetelerin varlığı bahanesiyle üç büyük devletten şiddetli tehditlere maruz kaldı. 1836 yılında leh mültecilerinin uzaklaştırılması bahanesiyle bahse konu üç devletin askeri, işgal altına aldı. Anayasası değiştirtilip, Diyet meclisi de zararlı görülen azalardan temizlendi. (274)

Reşid Paşa'nın tahmin ettiği gibi bu durum, irtica fikrinin kuvvet kazanmasına sebep oldu. Hüsrev Paşa'nın en kuvvetli vasıtası irtica idi. İşlerin idaresinde hiç bir te'siri olmamak şartıyla meclis-i vükelâda ispat-ı vücud eden bu ihtiyar vezir, arkadaşlarından

asla itimadına mazhar olamamıştı. Taassubu yavaş yavaş uyanmış, bazı devlet adamlarının yardımıyla

(1) devam: Velhasıl 1846'da Krakova'ya yeniden mülteciler dolarak (Leh cumhuriyeti idare-i milliyesi) adıyla eski hükümet yerine yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümet "kıyam ve ihtilâl saati vurdu" diyen bir beyanname yayımladılar. Bu vaziyetin karşısında Avusturyalılar bir kaç defa hücum ettiler. İhtilâl batı Galiçya, doğu Galiçya'ya, Prusya'daki Poznan'a kadar sesini duyurunca üç devletin askeri kuvvetleri ihtilalcileri yok etmek için Krakovu zapt ettiler. Her ne kadar Fransa ve İngiltere'nin protestoları cumhuriyetin akıbetini biraz geciktirdiyse de, 1846 senesi kasım ayının 6. günü üç devletin Viyana'da yapmış oldukları antlaşma neticesinde Krakov cumhuriyetinin yok edilmesi ve topraklarının da Avusturya topraklarına ithali kararlaştırıldı. Böylece bu tarihten sonra Lehistan'da bağımsız hiç bir yer kalmadı. Krakov şehrinde Lehistan kralı meşhur Jan Sobiyeski ile meşhur Kopernik'in mezarları vardır. Krakov şehrini bir müddet bütün Lehistan'ın idare merkezi olduğunu da hatırlatmalıyız. (275)

Reşid Paşa'nın ve başlıca mesai arkadaşlarının aleyhinde olmayı hedeflemişti. Islahat fırkasına karşı bir plân vücuda getirmişti. Hakikaten, Hüsrev Paşa plânını gerçekleştirmeden infisal etmişti. Eski sistem taraftarları, padişahın yakınlarının tesirinden kurtulamayıp vurduğu darbeden pek zarar görmediler. Çün-

kü çok kısa bir zaman içinde Reşid Paşa'da iktidardan düştü.

1848 yılında Fransa'da kopan ihtilâlden Osmanlı devletine isabet eden hisse, Eflâk ve Buğdan karışıklığı ile kuzey Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te meydana gelen gürültülerdi.

Bu ihtilâlin esası ve özeti şu idi: Fransa'da doktriner denilen nazariyatçı fırka sekiz yıldır iş başında bulunuyordu. Buna karşılık muhalefet iki noktadan iktidara itiraz etmekteydi ki, birincisi, seçme hakkı senede iki yüz frank ödeyenlere münhasır idi. Muhalefet edenler, bu tarzı eşitlik anlayışına mugayir bulduklarından seçme hakkına meziyet ve haysiyet sahiblerinin de katılmasını uygun görüp, taleb ediyorlardı. İkincisi ise; mebuslar heyetinde memur olarak vazife göre pek çok kimse bulunuyordu. Bu sebebe müsteniden doktriner grubunun icra kuvveti üzerindeki murakabe hakkının pek nümayişkârca olduğunu hatırlatıyor seçilenler hakkındaki kanuni maddelerde ıslahat istiyordu. Bu iki teklif Fransa mebuslar meclisinin 1848 senesinde yapılan bir toplantısında red olundu. (276)

Meşhur mösyö Gizü, bakanlar kurulu reisi idi. Bu zad, doktriner grubunun görüşlerine sadık kalmıştı. Bu fırka seçimlerde resmi devlet memurlarını namzed gösteriyor. Bunların seçim kazanabilenleri ise vekillere çatarak, çeşit çeşit suistimalleri görülüyordu. Bu yüzden de ahalinin diline düşmüşlerdi.

Şubat ayının 22. Günü mutediller karşısında olan aleyhte görüş sahibi grupların Paris'in 12. daire beldesinde gösterişli bir ziyafet vereceği ilân edildi. Ancak hükümet bunu men etti. Davetiyeler geri alındı. Ancak ahali toplanmıştı. Askerde orada gezmekteydi. Aralarında kavgaya gidecek sözler teati olundu. Bu arada bir silahçı dükkânı yağma edildi. Sokaklarda siperlerin içine girmek gibi eski temmuz hükümetini yıkan tecrübelere girildi. Bir gün sonra iş daha fazla kızıştı. Gizü kabinesi istifa yolunu seçti. O gece ahali şenlik yapmaktaydı.

Nümayişçilerden bir grup hariciye nezareti önünden geçmekteyken içlerinden biri muhafız taburu askerlerinin üstüne ateşe başladı. Yapılan mukabele neticesinde 23 kişi ölüp, 29 kişi de yaralandı. Bu olay Paris'in büyük bir heyecan fırtınasına sürüklenmesine sebep oldu. Ahali ölüleri arabalara koyup, ellerinde meşaleler olduğu halde dolaşmaktaydı. Bağırıp çağırmakta ihtilâle davetiye gönderiyorlardı.

Kral Lui Filip, bu halin akabinde Güzi'nin kabinesinin yerine Tiyers'e başvekalet verip kabine kurmasını istedi. Halka karşı yatıştırıcı bir davranış gösterdi. (277) Hâtta sol fırka reisi Odilon Barro'yuda vekiller heyetine aldılar. Cumhuriyet fırkası tarafdarları ihtilâli teşvik ve coşturmaya gayret edip sonunda bir kalabalık Tulliyer sarayını muhasara altına alınca, Kral Filip istifa etti. Velhasıl cumhuriyet taraftarları meclisi mebusunda veliaht Döpari'nin kral ilân edilmesine

de karşı çıkıp, meşhur hürriyetçilerden yedi-sekiz bin kişiden mürekkep geçici bir hükümet kurdular. İntihap yâni seçme hakkının yayılmasını, meclis müessesesini kurmaya, müstemlekelerde esirliğin, siyası cürümlerdi idâm cezasının kaldırılmasına dair bazı hızlı karalar bulundu.

Fakat, Paris belki de bütün Fransa alt üst olmuştu. Mâli vede sanayii buhranı son dereceye gelmiş, toplanma serbestisi ve basın halkı bütün bütün şirazeden çıkararak klübler, mitinglerde çoğalmış, büyük bir hercü merc ortalığı dehşetli bir anarşiye, sokmuş idi. Sosyalistlerin işsiz kalan ameleye mahsus olmak üzere ihdas ettirdikleri Milli iş Yurda, yine ameleden başka nice haşarat dolarak büyük bir sosyal tehlike baş göstermişdi. Çünkü nisan ayının 23. günü içinde sekiz yüz kişiden fazla aza ile toplanan meclisi mebusanda bir reisicumhur seçimine karar verilmekle beraber seçime kadar geçici hükümet vazifesini görecek olan heyet, milli işyurdlarının kapatılmasını emir edince bunlardaki amele ve serseriler azim bir ihtilâl kopararak, şehirde dükkânlar kapandı. Paris adeta savaş alanına döndü. General Kavagnak üç gün üçgece bu serserilerle uğraşıp (278) şehirde pek çok kan aktı. Fakat ihtilâlide bastırdı. Bunun üzerine mebuslar meclisi anayasanın müzakereleri tamamlanana kadar Diktatör olarak Kavagnak'ın hükümet başında kalması karalaştırdı.

1848 Fransa kanun-u esasisinin mühim maddeleri aşağıdadır.

1. Yirmi yaşında bulunup hukuk-u siyasiye ve medeniye'ye sahip olan herkesin seçme hakkı vardır.
2. Meclis yedi yüz elli kişiden ibaret tek bir meclise bırakılmıştır. (senato yoktu.)
3. Hükümet memurları mebus olarak seçilemez.
4. Reisicumhur, dört sene için icra kuvveti reisi olup bu müddetin sonundan dört sene geçtikten sonra bir daha seçilebilir.
5. Reisicumhur milletin umumunun reyleri ile seçilir.
6. Reisicumhur, meclise kanun teklifine, askere komuta etmeye, memur tayin etmeye selahiyetlidir.
7. Reisicumhur meclisi fesh edemez.
8. Anayasadan kaynaklanan basın hürriyeti, cemiyetçilik, öğrenim hakkı koruma altındadır.

Bu kanun-u esasi hükümleri üzerine yapılan seçimlerde 1848 yılının aralık ayının 1. günü prens Lui Napolyon reisi cumhur ilân edilmişti. Fransa bu büyük meseleyi atlatmakla beraber, Avrupada da karışıklıklar çıkmasına önder oldu. 1848'de Avrupada ki genel düşünce sahipleri hadiseleri oldukça çabuk haber aldılar. (279) ilmi terakki ve felsefeye istidadları dolayısıyla milletin geleceğini daha derin düşünmek kuvvetine sahip bulunuyordu. Bizde dahi fırka anlayışı tomurcuk vermiş, ahaliye hükümetin icraatı hususunda fakat son derece yüzeysel, ekseriyetle

mutaassıbane, bir çeşit kontrol etme fikri gelmişti. Vakanüvis Lütfi efendinin el yazısıyla tesbit edilmiş bulunan vekayi defterlerinde arada sırada rastlanan tenkitler bu kontrol sisteminin derecesi hakkında bir fikir veriyor. Ahali hâli hazırdaki şekile ve hükümete ısınamamakla birlikte eski durumundan da nefretini belli ediyor. Eflâk ve Buğdan da, ortaya çıkan ihtilal, anayasa, hürriyet, milliyet ve iki memleketin bir olması prensiplerine tamamen temas etmişti. 1848 yılının martının 27. gününde Yaş'da toplanan cemiyette bir anayasa projesi yapılıp Buğdan bey'i Mişel İstoriçe'ye verildi. Mişel bu projeyi dikkate alacağını vaad etmekle beraber o günün akşamı ihtilâl harekâtının öncülerini tevkif ettirdi.

Ulah'larda çıkan vaka ise, daha ağırdı. prens Jorj Bibesko'yu Ruslar ile sıkı fıkı münasebette olması ahali gözünden düşmesini mucib olmuştu. Rusya tesirine doğrudan karşı olan ve Fransız hürriyetçilerinin düşüncelerini paylaşan gençlerden meydana gelmiş muhalif bir gurup kurulmuştu. Bu gurup (280) beyannamesinde, ülkeyi belalardan koruma amaliyle çalıştığını ve orada komiser bulunan Talât efendi adlı memurumuza verdikleri muhtırada babıâli ile samimane antlaşma yapmakta birleşmek hususunda hazır olduklarını bildirmişlerdi. Eflâk ile Buğdan'ın hâtta Transilvanya'nın birleşmesi, 1831 nizamname-i esasiyesinin ilgasıyla müsavat-ı medeniye yâni medeni eşitlik ve siyasetini, basın hürriyetini yalnız Os-

manlı devletinin kontrolu altında olmak üzere, idari ve kanun koymada bağımsız, zamana uyan anayasa yapılması mühim gayelerindendi. Hâtta 1844 senesinde kurulmuş bulunan cemiyet-i ihvan yâni kardeşlik cemiyeti adı taşıyan heyet ile buna benzeyen bir çok gizli heyet, emellerini yayıyordu. Fakat prens Bibosko karşı olmasına rağmen gurup 21 haziranda iselaç bölgesinde anayasayı ilân etti. Bükreş'de bulunan askeri güçler, kardeşlerine karşı silah çekmeyeceklerinin bilgisini verdi. Bu vaziyet karşısında prens, anayasayı imzalamağa ve iki gün sonra da, istifa etmeğe mecbur oldu. İhtilalde kimsenin burnu kanamadan akşama vardı ise de, Nikola Balkanlar'da rus nüfuzunun azalmasına asla razı olmadığından, üç gün sonra Buğdan'a on iki bin asker gönderdi. Eflâk üstüne yürüyüş başladı. Görülüyor ki; Rusya tesirinin girebileceği yerlerde hakiki hürriyete ait bir değişime rıza göstermemektedir. Bu askerinde sevki üzerine babıâli protestoda bulundu. İngilizler ile Fransızlar da soru sormaktan kendilerini alamadılar. (281) Rusların askeri harekâtı durdurması sağlandıysa da devamlı takviye yığdığı, müşahede oluyordu. Osmanlı devleti de, bu halin karşısında Tuna'dan 20 bin imdad askeri çağırdı. Eflâk'ın geçici hükümetini tanıma yoluna gitti ve yanlarına meclisi vâla reisliği ve seraskerlik makamlarında bulunmuş olan Süleyman Paşa'yı komiser olarak yolladı. Şayanı dikkattir ki, Osmanlı devleti müstebidanesi ülkesinin tebasından bulunan bir

memlekette meşrutiyet muhafızlığına soyunuyor, komiser olarak gönderdiği adamına bu hususta talimat veriyordu. Esasında Süleyman Paşa mutedilane düşünce sahibiydi. Önce Eflâklı'lıra bir kaimmakam tayin ettirdikten sonra ve asayişi iade edip, şikayetçi olunan maddeleri tetkik ettikten sonra İpsilaç'da ilân olunan anayasayı hemen aynen kabul ediyordu. Fakat Eflâklılar ile Osmanlı komiserliği arasında meydana gelen güzel antlaşma Ruslar tarafından hoş bulunmamıştı. Süleyman Paşa'nın geri çekilmesi, yerine Rus komiser general Dohamel ile birlikte işleri yürütecek başkaca bir komiserin gönderilmesi hususunda ısrarlarda bulundular.

Amedi divanı hümayunundan Fuad efendi (sonra paşa) ile serdarı ekrem Ömer Paşa (1) Bükreş'e gönderildi. Önceki kaimmakamın yeri ne Kostantin Kantakuzen isimli bir fenerli tayin olundu. Hürriyet grubu ileri gelenleri tevkif edilip, ülkelerinden uzaklaştırıldılar. Çar, kendi emel ve arzularının kuvvetlenmesini temine matuf eylül ayı sonuna doğru Bükreş'e altmış bin kişilik savaş birlikleri gönderdi. İşler Rus komiserin eline geçti. General Dohomel Rus korumasına rıza göstermeyenleri teker teker yakalayıp, mahkemeye lüzum görmeden sürgüne mahkum etti.

(1) Serdarı Ekrem Ömer Paşa; esasen Avusturya'nın Hırvatistan halkındandır. İbrahim Paşa dairesine girip müslüman olmuştur. Yüksek kabiliyet ve istidadı sayesin-

de askerlik iktidarı ile mertebeleri aşmış,müşir rütbesini almıştır. Abdülaziz devrinde uzun zaman serdarı ekremlik vazifesini ifa etmiştir. Yine o devirde çıkan hadiseleri başarı ile sonuçlandırmıştır. Osmanlı askeriyesi düzenlemesinde ve tanziminde büyük emekler sarfetmişti. 1288/1871'de vefat etmiştir. (282)

Rusların, balkan yarımadası üzerinde tesirlerini koymak için seçmiş oldukları entrikalar, Sırbistan ve Bulgaristan nahiyelerinde o derece yayılmışsa da, 1267/1851 vakası içinde Bulgarların Vidin taraflarında, Bosnalıların da İzvornik-Mostar kısmında kalkıştıkları kayıtlıdır. Bütün bu hadiseler Rusya'nın da tanzimatın yayılmasına engel olmak için çıkardığı fesatlardan idi. Vidin hadisesine vazifelendirilen Şekib efendi (1) oraları yatıştırdığı halde Bosna ve Hersek bölgelerinde galeyan çoğalmaktaydı. Buranın ihtilâlini bastırmaya vazifeli kılınan serdarı ekrem Ömer Paşa, 1267'de Bükreş'ten Bosna'ya geldiği zaman, burada da, birleşmiş fikirler karşısında kalmıştı.

(1) devam: Sicil-i Osmaniye göre, 1259/1843'te miralaylık rütbesi altında olduğu halde tensikatta askerlikten çıkarılmıştı. Daha sonra atışlı bir talim esnasında kumandanın biri askeri tabyada hata edince dayanamayarak kumandayı ele alıp hatayı düzeltmiştir. Bu vaziyet padişahın çok hoşuna gitmişti. Mükafat olarak rütbe ve sıfat-ı askeriyyesi iade olunmuştur. Rusya ile Eflâk ve Buğdan meselesinde Bükreş'e zafer kazanmış olarak girmiştir. Rumeli müşirli-

ği, Arnavutluk ıslahatı vazifeleri sırası esnasında hizmetleri pek güzide olmuştur. 1270/1853'te serdarı ekrem olmuş, 1271/1854'te Kırım savaşında görülen hizmetlerinin her çeşit takdirin fevkiinde olduğu söylenir. 1277/1861'de Karadağ savaşını kazanmış 1283/1866'da Rumeli'de ve Girid'de başkumandan olarak vazife yapmıştır. (283)

Takvim-i vekayii, serdarın Bosna'ya gönderilmesini tanzimatı hayriyenin tatbikatı olarak gösteriyorsa da, bu ihtilâl hadisesinin son safhasıdır. Hadisenin aslı şöyledir: Ernest Levis tarihine göre "Bosna'da dini ihtilaf yüzünden birbirlerinden ayrı iki düşman kardeş arasında aynı bir fikir için milli hislerin ilk defa olarak birleşme safhası sergiledi. Müslümanlar ile reaya-i hristiyaniye 1849 temmuz ayında bir gaye etrafında anlaşma yolunu buldular. Bu kıyam, bu kalkışma Macaristan vakasında Türklerin müdehale arzularını akim bırakmıştır. İsyancılar, Slavların birliğini ilân etmişler ve bayraklarının üzerine Hırvatistan Banı Yelaçiç'in ismini yazmışlardı. Başlarında bulunan reis Yeleçiç'in yeğenlerinden biriydi. Bunlar; Karadağ ve Sırbıye'den de iştirak beklemekte olup, pek ümit vardılar. Fakat, Sırbiyede Alekzandr Karayorgoviç, Ruslara karşı taşıdığı kin ve düşmanlığından dolayı babıâliye olan rabıta-i tabiyetini ilân ve Karadğlılarda bu sene beylerine garaz ve nefsaniyetlerinden dolayı isyancılar üzerine bayrak kaldırıp saldırdılar. Sultan Abdülmecid, 1850 senesi baharında, Ömer Paşa'yı

Bükreş'ten çağırıp, Bosna üstüne vazifelendirdi. Rus vazifelilerde derhal Bulgar ahalinin maruz kaldıkları takat getirilmez mezalim vesilesiyle bunları sipahiler aleyhine harekete geçirdiler. Bunların mağlubiyete uğrayacakları, muvaffak olamayacaklarında şüphe yok idi amma, Çar'ın müdehalasini gerektirecek güzel bir bahane olacaktı. Köylülerin ellerindeki oraklar, demir labudlar vardı. Karşı koyamadılar. Ömer Paşa, Rumeli genel vâlisi tayin edilmişti. Ömer Paşa, ihtilalcileri şartsız af ilân etti. Bulgaristan sipahilerine tanzimatı tatbik için hakden istifade etti. Tanzimatı Bosna müslümanları beylerine de, cebren teklif ederek hemen de askeri kuvvetleriyle üzerlerine yürüdü. Tanzimatın bahse konu ettiği hürriyet reayanın çabucak uymasını celbetti. Hâtta bunlar asi beylerin takibinde nizami askere yardımda bulundular. Ömer Paşa, Osmanlının sağlam ve güçlü olduğunu duyurma maksadıyla kararların tatbikinde çabuk davranarak reayadan aldığı gibi, beylerden de vergi tahsil etmeye başladı. Müslümanlardan da, Hristiyanlardan da, asker aldı ki, biraz sonra Rusları balkan eteklerinde durduran ordunun, mümtaz sınıflarında bunlardan da bulunuyordu. İki isyanın böylece çabuk bastırılması ve Macar mültecilerinin geri verilmesi hakkında vukubulan ısrar üzerine gerek Çar'a gerek Avusturya imparatoruna (285) sultanın verdiği cevap red olmuştu. 1852 mayısının tanzimatı tatbik ve uygulamaya sokması hususunda Mısır vâlisine özel emir vere-

rek Türklerin yeni ıslahatta azim sahibi ve ciddi olduklarını kuvvetlendiriyordu. İşte bu Çar'a dokunmaktaydı. Çar Nikola tahta çıktığından beri, gerek Edirne sulh antlaşmasında olduğu gibi kuvvetle gerekse Hünkâr iskelesi antlaşmasındaki diplomasi ile kendisinin "Hasta Adam" tabiri ile vasıflandırdığı Osmanlı devletine vâris olmak zamanını bekliyordu. Fakat, Sultan Mecid'in açmış olduğu ıslahat yolu ile bunun tatbikçisi Reşid Paşa'nın şiddet ve devamlılık gösterdiğini gördüğü çalışmaları hastada mevcud emarelerin değişmeğe başladığını ve iyileşme noktasına irca ettiğini görüyordu.

(1) Şekib Mehmed Paşa; Divan-ı hümayun kaleminde kendini göstermiştir. 1249/1833 Petersburg baş kâtibi, 1256/1840'ta hariciye müsteşarlığı üzerinde olduğu halde Londra elçiliği, 1260/1844 senesinde hariciye nâzırı, 1261/1845'te yine Londra elçiliği, daha sonra Viyana sefirliği, 1270/1853'te vezirlik rütbesi ile nebarebr meclisi vâla reisi oldu. 1271/1855'te vefat etmiştir. Çok dürüst, bilgi sahibi, Cebel-i Lübnandaki görevi pek parlak bir şekilde takdir görmüştür. (284)

Mamafih, bu devrede yâni Kırım savaşlarına kadar devam eden dört-beş sene içinde Şirket-i Hayriye'nin kurulması, Londra fuarına iştirak, Encümen-i Dâniş'in açılması, banka kurulması ülkeyi yeniliklere ulaştıracak teşebbüs ve faaliyet meydana gelmiştir.

Bosna ve Bulgar isyanlarıyla Suriye'nin Şam ve Haleb bölgelerinde çıkan sıkıntıların yok edilmesi hususunda asker gönderilmesi mecburiyetinde kalınması ile görülüyor ki; yeni ordu adetâ tanzimatın kuvvetini arttıran bir müessese hükmüne geçmişti. Allah saklasın devleti âliye idaresi bütün ülke dahilinde üç tarzdan kurtulamamıştı: 1-Tarz-ı Kadim (eski usûl). 2-Tarz-ı Tanzimat. 3-Aynı yerde fakat ayrı ayrı olarak tarz-ı kadim ile tarz-ı tanzimat.

Bu vaziyetin doğurduğu karışıklıklar, ikinci meşrutiyet dönemine kadar devam etmiştir, vakalar buna şahittir. (282)

Faide 290: Osmanlı Devletinin Borç Alımı

Osmanlı devletinin ilk dış borcu alması Kırım savaşının başlarındadır. O vakte kadar devlet, iç ihtilal ve isyanları teskin ve yoketmek için, yabancı devletin saldırılarına mukavemeti bilhassa Osmanlıların vatani hisleri, şecaat ve metanetinin yüksekliği ile hükümetine karşı gösterdiği yardım ve itaata istinat ediyor ve büyük savaşların icab ettirdiği ağır ve ezici masrafları mağsus meskükat darbi dediğimiz hesapsız ve karşılıksız para (2028) çıkarılması gibi bir hükümet için pek de kabul olmayan bazı vasıtalarla temin etmeye çalışmıştır.

Kırım savaşı başlarında imzalandığını söylediğimiz ilk Osmanlı istikrazından önce Mustafa Reşid

Paşa'nın sadaretlerinden birinde bir mali antlaşmaya teşebbüs edildi. Tarihler 1850 yılını gösterirken İstanbul bankasının önce devlet hazinesine vermiş olduğu avans borçlarını ödemek için 55 milyon Franklık borç alınma antlaşması mecburi oldu. O mevzudaki mukavele Paris'te Detomah ve şerikleri ve Beşe bankalarıyla Londra'da Devo ve şerikleri isimli bankadan meydana gelmiş bir heyet tarafından imza olunmuş ve istikrazın yani borçlanmanın 55 bin tahvile (2029) stahvile karşılık 27 sene zarfında ödenmesi kararlaştırılmıştı. Fakat bu borç alma işleminin tasdike sunulması esnasında gerektiği için bunu yapmadan tahvilat Paris'te tedavüle girdiğinden başka İstanbul bankasının vadesi dolan poliçelerini karşılamak için 20 milyon Franklık bir meblağ bile Londra'daki Baltacı bankasına bırakıldı. Halbuki padişah tarafından tasdik ve imza buyrulmak üzere mukavelename İstanbul'a gönderildiği sırada M. Reşid Paşa sadaret makamından düşmüş, o sırada iktidar mevkiinde bulunan heyet-i vükela mukavelenameyi kabul ve tasdikten imtina eylemişti. (2030)

Hükmü kati zannedilmekte olan böyle bir borçlanma kontratosunun padişahın tasdikine sunulmaması sebebiyle Paris ve Londra mali çevrelerinde meydana gelen heyecan o kadar şiddetli oldu ki, bunun tesirini mümkün mertebe hafifletip yok etmek için alınan borçların ödenmesi gereken meblağdan başka 2 milyon 200 bin Frank kadar bir tazminat daha ilave

etmek icab etti. İşte 1850 senesinde borç alma mukavelesi böyle bir fedakârlıkla fesip olunabilmiştir.

1854 Borçlanması: Amiral Mençikof'un İstanbul'dan gidişinden sonra Rusya, Memleketyn'i işgal ettiğinden babıâli Fransa ve İngiltere ile birleşerek silaha sarıldı. Ancak tanzim olunan savaş bütçesine göre 27 Mayıs 1853 (2031) den 27 Eylül 1855 tarihine kadar geçen zamana aid masraf-ı fevkalade, yekün olarak 11 milyon 200 bin İngiliz lirası tahmin edilmekteydi. Böyle büyük bir paranın ödenmesi o sırada aciliyet gerektirdiğinden hükümet-i seniye, Avrupalı sermaye sahiplerine müracaata mecbur kaldı. Hidiv Mehmed Said Paşa'ya gönderilen fermân-ı âlide 24 Ağustos 1854 tarihli mukavelename ile alınan borç, Mısır vergisinden 6 bin kese karşılık gösterildiğinden faiz ile reisül male mahsup akça tamamiyle ödeninceye kadar her sene Nisan ve Ekim ayının 10. günü iki eşit taksit ile belli olan meblağ muntazam olarak İngiltere veyahud (2032) Fransa bankasına ödenmesini ve fermanın borç bitene kadar İngiltere bankasında saklı kalması yazılı emirle istenmiştir.

Bu borçlanmanın esas miktarı, 5 milyon civarında olduğu halde Osmanlı hükümetince eline geçen kısım ancak 3 milyon İngiliz lirasıydı. Faiz fiyatı, senede % 5 resülmale mahsup akça yine senelik % 1 ihraç fiyatı % 80 nisbetindedir. Faizlerin fermanda izah olunduğu şekilde, Nisan ve Ekim aylarının 10. günü Londra'da,

Palmer ve Makeylop bankasına ve Paris'te Peyşofishaym ve Goldşimith bankasına ve İngiliz lirasının 25 Frank kambiyo fiyatıyla ödenmesi (2033) borç alınan anaparanın ödenmesi için belli olan müddetin uzatılmasından önce Osmanlı hükümeti tarafından önce tamamen yerine getirilmesi murad edilmesine rağmen mukavele tarihinden itibaren 15 sene sonra buna başlanabilmesi ve esas bedel olan 5 milyon İngiliz lirasından Osmanlı hükümetine masraf harici teslim olunan 3 milyonun üst tarafını alıp almamakta hükümetin kendine bırakıldığı mukavelenin hükümlerindendi.

1855 borçlanması: Kırım savaşının devamı münasebetiyle meydana gelen bütçe açığının birinci borçlanmanın masraf bölümünü teşkil eden 2.276.285 sterlin ile kapatılmışsa da, mali sıkıntının bertaraf edilebilmesi için (2034) beş-altı milyon lira daha acilen bulmak mecburiyeti doğmuştu. Bu paranın bir buçuk milyonu kayme ve esham ihracı ile temin olunsa bile, üst tarafının içimizde bulunması mümkün olmadığından hükümetin ya birinci borç alıştaki seçme hakkını kullanarak geri kalan 2 milyon sterlini almak veya İngiliz ve Fransızlarla yaptığı ittifaktan istifade ederek, daha uygun şartlarla yeni bir borçlanma yapması icap ediyordu.

Hakikaten 5 milyon liralık başlı başına yeni bir borçlanma yapılması, yüz seksene ihraç edilmiş olan

1. borçlanmanın kalanına müracaat daha kârlı olacağına göre, bunun tercih aşikârdı. Hükümet, Londra'daki elçisi Muzurus Paşa'ya yolladığı resmi yazıda (2035) 1854 senesi borucunun arta kalanı hakkını seçmekten tamamen vaz geçtiğini ilân ve böylece 2. bir borç alma fikrinde olduğunu bildirdi. Londra ve Paris kabineleri adı geçen meblağın bilhassa harp masraflarının ödenmesini temin için Lord Hubard ile Marki Dö Plo'yu vazifelendirip, İstanbul'a gönderdi. Esas şartlar: esas bedel olan 5 milyon lira sterlin olan işbu borç, Londra'da Roçild Bankası tarafından başbaşa mübayaa yüzde yüz iki buçuk fiyatla mevk-i tedavüle ihrac edildi. Her bir tahvilin fiyatı mevduası yirmişer İngiliz lirası olmak üzere hepsi (2037) alınan borç % 4 faizli 250 bin tahvilden ibaretti. Faiz ve anapara ödemesi için senelik Mısır valiliği vergisinden 1.800.000 (bir milyon sekiz yüz bin), İzmir gümrük varidatından 2.500.000 (iki milyon beş yüz bin) yine Suriye gümrük gelirinden 2.000.000 frank'ki yekün olarak 6 milyon 3 yüz bin Frank tahsis edilmiş ve Ağustos 1855'ten itibaren anaparanın kura çekilerek başbaşa imhası için % 1 itası kararlaştırılmıştı. Tahvillerin basılıp temsil masrafı olarak Osmanlı hükümetinin 2500 Sterlin ödemesi ve İngiliz bankasının faiz tediyesi için 1500 anapara akçası tediyesi içinde 250 Sterlin karşılığında bu vazife ile vazifeli olması mukavelenamenin cümle-i hükümlerinden bulunmuştur. Borçların ödenmesi bedeli veya tahvil için

mukavelenin imzalanması tarihinden itibaren yirmi sene için tayin edilmiştir.

1858 Borçlanması: Sivastopol'un ele geçirilmesinden sonra devletin gözönüne aldığı işlerden biri belki de birincisi, maliye işleri oldu. Savaşın getirdiği ihtiyaç yüzünden gerek İstanbul'da gerek dışarıda bulunan ordular için çıkartılan kaime (kağıt para)nin (2038)

Piyasaya verdiği itimatsızlık ve muamelat-ı ticariyeye verdiği müşkülat katiyyen bertaraf edilmek mecburiyeti vardı. Bu ise tedavülde bulunan kâğıt paranın kaldırılması ve iptaliyle mümkün olacağından faizli evrak-ı, evrakı nakdiyenin esham-ı cedideye tebdili ve faizsiz olan evrak-ı nakdiyenin, iki sene geçtikten sonra kaldırılması kararlaştırıldı. Şaban 1274 M. 1858 Mart.

Şu maksad-ı mühimmenin husule gelebilmesi için borç alınması vacip hale gelmişi. Ancak borç alma müzakereleri esnasında meydana gelen zorluk, Gladiston ve Dizraeli gibi İngiliz siyaseti meşhurları siyasetlerinin Osmanlı devleti aleyhinde gösterdikleri emniyetsizlik alâmetleri Londra maliye mahafillerinde öyle kötü hatıralar bırakmıştı ki, bir üçüncü borçlanma teşebbüsünden başarılı çıkılacağından şüphe ediliyordu.

Fakat diğer taraftan Osmanlı bankasının kurulmasını hatt-ı hümayunun efkâr-ı umumiyede iyi tesir meydana getirmiş olması, velhasıl savaş başarı ile

sonuçlanınca mali muamelelerde çoğalıp yayılması ve faaliyet (2039) gösterilmesi hariciye nâzırı Fuad Paşa ile müzakereye girişen maliye heyetinin, kuvve-i maneviye dediğimiz morali hayli kuvvetlenmişti. Osmanlı hükümeti, Londra'daki Danet Palmer ve şerikleri bankasıyla bir borç alma antlaşması yapmaya muvaffak oldu.

Esas Şartlar: İşbu borçlanmanın esas bedeli 5 milyon lira sterlindir. Adı geçen miktarın 3 milyonluk bölümü toptan alınıp geri kalan bölümü için müteahhitlerin seçme hakları olarak kabul edildi. Faiz fiatı % 6, anaparaya mahsup akça % 1 nisbetinde olup, anaparanın başbaşa ve kura ile çekilecek surette 1860 senesi martının başlangıcı ile 1893 senesi martının başlarına kadar 33 sene zarfında ödenmesi kararlaştırıldı. Faiz ve anapara ödenmesi için İstanbul'un gümrük geliri ile Oktorova rüsumundan senelik tahsis olan 350 bin sterlin liranın muntazam tahsiline tahvilleri ellerinde bulunanlar tarafından seçilmiş delegelerin nezaret etmesi de apaçıktı.

Çok dikkat çekicidir ki, şu ağır şartların 1862 borç mukavelesin de yer almış olması, sonradan tahvillerin ellerinde bulunanlar tarafından kurulmuş sendika tarafından, merci hükümet olan Osmanlı hükümetine bu iki borçlanmanın senelik tahsisatına karşılık gösterilen gelirlerin doğrudan doğruya kendileri tarafından

toplanması yapılması talebinde bulunma neticesi vermiştir. Bu istek 1872'de olmuş idi. (2040)

Tahvilatın bu sıralarda kazanacağı parlak başarı hakkındaki ümitler boşa çıktığından, maktuen yani toptan üzerine alınan kısım, ahali tarafından ancak % 85 fiatla alındığından, müteahhitlerin bu sebepten meydana gelen zararlarını hafifletmek için 2 milyon lira sterlinin mübayaa fiyatı mecburen % 62,5 nisbetinde tayin olundu. Bu hesaba göre 5 milyon lira sterlinin fiatı vasati olarak yâni ortalama % 76'ya düşürülüp, böylece tahvilat sahiplerine senede % 47,5 faiz temin edilmiş oluyor demektir. Bu borçlanmanın tamamı kâğıt paranın kaldırılmasına tahsis olundu.

Kese: 1.237.958 Piyasada dolaşan faizli-faizsiz kâğıt para yekünü
Kese: 1.097.275 Borç alınarak kaldırılmış kâğıt para yekünü

Kese 140.683

İbtal olunmayacak tedavülde gezen kaimenin miktarı, yukarıda gösterildiği gibi 60 milyon küsur kuruş kadar görünüyorsa da, tetkikler neticesinde miktarın 80 milyonu aştığını ortaya çıkardığından uygun neticenin alınması için İstanbul'da bizzat oturan emlak bir senelik (2041) kira değeri olan gelirlerine % 5, senelik gelirlerine % 10 sanat erbabı ve

tüccarlardan da ikametgahlarının bir senelik kiralarının % 10'na eşit bir iane-i umumiye toplanması ve toplanan kaymelerin de milletin gözleri önünde tahsile vazifeli olanlar tarafından zımbalanması hususlarına karar verildi. 20 Şubat 1860

60 bin kese olarak tahmin olunan iş bu İstanbul ve üç belde ianesinin (bağış) 30 bin kesesi tahsil olunup, bir taraftan küsurunun tamamlanması ile uğraşılmakta, diğer taraftanda 60 bin kesenin temin olunamayan tarafının tertip edilen yerlerden getirilip iki sene içinde bütün kaimelerin piyasadan çekilmesi sağlanacağı inancıydayken Şam hadisesinin çıkması bahsolunan 140-160 bin keselik meblağın karşılığı olan tahsilat, adı ·geçen Şam hadisesinin ortadan kaldırılması yolunda kullanılması hasebiyle piyasada dolaşan mevcud kaime bir sene daha yaşadı. Artık her an artan mali sıkıntıyı hafifletmek için mali bilgilerden habersiz olan hükümetlerde işbaşına gelip gittiğinden karşılıksız para çıkarmaya devam edildi. Bir çok ve büyük fedakârlıklarla yapılan ve geleceğe 5 milyon (2042) İngiliz lirası miktarında ağır bir borç yüklemişti. Bu borcun alınmasında güdülen maksad mateessüf böylece yerine gelmemiştir. Osmanlı devleti bu borcu tamamen ödemiştir.

1860 Borçlanması: İş bu borçlanma Galata bankerlerinden alınan avanslar ile sair ve gayri muntazam

borçların ödenmesi, tedavülde bulunan kaimenin iptali için imzalanmıştır.

Faizli ve faizsiz kavaim-i nakdiyenin vadeleri geldiğinde ödenemeyen senetlerin kalanı 1860 senesi başlarında piyasayı büyük sıkıntılara soktu. Bütün mâli müesseseler büyük bir buhrana yuvarlandı. Eğer çabucak bir tedbir alınamaz ise, buhran tufana dönecekti. Hakikaten bir taraftan nakdi kaymeler ile gümüş ve ufaklık gibi ikinci derecede kıymeti olan nakit rayiçlerinin mütemadiyen dalgalanması, altın paranın kovulmasını sağlıyor, öte taraftan bazı nazırlıkların mühim masrafları ve acil harcamalarından dolayı açıklarını kapamak için çıkardıkları tahvillerin imtiyazlıları hazine tahvilleri (2043) yeni senetlerin büyük bir miktarı da tedavülü emniyet esaslarını sarsmaktaydı. Osmanlı hükümetinin iç ve dış borçlarının yekünü banker Mires'in hesabına göre aşağıdaki miktara çıkmaktaydı:

310.000.000 gayraz tesviye baki kalan dış borç

56.000.000 % 6 faizli eshamı cedide (ödenecek anapara) müddeti 24 sene

86.000.000 % 6 faizli senetler (Anapara ödemesi müddeti 5 senedir.)

56.000.000 hazine tahvilleri

14.000.000 Tedavülde bulunan nakit

110.000.000 Bazı nezaretlerin yaptıkları masraflardan dolayı gayri muntazam borç

127.000.000 Çeşitli tarihlerde galata bankerlerine ödenmesi gereken borç

774.000.000 yekün. (Verilen rakamları biz topladık, 759 milyon tutmuş olup, her halde bir hata yapmışlar. Sadeleştiren)

O zamanlar, askeri muhasebeden fazla olarak alınan erzak ve levazım için harbiye, bahriye ve Tophane nazırlıklarından müteahhidlere özel senetler verilir ve bu senetlerin büyük bir kısmı zamanı geldiğinde ödenemediğinden (2044) iskonto yolu ile galata bankerlerinin ellerine geçerdi. Ayrıca galata bankerleri bazen maliye hazinesi ile doğrudan doğruya işe girişir, avanslar hususunda anlaşırlardı. Umumi yekün 237 milyonu anaparanın başabaş ve kur'a çekilerek Temmuz 1861 başlangıcından 1897 Ocak tarihine kadar 26 senede ödenmesi ve faiz ile anapara ödemesinin 2 eşit taksit ile her sene başlarında ödenmesi ve tanesi 500'er Franklık kıymet itibariyle 800 bin tahvilin % 53,5 hesabıyla Mires tarafından maktuen mübayası kararlaştırıldı. Elhasıl borç almanın bedeli aslisine % 54'e yakın olmak üzere tayin edilmiş maktuen (2046) fiatına nisbeten hazine-i maliyece alınacak meblağ ve diğer masraflar o komisyon vesarie indirilip, % 64 Franktan ibaret kalır. Fiyat faizi ise, bilakis % 14,6'ya çıkar. Osmanlı devleti bu derece karşı mahalli bilinen gümrük ve tuzlu balık

rüsumu, Filibe gülyağı rüsumu, Bursa ve bağlı yerleri harir-i aşarı (ipek kozası vergisi) ve gümrük hasılatı, Edirne ipeği, hariri, Midilli, Karesi ve İzmit'in yağ vergisi, Samsun ve bağlı yerlerin tütün gümrük rüsumu, Tuzlalar bedeli intizamı; Anadolu ve Rumeli sigara rüsumu hasılatını gösterdi. Bu borç alma bir kaç sebepten dolayı başarısızlıkla sonuçlandı. Tanesi 312 buçuk Franktan olmak üzere piyasaya 250 bi tahvil çıkarıldıysa da, Londra ve Amsterdam borsalarından memnun edici bir kabul görmedi. Paris mahafil-i maliyesinde dahi fazla müşteri bulamadı. Satılan tahvillerin sayısı 102 bini aşamadı. Bunun gayrı az tesviye bakiye kalan miktarı 1863, 64 ve 1872 borçlanmalarıyla birlikte 1881 senesi Aralık 20 tarihinde (B tertibiyle) ve sonradan 1903 senesi 4 Eylül'ünde Duyun-û mübadele-i muvahide tahvilatıyla değiştirilmiştir (Hülasa-Nazım Ragıp) (2047)

Faide 291: 1272 (1856) Islahat Fermanı

Malum olaki yed-i müeyyid-i mülükâneme vedia-i Cenab-i Barî olan kâffe-i sınıf-ı tebâ-i şahanemin her cihetle temame-i husul-i saaded-i hal-i ikdam-ı efkâr-ı hâyret desâr (2048) padişahanem olarak culüs-u meymenet hümayunundan beri bu babda zuhure gelecek hemim-i mahsusa-i şahanemin hamd olsun pek çok sebere-i nafia'sı meşhud olup, mülk-ü milletimizin mamuriyat-ı ve serveti an bean tezayüd etmekteyse de, devlet-i âliyemizin şânına

muvafık ve milel-i mütemeddine arasında bir hak haiz olduğu mevki-i âli ve mehmalayik olan halim kemale isâli için şimdiye kadar vaaz ve teessüsüne muvaffak olduğum nizâmat-ı cedide-i hayriyye'nin ezsernû-u tekid ve tevessü-ü matlub madaletimashub-u padişahanem olduğu halde, umum-u teba-i şahanemizin mesail-i hamiyyei himayetkâraneleri eseri olmak üzere devlet-i âliyemizin bu kere biinayet-i teala haricen hukuk-u seniyesi bir kat daha te'kid eylediğine ve bu cihetle şu asır, devlet-i âliyemiz için bir zaman-ı hayriyet (2049) iktiranın nebdei olacağından dahilen dahi saltanatı seniyemizin tezyid-i kuvvet-i mekineti ve revabıt-ı kalbiye-i vatandaşı ile birbirine merbut olan ve nazar-ı madalet eser-i müşfikânemde müsavi bulunan kâffe-i sınıf-ı teba-i şahanemin her yönden husul-ü temame-i saadet-i hal ve memalik-i şahanemizin mamuriyetini müstelzim olacakesbab ve saikin an bean ilerlemesi merahimet-i tiyad-ı mülükânem iktizasından bulunduğuna binaen hususat-ı atiyüzzikr'in icrasına irade-i madalet ifade-i padişahanem-i şeref sudur olmuştur. Şöyle ki: Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümayunum ile tanzimat-ı hayriyyen mucibince her din ve mezhebde bulunan kaffe-i teba-i şahanem hakkında bila istisna emniyet-i can ve mal ve mahzuziyeti namus için, tarafı eşrefi padişahanemden vaad ve ihsan olunmuş olan teminat bu kere dahi te'kid ve te'yid kılındığından bunun kâmilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin (2050) ittihaz olunması vezir-i cenah atıfet-i seniye-i padişahanemde olarak memalik-i mahruse-i şahanemde bulunan Hristiyan ve sair teba-i gayr-i müslime cemaatlerine ecdad-ı azâmım taraflarından verilmiş ve sineyn-i ahirede ita ve ihsan kılınmış,

bilcümle imtiyazat ve muafiyet ruhaniye bu kere dahi takrir ve ibka kılınıp fakat Hristiyanlar ve gayr-i müslim-i saimeden her bir cemaati bir mahalli muayyen içinde imtiyazat ve muafiyet hazıralarının rü'yet ve muayenesine ibtidar ile, olbabda vaktin ve gerek asar-ı medeniyet ve malumat-ı müktesibenin icab ettirdiği ıslahatı irade ve tensib-i ve tensibi şahanem ile, babıâlimizin nezareti tahtında olarak mahsusan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle, bilmüzakere canib-i babıâlimize arz ve ifade eylemeye mecbur olarak Cennetmekân Ebul Feth Sultan Mehmed Han'ı sâni hazretleri ve gerek ahlâf-ı ızâmları taraflarından patrikler ile Hristiyan (2051) piskoposlarına ita buyrulmuş olan ruhsat ve iktidaraniyat lütûfkârane-i padişahiden nâşı işbu cemaatlere tayin olunmuş bulunan hal ve mevki-i cedide ile tevfik olunup ve patriklerin elhalate heza cari olan usul-u intihapları ıslah olunduktan sonra patriklik beratı âliyesinin ahkâmına tatbiken kayd-ı hayat ile nasb ve tayin olunmaları usulünün tamamen ve sahihhan icra ve babıâlimizle cemaat-i muhtelifenin rüesa-i ruhaniyesi arasında karargir olacak bir surette tatbiken patrik ve metropolid, murahhas ve piskopos, hahamların hin-i nazbında usul-u tahlifiye'nin ifa kılınması ve her ne suret ve namla olursa olsun rahiblere verilmekte olan cevaiz ve avaidat-ı cümle men olunarak yerine patriklere ve cemaat başlarına varidat-ı muayyene tahsis ve ruhban-ı sairenin dahi rütbe ve mensuplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine berveçhi (2052) hakkaniyet maaşlar tayin olunup fakat Hristiyan rahiplerin emval-i menkule ve gayri menkullerine bir gune sekte iras olunmayarak Hristiyan

vesaire teba-i gayri müslime cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve avamı arasında müntehib azadan mürekkeb bir meclisin hasen muhafazasına havale kılınması ve ahalisi cümle bir mezhebde bulunan şehir, kasaba ve karyelerde icrayı ayine mahsus olan ebniyanın ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misillü sair mahallerin heyet-i asliyeleri üzerine imar ve tamirlerine bir güna mani olunmayıp, böyle mahallerin müceddeden inşaası geldikte patrik veya rüezayı milletin tasvibi halinde bunların rüsum ve suret-i inşaası bir kere canib-i bâbıâlimize arz olunmak iktiza edeceğinden ya maruzatın kabulü ile müteallik olacak irade-i seniyye-i mülükânem mucibince iktizası icra veya bir müddet-i muayyine zarfında olbâbda olan itirazat-ı beyan olunup bir mezhebin cemaati yalnız (2053) olarak diğerleriyle karışık olmayarak bir yerde bulunuyor ise, o yerden ayine bağlı hususları zahiri icrada bir türlü kayda duçar olamayıp ahalisi çeşitli dinlere mensup bulunan cemaatlerden meydana gelmiş şehir, kasaba ve köylerde ise her bir cemaatin takımı sâkin bulunduğu ayrıca mahalde yukarıda beyan olunan usule göre kendi klise ve hastane, mektep ve mezarlıklarını tamire muktedir olabilmesi ve yeni baştan yapılması gereken binalara gelince, bunlar için lâzım gelen ruhsatları patrikler veyahut cemaat metropilitleri babıâlimiz cânibimden istida ile devlet -i âliyemizce bunda bir engel mülkiye olmadığı takdirde ruhsat-ı seniyyen verilmesi ve böyle işlerde hükümet tarafından vukubulacak maumeleler tamamen ücretsiz olması ve bir mezhebe tabi olanların sayısı ne kadar olursa olsun, o mezhebin en serbest şekilde icra edilmesini temin için lâzım gelen tedbirle-

re başvurulması, mezheb ve lisan veyahut cinsiyet (2054) yönleriyle sınıf-ı teba saltanat-ı seniyyemden bir sınıfın başka bir sınıfından aşağı tutulmasını ifade eden bütün tâbir ve sözlerin ilelebet kaldırılıp izale kılınması ve halk arasında veya memurlar tarafından da olsa mucib-i şeyn ve ar yâni haysiyet kırıcı söz ve elfazın namusa dokunacak her türlü tavsif ve tarizin kullanılması kanunen men olunacaktır. Çünkü memalik-i mahrusemde bulunan her din ve mezhebin ayini serbest olduğundan, teba-i şahanemden hiç bir kimse bulunduğu dinin ayinini layikiyle yerine getirmekten men olunmaması ve bundan olayı ezinti ve sıkıntı görmemesi ve din değiştirmesi mezhebini bırakması gibi hususlarda kimse icbar edilmemesi, saltanat-ı seniyyemizin memur ve hizmetlisinin intihabı ve nasbı, tensibi irade-i şahaneme bağlı olduğundan, devletimin tebası olan herkesin hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre herkes hakkında geçerli olan nizamnamelere uygun memuriyetlerde (2055) istihdam olunmaları ve saltanat-ı seniyyen tebasından bulunanların mekteblerinin nizam ve mevzuatlarına gerek yaş bakımından gerekse imtihanca, lâzım gelen şartları yerine getirdikleri takdirde hepsi hiç fark gözetmeden, temyiz-i devlet-i âliyenin askeri mektep ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat huruf-u maarif ve sanayi mektepleri yapmaya izinli olup, fakat böyle umumi mekteplerin dara usulü mualimlerinin seçimi, tarafı şahanemden mensupları karışık bir meclis maarifetiyle bakanlık ve teftiş altında olması ve ehl-i islâm ile Hristiyan vezair teba-i gayri müslime arasında veyahud teba-i İseviye ve

sair teba-i gayri müslimeden çeşitli mezheplere tabi olanların birbiri arasında ticaret veyahut cinayete bağlı davalar çıkarsa bunlar muhtalit dava divanlarına havale olunup davanın duyulması için iş bu divanlar tarafından yapılacak duruşma toplantıları aleni olacağından iddia eden ile iddiayı red eden karşı karşıya getirilerek bunların ikame edecekleri yâni gösterecekleri (2056) şahidler tekarir-i vakıalarını daima kendi ayin ve mezhebleri üzere icra edeceklerdir. Birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-u adiya'ya aid olan dava dahi, eyalet ve vilayet meclisleri muhtelitlerinde, vâli, memleketin kadı'sı hazır olduğu halde şeran veya nizamen rü'yet olunup, işbu mahkeme ve mecliste duruşma alemi yapılması, hristiyan vesair gayri müslimeden iki kişi arasında hukuk akrabalığı gibi davayı mahsusa sahib-i dava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesa ve meclis marifetiyle bakılmak üzere havale kılınması ceza ve ticaret kanunlarıyla karışık divanlarda icra olunacak usul ve nizamların duruşması mümkün mertebe hızla tamamlanacak, zapt ve tedvin (toparlamak) kılınarak, memalik-i mahruse-i şahanemde kullanılan çeşitli lisanlara tercüme edilerek yayımlanıp, ilân olunması ve hukuk-u insaniyeyi hukuk-u madalet ile tevfik etmek (2057) için kötü sayılanların veyahud az da olsa ödemeye mustahak bulunanların hapis ve tevkiflerine mahsus olan bütün mahbus ve mahalli sairede hapishanenin mümkün mertebe kısa zamanda düzeltilmeğe çalışılacak olunması ve herhalde hapishanelerde bile canib-i saltanat-ı seniyyeden konulan nizam ve inzibatiyeye uygun olan muamelelerden başka hiç bir şekilde cismani ceza, eziyet ve işkenceye benzer bütün davranışlar tamamen lağv ve iptal kılınması ve bu-

nun aksine vaki olacak şiddet hareketleri men edilip, yapan cezalandırılacağından ayrıca bunun yapılmasını emreden memurlarda ve bilfiil tatbik edene kanunen verilmesi gereken ceza verilecektir.

Saltanat-ı seniyyem ve eyalet-i ve beldelerinde zaptiyenin tanzimi bükun içinde bulunan bütün teba-i mülükâneme kedi mal ve canlarının sahih ve kuvvetle emniyet verece şekilde düzenlenmesi ve verginin eşit olarak teklif-i sairenin müsavatını mucib olacağı (2058) için hukuk bakımından olacak eşitlik yâni müsavat, vazife bakımından husule gelecek müsavatı getireceğinden hristiyan ve diğer teba-i gayri müslime de müslüman ahali ile birlikte askerlik yapması hakkında sonradan verilen karara uymak mecburiyetinde bulunması, bu hususta bedel vermesi veya nakden akça vererek fiili hizmetten muaf olmak usulünün yerine getirilmesi ve islamlardan başka tebanın askerlik sınıfı içinde istihdamı hakkında gerekli düzenleme yapılmış en kısa zaman içinde neşir ve ilan edilmesi, eyalet ve liva meclislerinde müslüman teba ve İseviyeden ve diğerlerinden olan azanın emr-i intihaplarını açık bir şekile koymak ve reylerin tercihi zuhurunu temin eylemek için iş bu meclislerin tertip ve tarzı şekilleri hakkında olan nizamnamenin düzeltilmesine teşebbüs ile devlet-i âliyem, reylerin neticesinde verilen hüküm ve kararı cahihen bilmek ve buna nezaret etmek esbab-ı ve müessir vesilelerin elde edilmesini mütalaa eylemesi çünkü satış ve satıcı (2059) ve emlakin tasarrufu maddeleri hakkında olan kanunlar bütün teba-i mülükânem hakkında eşit olduğundan devlet-i âliyenin kanun ve nizamatına, zabıta-i belediye'ye uyulması, yerli ahalinin verdikleri teklifi vermek üzere

saltanat-ı seniyemiz ile ecnebi devletler arasında yapılacak tanzim şeklinden sonra ecnebilere de emlak tasarrufunun müsadesinin verilmesi ve teba-i saltanat-ı seniyemin tamamı üzerinde konulacak vergi ve tekalifi sınıf ve mezheplerinin ne olduğuna bakılmayarak bir tarz içinde olunacağından işbu teklifin ve alelhusus aşar'ın alınıp ıstıfasında vukubulmakta olan kötü kullanımın islahı hızlı tedbirler alınması müzakere ve düşünülüp, doğrudan doğruya vergi ödemek usulünün peyderpey yapılması kabul oldukça devletimin varidatı iltizam yolu ile alınması yerine bu şekil seçilip ve bu usul geçerli oldukça, memurin-i devleti âliyyen ile meclis azalarının müzayedeleri açık yapılacak iltizamattan birini üzerine aldıkları veya bir gune hisse almaları şiddetli ceza ile men edilmesi teklifi mahalliye de mümkün olduğunca mahsulata zarar vermeyecek ve iç ticarete mâni olmayacak şekilde konup tayin olunmuş ve işlere fayda sağlamak için tahsis olunacak uygun meblağa kara ve denizden inşa ve ihdas olunacak yol (2060) ve meslekten istifade edecek olan eyalet ve sancaklarda konmuş ve konulacak özel vergiler dahi ilave edilmesi ve saltanatı seniyyenin her sene için vardatı ve masrafları deftesrinin tanzim ve göstermesi hakkında sonradan özel bir nizam yapılmış olduğundan bunun tamamen yerine getirilmesi hükmüne itina olunması ve her bir memura tahsis kılınmış olan maaşların güzelce ödenmesine başlanmasını ve her bir cemaatin reisiyle taraf-ı eşrefi şahanemin hepsine ait ve raci olan maddelerin müzakeresinde meclis-i vâlada bulunmak üzere makam-ı celil-i vekâlet-i mutlakamdan mahsusen celb olunup ve işbu memurlar birer sene için vazifelerine başladıkları gibi yemin ettirilmeleri

ve meclis-i vâlanın azası, gerek adî ve gerek fevkalade vukubulan toplantılarında rey ve mütelalarını doğruca beyan ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olmamaları ve ifsad ve irtikap ve itisafa dair olan kanunların hükmü bütün teba-ı saltanat-ı seniyyemin haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü vazifede bulunurlarsa bulunsunlar, usul-ü meşruasına tevfikan yeni uygun olarak (2061) icra olunması ve devleti âliyemin tashih-i usul ile maliye işlerine itibar verecek banka gibi şeyler yapılılp, memalik-i mahruse-i şahanemin menba-ı servet-i maddiye-si olan hususata lâzım gelen sermayelerin taayüniyle ve mahsulatı memaliki şahanemin nakli için icab eden yol açılıp, ziraat ve ticaretin genişlemesine engel olan sebeplerin kaldırılıp sahih kolaylıklar bulunması ve böyle olması için maarif ve ilimler ve sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması sebeplerinin tarifsiz olarak düşünülmesiyle peyderpey yerine getirilmesi maddelerinden ibaret olmakla, siz ki sadrazam olarak işbu fermanı celilini usül üzere gerek dersaadette, gerek memalik-i şahanemin her bir tarafında ilan edip duyurarak işaret edilen hususların başta anlatıldığı gibi iktizalarına ve bundan böyle ahkamı celile-sinin daima ve devamlı sonuna kadar yerine getirilmesini sebep ve lazım gelen vesilelerle elde edilip tamamlamaya gayret gösteriniz. Şöyle bilesiz alamet-i şerifeme itimad kılasız, tahriren fievail-i şehri cemazü-yelahir sene esna ve sebun ve mateyn ve elf (2062).

Faide 292: Mustafa Reşid Paşa

Sultan Bayezid vakfının ruznamçecisi (ruznamçe günlük hadiselerin yazıldığı defter) Mustafa Efendinin oğludur. 1214 (1799) senesinde doğmuş ve güzel bir tehsil yapıp ayrıca Fransızca'ya önem vermişti. Eniştesi olan eski sadrazamlardan Ispartalı Ali Paşa maiyetinde bazı eyaletlerde bulunmuştu. Ali Paşa, Mora'ya serasker olduğunda mühürdarlıkta o tarafa beraber gitmişti. Döndükten sonra babıâlide sadaret mektupçuluğu odasına devam ederek 1242 (1826) tarihinde çıkan Rusya savaşında Orduyu hümayunda amedi hülefalığına iltihak etmişti. Amedçiye vekalet ederek Edirne mükalemesi (2063) başkâtipliğini yapmıştı. 1246 (1831) tarihinde özel bir vazife ile Mısır'a gittiğinde maiyetinde bulunup dönüşünde yine Amedçilik vekaletinde devamla bir sene sonra Amedi divan-ı hümayun olmuş ve 1248'te (1833) yine özel vazife ile Mısır'a gönderilen Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa mâiyetinde bulunarak, 1249/1834'te Mısırlı İbrahim Paşa'ya bazı tebligatı ulaştırmak için Kütahya'ya gönderilmişti. 1250'de (1835) Amedçilik yine üzerinde olduğu halde, orta elçilik ünvanıyla Paris sefareti seniyesine tayin olunarak bir sene sonra ünvanı büyük elçi olarak Londra sefaretine nakli yapılmıştır. Aynı sene hariciye nezareti müşteşarlığına, 1253'de (1837) vezaret rütbesi verilerek hariciye nâzırı yapılmıştı. Bu nazırlık üzerinde bulduğun halde bir

sene sonra geçici olarak Londra sefaretine nasb olundu. (2064)

1255'de (1839) Abdülmecid'in Osmanlı tahtına çıkması üzerine İstanbul'a gelerek Gülhane Hattının okunmasına muvaffak olmuş. 1257/1840'ta hariciye vekâletinden düşüp, Paris elçiliğine tayin olunmuştu. Bir sene sonra Paris elçiliğinden Edirne valiliği görevi verilmişse de, sağlığını bahane göstererek istinkâf etmiş çok geçmeden yeniden Paris elçiliği vazifesi verilmiştir. 1261 (1845) senesinde 2. defa hariciye nezaretine getirildi. Hemen peşinden sadaret-i uzmamakamına getirildi. 20 ay 11 gün kaldığı bu makamdan infisal edip, meclis-i âliye memur edilmiş 3 ay 9 gün bu vazifede kaldıktan sonra 2. defa makamı saradete getirildi. Bu sefer, 3 sene 7 ay 21 gün süren bu görev 1268/1854'te sonuçlanmış, 2 gün sonra meclis-i vâla riyasetine tayin olunmuş ve 14 gün geçtiğinde (2065)

3. Defa sadarete geçip 5 ay 3 gün bu makamda kalmış yine aynı sene içinde düşmüştü. Rusya meselesinin başlarında yani 1269 (1853) senesinde 3. defa hariciye nezaretine 1271'de (1854) 4. defa sadrazam oldu. 5 ay 12 günlük sadaretten sonra bir müddet sahilhanesinde oturdu. Mısır vâlisi Said Paşa'nın daveti üzerine bir aralık Mısır'a seyahata gidip dönüşünde 1273/1856 senesinde 5. defa sadrazam olmuştu. 9 ay 7 gün süren bu seferki görevden azledildikten sonra Tanzimat meclisi reisliği vazifesi başladı.

1274/1857 senesinde reislik yaptığı tanzimat meclisinden ayrılıp aynı sene içinde 6. defa sadrazam tayin kılındı. Bu son sadareti iki ay on yedi gün sürdü çünkü irtihal-i darı beka eyledi. Bayezid camii bitişiğinde Okçular başında (2066) türbe-i mahsusasına defin olunmuştur. Avam ahalinin sevgisini kazanamamışsa da, kadiri kıymeti ve hizmetleri vukuf sahibi kimseler nezdinde teslim edilmektedir. Fransızcaya hakkıyla vakıf olduğu gibi Osmanlı edebiyatında maharet sahibiydi. Türkçe yazı yazmada en mükemmel ve yeni anlaşılır adeta bir inkılab sayılacak güzellikte başarılıydı. (Kamus ül Âlam)

Türkiye ve Tanzimat" adlı eserin sahibi olan Fransız elçilerinden Engelhard'a göre: "Reşid Paşa her şeyden önce Avrupa'yı tatmin etmek, ora devletlerinin itimadını kazanmak lüzumu ve zaruretini takdir ediyordu. Bu sebebe bağlı olarak irtikap ve suistimallerin kaldırılması için onun teklif ve teşvikiyle bir hatt-ı şerif (2067) yazı yazıldı. Bu hattın neşri sırasında Türkiye'de bu gibi istenmeyen kötü vaziyetler sık sık vukubuluyordu. Hatta adet mesabesine geçmişti. Bu sebepten bu işlerin failleri cezasız kalırdı. İnhisarların lağvı, ecnebilerin akar ve emlak satın almalarına müsaade gösterilmesi, tasarruf usulünün değiştirilmesi bile düşünüldü.

Reşid Paşa; mükemmel ve usulü dairesinde tanzim edilmiş bir programa sahip olmamakla beraber, başlıca hizmet-i umumiyesinin idare tarzını değiştirmede

az çok ir fikr-i takip göstermekteydi. Reşid Paşa, Fransa'da kullanılan maliye usulü gereğince Türkiye'de defterdar ve tahsildarlıklar kurduktan sonra yine Fransa'ya bakarak bir müddet muayyinenin sonunda bedeli ödenmek üzere nakid kayme çıkarma hakkını haiz bir hükümet bankası kurmak gayesine düştü.

Arnavutluk'ta, Aydın'da ve diğer bazı beldelerde padişahın meşkükül itikad, yani neye itikad ettiği belli olmayan (2068)

Kur'an-ı Kerim adına ettiği yemininden döndüğü şeklinde konuşmalar oluyordu. Padişahın ve bilhassa Reşid Paşa; kâfirler tarafından elde edilmiş birer gavur şeklinde gösterilerek, bunların kendi insanlarını aldatmakta ve milletin kader ve haysiyetini hor görmeler içinde oldukları söyleniyordu. Bu mutaassıp muhitlerde yaşayan, reaya en evvel kedilerinin kurban olacakları gizli bir ittifak karşısında bulunduklarını his ediyorlardı. Bunlar 1841'de olan sözlerdi.

1848 senesi şubatında başlayan Fransa inkılabı memalik-i Osmaniye'ye bile tesir etmişti. Padişah devlet işlerine en muktedir olan kimseleri getirme lüzumunu hissetti. Harbiye (2069) Nezaretine Rıza Paşa tayin olundu. İlk önce meclis-i hass-ı vükelaya vazifelendirilen Reşid Paşa, yine sadarete geldi. İkinci defa olarak meclis-i vükelada birleşen bu iki tecrübe görmüş zat birbirlerinin noksanlarını tamamlıyorlardı. Her ikisinin de tabiat ve ahlakında, zeka ve dirayetinde noksanlar vardı. Fakat 19. asrın en karışık, en he-

yecanlı bir döneminde, Türkiye'nin geri düşünceye karşı mukavemet edebilmesi, eser-i hayat gösterebilmesi, ben varım diyebilmesi için muhtaç olduğu muktedir devlet adamı ancak bu iki zattan ibaret idi. Reşid Paşa; Avrupa'nın gözünde itibar sahibi, Rıza Paşa müslüman ahali arasında itimada mazhardı. (2070)

1272/1856 fermanı münasebetiyle müslümanların akıllı ve ileriyi gören bölümünü teşkil eden bu muhit dahilinde bazı itirazlar işitilmişti. Yıllardan beri fikri ıslahatın temsilcisi sayılan fakat bu hatt-ı hümayunun tanzim ve yayımlanması müzakerelerine asla iştirak etmeyen Reşid Paşa, şüphesiz ki sadaretten infisal ettiğinden dolayı üzgün olduğu için, tenkit'ten geri durmadı. Bunun hainler tarafından Avrupa'ya verilen memleketi tahrib vasıtası olduğunu söyledi. Bu hainler, kendi talebeleri olan Ali ve Fuad Paşalardı.

Gülhane hatt-ı hümayunu yazarı, şimdi talebelerini tanımamak istiyor, şöhret kazanmasının sebebi islahata hizmet etmek iken şimdi islahat taraftarlarını beğenmiyor. Vaktiyle bu düşünceyi (2071) koruma uğruna mücadele veren zat, şimdi mağlubiyetin verdiği hislerle yenilenmeyi hoş görmüyordu. Esasında Reşid Paşa, bu ferman aleyhine yazdığı tenkitnamede, muhteviyatının Osmanlı devleti istiklaliyetine münâfi yâni aykırı olduğunu beyan edip, yazılı fermanın Paris antlaşmasında yazılı olacak olursa bölünmenin

meydana geleceğini belirtip, bazı tedbirlerin çabuk olarak alınmasını istemiştir.

Faide 293: Sultan Abdülmecid Devrinde Paralar

Tahta geçişinin ilk zamanlarında Mahmudiye adı ile 20 kuruşluk altınlar ile onların nısfiye (yarım) ve rabileri (çeyrek) gümüş olarak eski devrin (Sultan 2. Mahmud devri) (2072) altılıkları gibi altılık ve üçlük ve 60 paralıklar ve küsurattan 20 paralık sikkeler bastırılıp çıkarıldı.

Mahmudiye altınlarının resim ve nakışları sade güzel olup, ölçü ve ayarları Atik-i Adli altınları derecesindedir. Bunlardan başka daha güzel bir nakış ve tarzda Mahbub Altını yarımları dahi çıkarılmıştı. Bu paralar 4 sene aynı şekilde çıktı. Ancak elde dolaşan eski para Osmanlı devleti ile ecnebilerde bulunuyor ve bunların mağşuşları (ayarı bozuk olanları) çoğalmasıyla esas rayiç bedeli sarsılmış bir hale gelmişti. Alış veriş muamelelerinde büsbütün zorluklar çıkıyordu. Bu yüzden 1259/1843 senesinde paralarda ayar tashihi kararı alındı. Bu sebeple yayımlanan ilanatta: (2073)

Bir kaç aya kadar altın ve beyaz akça olmak üzere tam ayar sikke-i hümayun basılmaya başlanacağına ve bundan böyle darphane kâr ve kazanç düşüncesinde olmayarak yalnız basacağı paraların baskı parasını alıp, lazım olan aletler tamamen yerlerine konduktan

sonra, isteyenler ellerindeki altın ve gümüşü darphaneye getirip, masrafını karşılayarak halis para bastırabileceğine binaen, gerek meskukat-ı atika-i Osmaniye ve gerek meskukat, ecnebi devletlerin hepsine başka başka fiat konup bir deftere gelecek yazılacaktır. Böylece bundan böyle meskükatı mezkurenin cinsleri ayarları tashih edilip, sikke-i hümayun niyet-i hayriyesiyle bütünü tedavülden kaldırılarak fiyatı (2074) karalaştırıldığı gibi darphane tarafından mübaya kılınması ve muamelat-ı ahaliyi dalgalanmadan korumak için bu gün geçerli olan
Mahmudiye Altınının tamı 20
" " yarısı 10
" " çeyrek 5 kuruşa olmak üzere, beyaz 6'lık ve aksamı ve beşlik ve yirmilik ve çeyreği 1 para yazılmış fiata mutabık olunmak üzere yeni paranın kesilip dağıtılması çoğalmasına kadar muvakkaten alınıp verilmesi, kesilen fiatın değerinden fazlaya alıp vermek olursa cezalandırılacakları kararı alınmıştır. (2075)

Fiyatların yazdığı Meskukat (para) defteri
Beher dirhemin fiyatı İsmi
Para Kuruş
10 40 Atik-i sultan Ahmed, Mahmud, Mustafa hanların fındık altını
30 44 " " Mahmud Han'ın tam ve yarım altını

30 42 " " Mustafa Han'ın tam ve yarım, sultan Hamid
Han'ın 17. senesine kadar olan altınları
25 37 Fındık, İstanbul, çeyrek, yeni rumî altını
05 45 Atik-i Rumî
05 39 " Adlî

Para Kuruş	İsim	Para Kuruş	İsim
10 35	Cedid-i Adli	05 41	Hayriye
15 32	Mısır	10 31	Mısır'ın barbutu

Gümüş Paralar

13 1 100'lük, 2'lik, 60'lık, zevlete tane kuruş
07 2 Cihadiye
32 0 Mısır parası (2077)

Ecnebi Meskükat (paralar)

Altın

Para Kuruş
00 47 Yaldızlı altını (en eski Osmanlı altınları bu fiyatadır.)
10 46 Macar
10 43 Lira, Enperyal, lizbon
20 42 Napolyon, Luyici
00 22 İspanya

Gümüş

33 22 Direkli Riyal

Para Kuruş		Para Kuruş	
36 21	Kuşlu	37 16	yazılı karbon
10 21	beş franklık	10 16	Kuşlu "
38 18	Mora, riyal		

1260/1844 senesinde Muharrem ayında altın paranın ayarı kararlaştırılarak yeni usulde darp ile tedavüle çıkarıldığı gibi gümüş paranın da Cemaziyelevvelde ayarı kararlaştırılarak 20, 10 ve 5 kuruşluk olmak üzere üç türlü gümüş paranın diğer 50 kuruşluk nısfiye (yarım) (2079) altın paranın kesilip yayılmasına, mağşuş paranın 20, 10 paralık olmak üzere 5'liklerin de yavaş yavaş kaldırılması hususunda irade çıkmıştır. Para ayarlarının düzeltilmesinde başlıca altın, gümüş ve bakır paralara şamil olduğu görüldü. Yeni paralardan altın danların esası, 100 kuruşluk altın ölçü alınmıştır. Bunun 580 kuruşluk, zayıflatılmasıyla 50 ve 25 kuruşluk parçaları dahi çıkartılmış. Yüzlük altınlara Mecidiye altını, düşüklerine iki buçuk ve beşlik, parçalarına ise, yarım ve çeyrek mecidiye altını adı verilmiştir. (2080)

Mecidiye altınlarının ayar ölçüsü 22 ve milim hesabı ile 916,5 (dokuz yüz on altı buçuk) kısmı halis altın şeklinde yapıldı.

Gümüş yeni para da, 20 kuruşluktan başlayarak 10, 5, 2 ve 1 kuruşluk, askatlarıyla 20 para, olarak basılıp çıkarılmıştır. Gümüş mecidiyelerin ayarı 1000'de 830'dur.

Bakır para çıkarılmasına gelince eş çeşit olarak çıkarılmıştır. 40'lık, 20'lik, 10'luk, 5'lik, 1 paralık basılmıştır. Bu paralar 2. Abdülhamid zamanında ilk dönemde tedavülden kaldırılmıştır. (2081)

Gümüş 1 paralıklar, paraların düzeltilmesinden sonra bir daha basılmadığı gibi, bakır 1 paralıklar da tahta geçişin 18. senesine kadar basılmış bulunan ve ondan sonra ise bir paralık basılmaması ve tedavüle çıkarılmaması kararlaştırıldı.

Bakırların ayarına gelince % 95 bakır, % 3 kalay, % 2 çinko kurşun alaşımından ibaretti. Mısır'da Tunus'ta da resim ve nakışta ölçü ve ayar da çeşitli yeni paralar basılmıştır. Tunus sikkelerinde tuğra olmayıp, padişah adına düz yazı ile yazmışlardır. (2082) (Hülasa-Meskükat-ı Osmaniye)

Faide 294: 1284'de (1867) Osmanlı devleti ve Avrupa'nın hali Kavmiyyet Politikası

Paris antlaşmasının daha imzası daha kurumamışken imparator 3. Napolyon, İtalya'da Avusturya nüfusunu zayıflatmak hatta bitirmek maksadıyla seçeceği yol Ruslara muhalif, Avusturya'ya belli olmamak için imzasından fedakârlık etmeğe ve bizim zararımıza, Rusların yararına olacak yollara sapmıştı. Sanki hiç taahhütleri yokmuş gibi her işimize karışmaya, Memleketyn, Sırbistan, Karadağ ve Suriye ile Girid meselelerinde daima ısrarımızı lüzumlu bulmaya başladı. (2083)

Bir de, her kavim istediği hükümdar ve hükümeti kendisinin seçme şansı gerekir. Bir kavim istemediği bir ecnebi bir kavmin zorla idaresi altında tutulamaz,

usulünün çıkaracağı fesadın genişliğini de gözönüne alan ve buna rağmen yazılmış bulunan ve bizim idaremizde yaşayan bütün hristiyan kavimlerin huzurunu bozup, hareketlerini tehdişe vardırmalarına sebeb olan antlaşma maddesi, Paris sulhünde yer almıştı.

İngiltere devleti ise, bir zamandan beri her taraf hakkında geçerli olan politikasını kökünden değiştirip, bizle ticaret ve menfaatına uygun ve doğrudan doğruya tesiri olmayan anlaşma usul-i kaydı ve tarafsızlığı yoluna girmeğe ve iç düzeninde, serbestlik üzerine bağlı olduğundan bildirildiği gibi kavmiyetçilik usulüne muhalefet edememekle kendisinden az veya çok yardım alma ümidi ortadan kalktı. Bu haller üzerine Fransa devleti, İtalya'dan Avusturya devletini kaldırmak ve orasını (2084) müttefik devletler olarak küçük devletlere bölüştürerek, hepsinin üzerinde hükümlerimi sürdüreyim diye düşünürken, evdeki hesap çarşıya uymadığından İtalya'da tek kavim olarak, 25 milyon nüfuslu büyük bir devlet kurulmasıyla önemli bir bela çıkarıp, bundan bir de Roma meselesi gibi ucu ortası bulunmaz durum ortaya çıkması üzerine, Meksika ve Almanya hususlarında yaptığı hataların vahim neticesi göründüğünden, İngiltere devletinin yazılı olduğu gibi kabullenilen usul-u tarafsızlık gereğince, o taraftan tamamen üzgün bulunduğundan ve Avusturya devleti, Fransa'dan kısa zaman içinde gördüğü kötülüklerden icabı gereği bilmemezlikten gelerek birlikte olmak arzusunda olsa bile yakın anlaş-

malarda düştüğü (2085) felâketlerin açtığı yaralar, şu günkü günde kendisini her türlü hareketten hariç sayılmasıyla onun ittifakından bir fayda gelmeyeceğinden.

Prusya devleti dahi işbu vukuattan dolayı, hariçten hiç bir korkusu kalmayıp, bilakis Avrupa'nın Fransa ve Rusya gibi en dikkatli devlet ve kuvvetli devletleri kendisini yanlarına çekmeye çalıştıklarını anlamasıyla ve kendisine pek zararlı olan Fransa devleti çirkin bir hatalar altında ezilmekte olduğunu ve sonradan kendisince pek de hükmü kalmadığını, görmesiyle Prusya devleti öteden beri has müttefiki olup, bilhassa (2086) kendisinin Almanlarca bilinen dolabını istediği şekilde çevirmesine engelleme yapılmaz ise de, şark tarafından yapılacak şeylere ondan asla muhalefet ve itiraz gelmeyeceğini bilmesiyle ve Lehistan gailesini kahredici kuvvetle ve esaret meselesini makul tedbirlerle kovalayıp hal ederek, içte de kavgalardan kurtulmuş olmasıyla şimdilik emrinde en faal ve güçlü diğerlerinin zayıflığından dolayı en kuvvetlenmiş devlet sırasına geldi. Kısa aklımın düşüncelerine göre Petersburg kabinesi, Osmanlı devletine durup dururken resmen ilân-ı harb etmek arzusunda değildi. Eğer o böyle gitmesi lâzım gelirse, efkârı umumiye önündeki mahkemenin huzurunda haksız çıkacağını ve bu harekete genişleme garazı verileceğini bilir. O yüzden harpten çekinip bir yandan (2087) çeşitli aldatmacalara ve teşviklere başvurarak hristiyan ahaliyi Osmanlı

devletinden şikayete, isyan ve haydutluk yapmaya maruz kaldık şeklinde sözlerle tezgah ve hile-i fesad olan yalan ve iftiralarla Avrupa ahalisinin serbestliğinin ve kavmiyet taraftarlarının göz ve kulaklarını bu tarafa çevirmelisiniz şeklinde kuruyorlardı. Sırbistan, Karadağ, Yunanistan'ı da tahrik etmek yolunda gayret sarfediyorlardı. Ruslar güya ülkesinin genişlemesine ve devleti âliye'nin mahvını istemeyip, ancak hem din, hem de mezhebinde olan hristiyanların Türklerin kahredici pençe-i âlileri altında ve hakaretleri karşısında kalmasına ilelebet tahammül edemeyeceğini ve hristiyanların üzüntülere ve ümitsizliğe düşerek, hep birden isyan ve tuğyana müsaid olduklarından, sahih olarak hallerinin düzelmesine dair verdiği samimi nasihatlarına önem verilmediğini ileri sürdü. Osmanlı ülkesinde lâf dinleyen parlayan, alevlenen kimseler olması yanında muhakkak olan (2088) artık ihtilal ateşinin kıvılcımlarının Rusya memleketine bile atlayacağı korkusunun aynı mezhep ve dinden bütün Ruslar ile aynı üzüntü çekilecektir. Bu duruma ne manen ne de madden kayıtsız kalamayacağı elinden gelmeyeceği yolunda riyakârane sözler ile bizim Hristiyanları hem de hakikat-ı hali bilmeyen, düşünce ve politikaların menba-ı olan cılkı çıkmış gazetelerden ders alarak milyonlarca sayıdaki Avrupa ahalisini Osmanlı devleti aleyhine çevirip, bu meramında hıyanetin son noktasını yapmağa (2089) gayretler sarfedilmiştir. Kavmiyet anlayışı uğruna defalarca

isyan bayrağını açan lehlileri, kendisi zorla idaresi altında tuttuğu, bu defa tamamen ezip bitirdiği halde, bir de Osmanlı devleti aleyhinde bir de o usulü ortaya atarak çeşitli yollarla yapmağa çalıştığı iğfalatı bununla da kuvvetlendirmek yolunu seçmektedir. Girid ihtilali elebaşlarıyla, sonradan Rusya ve Fransa ile Prusya sefaretleri taraflarından verilmiş olan varakanın iddialarını açıklayıp şerh eden, kuvvetlendiren mutlaka Petersburg'da kaleme alın (2090) mış olduğundan ve bunu kabul etmiş olan devletlerin şark meselesinde Rusya'ya tamamen evet demiş olmalarının delili bulunduğunda katiyen şüphe edilmemelidir. Osmanlı devleti bu zor ve tehlikeler karşısında tek başına kalıp, milletimizin gelişmesi ve ilerlemesi, ziraatta en lazım olan ferdlerini daima silah altında tutarak gelirlerini bu uğurda sarfetmek mecburiyetinde olduğundan, ne mülkün ömrü için yetecek akçe, nede millet ve devlete menfaat sağlayacak bir nizamı düşünmeğe dakika dahi bulunamayacaktır..." (Ali Paşa-Layiha) (2091)

Faide 295: 1284'de Dahili İdare Nazariyesi

... Devlet ve hükümetlerin ilk işleri, milletin birbirleriyle karşılaştıklarında ve burdan meydana gelecek tehlikelerden korumak, herkesin hakkını temin ile birlikte vazifelerini de bütünüyle yerine getirmesini dikkatle gözlemek ve nezarettir. Bulunduğumuz asır-

da ise, mamuriyet ve kuvvet tamamen ellerinde ve bundan dolayı idareyi ihlal ve düzeltme işi (2092) ellerinde olan Avrupalıların o günlerde cihanın her tarafına yayıp duyurmaktan vazgeçirmedikleri yeni düşüncelerin özetinin özeti: her ferdin hürriyetinde, her şeyde tamamen eşit olması hatta o cemiyetin şekli ve hâli bile toplananların reyleri ile kurulması, dini bakımdan, asalet-i şahsiyece bile gark ve imtiyaz olmayıp, liyakat ve istihkakına göre, her şahsın her mertebeye ve her vazifeye gelebilmesi kaidesinden ibarettir. İş bu kaideler bu gün Avrupa'nın bütün devletlerinde geçerli olarak kullanılmaktadır. Devletin gözünde istihdam edilmede, katolik, protestan, yahudi ve dinsiz ayırımları tamamen men olunup kaldırıldığından bütün ahali kendilerini işlerde ortak ve feyz kapılarından yüksek ayrıntılara engelleme kaldırılmış görmekte ve bu esasları ülkelerinde ilerlettikçe (2093) diğer ülke ve milletlere bulaşmasına gayret ediyorlar. (Bizim gayrimüslimlerle bayağı evlâd ve akrabayı Avrupa'ya ve Yunanistan'a gönderip ve güçlü olmayanları bu yolda makulat yâni akla uygun görülenleri zatiyesinden kesmeyi ve çıkmayı seçip, nasılsa bir çare bulup tahsil ettirmekte olduklarından zamanımızda içlerinden terbiye adı verilen şeyi ve hükümet işlerini idarede lazım gelen ilim ve fennin kazanmış ve yukarıda özet olarak bildirilmiş esasları beyinlerine yerleştirerek emelleri artmış adamların sayısı anbean çoğalmakta ve aralarında: "Biz de, bu

mülkün ahalisinden ve devletin tebasındanken, müslüman olmadığımızdan yalnız bir takım vazife ve teklif ile yükümlü olarak ve hemşehrilerimiz olan müslümanlar ile (2094) hukuk karşısında eşit olmamaktan dolayı hor görülüyoruz. Lakırdılarını konuşup durmakta kötü düşünce sahibi olan haricilere aralıksız şiddetlendirmekte olmasıyla ilerisi daha müşkül ve reaya'yı tebada tutmak mümkün olmaz hale getiriliyordu. Bu vaziyetlere göre Osmanlı devleti çabuk davranıp, bu şekildeki kötü düşüncelerin yok edilmesini ve o şekilde tebayı düşüreceği fesad sebeplerinin sahibi ecnebilerin elinden kurtarmak çarelerini mutlaka bulmalıdır. Bunun yapılabilmesi de vatandaşını başka yerlere müracaat ve ilticaya mecbur kılmayacak hale getirmesi ve fesad müdahalelere eğilimli olan devletlerin bulacağı fırsatları ortadan kaldırmakla kabil olur. (2095)

Hal yolunun en büyük çaresi: yukarıda yazılı olduğu gibi fikri düşünceleri adım adım genişlemekte ve bir yandan bütün devletlerin kendilerini koruma altına almaya hazır olduklarını görerek çeşitli emel ve arzulara düşmekte olan tebânın dışarıdan müsaidçe ve devlet hizmetinde kazandığı feyz ve yükselme ve hukukça diğer devletler tebasının ülkelerinde olan durumlarına gıbta edecek sebeblerin tamamen bertaraf olunması ve kendilerine bir devlet-i islâmiye mahkemesi olmayıp, hamiyet sahipliği herkese eşitçe

şâmil olan bir padişah-ı celilişânın tebası nazarıyla bakmaları esbabının elde edilmesi maddeleridir."

İşbu icmalin tafsilatı şudur: "Vakıa bu gün gayri müslim milletlerden memurluktaki mertebelere nâil (2096) rütbelere eren müslümanlardan hiç bir şekilde yarı sayılmadıkları için bir diyecekleri yoksa da adı geçen milletlerden rütbe kazananlar ve bilhassa memuriyette bulunanların nüfuslarına bakarsak istihdam olunanların islamlara göre çok az olduğu görülür. Halbuki bunların terbiye görmüşleri ve maliye işleri ve mülki kanunlara ve diğer maddeleri anlamak ilmine ve fennine tahsil etmiş olarak vakıf olan ferdleri yukarıda etraflıca izah edilmiş olduğu gibi bir yandan çoğalırken öyleleri tahsillerini sarf edecekleri ve o sayede yükselecekleri kapıların kapanmaması gerekir. Resmi devairde hizmet-i seniyyenin yalnız bir kavmin azasıyla kısıtlı olmaması ve devletin gelirinin üçte birini onlar (2097) verdikleri halde bilhassa başkaları istifade edip, kendilerinin sağmal koyun derekesine indirildiklerini anlattıkları gibi her çeşit dışarıdan gelen fesatları can kulağıyla dinleyecekleri ve feyiz kapısı açık bir hükümet arzusuna düşecekleri şüphesizdir.

Hristiyanların her türlü hizmette kullanılmaları izni verilecek olursa zamanımızda devlet idaresine lazım olan ilim ve fenlerde bizden ileri olmaları yönüyle işleri tabiatıyla istila ederler. Müslüman memurların geri kaldığı görülür. Bir de, gayri müslimlere bu ka-

dar yüz vermek islâmi bakımdan hoş olmayıp, mütalaaları ve buna benzer pek çok müracaatlar olup, kavranması mümkün olmayan ve bunların ise başlıca (2098) mahzurları olduğu yazılması gerekmeyen şüphe ve delillerdendir. Ancak çok acıdır ki; yazılan ilim ve fennin tahsilini yapmaksızın ve kendimizi etrafımızda olan medeni devletlerle eşit hale getirmeksizin, biz bu mülkü devleti Hristiyanlar olmasa da idare edemeyeceğimiz çok açıktır.

İkinci derecede gayri müslim milletlere mademki iki yüz sene evvel yaptığımız muameleyi yapmak ve kendilerinin gözlerini kapayıp, koruyucuları olan ve 200 milyondan fazla hür tebayı kapsamış olan kuvvetli devletleri mahv veya müdahale ve ifsad etmekten tamamen men etmeye gücümüz yetmez. Çünkü başka bir neticeye varır. Yaşadığımız tarzda devam edersek Allah korusun devlete güçsüzlük ve yıkılmayı getiririz. (2099)

Bu islâm devletinin istiklâline perişanlık şaibesi geleceği adi alametleri görülmektedir. Alınacak tedrirlere başvurmak az hükmündedir. Büyük bir devlet olan Devlet-i Osmaniyenin devamını temin ve mahzurlarını bilerek seçmeliyiz denir...

Hristiyanların gelişi güzel tarzda istihdamları hakkında hatıra gelen mahzurların değişmesi zımnında "devlet işlerinde kullanılan Türkçe okuyup yazmak ve bilmeğe bağlı tutulur, böylece ilân olunursa buna bi-

zim teba-i gayri müslimenin ne de, malum devletlerin bir diyeceği olamaz."

Milletimizin terbiye ve bilgisini lazım gelen dereceye getirmeğe çok çalışmak (2100) ve gayret sarfetmek farz mesabesindedir. Zira bu yapılmazsa dayanamayıp, her nasıl etmek ve etrafımıza çit duvarı gibi hisarlar çeksek, yine bilgi sahibi kavimler bize gelip gelir ve her şeyi yavaş yavaş elimizden alırlar. Fakat biz milletimizi terbiye edelim, onu becerene kadar da hazır olan usulü tutup gidelim. Hristiyanlara feyz ve istihdam kapısını tamamen açmayalım, dersek bu da mümkün olamaz. Acilen def etmeye çalışmamız gelen tehlikeler ve mahzurları vakit vermez...

Gayri müslim tebayı idare, günlük zorluklar ve şekiller, kalb ve zihinlerde düşmanlık ateşini sürdüren sebeplerinin büyüklerinin biri dahi: "Bizde (2101) faydalı mektebler bulunmadığından tahsilde iyi olmuyor. Bunun üzerine Rum çocuklarının Yunanistan'a ve Bulgar gençlerinin Rusya'ya gönderilmeleri bir taraftan bütün Hristiyan teba'yı düşünce ve terbiye bahsinde Osmanlı devletine muhalif eğitimciler yetiştirmiş olup, netice devletin aleyhine olmaktadır. Bir şikayetleri de bizim mahkemelerden olup, bu mevzuda bir çare Mısır'da yapılmakta olan bizde de kodisivil dedikleri kanunname tercüme ettirilip, davalar muhtelit mahkemelerde ve o kanunnameye tatbik olunarak bakılmalı hali mecburiyet gösteriyor. Bunun hükm-ü şer'i şerife asla dokunmayarak örtül-

mesi nizamı mahkemelerde gibi düzenlemek kabil olur zan olunur." (Ali Paşa-Layiha) (2102)

Faide 296: Osmanlı Askerliği Hakkında

6 Eylül 1843 tarihli askerlik kanunu gereğince, Osmanlıların Avrupa ve Asya vilayetlerinde beş kolordu vücuda getirilmişti. 1848 senesinin ilk aylarında merkezi Bağdat olmak üzere bir 6. Kolordu daha kurulma yoluna gidildi. Böylece nizamiye askeri her bir kolordusu 20'şer bin kişilik 6 kol (2103) ordudan meydana geldi. 1849 senesinde ilk başlarda silah altına alınan redif sınıfı askeri güç, tahminen 50 bin kişi kadar arttı. Türkiye'nin bu zamanda çıkarabileceği asker sayısının tahmini yekünü aşağıya alınmıştır:

Nizamiye	120.000	
Redif	50.000	
Bosna-Hersek askeri	30.000	
Mirdita askeri	10.000	(2104)
Dobruca Tatarları	10.000	
Tuna Kazakları askeri	1.500	
Kürdistan Asakiri mil.	35.000	
Irak, Arabistan askeri	30.000	
Mısır askeri	20.000	

Tahmini Yekün:	206.500	

Donanmamızda ise savaşa elverişli 16 büyük gemi vardı. Osmanlı deniz (2105) kuvvetleri 13'ü büyük harp gemisi, 10 tanesi fırkateyn, 12'si vapur olmak üzere altmış parça gemiden meydana geliyordu. Ordu ile donanmanın genel durumu ve teşkilatı oldukça iyi, hatıra sayılır bir güç ortaya koyuyordu. Sultan Mahmud'un yeniçeri ocağını ortadan kaldırdığı tarihten buyana uzun bir zaman geçmiş değildi. Buna rağmen ülkenin askeri bakımdan gösterdiği terakki ümit vericiydi. (Türkiye ve Tanzimat) (Engelhard) (2106)

Faide 297: Tanzimattan Sonra

Ceza kanunu: Neşrolunan tanzimat-ı hayriyyede yazılı bulunan kati arzuya yerine getirmek maksadıyla düzenlenen ceza kanunnamesi yetersiz olduğu kadar (2107) mantıksız, rabıtasızdı. Adı geçen kanunname rüşvet, cürüm, müsadere, gasp, yağma gibi kötü işlemlerin memurların işlememesi maksadına matuf olarak tertip ve tenzim edilmişti. Bu iptidai kanunun mahiyeti hakkında bir fikir sahibi olmak için aşağıdaki fıkraları gözden geçirmek yeterlidir.

1. Hz. Padişah gerek tasarlayarak, gerek başka vasıtalarla hiç (2108) bir suçluyu açık veya gizli olarak öldürtmek veya etmemeği kabul edip ilan etmiş bulunduğundan

hükümet memurlarından birinin her kim olursa olsun katl etmesi yasaktır...ilh.

2. Padişah efrad ve ahalinin mal ve mülkünü müsadereden içtinap ettiğinden, bir ferdin malını daha sonra bigayrıhakkın yani hakkı olmaksızın gasp ve müsadere etmek, maksadıyla geride kalanlarına sevk ve teşvik etmek yasaktır.

İşbu kanunnamenin yayımlanmasından bir sene sonra bunu kendi eliyle imzalamış olan sadrazam Hüsrev Paşa, rüşvet meselesinden dolayı meclis-i ahkâm-ı adliye tarafından mahkum edilmiştir. (2109)

Gayrımüslim Unsurlar: Eşitliğin ortaya çıkardığı neticeleri uzun uzadıya düşünmeyen gayr-i müslim teba, kendilerine verilmiş olan yeni hukukun falda ve güzelliklerinden istifade edebilmek için şikayetlerinin duyulabileceğine ihtimal verdikleri her yerde kaldırılmasını yüksek sesle dile getirmişlerdir. Bunlardan bir çoğu; Osmanlı hükümetinin hakimiyeti altından kurtulmak üzere uzun ve sert tarzda arzuya tâbi olmuş, hristiyan âlemini teşkil eden çeşitli devletler ile aralarında din ortaklığı ve mezhep beraberliği bulunanlara sarılmak isteyenlerdi. (2110)

Ecnebi ülkelerdeki mezheblerle kendileri arasında yine kendi zihinlerinde o derece sıkı bir iştirakta menfaat ve hissiyat meydana gelmişti ki, ortodokslar kendilerini Rus, katolikler Fransız, protestanlar ise İngiliz saymaktaydılar.

İlk Protestan Klisesi: İngiltere bile Fransa ile Avusturya'nın katolikleri koruma altına almalarından kendi nüfuzunun, tesirinin düşeceğini hesab ederek, Osmanlı devleti içinde bir protestan cemaat kurmaya teşebbüs etti. 1840 senesinde bir protestan mabedi yapma müsaadesi istedi. Ancak babıâli bu müracaata olmaz cevabını verdi. (2111) Pek az zaman sonra bir çok protestan koruyucuları İngiliz bayrağı altında birleştiler.

1852 fermanı (Engelhardt'a göre: "1268/1852'de padişahın eniştesi Mehmed Ali Paşa, Ali Paşa'nın yerine geçti. Mehmed Ali Paşa ümmi ve iktidarsız idi. Buna rağmen efkâr-ı umumiyede belirdiği görülen galeyanı teskine muvaffak oldu. Görünüşte başka türlü olmamakla beraber esasında kendinden öncekilerin siyasetlerine uygun davrandı. Osmanlı vilayetlerinin idaresi, hakkındaki 27 Kasım 1852 tarihli fermanı padişaha imzalatan Mehmed Ali Paşa, daha doğrusu paşanın laflarının başkanlığı altındaki heyet-i vükeladır. Gülhane hatt-ı şerifinden önce iltizam denen vergi toplama usulü uygulanırken hükümet merkezinin vilayet idareleri hususundaki müdahalesi ancak mahalli memurların azil ve tayinine münhasardı. Her vilayet bir veya daha fazla seneler için bir memura (2113) satılır, o memurda hazine-i hükümetin aidatına teminat olmak üzere bir ermeni sarrafı kefil gösterirdi."

Mukavelenamenin imza edildiği gün vâli bir mülazım-ı umumî daha doğrusu "Hukuk-u hükümdâriye sahip-i berhudeyi olurdu. Çünkü, valiler istediklerini idam edebilirler, kuvve-i askeriyeyi arzu ettikleri gibi istihdam ederlerdi. Kendi hesaplarına vergi alırlar, yeniden vergi yükleyip, bir çok hususların yasaklığını emir ederlerdi. Velhasıl geçici malikâneler hükmüne giren eyaletin bütün sevetini istedikleri gibi menfaatlerine uygun şekilde kullanırlardı."

Hükümet konağı her şeyi idaresi altına aldığından hiç kimse peşin para ile elde edilen ruhsatnameyi, bir çeşit özel tezkereyi elde etmeden zirai mahsulden hiç bir şey alamazdı. Bundan dolayı çiftçilerle her nevi mahsul sahibi, vâlinin emir ve keyfine tabiydiler. (2114)

Tanzimat idaresine geçiş iltizamı kaldırdığı zaman vilayet idareleri aşağıdaki esaslara göre tertip edilmişti. İltizam hakkında eserimizin 3. cildde bulunan 237 numaralı faideye müracaat ediniz. Sahife 1219.

İdarenin taksimatında her bir derecesinde mahalli askeriyeye kumanda eden bir muhafız, vazifelerinin önemini ve bulundukları yerlere göre defterdar, muhassıl (vergi tahsildarı), mal müdürü adı verilen bir maliye memuru bulunmaktaydı. Vali, dahiliye nezaretinin dahi mercii olan sadrazam ile haberleşirdi. Askeri kumandanlar ve defterdarlar harbiye ve maliye nezaretleriyle doğrudan doğruya münasebetle bulunurlardı. Bunlardan her biri memuriyeti dairesinde az

çok müstakildi. Fakat gerektiğinde arkadaşlarıyla birlikte harekata müşterek olmak mecburiyetindeydi. Bunların hepsi babıâliye tabi olup, idare işlerinden dolayı oraya hesap verirlerdi. Bu teşkilattan maksat memurin-i mahalliyi bir merkeze, babıâliye bağlamak vaktiyle hukuk-u hükümdariye, mültezimlerin kârlarına iştirak eden vâlileri muayyen miktar maaşla memur-u mesul haline koymaktı. (2115)

Mehmed Ali Paşa zamanında babıâliye tâbi bir memur hükmünü alan valilere, hukuk ve selahiyetlerinden eski kullandıklarının bazılarını iade etmek gerektiği düşünüldü. Mustafa Reşid Paşa, vilayet idaresi programını teklif ettiği sırada her şeyden evvel vâlilerin müstehidçe muamelelemrine ve reaya üzerindeki zulüm ve tazyikleri sona erdirmek düşüncesi taşımıştı. Fakat selahiyetleri ne kadar kısıtlanırsı kısıtlansın vazife yapamayacak hale getirilmemeliydi. Bir de, Avrupa'nın hürriyetçi yaklaşımı hoş görünmek mecburiyeti yüklemişti sanki. Vilayet meclislerinin kurulması bu maksada yetebilirdi. Çünkü bu meclislerin kurulması, müşavere, mesveret usulüne doğru atılmış bir adım gibi kabul olunuyordu. Ne var ki, bu meclisler fenalığı engelleyemediği gibi iyiliklere de mania teşkil ettiler. Valiler yalnız başlarına kaldılar. Bu yalnızlık yüzünden ecnebi devletler konsoloslarının herhangi bir talebini red edebilme mesuliyetini kabul eylemedikleri halde, meclis-i idare'nin kurulmasından sonra bu meclislerin gücü arkasına gizlene-

rek ihtilafa sebep olan maddeler için ecnebi teba aleyhine kararlar alırlardı. (2116)

1852 fermanı muhassılları ve mal müdürlerini, kaza (ilçe) ve nahiye meclislerinin azalarını, zabtiye subay ve reislerini, vâlilerin emrine verdi. Valiler bu memurların durum ve hareketlerinden mesul olduklarından dolayı, onları azledebiliyorlardı. Aynı zamanda vâli'nin genel asayiş ve intizamı temini ve muhafazası emrindeki selahiyeti arttırılarak elde edildi.

1852 fermanı, ceza mahkemeleri usul-ü kanununda bulunan bir noksanı tamamladı. Garip bir kaidesizlik olmak üzere, o vakte kadar ceza mahkemeleri res'en kimseyi mahkeme etme kararı alamazdı. Pek açık olan suçlar, şikayetçi olmamasından dolayı cezasız kalırdı. Bundan sonra varisi olmayan bir kimsenin öldürülmemsi halinde hükümet tarafından bir müddei yani iddiacı bugünkü savcı denilen tayin edilerek, bunun yaptığı iddia üzerine kanuni takibat yapılması usulü seçildi. Elhasıl, itham olunanlara işkence yapılması suret-i katiyede yasaklandı. Prens Mençikof bu fermanın yayımlanmasından iki ay sonra İstanbul'a gelmiştir.

İnsan bazı noktaları lüzumsuz tafsilat ile malı olan bu fermanı okurken Sultan Mahmud'un saltanatının son zamanının 1852 senesine kadar geçen zamanın zanki bir asır geçmiş gibi olduğuna inanacağı gelir. (İdare-i vilayat'da ıslahat) (2117)

Faide 298: 1278 (1861-2) Senesi Durumu ve Maliye

....Hazine-i devleti âliyelerinin borçlarının gayrı muntazamlığı 24 milyon kese akçadan meydana gelmişti. Bunun yarısı piyasada dolaşan evrak-ı nakdiye diğer yarısıda çeşitli yerler ile şunun bunun elinde olan alacaklardır. Evrak-ı nakdiye müşkülatı mevcud durumun ve itibarın sükutu, yani yok olması ortada görülen sebeblerden birisi ve en kuvvetlisidir. Önceleri kâğıdın icadı, tanzimatın ilanıyla birlikte olduğundan, mülkiye ve maliye işlerinde yapılan değişiklikler hazine gelirinin tahsilinde gecikmeye sebeb olduğundan (2125) ileri gelmişti.

Geçici çare olarak kâğıd kullanılmasına başvurulmuştur. Ondan sonra bazı sebeblerin getirmiş bulunduğu zaruretler bu tarzda devama mecbur bırakmış ve ara sıra miktarı kâh azalmış, kâh yükselmiş olarak sonunda şimdi bulunduğu derece ve miktara ulaşmıştır. Hakiki büyüklerin toplaşmış olduğu Hz. Padişahın malumu olduğu üzere karşılığında sahih bir kıymeti olmayan ve tedavülde bulunan evrak-ı nakdiye yalnız bir itibarı mühimeden olarak alış verişte vasıta olan kıymetin azalmasına sebeb olarak ve bu sebeble ticari hayata arız olan karışıklıklar ve ihtilal-i daimi tabiiki devletin mali itibarı üzerinde tesiri bulunduğundan, sonrada bu zararları devletin ve halkın beraberce taşıyacağı apaçık ortadadır. Bahse konu kavaim başlangıcından beri sadece İstanbul'a hasr edilmişti. (2126)

İstanbul şehriyse ne ziraat ne de sanayi bölgesi ve şehri olmadığından ihtiyaçlarını ya Avrupa devletlerinden yahud diğer eyaletlerden temine mecbur olup Avrupaya kâğıd gönderilemediği gibi, payitaht dışı yerlerde kavaimin tedavülde sayılmaması ve iki hazine de nakit bularak, irsali icab ettiğinden bunun aranıp sağlanması tabiiki fiyatı arttırarak böylece kâğıdın bir kat daha kıymetinin düşmesini getiriyordu. Bu kâğıdın yükünü İstanbul'un yalnız taşımağa tahammulü kalmamış olmasıyla evrakın piyasada devam etmesine mecbur kalınmıştır. Ancak İstanbul'un üzerine düşen yükün hafifletilmesi için payitaht dışına ihracı düşünülmüşse de, bu mecburiyetin devamı halinde hakikaten başka çare kalmadığı görülmüştür. Diğer eyaletlerle ticari bakımdan (2127) olan münasebetlerinde kağıdın paraya getirdiği farkdan dolayı fiatın gördüğü zarar aynen ülkenin her tarafını ve ecnebi ülkelerle olan ticari münasebetlerde zarar vereceği malumdur... Kavaim-i nakdiyenin yani nakitin İstanbul'da tedavülünden dolayı her sene devlet hazineşinin ve ticari hayatın uğradığı zararları isabetle tayin etmek mümkün olmayıp yalnız hazine-i celilelerine her sene beş-altı yüz bin kese zarar verir denilse hakikat söylenmiş olur. Evrak-ı nakdiyeden meydana gelen zarar eskiden beri bilinen hususlardan olduğundan artık imhası yani ortadan kaldırılması için Osmanlı Devleti tarafından nice fedakârlıklar seçilmiştir. (2128)

Böylece pekaz birşey kalmış dercesine varılmışken diğer açıkların hazine-i celileye verdiği sıkıntılar alınan tedbirkeri bozmağa ve kağıdın geride kalan az kısmını yok etme tedbirine engel bulunduğundan başka yine bu yola başvurmaya mecbur ederek şimdiki noktaya gelinmiştir. Kavaim piyasada dolaşırken bir nevi devletin âdi borcu sayıldığından dolayı ödemeyi sağlamak için sarf ve gayret kazım gekmekteydi. Yukarı da anlattığımız gibi halin fevkaladelinden dolayı hazine-i celilelerine arız olan sıkışıklık üzerine, evrak-ı nakdiyenin itibarsızlığından dolayı iskonto zararları ek olarak bir hayli açık meydana getirip bunu örtmek lazımdı. (2129)

Deniz ve kara kuvvetleri ile diğer mülki işler için lazım gelen acil masraflar daima bir yerden ağır şartlar altında borç olarak temin olunmakta öte yandanda gelirlerin tahsili karşılık olarak verilmekte olunduğundan zararlar çoğalıp, borç büyüme durumuna geliyordu. Padişahın taht'a çıkışında yayımlamış olduğu fermanın tasarrufla ilgili emirleri seçilme yoluna gidilen tedbirler sayesinde ve gösterilen bir takım feragatlar yardımıyla açıkların yekününde epeyi indirimler sağlamıştı. (2130)

Şimdiki vaziyette hazine-i celilelerinin kavaim-i nakdiyeden başka gayrı muntazam borç sonunda 2 milyon keseye düşürülmüş oldu... Gelecek senenin muvazene tafsilatı elle tanzim olunup henüz tamamlanmamış olduğundan esas olarak 1277 senesi muva-

zenesi şimdilik kıyas için esas ölçü olarak seçilmiştir. Padişaha ekli olarak takdim kılınan umumi cedvelde görüldüğü gibi umum masraflar dört kısma bölünmüş olup, ilk bölümü dış borçlar, ikinciyi iç borçlar, üçüncü bölüm ise hazine-i hassa-i şahaneleri mahsusatıyla diğer bilinen yerler ile dördüncü bölüm çeşitli yerleredir. Birinci bölüm olan dış borçların (2131) 1271,72,73 ve 1277 tarihlerinde avrupadan alınmış dört gurup borcun anaparaları olarak 3 milyon 300 bin keseye yükselmişti. Ana paraların her sene ödenmiş olmasından buna ve faizine tahsisan yazılı cedvelde 209 bin 498 kese masraf yazılı idi. 2. kısım olan iç borçların bir bölümü tahvilat-ı mümtaze denilen bir takım avantajlar taşıyan yeni eshamlardan ibaret olup, bunların senelik faizlerinin 125 bin keseyi bulduğunu görüyoruz. Böylece iç ve dış borçlara verilen faizler yekün edildiğinde (2132) 304 bin kese borç faizi verilmekte yani senede devleti umumi masrsafının sekizde birine tekabül eden bir ödeme yapılmaktadır. İç borçların bir müddet tecili için kullanılmış olan borç eshamı (senetleri) ile on seneleğine çıkarılmış olan sirküler için belli bir zaman içinde senede 319 bin 514 kese verileceğinden yazılı olan cedvelde alelumum muntazam borçların faizi anaparalarına mahsup akçası için senede ceman 654 bin 12 kese sarf gösterilmiştir.(2133)

3. kısım olan masraflar da hazine-i şahaneleri tahsisatıyla, diğer yerleri belli olup bunun dahi yekünü

398 bin 851 kesedir. 4.kısım olarak itibar olunan çeşitli dairelerin tahsisatının yekünü de 1 milyon 733 bin 951 keseye varmaktadır. Bu dört bölüme ayrılmış masrafıın tamamını yekün ederisek yazılı cedveldeki genel masrafın 2 milyon 786 bin 815 kese kırkdört kuruşa yükseldiği görülür. Bütün gelirler ise 6 bölüme ayrılmış olup, bunların birincisi doğrudan alınan vergi. (2134

İkincisi ise vasıtalar yolu ile alınan vergi. Yani aşar ve diğer resmi tekliflattan doğan, 3. süde miri emlakın hasılatı, 4. sü ise bazı özel gelirler ve devam eden rüsumlar 5 nci ise imtiyazlı eyaletlerin mukattaları vergileri, 6. olan bölüm de bazı dairelerin özel gelirleri olarak gelenler, bunların genel yekünü yazılmış olan cedvelde mevcuddur. Bu 2 milyon dörtyüzkırkikibinüçyüzaltmışsekiz kese 169 kuruşa varmıştır. Yukarıda yazmış olduğumuz masrafın yekününden, gelirlerin genel yekününü çıkartırsak masrafın 344 bin 446 kese 375 kuruş açığı görünüp fakat hazine-i celilelerinin geçirmiş olduğu buhranı tabiatıyla iş bu 1277/1861 senesi gelirine (2135) tesiri olabileceği gibi bu sebeblerden dolayıda masraflarda zaruri olarak ilerlemiş olmayı gerektirdiğinden yukarıda söylendiği gibi gerek kavaim-i nakdiyenin gerekse gayri muntazam borçların yekünü 4 milyon kese derecesinde tutulmuşsada kayıt olarak bu miktara varılmadığı halde, genel ödeme esnasında yanlışlık olmaması için gelecek senenin gelir ve gideri açıkları

da 300 bin kese miktarında tahmin olunup, ilave edilerek böylece 4 milyon keseye dayanmıştır. Hazinenin hali hazır vaziyeti özetlenecek olursa evvela 2 milyon keselik kavaim-i nakdiyenin ikinci olarak o miktarda yani 2 milyon kese akçalık borç (2136) parçaları 344 bin bukadar kese muvazene-i adiye açığı karşısında bulunuyor. Osmanlı devletinin gelir-gideri arasındaki fark açık olarak görünüyor olunca borç alma yoluna başvurması diğer devletlere bakarsak pek yakın zamanlarda vukubulmuş olduğunu apaçık görmek mümkündür. Keşke bu yola hiç girilmemiş olsaydı daha evla olduğu tartışma götürmez. Ancak hali hazırdaki durumun istikbalimizi tehlikelere düşürecek derecede olmadığı bu işlerden anlayanlarca teslim olunduğu görülüyor. Çünkü böyle borçlarını bizden evvel muntazam borçlar haline koymuş bulunan diğer devletlerin durumlarıyla mukayese yaptığımızda devletimizce muntazam borçlar halinde tanzimi icab eden borçların pek az bir şey olduğu görülür. (2137)

Mesela İngiltere devletinin 1850 yılında 12 milyon 636 bin 800 keseye varan masraf yekünü 6 milyon 292 bin keseye kadar bölümü borç faizine ve yine aynı sene Fransa devletinin 12 milyon 619 bin 200 keseye ulaşan masraflarının takriben üçte, biri geçmiş yıl borçlarına ve Birleşik Amerika dahi 1848-49 seneleri masrafı olan 2 milyon 701 bin 600 kese dörtte biri ve Avusturya devletinin de 6 milyon 494 bin 440 kese masrafının tak-riben beşte biri borç faizlerine aid

olup, Osmanlının (2138) 2 milyon 786 bin 815 kese masrafının 334 bin 498 kesesi muntazam borç faizlerine giderek masrafın yalnız sekizde biri buna tahsis olunuyordu. Osmanlı devleti için masrafların getirmiş olduğu açığı kapatmak için ve borçlarını eda edebilmek hususunda iki sahih kaynağa müracaat etmek lazım gelip bunun birisi geliri çoğaltmak, diğeride borç almaktır. Osmanlı ülkesinde genel vergi şahsa nisbet olunduğunda tahminen adam başına 45 kuruş düşer. İngiltere de 300, Fransa da 250 kuruşdan çok olmadığı (2139) çok olmadığı malum olan işlerden olarak kişi başına çok vergi düşmesi ahalinin zengin olduğu alameti sayıldığından, adam başına az vergi düşen yerlerde, vergisi ağır olan yerlere nisbetle vergi koymak lazım gelmezsede, memalik-i şahanenin bazı bölgelerinde vergi koymak hususunda bazı ıslah çalışmalarına gerek görülmüştü. Ancak çoğunlukla durum bu açıdan iyi olmadıktan ötürü yani ülkenin çok büyük bölümünde vergi düşük olduğundan dolayı ancak tahammül edebilecek bölgeler üzerinde umumi vergi nizamnamelerinin tatbiki mümkün olmayıp öşür gelirlerinin büyük kısmı mültezimlerin ellerinden kurtarılarak onlara kalan kâr ve nemaların birlikte doğrudan doğruya ahali üzerine devri gerekirdi. (2140)

İhale edilmiş hakiki evrak ve patent gibi her devletde önemli gelir getiren kaynakların nizamı yenilenip ıslah edildiği cihetle bunlardan büyük gelirler

elde olunacağı gibi sonradan muhatap devletler ile yeniden toplanıp tanzim kılınmış olan anlaşma yeni ticaret usulleri gereğince tütün ve tuz gibi maddeler yed-i vahid yani tekel usulune konup duhan yani tütün zaruri ihtiyaçlardan olmadığından sırf keyfe bağlı olmasıyla bütün devletlerce bu üründen çok büyük gelirler temin olunduğundan Osmanlı devletinin de ziraata zarar verneyecek şekilde dahili sarfiyatlardan memleketin müsait ve tahammülü olduğu kadar vergi alınmaya emir verilmelidir. Bu emir diğer devletlerin elde etmiş olduğu neticeyi vernese de yine önemli miktarda gelir getireceğine kanaat getirilmelidir. Tuz meselesine gelince; (2141), bu madde zaruri ihtiyaç maddesinden olmakla beraber şahsi kullanımlarda pek az miktarda sürüm olduğundan diğer devletlerde de tuz ticaretinden büyük vergiler alındığından, ülkemizde ise tuzun tamamı devlet malı olduğundan dolayı ihracatın devlet tarafından yapılıp tuzun kıymetinden gayet düşük fiatla satıldığı görülüyor. Buna bir çözüm olarak zam koyup geliri arttırmak mümkündür. Maden ve ormanların güzel ve iyi idaresi, bu iki maddenin istikbalde pek çok şey kazandıracak gibi görünüyorsa da, yine iyi bir gelir getirmesi umulmaktadır. Yukarıda sayıp arz ettiğimiz maddelerden ayrı olarak gümrük tarifelerinin yenilenmesi ve yüklenen emtianın fiyatları eskiden pek düşüktü. Şimdi hakiki kıymeti ile (2142) konmuş bulunan bütün gümrükler gelirlerinin düşürülmesinden dolayı, başka

gelirler ile kapanacak tenakuzu görülecekse de, şimdiki halde doğrudan doğruya ithalat gelirlerinin artmasından meydana gelecek fazlasından dahi muvazenesine bir büyük meblağın ilave olunacağı gerek tetkikler gerekse vakalar ile çıkan hesabda görülür. Bu yönden 77 senesi dengesinin gelirinde fazla olarak yazılıp sayıldığı hususlar ve emsalinden 715 bin kese kadar yeni gelirler alınacağı kuvvetle ümid olunduğu gibi, kavaim-i nakdiye piyasadan alınarak iskonto zaralarından kurtarıldığı ve her daire-i mahsusatı vakti zamanı ile verilip, alış verişleri peşin (2143) yapıldığı cihetiyle bundan 150 bin kesde tasarruf meydana geleceği umulur. Gelirlerin elde edilmesinin yolu bu olup, borçlanma yönüne gelince sonradan Avrupa bankerlerinden, mutemed ve emin bir yerin borçlanma hakkında kuvvetli olarak gelen teklifleri kabul kılınmış olduğundan, bundan hasıl olacak meblağ üzerine iç bünyeden tedarik olunmasına teşebbüs olunmuş, önemli bir miktarı ele geçirilmiş olan sebeb üstüne eklenince hazine-i celilelerinden matlubu olanların alacaklarını uygun fiyat ile ödemeye yeterli olacağı ortada olup, bu borçların, muntazam borç değişikliğinin şekil ve suretine henüz karar verilmemişse de, bunun bir bölümünün nakit ile (2144) ödeneceği gibi, maaş ve muayyenatı konsolide denilen usulun dışında kalıp, nakit olarak ve tamamen ödemek icab eder. Hülasa edersek, saltanatı seniyelerinin gerek muntazam borç gerekse ona ver-

diği faizleri ödemek için muhtaç olduğu akçayı ve onun için vereceği faizin miktarı hakikaten pek ağır birşey olmayıp, bu yolda seçilecek tedbirlerse diğer ülkelerde alınmış tedbirlere kıyas edilirse gayet hafif olup buna karşı esas usul olarak seçilecek olan tedbir içde olsun, dışda olsun meydana gelecek taahhütlerin yerine getirilmesidir.(2145)

Bu taahhütlerin yerine getirilmesine muktedir olmak çok önemli bulunduğundan bunun dahi taahüüd vakasına karşı lazım gelen akçalar dahil olduğu halde gelir ve masraf dengesinin mütekabil olmasını beklemekte olmasına binaen tedbirlere uygun emir ve fermanı padişahileri buyrulduğu halde 1278 senesi dengesini bildiren ekte takdim-i huzuru padişahilerine sunulan cedvelin esasına göre yapılması lazım gelen bu halde 1278 senesi geliri 3 milyon 307 bin 590 (üçmilyonüçyüzyedibinbeşyüzdoksan) kese akça fazla görüneceğinden böylece yeni gelirlerin tahmin olunan mertebelerde meydana gelmesi umulmadığı (2146) gibi daimi adi gelirlere biraz itiraz olmasıyla beraber yeni gelirlerinde umulan dereceden aşağı tahakkuk etmesi, masraflarındanda ümid olunduğu kadar düşüş meydana gelmesi hususlarıda önceden göz önüne alınması lazım geleceğinden iradede görülen fazla buna karşılık tutulur. Yeni gelirlerin düşünüldüğü mertebede tamamının güzel bir şekilde alınabilmesi için lazım gelen diğer tedbirlerin nizamını belirten layihalar, teklifler bu işlere mahsus meclislerde ele

alınıp görüşülmekle herbiri, yeri geldikçe tatbike konacaktır. (2147)

Tahsilatta tatbike konulacak dahili ve harici olan borçların bu defa yapılacak işler taahhüdata karşılık olarak geliri doğrudan doğruya almak ve ödeme zamanlarında her birini yerine getirmek için 'itibar sandığı' adlı bir idare kurulması düşünüldüğünden bunun usul ve şartlarını görüşüp, müzakere etmek üzere işi bilen kimselerden meydana gelen komisyon kurulmuş olmakla karar padişaha sunulup, emirleri alınacaktır. (2148)

Faide 299: Çeşitli Malumat ve Bilgiler:

Saltanatı seniyenin askeri muntazam bir nizama bağladıktan sonra tanzimatın öncelikli hükümlerinden olan idari ıslahatda yüz göstermeye başladı. Şöyleki: Vali, mutasarrıf ve voyvodalar keyiflerince insan katlettiremiyecek oldukları ferman ile bildirildi. Kısasen veya siyaseten (2149) yok edilmeleri muktezi olanlar hakkındaki hükmün ahkamı şer'i şerifin tasdikine alınmadıkça yerine getirilmemesi emrolundu. Muhallefat, birinin geriye bırakmış olduğu bir bakıma miras demekde mümkündür. Zabtı aslında makul ve meşru derecede yani geri kalan mal emvali emiriyeden çalan ve saklıyan olması maznun olanlar hakkında cari iken sonraları iş suistimale kadar vardı. Bu yüzden ve bu sebeblerle miri ile muamelesi olsun

olmasın ve devlet hizmetinde bulunsun, bulunmasın zenginlerden (2150) ölen oldumu varisine az bir şey bırakılarak müsadere edilirdi. Bazende bırakılan miras varise terk olunarak mukattaa terk olunur. Yani muayyen bir meblağ alınarak rıza ve gösterilirdi. Bu usulde ferman ile kaldırılmış oldu. (Netayicil vukuat) (2151)

İdari Teşkilat: yeniçeriliğin kaldırılmasıyla onların bağlısı ve mensupları, yeniçeri efendiliği, sipahi ve silahtar kitabetleri ve buna benzer memuriyetlerki kaldırılan ocakların muhasebecilikleri demektir. Bunlar da lağv edilip muntazama seraskerliği, mukataat, masraf nezaretleri hassa ve nizamiye muhasebecilikleri gibi mansıblar ve yüksek maaşlar tahsis olundu. Beyaz Üzerine Sadır Olan Hattı Hümayun: Babıali'den çıkan arz üzerine olmayıp, padişahın fikrinden resen çıkmış olan hattı hümayun (2152) Deavi nezareti ve Tomruk dairesi: Bu daire eskiden adliye nezareti yerine sayılan bir kuruluştu. İşlerinin en başlıcası icra memurluğu idi. Bab-ı Alide bir büyük dairesi ve maiyetinde ricalden büyük ve küçük tezkereci adlarıyla anılan iki zat bulunup verilen arzuhalleri bunlar havale ederlerdi. Bab-ı Ali civarında Tomruk dairesi adıyla bilinen hapisanede bu dairenin idaresindeydi. Tertib edilen resmi geçitlerde veya sürgüne giden kimselerin gidecekleri yere ulaştırılmaları hizmetlerinde kullanılan divan çavuşları

ki:(2153) şimdiki adliye nezareti dairesindeki hademe makamındaydılar. Çavuşlar emini, çavuşlar katibi, duacı efendi adlarıyla hademei devletden zabitleri ve maiyetinde bir kaç katip ile hacegandan Deavi kesedarı ve bunun da ayrıca odası ve kalemi vardı. Huzuru murafalarında Deavi nazırınında bulunmak adeti idi. Adliye nezaretinin kurulmasında bu vazifeler yeni kurulan nezarete devredilmiş oldu. Narh Usulü: Bu vakte kadar "İstanbul ve bilad-i selasede" (İstanbul, Üsküdar, Galata) sarf olunan her çeşit erzak (2154) gıda maddelerinin mevsiminde ve haline göre şeh remaneti tarafından tertib olunan fiyat üzerinden sattırılmasına büyük ihtimam gösterilirdi. Bu usul, bayi ve müşterilerce zarar ve ziyanı ve hususiyle emniyet açısından büyük bir probleme sebeb olduktan başka tanzimatı hayriye usulünce asıl tek elin lağv edilip, serbest ticaret kaidesi seçilmesinden dolayı narhın kaldırılması ve serbest muamele yapılmasını kararlaştırdı. Eski zamanda bu narh usulünden şehremanetince (belediyere isliğince) daha eski isimlede ihtisab nezaretince (2155) büyük istifadeler sağlanırdı. Eksik tartanların parası olanlardan cezayı nakdi alınırdı. Parası olmayanlar akşama kadar hapiste tutulup o gün kaç kişi birikirse akşam üstü angarya olarak tutulan Üsküdarın ateş kayığına doldurulup Bahariye civarında bulunan iplikhaneye bedava çalışmak üzere gönderilir, hatta sadrazamlar, daha eskiden ise padi-

şahlar bile tebdil-i kıyafet çıkıp vaziyeti kontrol ederlermiş. (2156)

Muhammediye: Tahta geçişler vukubulduğunda Gelibolu'da evliyanın büyüklerinden Yazıcızade Mehmed efendinin yazmış olduğu bir eser olan Muhammediye isimli eserin dersaadete getirilmesi ile yeni padişah tarafından ziyaret edilmesi eskiden beri uyulan usuldendir. Culus Gecesi: Tahta geçen padişah için ahalinin şenlikler yapması culus gecelerinin tesitine 1278/1862 senesinde güneş senesi hesabına göre yapılmasına karar verilmiştir. Darulf-İnun (üniversite) kaidesi: Ayasofya Camii Şerifi karşısında bulunan büyük bir bina olan Dar-İlfünun da kavaim-i nakdi yenin tedavülden alınmasının kararı 1278/1862 senesi sene-i rumiyesinin Temmuz ayında yürülüğe girdi. O tarihten sonra (2157) kavaimi nakdiye muamelatında darulfünun kaidesi uygulandı. Kaide şuydu. Yüz kuruşluk kaymenin 40 kuruşu nakit, 60 kuruşu konsolide yani sonra ödenmek şeklindeydi. Kasabların serbetliği: 1279/1862 senesine kadar et alıp satmak kasab esnafına münhasırdı. İstedikleri gibi keserlerdi. Eskiden kasabbaşılar marifetiyle idare olunması sebebiyle devlet tarafından verilen belli bir fiyat yani narh üzerinden muamele yapan esnaf buna mecburdu. Yedikule mezbahalarından kasablara et tevzi olunurdu. (2158) Tanzimatı hayriyeden sonra serbest alış verişe geçildi.

Beylerbeyi Sarayı: 1282/1865 de Beylerbeyi sarayının yapımı sona ermiştir. Yalnız süslenmesi ve döşenmesi bir ecnebi eliyle 45 bin lirayı aşan bir masraf yapılmıştır. % 6 faiz ile maliye hazinesinden her ay biner altun verilmesi mukavele altına alınmıştır. Borç alınarak maaş ödeme: Osmanlı devletinde tüccardan para borç alınıp askere aylık verme 1000/1591 senesinde vukubulmuştu. O zamanlar devletin geliri senede 14 bin 500 keseydi.(2159)

Notlar

1 General Potemkin, çariçe 2. Kateerina'nın gözdesi ve danışmanlarındandı. 1736 yılında Rusya'nın Smolenski kasabasında doğmuştur. 1791 yılında ise 55 yaşında olduğu halde ölmüştür. Orduda basit bir rütbedeyken Katerina'nın gözüne çarpmıştı. Çariçe, teveccüh göstererek yükselttiği mevkilerde Potemkin'den, 1762 yılının mayıs ayında yapılan ihtilalde ekarte edilen çar 3. Piyer aleyhine olmak üzere, çariçenin ise lehine büyük hizmetlerde bulunmuş, bir çok kimseden çok daha fazla öne çıkmayı başarmıştır.

2 1203 senesi şevvalinin 18. Günü ve 1789 senesi temmuzunun 11. Günü Beykoz'da Ruslar aleyhine bir ittifak senedi imza edilip teati olunmuş ve adı geçen senedin 1. Şartında, Osmanlı devletinin taksit şartlarından olarak

İsveç devletine 20 bin kese akçe vermesi taahhüt edilmiştir.

3 1204 / 1790 tarihinde Avusturya ve Rusya aleyhine beş şarttan meydana gelen bir ittifak antlaşması yapılmıştı.

4 4. cild 238. sahife.

5 6. cild 168. Sahife. (11)

6 Herhalde, Sultan Selim'in ikisi hakkında kin sahibi olduğunu olayın gelişmesinden anlamak kabil. (Tarihi Cevdet. 4. cild sh. 27)

7 Manuel Historuque de pilitique etrangere (2. Cild sh. 6) (16)

8 İmparator 5. Karol'un ölümü üzerine devletin tahtı için iddia sahiplerinden Prusya kralı 2. Fredrik'in Silezya'ya ait toprakları ele geçirmeye yönelik bir savaştır ki, 1741 ile 1748 senesine kadar devam etmiştir. Ancak Ekslaşapel antlaşması ile sonuçlanmıştır. Adı geçen antlaşmanın neticesinde Fredrik, Silezya'yı aldığı gibi imparatoriçe Maria Tereza'da, Parma ve Plezans'dan başka bütün emlâkine sahip olmuştur.

9 1772 yılında Lehistan devletinin; Rusya, Prusya ve Avusturya devletleri tarafından ilk bölüşümünün gerçekleştirilmesi ki, Rus çariçesi Katerina'nın Lehistan krallığına Stanislas Ziyon Yatovefski'nin getirilmesini ileri sürmesine binaen, 1768 yılı içinde Bar müttefik grubu tarafından Rusya'ya harp ilânı yapılmasına gidilmişti. (17)

10 Sultan 3. Mustafa zamanında Ruslara karşı ilân olunan harptir ki, "1182 seferi" adıyla meşhur olmuştur. (18)

11 Tarih-i Lütfi'nin 8. Cildine ilâve. Vakanüvis A. Şeref

12 Eskiden karakol binalarına verilen isim. (24)

13 Her üç ayda bir olmak üzere senede dört defa verilen maaş. Bunlar; MSR (Muharrem, Sefer, Rebiüleevel), RCC (Reblülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir), RŞR (Recep, Şaban, Ramazan), LZZ (Şevval, Zilkade, Zilhicce) adları ile bilinirlerdi. (25)

14 Eşkinci yeniçerilerinden olmayıp, yâni sefere gitmeyen kale muhafızlığında vazifeliydiler.

15 Rikâb-ı Hümayun, yâni Hassa ordusu ki, askerine "kapıkulu" tâbir olunurdu.

16 Yeniçeri bölük veya taburu. (26)

17 4. cild 288. Sh.

18 Rus ve Avusturya Savaşı (32)

19 4. cild ch. 289 (34)

20 Westfalya antlaşmaları : Meşhur 30 sene savaşlarına son vermek için 1648 senesinde Almanya imparatorluğuyla, Fransa ve İsveç devletleri arasında Westfalya şehrinde imzalanan antlaşmadır ki kuzey Almanya prenslerine hem arazi hem mezhep hürriyeti ayrıca da ecnebi hükümetlerle antlaşma yapabilmek hakkını veriyordu. Böylece Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi teşebbüsü akim kalıyor ve Fransa ise Alsas'ı kazanıyordu.

21 Weymar: Almanya'da Sakso waymar grandükalığının merkezi idaresi.

22 Şiller : Vortenburg devleti içinde Mariyac da, 1759 senesinde doğup, Almanya'nın kalem ustalarının en büyüklerinden olup namı çok bilinen şâirlerdendir. Beriglov, Haydudlar, Valanştayn, Mari İstavrato,

Gilyom Tell, çok tanınmış eserlerindendir. 30 Sene Muharebesi adlı eseri de nefistir. 1805 yılında ölmüş.

23 Göthe: Almanya'da Frankfurt Sur Lemayn'da 1749'da dünyaya gelmiştir. Almanların yetiştirdiği şâirlerin en meşhurlarının da en önünde gelenlerindendir. Faust, Verter, Herman ile Dürüte, Wilhem Mayester tanınmış eserlerindendir. 1832 yılında ölmüştür.

24 Ayniyena (Yena) : Almanya'da Sak-Veymar grandükalığı dahilinde ve Sal nehri üzerinde bulunan bir şehirdir. 1. Napolyon burada 1806 yılında Prusyalıları mağlup etmişti.

25 Kant : 1724 senesinde Königsburg şehrinde doğmuş meşhur Alman filozofudur. "Kanun ve vazifeye iman" düşünce mesleğinde olup, Kritik dö lâ raison pure, Kritik dö du Jugement adlı kıymetli eserlerindendir. 1804 senesinde ölmüştür.

26 Habsburg hanedanı . Cermanya (Almanya) İmparatorluğu eski dükalıklarından olan Suab sülalesine mensup eski bir Alman ailesidir. 1153 miladi yılında albir loris, İsviçre ve Alsas'da büyük araziler zapt etmişti. Rodolf dö Habsburg imparatorluk tahtına oturmuştur. Bu günkü gün yıkılmış Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu hanedanını teşkil edenler bu imparatorun devamı olan halef ve ahfadıdırlar. (44)

27 Hohenzollern : Vaktiyle Tuna nehri üzerinde bulunmakta olan bir Alman prensliğiydi. Daha sonra şimdiki sabık Almanya İmparatorluğunun ortaya çıkış beşiği olmuştur. Merkezi İdaresi Mesigamarenkin şehriydi. Bu prenslik bu günkü Prusya'da Burkeze'dir.

28 2. Fredrik, büyük lâkabı ile tanınmıştır. 1740 senesinde Prusya tahtına çıkmıştır. Kendisi en meşhur savaşlardan ve devlet iradesinde tam bir ehliyet ve liyakat sahibiydi. Prusya'nın şeref ve şan kazanmasının müstakil sebebi olmuştur. Avusturya veraset savaşı diye meşhur olan olaylarda, Silezya vilayetini almış, 7 sene savaşı diye maruf olanda Fransa, Avusturya ve Rusya devletlerinin ittifaken yaptığı saldırılara muvaffakiyetle dayanmıştır. Harptan sonra hükümdaranesini ciddi ıslahatlarla bitiştirerek ve sebatla, metanetle çalışıp, Lehistan'ın bölünmesi plânlarını hazırlayarak, küçük devletini büyütmeğe muvaffak olmuştur. İlim ve fenne olan merakı felsefeye olan eğiliminden az değildi. Meşhur Volter bir zamanlar maiyetinde müşavir olarak bulunmuştur.

29 Şarlken: Charles Quint, 1517'de İspanya kralı, 1519'da Almanya imparatoru olmuştur. Fransa kralı 1. Fransuva'yı mağlup eden, fakat Kanuni Sultan Süleyman'a karşı koyamayan Alman imparatoru bu idi. 1555'te istifa yolu ile tahttan çekilerek Yuste adlı bir manastıra çekilmiş ve çok geçmeden burada ölmüştür. (45)

Ferdinand: Şarlken'in küçük kardeşiydi. 1556 senesinde Almanya imparatorluğuna nâil olmuş ve Avusturya devletini kurmuş idi.

30 1. Fransuva ile Maria Tereza'nın oğlu olup 1765 yılında Almanya imparatoru olmuştu. 18. asırdaki felsefeye müşaid zihni kabiliyeti bulunduğundan küçücük devletinde zamanın müsadesinden evvel ıslahat yapmaya kalkışmışsa da, başaramamıştır. Bu düşüncesi "Jozefiyn" adı ile şöhret bulmuştur. (46)

31 1203 vakasından.

32 Kalas vaka-i müessifiyesini, Fokşan mağlubiyeti takip etti.

33 Bu da, Fokşan mağlubiyetini takip etmiştir. (49)

34 Portekizden 1759'da, Fransa'dan birinci defa 1762, ikinci defa ise 1880'de tard (uzaklaştırına) edilmişlerdir. (53)

35 Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in tercümesinin suretidir. (54)

36 Fransa kraliçesi Mari Antuanet'in kardeşi olup 1790'dan 1792 senesine kadar Almanya imparatorluğunda bulunmuştur. (59)

37 Yedi madden meydana gelmiş olup, Rayinbah mütarekesinin esasları üzerine bina olunmuştu. Avusturya istila altına aldığı araziyi Osmanlı devletine iade ediyor, tamamen tarafsız kalarak Ruslara yardımdan vazgeçiyordu.

38 Ziştovi muahedesini takiben 1206 / 1791 Budan'ın Yaş adı taşıyan beldesinde Ruslar ile yapılan antlaşmadır ki, 13 maddeden ibarettir. Bahsettiğimiz antlaşma ile eski muahede yenileniyor Ruslar ellerine geçirdikleri araziyi hâtta Uçakof ile Boğ ve Dinyester nehirleri arasındaki arazi müstesna olmak üzere geri veriyordu. Bender, Akkirınan, Kili, İsmaiyl mevkileri de iadeye tâbi tutulanlar arasındaydı. Romanya beyliklerine verilmiş imtiyazlar, tarafımızdan tasdik olunuyordu. Gürcistan'a karşı Osmanlı devletinin te'sir ve müdehalesi kısıtlanarak, garb ocaklarının tecavüzlerine karşı Rus ticaretinin taht-ı emniyete alınması taahhüt ediliyordu.

39 5. clid 249. sh.
40 Giriş bölümünün Kardeş malı adlı makalesine bakıla. (61)
41 Cevdet Tarihi 6. cild 5. ve 6. sh. (63)
42 Cevdet Tarihi 6. cild 5. ve 6. sh. (63)
43 İleri gelenleri sadrazam Koca Yusuf Paşa, Rumeli Kazaskeri Tatarcık Abdullah Efendi, eski kadılardan Veli Efendizade Emin Efendi, (64)

Yine eski kadılardan Salihzade Aşir Efendiler Hayrullah Efendi, Defterdar Şerif Efendi, Çavuşbaşı Raşid Efendi, Reisül Küddap (dışişleri bakanı), Abdullah Birri Efendi, Ricalden Hakkı Bey, Moralı Osman Efendi, Tersane Emini Köse Kahya adıyla tanınmış sadaret kethüdası Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Rikab-ı Hümayun Kethüdalığından Rasih Mustafa Efendi, Müverrih (tarihçi) Enver-i Efendi, Kudema-ı Ricalden Laleli Mustafa Efendi, Ali Raik Efendi, Mabeynci Mustafa İffet Bey, Beyliki Sâni Efendi, 1. Teskereci Firdevsi Efendi vesairelerdir. Koca Yusuf Paşa ikinci sadaretinde layihasını düzenlemişse de özetlenmesi esnasından görevinden azledilmiştir. (65) Din ve devlete faydalı tedbirler getirilip icra edilmesine çalışıldı. Bu vesile ile hepsinin kıymetleri tecrübe edilerek ileride her birini liyakat ve istidatlarına göre vazifeli kılma imkanı elde edildi. Böylece layiha verme hususundaki irade iyi bir netice vermiş ise de saltanat-ı seniyenin içyüzüne yaklaşım sahibi olanlar bu hususları destekleyenler üzüntü verici müfsidliklere kuvvet verip takdim edilen layihaları çocuk oyuncağına döndürüp işe yaramaz hale getirdiler. "Halkın ağzı ve padişahın arzusuna muhalefet olarak ileri sürülen bazı tedbirlere ait dü-

şünceler hakkında 3. Selim kahkahalarla gülmek mecburiyetinde kalmıştır. Saltanatın mensupları ve fikir ve izan sahipleri olan kadılar bilgilenme sırasında onlar dahi dalkavukluk rüşveti vadisinde bulunan yakın kimselerin uygun davranışları olan, çıkmaz yıllara varan Nizam-ı Cedid yani yeni düzen için layiha takdiminden esas maksat görüşlerin birleştirilmesi hususuna dayanmasıdır. Daha sonra aşağılarda anlatacağımız gibi düzenlenen nizamı cedid askeri ile yeniçeriler arasında anlaşmazlıklar meydana gelmesini ortaya koymuştur.

44 Tarih-i Cevdet c. 6 sh 14 (68)

45 Hamza paşa "silahdar usta (mahir)" ünvanıyla tanınmıştır. 1140 / 1727 yılında Karahisar kasabasında dünyaya gelmiştir. Sadrazamlığı 27 gün sürmüştür. Sadaretinin sonunda Gelibolu'ya sürülmüş ve 1185 / 1771'de orada vefat etmiştir. 1182 / 1768 seferi işte böyle bir delinin yadigârıdır. "Kamus ül âlem'a göre:" İstanbul şehrine gelişinde helvahane mesleğine mensup neferlerden olup 1158 / 1745'de Enderun'da padişah kilerine vazifelenmiş bir arada başkullukçu olup az çok da ilim öğrenmişti. 1162 / 1749 hane-i hassa'ya alınmış ve Sultan 3. Mustafa'nın (78)

46 85. sh. (79)

47 Emil Borjuva: Manuel historique sh. 73

48 Wilyam Pit: İngiliz siyaset adamlarından 1. Wilyam Pit'in oğludur. 1759 senesinde doğmuş, 1791'de avam kamarasına girip (80) bu mecliste gösterdiği liyakat sayesinde bir sene sonra 23 yaşında olduğu halde, vekiller heyetinde yer alarak, 1783 senesi sonlarında başvekillik ve maliye nazırlığını üstüne almıştır. Mösyö Pit, İngiliz

maliyesini düzeltip, süs eşyalarına ve sefahate bağlı eşyalara ağır vergiler koyarak geliri çoğaltmış. Ayrıca bir çok hususta yenilikler ve ıslahatlar gerçekleştirip, bu arada Fransa'ya karşı babasından kalma düşmanlığı devam içinde pek çok masraf ve tekellüfata mecbur olmuştu. Halbuki o dönemler Fransa'nın cumhuriyet devirleriydi. Bonapartın delaletiyle Fransa askeri her tarafta galip geldiğinden mösyö Pit, güttüğü politikada başarılı olamayıp, 1806 yılında ölmüştür. Gayet adil namuslu ve vatansever bir adamdı. (Kamus ül âlam)

49 Bastil: Paris şehrinin Sent Antuvan kapısında inşa edilen, bir mevki-i müstahkem idi. Fransa krallarından 5. Şarl döneminde ve 1370 yılında Hoğ isimli, kralın adamlarından birinin marifetiyle inşaasına başlanmış ve 12 senede tamamlanmış. Bahse konu yer çok geçmeden hükümet hapishanesi olarak kararlaştırılma durumuyla karşı karşıya gelmiştir. Dük dö Rolan, Volter gibi bir çok meşhur zevat içinde yatmışlardır.

Bastil, o hale gelmişti ki nâmı bizim Hasan paşa karakolhanesi gibi mutlakiyet idaresinin bir sembolü olmuştu. Fransız inkılabında ahali 14 temmuz 1789 tarihinde buraya hücum etmişti böylece yukarıdaki tarih Fransızlar tarafından bayram olarak kabul edilmiştir. (81)

50 Taleyran: Fransız diplomatlarındandır. İnkılaptan önce Oton piskoposu idi. 1790 senesinde meclis-i milli reisi (direktuvar) hükümeti esnasında hariciye bakanı olmuş, konsulat ve imparatorluk dönemlerinde dahi bu vazifelerini devam ettirebilmişti rastorasyona iştirak etmiş, meşhur Viyana kongresinde Fransa'nın siyasi haysiyetini ye-

niden kazandıracak parlak hizmetleri verebilmiştir. 1756-1838. (82)

51 Vilyem Vordsvorth 1770'de doğmuş ve 1850'de ölmüştü. Bir İngiliz şâiridir. Milâdi 19. Asırda güzel tabiat adına en çok başarıya muvaffak olan ve İngiliz edebiyatına önemli tesirlerde bulunmuştur.

52 Fredrik Klopstok, 1724'te doğmuş, 1803'te ölmüştür. Alman şairidir. Mesihiye adıyla Hz. Mesih hakkında 30 senede düzenlediği şehnamesiyle tanınır.

53 Pende monte İtalyan şairlerde olup 1753'te doğmuş ve 1827'de ölmüştür.

54 (4) Emil Burjuva'nın Manuel historik adlı eserinden c. 2 / sh. 20

55 Tarihi Cevdet. c. 6 sh. 182

56 Tarihi Cevdet. c. 6 sh. 182 (89)

57 La kokard'

58 Tarih-i Cevdet c. 6 sh. 394

59 Meşrutiyetin başlangıcında Osmanlı devletinde irticacılar ve diğer meşrutiyet muhalifleri ittihad terakki cemiyeti hakkında aynı yalan isnatlarda bulunmaktan geri durmamışlardı. (94)

60 Meşrutiyetin başlangıcında Osmanlı devletinde irticacılar ve diğer meşrutiyet muhalifleri ittihad terakki cemiyeti hakkında aynı yalan isnatlarda bulunmaktan geri durmamışlardı. (94)

61 Meşrutiyetin başlangıcında Osmanlı devletinde irticacılar ve diğer meşrutiyet muhalifleri ittihad terakki cemiyeti hakkında aynı yalan isnatlarda bulunmaktan geri durmamışlardı. (94)

62 İnsan hakları beyannamesi.

63 Fransa İhtilalinin bizdeki tesirleri.

64 Birinci koalisyon.

65 Esasında meşhur Mirabo, Fransız ihtilaline ihtiyat-ı siyasiye ile uygun ve büyük mâna veren meşhur nutkunda: "Kurulmak üzere bulunan her memlekette şahit olunan zaaf, Fransa'da da mevcuttur. Bir hükümet muntazam bir güce sahip olmadıkça savaş yapamaz. "Demiş, meclis-i umumiyi de ikna ederek o zaman Belçika'daki ihtilal neticesinde kurulan cumhuriyeti tanımadığı gibi murahhaslarını da tanımamış idi. (96)

66 Prusyalılar, Rusların Lehistan yâni Polonya'daki ileri gidiş noktasından kuşku duymuşlardı. Ruslar, Varşova'yı ele geçirdikten sonra 1795 senesi ocak ayının 3. günü Polonya'nın Prusya ve Avusturya arasında paylaşılması antlaşmasını imza ettiler.

67 Jakobinler Paris'te Saint Evnore sokağında bulunan Jakobin denilen ruhban tarikatına ait eski manastırda toplantı yaptıklarından bu isim ile anılmışlardır. Meşhur ihtilal klübünün müdavimleri idiler. Bunlar son derecede müfrit yâni aşırı ihtilalcilerden olup, "Selamet-i Umumiye" adı ile Fransa ihtilâli döneminde kurulmuş olan komite ile meşhur Robes Piyer'i son zamanına kadar himaye ve korumada tutmuşlardı. Termidor harekatı esnasında ki, Robes Piyer ve arkadaşlarının tevkif ve idamıyla neticelenmiştir. Hemen peşinden de kapatılmış olan Jakobinlerin daha sonra ortaya çıktığı görülmüşse de, bir hayli zayıf kalmışlardır. Jakobin cemiyetinin kesin çöküşü 1213 / 1799 senesidir. (98)

68 Fransızlar bizim meşrutiyetimizin başlangıcında böyle yapmadılar. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın istiklaliyeti

meselesi ve bilhassa Trablusgarb hadisesinde zerre kadar yardımcı olma yolunu seçmediler. Balkan savaşlarında ise, siyasi tavırları bölüşülmemize eğilim gösterir haldeydi.

69 Mora isyanının başlangıcı

70 Avusturya imparatoruyla bu sulha gönül isteği ile rabıta vermek için general Bonapart, Venedik halkı ile bir kavga çıkarıp, Venedik ahalisi ile savaşın başından beri tarafsızlık görüşünü seçerek Fransa cumhuriyetine gösterilen sevgiyi esirgemezken yalnız düşündükleri maksadı yapabilmek için hükümetlerinin tavırlarını değiştirme ve ammenin refahını tahsil zemininde bir alay sefiri başa geçirip mevcut para ve bütün mühimmat ve harp gemilerini gasb ettikten sonra paylaşma kararı verip..(Layiha-Atıf efendi) (99)

71 Tarih-i Cevdet c. 5 sh. 49 (10)

72 Konsulat, 1799 yılında direktuvar hükümetiyle 1804 yılında başlayan Fransa imparatorluğu arasında kurulmuş geçici hükümete ait isimdir. Başlangıçta geçici olarak, Bonapart, Seyiz ve Rozedüko'dan meydana gelen üç konsül, sonra on sene için Bonapart, Kampaçaros ve Libron'dan müteşekkil üç kişilik bir konsül tayin edildi. Daha sonra Bonapart yaşadıkça olmak şartı ile tek konsül ilân olunmuş iki sene geçtiğinde de, imparatorluğa geçilmiştir. (102)

73 Seyiz: Kalem erbabından olup, Fransa ihtilâli döneminde meclis kurucuları konvansiyonu ve 500'ler meclisi azalığında vazifeli idi. 1836-1848 (103)

74 Resimli Haritalı Tarih-i Osmani: c. 2 sh. 1309 (104)

75 Hükümetsizlik nişaneleri (106)

76 Meşhur Baba Tahir bile 2. Abdülhamid'den kendisinin haberi olmaksızın Arab Abdullah emirülümeralık rütbesi almıştı. (108)

77 İdama mahkûm demekti. (109)

78 Tarihi Cevdet 6. c. 3 ve 4. sh. (112)

79 8. cild, sh. 147

80 İlk temaslar tesiratı bu hâl zamanımıza kadar devamdadır.

81 İlk temaslar tesiratı bu hâl zamanımıza kadar devamdadır.

82 Şayan-ı itibar bir hâlet-iruhiye nümunesi. (122)

83 Tarih-i Cevdet: c. 10 sh. 113 (136)

84 Tarihi Cevdet c. 12 sh. 198: Viyana kongresine iştirak etmemizi bildiren Avusturya başvekili prens Meternih'e vermiş olduğumuz red cevabının izahı şöyleydi: "Babıâli ilk önce bu davet hakkında gereği kadar tetkiklerde bulanmamıştı. Murahhas gönderilmesini uygun görmemişti. Çünkü Osmanlı, Avrupa devletlerinden bazılarıyla rabıta kurup antlaşmalar yapma usûlünü bir zaman ciddi bir görüş olarak kararlaştırmışken, Avrupa siyasasının perişanlığını, tecrübe etmiş böylece bu ittifak usûlünden vazgeçip, esas görüşü olan tarafsız anlayışa avdet etmiştir. (139) Bununda faydasını görmüştür. Yâni Napolyon'la yapılan ittifaktan çekinmiş, Bükreş sulhunu kabul ederek yakayı kurtarmış olduğundan bu defa Viyana kongresine murahhas gönderip de ülkenin bütünlüğünü devletlerin müşterek kefaletleri altına aldırması hususu, Meternich tarafından hatırlatıldığında Babıâli tereddüde düşmüştü. Bu tereddüdler şunlardı: 1-Acaba kefalet istemek Rusları ürkütür mü? 2-Osmanlı devletinin

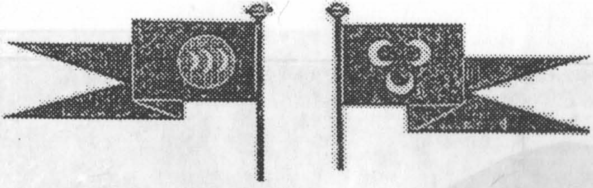
kefalet talebi, geleceğinden emin olmadığı düşüncesini doğurur mu? 3-Yukarıda yazıldığı gibi Rusya'nın antlaşmadan dolayı devleti aliyeye geri teslim etmesi gereken kalelerin bahsi de kongreye düşüp, kurtarılamadığı takdirde, devleti aliyenin bu kalelerdeki haklı talepleri sakatlanmaz mı? 4-Bu kalelerin verilmesi Bükreş antlaşmasının apaçık hükümlerinin icabatından olduğu haldeyken yerine getirilmediği takdirde antlaşma hükümlerine emniyet ve itimat kalmadığından artık iş kuvvete ve galip gelmeye bağlı olacağından Viyana'da taahhüd edilecek ortak kefalete de itimat olunabilir mi?

85 Tarih-i Cevdet'in 10. c. 182. sh. ne müracaat (141)

86 Engelhard'ın bu fikri, Osmanlı vakanüvisleri hakkında doğru olsa gerek.

87 Hatt-ı hümayun, Asakir-i Mansure masrafları için yayımlanma lüzumu göstermişti. Bu hatt'a meseleye atıf yapan kısmı şöyle: "... Müteveffa Seyda efendisinin, nâkit ve mücevheratı ile eşyası şimdiye ne miktar paraya yükseldi. Seyda merhumun eniştesi Ahmet Efendi dedikleri herif, garib mizaç, herkesin bildiğine de bakılırsa Seyda demekti. Defterdar ile mukataat nâzırı bu hususla vazifelendirilmişlerdi. Artık yavaş yavaş bu gibi şeylerden bana infial gelmeğe başlıyor. Sen icabedenlere irade-i şahanemi anlatasın. Gönderilecek miras akçasını bir an önce tahsil edip göndermeye gayret edesin. Hasbinellahu Veniğmelvekil" (Tarih-i Lütfi 1. c. 59. sh.) (162)

88 Tarihi Lütfi: 2. c. sh. 269. (185)

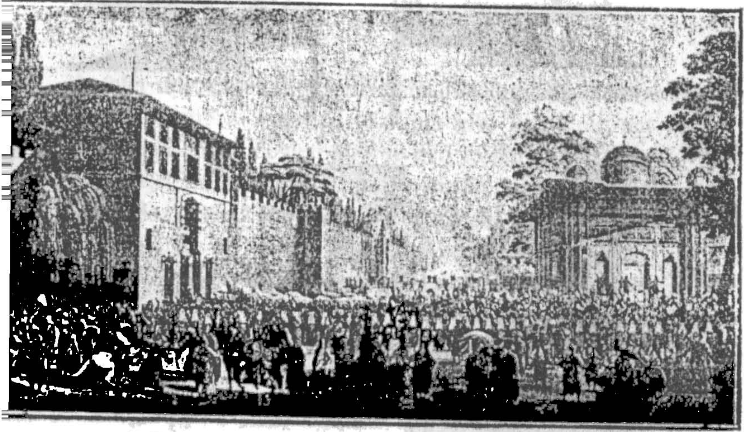




Atina Voyvodası Mehmed Ruşen
Efendi (Voyvoda Kıyafeti)



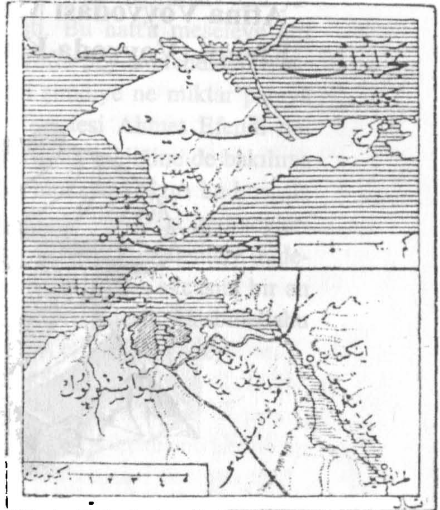
BARBAROS HAYRETTİN PAŞA



1.Sultan Abdülhamid'inBayram Alayı



Sarım Paşa



Kırım Muharebesi Haritası



Ali Paşa
Madrit Sefaretindeki Resmi



Habarat Paşa



Bir Kölemen(Memluk-Çerkes)



Sekib Efendi

Osman Gazi Devri

BARBAROSUN PREVEZE MUHAREBESİ



"Osmanlı Devletinin Kuruluşunun
700. yıl Armağanı"

SEÇİL OFSET TEL: (0.212) 629 06 15